

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

**LÜTFÎ PAŞA TARİHİ'NDE İMAR VE İNŞÂ
FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Aliye ÖTEN

İstanbul 2008

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

LÜTFÎ PAŞA TARİHİ'NDE İMAR VE İNŞÂ FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Aliye ÖTEN

DANIŞMAN

Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI

İstanbul 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı Yüksek
Lisans öğrencisi ALİYE ÖTEN' nin LÜTFİ PAŞA TARİHİNDE İMAR VE İNŞA
FAALİYETLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.07.2008 tarih ve
2008/12-16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

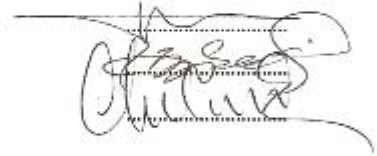
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 15.08.2008

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. M.HÜSREV SUBAŞI

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUHİTTİN SERİN

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. NEBİ BOZKURT

ÖZET

Mimarîyi tanımlarken insanı barındıracak eserlerden bahsetmek gerekir. Eserin yapım ve bakımı genel manada bizi mimar ve mimarîye ulaştırır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son yüzyıl mimarîsini incelemek ve araştırmak amacıyla, inşâ ve tamir edilen eserlerden yola çıkma metoduyla oluşturulmuştur. Bütün parçaları toplamak bir tezin sınırlarını aşacağından, çalışma Tarih-i Lûtfî'nin çizdiği sınırlar dahilinde mimarî konulu metinlerin taranması ve ilgili oldukları konular çerçevesinde oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin son vakanüvislerinden Ahmet Lûtfî Efendi tarih kitabıyla XIX. yüzyıl Osmanlı mimarîsine ait pek çok bilgi de vermiştir. Dört başlık altında değerlendirilebilecek bu bilgiler ışığında Osmanlı Devletinde XIX. yüzyılda mimarlık, yapıların inşâ ve tamir süreçleri, üslup arayışı ve adı geçen eserler konu edilmiştir.

Ahmet Lûtfî Efendi'nin en önemli eseri olan Tarih-i Lûtfî; II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarındaki olayları içerir. 1824-1876 arasındaki yılları konu alan eserin ilk sekiz cildi eski harflerle son yedi cildi ise Münir Aktepe'nin çalışmasıyla latinize edilerek yayınlanmıştır. Ahmet Lûtfî Paşa Tarihi'nin tüm ciltleri taranarak; 1824-1876 yılları arasında inşâ ve tamir edilen eserlerle ilgili her türlü ayrıntı kaydedilmiştir. Sınıflandırma açısından kolaylık sağlaması için kayıtlar, mimarî eserlerin hangi fiille anıldığı, tarihi, sorumluları vb. bilgileri kodlayan ve metinlerinin yazım kaideleri, kendi içinde bir bütün oluşturacak şekilde düzenlenmiş bir tablo haline getirilmiştir.

Osmanlı mimarlık geleneği, Hassa Mimarları Teşkilatı'nın çalışmalarıyla oluştuğu için ilk bölüm teşkilatın yapısı, işleyişi, kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar gelişmesi ve değişmesini içermektedir. İkinci bölümde inşâ ve tamir işlerinin yapılışı çeşitli aşamalarıyla Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi'nden örneklerle açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki mimarî tutumunu belirleyen üsluplar, bunların uygulanma ve yaygınlaşma şekilleri incelenirken nedenler ve sonuçlar üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm Tarih-i Lûtfî'de geçen inşâ veya tamir edilmiş eserlerin künyesini vermektedir. Eserin yapım yılı, kimin zamanında yapıldığı, yapan görevliler, bânîsi, bugünkü durumu ve varsa önemli özellikleri, başta Tarih-i

Lûtfî olmak üzere çeşitli kaynaklarla karşılaştırılarak yer almıştır. Sonuç bölümü ise XIX. yüzyıl mimarîsinin genel değerlendirmesi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Osmanlı Mimarîsi, dinî mimarî, askerî mimarî, sivil mimarî, inşâ, tamir, inşâ süreci, üslûp, mimarlık, Hassa Mimarları.

ABSTRAC

When defining architecture, it is necessary to mention the works covering humans. The construction and maintenance of the work take us to the architect and architecture, it was necessary to go from the works of Ottoman Empire constructed in its last century to the architecture of that century. However, since gathering all pieces would exceed the limits of a dissertation, starting from the frame drawn by Tarih-i Lütfi, the results we got by drawing the map of the architecture. Ahmet Lütfi Efendi's historical book is continues 19'th Century Osmanlı Architecture's more knowledges. Four headline descripts it these are Ottoman Empire's 19'th century architecture, construction's building and repair stages, to searching traditional architecture and the above mentioned constructions.

Ahmet Lütfi Efendi is the lasts of Vakanüvis. His most important work, Tarih-i Lütfi constitutes the events took place in the eras of Mahmud II, Sultan Abdülmecid and Sultan Abdülaziz. The first eight volumes of the work which narrate the years between 1824-1876 have been published by old alphabet while the last 7 volumes have been latinized by the studies of Münir Aktepe before publication. To arrange the records in table have eased the classification. The orthography methods of the texts in this table which encodes the information such as the remember of the mentioned works with what deed, their dates, the responsables of them etc. have been ordered as a whole in itself.

Since it is necessary firstly to know the architecture tradition of Ottoman Empire in order to understand the arcitecture of 19th century, Hassa Architecture Organization's structure, development, changings have been placed in the first part. The second chapter contained the examples from the Ahmet Lütfi Efendi Tarihi give an idea about the factors that were taken into consideration during the construction process. The third chapter about Ottoman Empire's 19'th Century Architectural attitudes and that's applications become widespread. These have been researched for resons and results. The fourth chapter gives konstruktion's identity, building date, who has built, workers, the last condition and special features. The result chapter is an evaluation about 19'th century architecture.

Keywords: 19'th century, Ottoman's Architecture, religious architecture, civilian architecture, military architecture, building, repair, construction's building and repair stages

ÖNSÖZ

Mimarî, insanın barınma ihtiyacını karşılayan eserleri konu edinir. İnsanın barınma, güvenlik gibi maddî ihtiyaçlarının yanında estetik gibi manevî ihtiyaçlarının olması, emeğin değdiği her işte bu ihtiyaçlara da kapı açar. Bu yüzden kültürden kültüre değişen sayısız formlar ve süslemeler, yapı ve imar bilimi olan mimarîyi güzel sanatların bir kolu haline getirmiştir. İnsanlar ve onların farklılaşan değerleriyle şekillenen mimarî, nesilden nesile değişiklikler göstermiştir. İslâm ülkelerinin ortak değerleriyle şekillenen mimarînin Osmanlı coğrafyasındaki kolu şeklinde nitelenebilecek Osmanlı Mimarîsi de kendine özgü özellikler yanında sürekli etkileşim halinde olduğu kültürlerden izler taşımaktadır. Bu çeşitliliklerin en yoğun olduğu XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarîsi'nin dikkat çeken bir dönemidir. Bu dönemi ele aldığımız çalışmamız üslup, süsleme, yapı türleri ve biçimlerine yansıyan farklılıkları tesbit etmek, nedenlerini ortaya koymak ve yapılış aşamalarıyla birlikte eserlere Tarih-i Lütî çerçevesinde yer vermek için atılan bir adımdır. Ahmet Lütî Paşa Tarihi'nin taranması ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi aşamalarında ortaya çıkan çalışma, sınırlı sayıdaki araştırmaya küçük bir katkıda bulunma amacını taşır. Rehberliği ve titizliğiyle bu küçük çalışmaya büyük değer katan Danışman Hocam Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı'na, tavsiyeleri ve tecrübeleriyle ufkumu açan Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'ye, ilmî çalışmaları ve bakış açılarıyla desteklerini esirgemeyen Yar. Doç. Dr. Selman Can ve Dr. Aziz Doğanay'a, resmî evraklarla aramdaki mesafeyi kapatan sevgili eşim Salih Öten'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmayı ilahî sanatı içimde yaşatan aziz oğluma ithaf ederim.

Aliye Öten

21.08.2008

İÇİNDEKİLER

TC	I
LÜTFÎ PAŞA TARİHİ'NDE İMAR VE İNŞÂ FAALİYETLERİ	I
TC	II
LÜTFÎ PAŞA TARİHİ'NDE İMAR VE İNŞÂ FAALİYETLERİ.....	II
TABLO LİSTESİ.....	XIII
RESİM LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1
1.VAK'A-NÜVÎS AHMET LÜTFÎ EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1.Hayatı.....	3
1.2.Eserleri.....	6
2. TARİH-İ LÜTFÎ'DE YER ALAN MİMARÎ KONULU METİNLER.....	10
1.BÖLÜM.....	85
XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ'NDE MİMARLIK MESLEĞİ.....	85
1.1 Osmanlı Mimari Geleneği ve Hassa Mimarlık Teşkilatı	85
1.1.1 Mimarbaşı.....	87
1.1.2 Hassa Mimarları.....	89
1.1.3 Mimar Kethüdâları.....	89
1.1.4 Mimar Kâtipleri	89
Hassa mimar katipleri ruhsat, emir bildirimi vb. yazışma işlerini yürüten görevlilerdi.....	89
1.1.5 Sefer Mimarları.....	90
1.1.6 Su-Yolu Mimarları.....	90
1.1.7 Tersane Mimarları	90
1.1.8 Köprü Mimarları	90
1.1.9 Kale Mimarları.....	90

1.1.10	Vilayet Mimarları.....	90
1.1.11	Şehir Mimarları.....	91
1.2	XIX. Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı	92
2.	BÖLÜM.....	102
	XIX. YÜZYILDA YAPILARIN İNŞÂ VEYA TAMİR SÜRECİ	102
2.1	İnşâ veya Tamir Öncesi Hazırlıklar	102
2.1.1	Kararın Verilmesi ve Yerin Tesbiti	102
2.1.2	Plan ve Projelerin Çizilmesi	107
2.1.3	Tespit Edilen Yerin Hazırlanması	110
2.1.4	Teknik ve İdari Sorumluların Belirlenmesi.....	111
2.1.5	Usta ve İşçilerin Toplanması	113
2.1.6	Malzemenin Temini	114
2.2	İnşâ veya Tamir Başladıktan Sonra Yapılan İşler	115
2.2.1	Temel Atma Töreni	115
2.2.2	İnşâ veya Tamir Süreci	116
2.3	İnşâ veya Tamirin Bitiminden Sonra Yapılan İşler	117
2.3.1	Kitâbelerin Konulması.....	117
2.3.2	İnşâ veya Tamirin Bittiğinin Saraya Bildirilmesi ve Açılış	119
2.3.3	Yapıların Vakıflara Devredilmesi.....	122
3.	BÖLÜM.....	127
	XIX. YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNDE ÜSLÛP ARAYIŞI.....	127
4.	BÖLÜM.....	135
	TARİH-İ LÜTFİ'DE GEÇEN XIX. YÜZYIL'DA YAPILMIŞ ESERLER	135
4.1	İnşâ Edilen Eserler	135
	İnşâ edilen eserler arasında inşâsına karar verilip o dönem içinde şekillenen yapılar olduğu gibi, yangın vb. sebeplerle yok olup önceki durumuna uygun yapılmayan yani yeni bir plan ve yeni malzemelerle yeniden inşâ edilen binalar da bulunmaktadır.....	135

4.1.1 Dinî Mimarî Çerçevesinde Yapılan Eserler 135

Celal Esat Arseven'in tasnifine göre şekillenen yapı türlerinden ilki dinî eserlerden oluşmaktadır. Camiler, tekkeler ve türbeler bu bölümde yer almaktadır. 135

4.1.1.1 Camiler..... 135

Dinî mimarî çerçevesinde yapılan eserlerin başında gelen camiler, XIX. yüzyıl itibariyle plan geleneğinden kopmamış fakat bezeme amaçlı mimarî unsurlarıyla hayli farklılaşmışlardır. Avrupa kaynaklı Barok, Rokoko gibi mimarî akımlar Türk zevkine göre uygulanılarak pek çok eser meydana getirilmiştir. XIX. yüzyılın üslup çeşitliliğini yansıtan camiler ve külliye geleneğinin son bulmasıyla önem kazanan mahfillere bu bölümde değinilecektir. 135

4.1.1.1.1 Rumelihisarı Camii'ne Mahfil 135

4.1.1.1.2 Fevziye Camii 136

4.1.1.1.3 Nusretiye Camii..... 136

4.1.1.1.4 Lüleburgaz Camii..... 136

4.1.1.1.5 Mecidiye Camii..... 136

4.1.1.1.6 Hırka-i Şerif Camii 137

4.1.1.1.7 Ortaköy Camii..... 137

4.1.1.1.8 Valide Sultan Camii 138

4.1.1.1.9 Aziziye Camii..... 139

4.1.1.1.10 Aksaray Valide Sultan Camii..... 139

4.1.1.1.11 Adana'da Ashab-ı Kehf Girişine Cami 140

4.1.1.2 Tekkeler 140

4.1.1.2.1 Eyüp'te Nakşibendî Tekkesi..... 141

4.1.1.2.2 Tekke 141

4.1.1.3 Türbeler 141

4.1.1.3.1 II. Mahmud Türbesi..... 141

4.1.2 Askerî Mimari Çerçevesinde Yapılan Eserler 141

4.1.2.1 Kaleler 147

4.1.2.1.1 Yergöğü Kalesi 147

4.1.2.1.2	Yenişehir Fener Kalesi.....	147
4.1.2.1.3	Vudin Kaleleri	147
4.1.2.1.4	Belgratçık Kalesi	148
4.1.2.1.5	Hac Kaleleri	148
4.1.2.2	Kışlalar.....	148
4.1.2.2.1	Bâb-ı Seraskerî	148
4.1.2.2.2	Varna Kışlası	149
4.1.2.2.3	Yanya Kışlası	149
4.1.2.2.4	Diyarbakır Kışlası	149
4.1.2.3	Kuleler.....	149
Kuleler, güvenlik ve haberleşme amaçlı yapılmış ve yapılış amacına göre şekillenmiş eserlerdir. İçinde insan barınacak şekilde inşa edilen bu yapılar, sayı ve yükseklik açısından farklılıklar taşımaktadır.		
4.1.2.3.1	Haberleşme Kuleleri	149
4.1.2.3.2	Bâb-ı Seraskerî’de Harîk Kulesi.....	150
4.1.2.3.3	Tırhala’da 64 Kule	150
4.1.2.4	İstihkâmlar.....	150
İstihkâmlar, donanım ve asker barındırma açısından kalelerden farklılık gösteren yapılardır. Savunma amaçlı değil, düşman saldırısını durdurup harekate hazırlanma amaçlıdır.		
4.1.2.4.1	Sırbistan İstihkâmları.....	150
XIX. yüzyıl itibariyle Balkanlar’daki toprak kaybı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hem neden hem sonuç itibariyle çatışma ve gerginliğe sebep olmuştur. Bu yüzden Rusya sınırını teşkil eden Sırbistan üzerindeki istihkamların 1240 (1824) tarihi itibariyle yenilenip kuvvetlendirildiğini Tarih-i Lûtfî’de verilen bilgilerden ediniyoruz.....		
4.1.2.4.2	Varna İstihkâmları.....	150
4.1.2.4.3	Şumnu İstihkâmları	151
4.1.2.5	Tabyalar	151

Kale savunmasının yeterli olmadığı durumlarda arazinin yapısına göre mimarî kaygı güdülmeden savunma amaçlı yapılan askerî yapılarıdır. Şehrin ileri karakolu şeklinde düzenlenmişlerdir. 151

4.1.2.5.1 İsakçı Kalesi Tabyaları 151

4.1.2.5.2 İstanbul İstihkâmları Tabyaları 151

4.1.2.5.3 Fedâyî Tabyası..... 152

4.1.2.5.4 Çengel Tabyası 152

4.1.2.6 Binalar 152

4.1.2.6.1 Baruthâne Binaları..... 152

4.1.2.6.2 Dolmabahçe’de Anbarlar 152

4.1.2.6.3 Askerî Misafirhâne..... 153

4.1.2.6.4 Eslihahâne 153

4.1.2.7 Askerî Okullar 153

Askerî okullar XIX. yüzyılda yeniçeriliğin kaldırılması ardından Avrupa benzeri düzenli asker yetiştirme amaçlı kurulmuş yapılardır. Yeni bir askerî sistemin eğitim kurumları olarak bu yapılar yeni mimarî özellikleri ve farklı üslupları ile yüzyıla damgalarını vurmuşlardır. 153

4.1.2.7.1 Harbiye Mektebi..... 153

Hassa Müşîri Fevzi Paşa marifetiyle inşâ edilen Harbiye Mektebi 1250 (1834)’te açılmıştır. Selimiye Kışlası’nda bulunan bu okul Maçka Kışlası’na nakledilmiştir. 1262 (1845)’te Maçka’da bulunan Harbiye Mektebi Mekteb-i İdadi’ye dönüştürülerek; Küçük Taksim’de hastahâne olarak inşâ edilen binanın Zabıta yetiştirmek amacıyla Harbiye Mektebi yapılmıştır. Daha sonra binanın yanarak yok olması nedeniyle okul, önce 1853’te Taşkışla’ya, 1858’de Gülhane’deki Mekteb-i Tıbbiye’ye taşınmıştır. 1862’de Pangaltı’daki yeni binasına taşınarak 1936’da Ankara’ya gidene dek eğitim ve öğretime devam etmiştir(bk. Resim13). 153

4.1.2.7.2 Bahrî Hendesehâne 154

4.1.2.7.3 Hasköy’de Berrî Hendesehane’ye Ek Binalar 154

4.1.2.8 Askerî Hastahâneler..... 155

Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından kurulan düzenli ordunun sağlık ihtiyacını karşılamak ve sıcak savaşlarda tıbbî yardımı çabuklaştırmak amacıyla kurulan bu

yapıların sayısı zamanla artmıştır. Yapılış amaçlarına uygun mimarî farklılıklar gösterirler.	155
4.1.2.8.1 Selimiye Hastahânesi	155
4.1.2.8.2 Kuleli Hastahânesi	155
4.1.2.8.3 Vidin Hastahânesi	155
4.1.2.8.4 Edirne Hastahânesi	155
4.1.2.8.5 Gümüşsuyu Hastanesi.....	155
4.1.3 Sivil Mimari Çerçevesinde Yapılan Eserler.....	156
Uzun süre ayakta kalması için vakıf kurumu dahilinde, insanlara faydalı olması için yapılan eserler bu bölümde zikredilecektir.	156
4.1.3.1 Umûmî Binalar	156
Halkın daimî kullanımına açık olan bu eserler arasında kütüphâneler, muvakkithâneler, köprüler, hastaneler, okullar, çeşme ve şadırvanlar zikredilebilir.	156
4.1.3.1.1 Kütüphaneler.....	156
4.1.3.1.1.1 Kütahya Kütüphânesi.....	156
4.1.3.1.2 Muvakkithaneler	157
Muvakkithâneler güneşin hareketlerinin birtakım aletlerle takip edilerek namaz vakitlerinin tespit edildiği, saatlerin ayar ve tamirlerinin de yapıldığı eserlerdir. Genellikle cami yakınlarında inşâ edilen bu eserlerin XIX. yüzyılda vakfedilmiş örneklerine çokça rastlanmaktadır.	157
4.1.3.1.2.2 Mirgûn'da Muvakkithâne.....	158
4.1.3.1.2.3 Kütahya Muvakkithânesi	158
4.1.3.1.3 Köprüler.....	158
4.1.3.1.3.1 Meriç Büyük Köprü	158
4.1.3.1.3.2 Unkapanı Köprüsü.....	159
4.1.3.1.3.3 Lom Köprüsü.....	159
4.1.3.1.3.4 Galata Köprüsü	159
4.1.3.1.4 Hastaneler	160

4.1.3.1.4.1	Bezmialem Valide Sultan Gureba Hastahânesi.....	160
4.1.3.1.4.2	Altıncı Daire Hastahânesi.....	160
4.1.3.1.5	Çeşme ve Şadırvanlar	161
4.1.3.1.5.1	Bostancıbaşı'nda Çeşme	161
4.1.3.1.5.6	Tarsus'ta Çeşme	162
4.1.3.1.5.7	Mekke'de İki Çeşme.....	163
4.1.3.1.5.8	Niğbolu'da İki Çeşme.....	163
4.1.3.1.5.9	Filib'e'de Üç Çeşme ve Şadırvan	163
4.1.3.1.5.10	Edirne'de Çeşme ve Şadırvan	163
4.1.3.1.5.11	Lüleburgaz'da Şadırvan	163
4.1.3.1.5	Okullar	163

XIX. yüzyıl Osmanlı eğitim ıslahatları, İslam alimlerinin öğretilerine temellenen, doğu bilgi birikimine dayalı geleneksel eğitim kurumlarına alternatif sunma üzerine şekillenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin sahiplendiği ve bayraktarlığını üstlendiği İslam uygarlığı ve eğitim anlayışı Kur'an-ı Kerim, sünnet ve tefsir gibi ilimler yanında eski Yunan düşüncesi ve bu geleneğin İskenderiye Okulu'nda aldığı neoplatonist sentez biçimine dayanmaktaydı. 163

Osmanlı yüksek öğrenim sisteminin temelini oluşturan medreselerin kuruluşu XV. yüzyılda Molla Fenari'nin çalışmalarına dayanır. Bilinen ilk Osmanlı medresesi İznik Orhan Gazi Medresesi'dir. Sonra sırasıyla Bursa, Manastır, Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid, Yeşil medreseleri, Edirne Darülhadis'i Muradiye Medreseleri kurulmuştur. Matematik, Mantık, Metafizik, Tabii İlimler, Tefsir, Kıraat, Hadis, Fıkıh, Cedel, Hilafiyat, Feraiz, Kelam, Tasavvuf, Rüya Tefsiri gibi ilimler okutulan medreseler Kanuni Sultan Süleyman zamanında derecelendirilmiştir. Müderris rütbeleri için belirlenen derecelere II. Meşrutiyet döneminde Hâmise-i Süleymaniye ve Dârülhadis-i Süleymaniye adlı iki bölüm daha eklenmiştir. Osmanlı eğitim sisteminin XIX. yüzyıl öncesinde eğitim veren diğer kurumları Enderun, sıbyan mektepleri, tekke ve dergâhlardır. 164

III. Selim'in zamanında askerî alanda başlayan eğitim ıslahatları XIX. yüzyılda sivil eğitimde de uygulama alanı bulmuştur. II. Mahmud döneminde "Maarif" kavramı ile ifade edilmeye başlanan yeni yapılandırılmış eğitim sistemi, iptidâî okullarının kız ve erkekler için zorunlu hale getirilmesiyle yüzünü Batı'ya döndüğünü gösterir. 1840 yılından itibaren üç kademeli olarak düşünülen eğitim sistemi yaygınlaştırmaya çalışılmış ancak bu durum yüzyılı kapsayan uzunca bir süre almıştır. Bu süreçte

Sıbyan Mektepleri ilköğretim, Rüşdiye Mektepleri ikinci derece eğitim, Darülfünun Ulûm-ı Âliye eğitimi için açılmıştır.....	164
---	-----

Tüm bu gelişmeler eğitim-öğretim için inşâ edilmiş okulların mimarîsine de yansımıştır. İlk adımı Valide Sultan Mektebi teşkil eder. Rüşdiye üstü, lise seviyesinde eğitim vermesi planlanan okul iki katlı ve avlusuz yapısıyla klasik okul mimarîsinden ayrılır. Neo-Klasik tarzda cepheleri olan okul, gösterişsiz medrese mimarî üslubundan ve fikrinden uzaktır. Sonrasında Darülfünun başta olmak üzere Rüşdiye binaları da aynı tarz planda yapılmaya başlanmıştır. Sağır ve Dilsizler Okulu, Âmâlar Okulu, Sanayi Mektepleri, Öğretmen Okulları ve Darüşşafaka gibi yeni okullar açılarak yeni eğitim sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde inşâ edilen yapılar Ahmet Lütfi Efendi Tarihi'nde bahsi geçtiği şekilde ayrı başlıklarla kaydedilmiştir.....

4.1.3.1.5.1 Darülfünun.....	165
4.1.3.1.5.2 Valide Sultan Mektebi	165
4.1.3.1.5.3 Tıbbiye Mektebi	166
4.1.3.1.5.4 Medine'de Sıbyan Mektepleri	166
4.1.3.1.5.5 Rüşdiye	166
4.1.3.1.5.6 Sıbyan Mektepleri	166
4.1.3.1.5.7 Sanayi' Mektebi.....	166
4.1.3.1.5.8 Dârüşşafaka	167
4.1.3.1.6 Diğer Eserler.....	168
4.1.3.1.7.1 Postahâneler.....	168
4.1.3.1.7.8 Kaptan Kulübeleri	170
4.1.3.1.7.9 Naûm Tiyatrosu.....	170
4.1.3.2 İkamete Mahsus Binalar.....	170
4.1.3.2.1 Saraylar	170
4.1.3.2.1.1 Beylerbeyi Sahilsarayı.....	170
4.1.3.2.1.2 Çırağan Sarayı'na Ek Bina	171
4.1.3.2.1.3 Çırağan Sarayı.....	171
4.1.3.2.1.4 Beşiktaş Sahilsarayı	171

4.1.3.3	Kamu Binaları.....	171
4.1.3.3.1	Bâbîâlî.....	172
4.1.3.3.2	Karakolhâne	173
4.1.3.3.3	Evrak Hazinesi	173
4.1.3.4	Sanayi Binaları	173

Sanayi İnkılabı ardından Avrupa’da üretimin gelişmesiyle Osmanlı Devleti’nin el tezgahlarıyla ürettiği, insan emeğinin yoğun olduğu ürünler fiyatlarının yüksekliği nedeniyle ithal ürünlerle rekabet edememiştir. Sultan Abdülaziz’in Osmanlı Devleti’nin ürettiği nesnelerin de gösterilmesi için davet edildiği sergi için H1267’de Londra’ya davet edilmesi üretim konusundaki eksikliğin farkedilmesini sağlamıştır. Avrupa devletlerinin çok çeşitli ve seri üretim mamülleri yanında Osmanlı Devleti’nin az sayıdaki küçük işletme ürünleri, sanayinin ve sanayiye dayalı üretimin geliştirilmesi konusundaki gerekliliği hissettirmiştir. XIX. yüzyıl boyunca yapılan binalar nerede, ne için, ne zaman yapıldıklarıyla birlikte son durumları da eklenerek aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Yeni bir Askerî sistemle birlikte Osmanlı Devleti’nin yabancı olduğu Sanayi yapıları da Avrupa örnekleminde çözümlenmeye çalışılmış ve Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıl mimarîsini derinden etkilemiştir. 173

4.2	Tamir Edilen Eserler	184
------------	-----------------------------------	------------

Binaların ayakta kalması için içinde yaşanıyor olması ne kadar önemliyse, uzun süre içindekilere hizmet vermesi için tamiri de o kadar önemlidir. Binanın ömrünü artırıp kimi zaman başka bir alanda hizmet vermesini sağlayacak değişiklikler de tamir başlığı altında ele alınmıştır. 184

4.2.1	Dini Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler	184
--------------	--	------------

4.2.1.1	Camiler.....	184
4.2.1.1.1	Dülgerzâde Camii.....	184
4.2.1.1.2	Haydar Camii	184
4.2.1.1.3	Sultan Orhan Camii.....	184
4.2.1.1.4	Sultanahmed Camii.....	185
4.2.1.1.5	Emir Buhari Camii	185
4.2.1.1.6	Ayasofya Camii.....	185
4.2.1.1.7	Süleymaniye Camii.....	185

4.2.1.1.8	Demirkapı Camii	185
4.2.1.2	Mescidler	185
4.2.1.2.1	Bey'atü'r-rıdvân Mescidi	185
4.2.1.3	Tekkeler	185
4.2.1.3.1	Kulekapısı Mevlevîhânesi	185
4.2.1.3.2	Kasımpaşa Mevlevîhânesi.....	186
4.2.1.3.3	Üsküdar Mevlevîhânesi	186
4.2.1.3.4	Kocamustafapaşa Hankâhı.....	186
4.2.1.3.5	Behçet Efendi Tekkesi.....	186
4.2.1.3.6	Yenikapı Mevlevîhanesi.....	186
4.2.1.4	Türbeler	186
4.2.1.4.1	Hazreti Mevlânâ Türbesi.....	186
4.2.1.4.2	Eyüp'te Ashab-ı Kiram Türbeleri	187
4.2.1.4.3	Emir Buhari Türbesi.....	187
4.2.1.4.4	Sultan Abdülmecid Türbesi	187
4.2.1.4.5	Fatih Sultan Mehmed Türbesi	187
4.2.1.4.6	Sultan Murat Hüdâvendigâr'ın Kosova'daki Türbesi.....	187
4.2.1.5	Ziyaret Mekânları	187
4.2.1.5.1	Hırka-i Şerif Dairesi.....	187
4.2.1.5.2	Kudüs Mübarek Mekânlar.....	188
4.2.2	Askerî Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler	188
4.2.2.1	Kaleler	188
4.2.2.1.1	Sakız Kalesi.....	188
4.2.2.1.2	Niğbolu Kalesi.....	188
4.2.2.1.3	Efcar Kalesi.....	188
4.2.2.1.4	Belgratçık Kalesi	188

4.2.2.2	Kışlalar	188
4.2.2.2.1	Selimiye Kışlası	188
4.2.2.2.2	Davutpaşa Kışlası	189
4.2.2.2.3	Râmî Kışlası	189
4.2.2.2.4	Gümüşsuyu Kışlası	189
4.2.2.2.5	Topçu Kışlası	189
4.2.2.3	Kuleler	190
4.2.2.3.1	Galata Kulesi	190
4.2.2.4	İstihkâmlar	190
4.2.2.4.1	Karadeniz Kıyısında Kale ve İstihkamlar	190
4.2.2.5	Tabyalar	190
4.2.2.5.1	Balta Limanı Tabyaları	190
4.2.2.5.2	Çakal Burnu Tabyaları	190
4.2.3	Sivil Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler	190
4.2.3.1	Umûmî Binalar	190
4.2.3.1.1	Haremeyn Medresesi ve Kütüphânesi	190
4.2.3.1.2	Kudüs Su Yolları	191
4.2.3.1.3	Unkapanı Köprüsü	191
4.2.3.1.4	Nisa Hastahânesi	191
4.2.3.1.5	Galata Köprüsü	191
4.2.3.1.6	Bâb-ı Fetvâ	191
4.2.3.1.7	Mehterhâne	191
4.2.3.2	İkamete Mahsus Binalar	192
4.2.3.2.1	Edirne Sarayı	192
4.2.3.2.2	Neşat-âbâd Sahilsarayı	192
4.2.3.3	Sanayi Binaları	192

4.2.3.3.1 Berrî Mühendishâne	192
4.2.3.3.2 Tersâne Çeşmesi	192
SONUÇ.....	193
RESİMLER.....	197
KAYNAKÇA	260
İNDEKS.....	265

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	Osmanlı'da Mimarlık Teşkilatının Yapısı	86
Tablo 2:	1826 Yılından Sonra İstanbul'da İnşâ Edilen Askerî Yapıların Yerleri, Yapım Tarihleri, Günümüzdeki Durumları ve İşlevleri	142
Tablo 3:	XIX Yüzyılda Yapılan Sanayi Binalarının Yerleri, Kuruluş Tarihleri, Günümüzdeki Durumları ve İşlevleri	174

RESİM LİSTESİ

Resim 1:	XIX. yy.'da Süleymaniye Camii.....	198
Resim 2:	XIX. yy.'da Bayezıd Yangın kulelerinden Topkapı Sarayı, Ayasofya, Ayairini ve Genel Görünüm	199
Resim 3:	XIX. yy.'da Heybeliada'da Bahriye Mektebi ve Adanın Genel Görünümü	200
Resim 4:	XIX. yy.'da Ortaköy Camii ve Esmâ Sultan Sarayı	201
Resim 5:	XIX. yy.'da Bab-ı Seraskeri, Bayezıd Yangın Kulesi ve arkada Süleymaniye Camii	202
Resim 6:	XIX. yy.'da Kasımpaşa Kışlası, Bahriye Nezareti ve Haliç	203
Resim 7:	XIX. yy.'da Aksaray Valide Camii	204
Resim 8:	XIX. yy.'da Ayasofya Camii ve etrafı	205
Resim 9:	XIX. yy.'da Kasımpaşa Kışlası, Bahriye Nezareti ve Tersane	206
Resim 10:	XIX. yy.'da Bahriye Nezareti ve Deniz Hastanesi	207
Resim 11:	XIX. yy.'da Galata Köprüsü	208
Resim 12:	XIX. yy.'da Unkapanı Köprüsünden Haliç ve Galata Köprüsü	209

Resim 13:	XIX. yy.'da Harbiye Mektebi, Hocaları ve Talebeleri	210
Resim 14:	XIX. yy.'da Bahriye Mektebi Kapısı,Tüccar ve Kaptan Mektepleri	211
Resim 15:	XIX. yy.'da Babıali	212
Resim 16:	XIX. yy.'da Mekteb-i Tıbbiye	213
Resim 17:	XIX. yy.'da Taksim Topçu Kışlası	214
Resim 18:	XIX. yy.'da İplikhane	215
Resim 19:	XIX. yy.'da Giriş Cephesinden Dolmabahçe Sarayı.....	216
Resim 20:	XIX. yy.'da Dolmabahçe Sarayı ve Alman Sefareti.....	217
Resim 21:	XIX. yy.'da Dolmabahçe Sarayı Kapısı.....	218
Resim 22:	XIX. yy.'da Cibali Tütün Fabrikası.....	219
Resim 23:	XIX. yy.'da II. Mahmud Türbesi ve Çemberlitaş.....	220
Resim 24:	XIX. yy.'da Tophane Kışlası ve Nusretiye Camii.....	221
Resim 25:	XIX. yy.'da Selimiye Kışlası.....	222
Resim 26:	XIX. yy.'da Dolmabahçe Sarayı.....	223
Resim 27:	XIX. yy.'da Tıbbiye Mektebi Giriş Cephesi.....	224
Resim 28:	XIX. yy.'da Süleymaniye Camii ve Eminönü.....	225
Resim 29:	XIX. yy.'da Dolmabahçe Camii.....	226
Resim 30:	XIX. yy.'da Nusretiye Camii ve Tophane Kışlası Avlu Duvarları.....	227
Resim 31:	XIX. yy.'da Eyüp Kasabası ve Eyüp Camii.....	228
Resim 32:	XIX. yy.'da Mecidiye Kışlası (Taşkışla)	229
Resim 33:	XIX. yy.'da Maçka Silahhanesi.....	230
Resim 34:	XIX. yy.'da Sarayburnu'nda Bizans Surları ve Genel Görünüm.....	231
Resim 35:	XIX. yy.'da Mevlevihanekapı Surları.....	232
Resim 36:	XIX. yy.'da Feshane-i Âmire.....	233
Resim 37:	XIX. yy.'da Feshane-i Âmire.....	234
Resim 38:	1800'lerde Haseki Nisa Hastahanesi.....	235
Resim 39:	XIX. yy.'da II. Mahmud Türbesi.....	236

Resim 40:	XIX. yy.'da Fatih Camii ve Türbesi.....	237
Resim 41:	XIX. yy.'da Sultanahmed Camii.....	238
Resim 42:	XIX. yy.'da Kuleli Süvari Kışlası.....	239
Resim 43:	XIX. yy.'da Beşiktaş Sahilsarayı.....	240
Resim 44:	XIX. yy.'da Rumeli Hisarı ve Kandilli.....	241
Resim 45:	XIX. yy.'da Gazhane.....	242
Resim 46:	XIX. yy.'da Gazhane.....	243
Resim 47:	1800'lü Yıllarda Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn.....	244
Resim 48:	1800'lü Yıllarda Beyoğlu Kışlası Önünde İtfaiye Alayı.....	245
Resim 49:	XIX. yy.'da Galata Kulesi.....	246
Resim 50:	XIX. yy.'da Dolmabahçe Camii.....	247
Resim 51:	XIX. yy.'da Kartal Tren İstasyonu.....	248
Resim 52:	XIX. yy.'da Beylerbeyi Sarayı.....	249
Resim 53:	XIX. yy.'da Beylerbeyi Sarayı.....	250
Resim 54:	XIX. yy.'da Çırağan Sarayı.....	251
Resim 55:	XIX. yy.'da Çırağan Sarayı.....	252
Resim 56:	XIX. yy.'da Çırağan Sarayı'nın Beşiktaş Sahilinden Görünümü.....	253
Resim 57:	1987'de Restorasyon Öncesi Çırağan Sarayı.....	254
Resim 58:	XIX. yy.'da Kilyos Kalesi ve Su Terazileri.....	255
Resim 59:	Sultan Abdülaziz'in Anadolu Gezisinde İzmit'e Varışı.....	256
Resim 60:	Kütahya Muvakkithanesi.....	257
Resim 61:	1900'lü Yıllarda Yenikapı Mevlevihanesi.....	258
Resim 62:	1900'lü Yıllarda Yenikapı Mevlevihanesi.....	258
Resim 63:	Rumeli Hisarı ve Ebu'l-Feth Camii.....	259

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
a.s.	Aleyhi's-selam
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bşk.	Başkanlığı
CA	Cevdet Askerî
CN	Cevdet Nafia
E	Evrak
GATA	Gülhane Askerî Tıp Akademisi
hz.	Hazreti
İ.B.	İstanbul Belediyesi
İst.	İstanbul
İ.T.Ü.	İstanbul Teknik Üniversitesi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
K.K.	Kara Kuvvetleri
km	Kilometre
Md	Müdürlüğü
MD	Mühimme Defterleri
M.S.B.	Millî Saraylar Başkanlığı
No:	Numara
s.	Sayfa
sy	Sayı
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vb	Ve Benzeri
vs	Vesaire

GİRİŞ

İnsanın içinde barındığı yahut insan hayatına bu açıdan kolaylık getiren bir eseri yapma, bina etme ve kurma faaliyetine “inşâ”¹; onu ayakta tutmak için bozulmuş, yıkılmaya yüz tutmuş bir şeyi onarma işine de “tamir”² denir. Osmanlı coğrafyasında son yüzyılda gerçekleşen inşâ ve tamir faaliyetlerinden hareketle, son yüzyılın mimarisini kavramayı amaçlayarak Tarih-i Lûtfî’nin çizdiği çerçeve içinde Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz’in dönemlerinin mimari eser haritasını çıkarmak ve buradan bir sonuca ulaşmak, bu tezin konusunu teşkil etmektedir.

Ahmet Lûtfî Efendi, döneminin klasik eğitim almış, şiir ve edebiyata meraklı, araştıran ve sorgulayan, aydın bir ismidir. Son Vak’a-nüvislerden olmasında kuşkusuz bu özelliklerinin de payı vardır. En önemli eseri olan Tarih-i Lûtfî, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz’in saltanat yıllarındaki olayları mevzu edinir. 1824-1876 arasındaki yılları konu alan eserin ilk sekiz cildi eski harflerle, son yedi cildi ise Münir Aktepe tarafından yayınlanmıştır. Ahmed Lûtfî Kazancı’nın Yapı Kredi Yayınları’ndan çıkan ilk sekiz matbu cildi içeren kitaplarını da taze bir kaynak olarak değerlendirme isteğimiz, ele alınan dönemin canlı tanığı olan Ahmet Lûtfî Efendi’nin görüş ve değerlendirmelerinin yayında yer almamasından dolayı gerçekleşmemiştir. Ahmet Lûtfî Paşa Tarihi’nin Matbaa-i Âmire basımı olan ilk yedi cildiyle birlikte, Sabah Matbaası basımı olan sekizinci cildi ve Münir Aktepe’nin latinize ettiği ciltleri

¹ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul 1996, s.547.

² Mehmet Doğan, **a.g.e.**, s.1042.

taranarak; tezin kaynağını oluşturan 1824-1876 yılları arasında inşâ ve tamir edilen eserlerle ilgili her türlü ayrıntı kaydedilmiştir. Kayıtların tablo haline getirilmesi, sınıflandırma açısından kolaylık sağlamıştır. Bahsi geçen mimarî eserlerin nasıl bir ifade ile anıldığı, tarihi, ilgili kişiler vb. bilgileri kodlayan bu tablodaki metinler, yazım kaideleri kendi içinde bir bütün oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.

XIX. yüzyıl mimarisini anlamak için önce Osmanlı Devleti'nin mimarî geleneğini tanımak gerektiğinden, kuruluşu Fatih Sultan Mehmed dönemine dayanan Hassa Mimarlar Teşkilatı ilk bölümde yer almıştır. XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarîsi hakkında dönemi bütünüyle ele alan herhangi bir belge olmadığı için, çeşitli makaleler ve Hassa Mimarlık Teşkilatı hakkında yazılmış sınırlı eserler başvuru kaynağı kabul edilmiştir. Esasen ciddi bir arşiv taraması gerektiren bu tür çalışmaların her geçen gün çoğalması gerekmekte ise de; ne yazık ki asıl kaynaklara ulaşmanın zorluğu bunu engellemektedir.

Osmanlı mimarlık geleneği, Hassa Mimarları Teşkilatı'nın çalışmalarıyla oluşmuştur. Bu yüzden tezi oluşturan ilk bölüm teşkilatın yapısı, işleyişi, kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar gelişmesi ve değişmesini içermektedir. İkinci bölümde inşâ ve tamir işlerinin nasıl yürütüldüğü, bir yapıyı oluşturan aşamaların hepsi Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi'nden örneklerle açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki mimari tutumunu belirleyen üsluplar, bunların uygulanma ve yaygınlaşma şekilleri incelenirken nedenler ve sonuçlar üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm Tarih-i Lûtfî'de geçen inşâ veya tamir edilmiş eserlerin künyesini vermektedir. Eserin yapım yılı, kimin zamanında yapıldığı, yapan görevliler, bânîsi, bugünkü durumu ve varsa önemli özellikleri başta Tarih-i Lûtfî olmak üzere çeşitli kaynaklarla karşılaştırılarak yer almıştır. Sonuç bölümü ise XIX. yüzyıl mimarisinin genel değerlendirmesi niteliğindedir. Ahmet Lûtfî Efendi'nin eseri dipnotlarda kısaltılarak ve neşir sahibi de parantez içinde yazılarak gösterilmiştir. Çalışmamızda mimarî konulu metinlerde yer alan bölümler, dipnotlarda kısaca tez ve sayfa numarasıyla belirtilmiştir.

1.VAK'A-NÜVÎS AHMET LÜTFİ EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.Hayatı

Ahmet Lûtfî Efendi, 1816-17 yılında, İstanbul'un Eminönü kazasına bağlı Alacahamam Mahallesi'nde doğdu. Babası nalıncı ustası Mehmed Ağa'dır. İlk öğrenimi mahalle mektebinde yapmış, Yeni Câmi Muvakkiti Hacı Efendi'nin derslerine devam ederek hâfız olmuştur. II. Mahmud'un Başımamı Zeynelâbidin Efendi'nin konağında mûsıkî meşk etmiştir. Birara babasına özenerek elinde keserle çalışan Ahmet Lûtfî Efendi'ye, kendisini gören babası, "Oğlum sen şimdi güzel yazı yazmaya çalışıyorsun. Keser ile kalem aynı elde olmaz diyerek" onu bilim ve sanata yöneltmiştir.³

Ahmet Lûtfî Efendi 1828-29'da Kara Mühendishânesi'ne kayd ettirilmiş fakat askerî terbiyeye tahammül edemediği için Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi'ne verilmiştir. Arapça, Farsça, Tefsîr, Hadîs ve Fıkıh sahalarında sekiz yıl öğrenim gördükten sonra, 1831-32 yılında mülâzımetle tarîk-ı ilmiyye ve 1834-35 yılında da tarîk-ı kazaya dâhil oldu. Devrinin önemli şâirleri arasındaki yerini alırken; Şeyhü'l-İslâm Mekkîzâde Âsım Molla'nın kalemi ile İstanbul müderrisliği ruusunu kazanmıştır. 1837-38'de Takvimhâne Mukabeleciliği'ne getirilmiş, ayrıca huzûr derslerine başlamıştır. 1841-42 tarihinde râbî'a derecesine yükseltilerek, Mukabelecilik görevi yanında Sadâret Mektûbî kalemine ta'yîn edilmiştir. 1842-43 yılında Takvimhâne Mukabeleciliği görevinden ayrılıp, Sadâret Mektûbî kalemi mümeyyizliği ile birlikte Fârisî mütercimliği görevini bir arada yürütmüştür.⁴ 1845'in nisan ayında İmar Meclisi Seyyâr kâtipliği vazîfesiyle Vidin ve Niş taraflarına gitmiştir.⁵ Meclisin lağvıyla İstanbul'da Zaptiyye Meclisi Başkâtipliğine tâyin olunmuş ve aynı zamanda Takvim-i Vekayi'nin tahrir ve neşrine hizmet etmek için Takvimhâne'de görevlendirilmiştir.

Geçici bir süre bakâyâ vergileri tahsîli için Filibe'ye gönderilmiş, döndükten sonra Teftiş kâtipliği göreviyle tekrar taşraya gönderilmiştir. Bu görevin lağvından

³ Cemaleddin Efendi, *Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 124-125; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.896; (M. Aktepe neşri), *Vakanüvis Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, IX, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.15.

⁴ (A. Şeref neşri), *Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VIII, İstanbul, 1328, s.6.

⁵ A. Lûtfî Ef., *Tarih-i Lûtfî*, VIII, İstanbul: Sabah Matbaası, İstanbul, 1325, s.15.

sonra İstanbul'a dönmüş ve 1852-53'te Takvimhâne musahhihliğine tâyin olunmuştur. Dört sene sonra rütbesi sâniye sınıf-ı mütemâyizine yükseltilmiştir. 1861-62 yılında ek olarak Tıbbiye Mektebi inşâ öğretmenliğine, aynı zamanda Tıbbiye Meclisi üyeliğine atanmıştır. 1863-64'te bu görevlerine ek olarak Matbûat Nâzirliği'ne getirilmiş ve rütbesi ûlâ sınıf-ı sâniye derecesine yükseltilmiştir. Aynı yıl içinde İstanbul'da düzenlenen nüfus sayımında Boğaziçi'nde Yeniköy'den Rumeli Feneri ile Kilyos'a kadar olan mahâllerin sayımını yaptığını kendisi eserinde belirtmektedir.⁶ Matbû'at Nezâreti'nin 28 Nisan 1865'te ilgâ edilmesiyle emekliye ayrılmış ise de; iki ay sonra Meclis-i Maârif a'zâlığına getirildiği gibi, 1866 Şubat'ta Vak'anüvîslük hizmeti de kendisine verilmiştir. Bu görevleri beş yıl birlikte yürüten Ahmet Lûtfî Efendi, Meclis-i Maârif a'zâlığından ayrılmıştır. 1873-74'te ûlâ sınıf-ı evveli rütbesine terfî' ettirilmiş, 1875 itibariyle de görevlerini tekrar birlikte yürütmeye başlamıştır. Kendi isteğiyle 1876'da yeniden ilmiyye sınıfına geçmiş ve bu nedenle rütbesi İstanbul Kadılığı pâyesiyile değiştirilmiştir. Bir yıl sonra Şûrâ-yı Devlet a'zâlığına tâyin olunmuştur.

1879'da Anadolu Kazaskerliği ve 3 Aralık 1881'de Rumeli Kazaskerliği pâyelerini alan Ahmed Lûtfî Efendi, 15 Ocak 1888'de bilfiil Rumeli Kazaskerliği makâmında bulunmuştur. Birinci rütbeden Osmânî ve Mecidî nişânları ile Gümüş İmtiyâz Madalyası'na lââyık görülmüştür. 3 Nisan 1889'da Rumeli Kazaskerliği'nden ayrılıp Devlet Şûrâsı'na dönmüş ve ölünceye kadar Vak'anüvîslük göreviyle birlikte bu hizmetini de devâm ettirmiştir.

Ahmed Lûtfî Efendi, son zamanlarında Âmedî-yi Dîvân-ı Hümâyûn Başmu'âvini Müfîd Bey ile birlikte Mekke Emîri ile Hicâz Vâlîsi arasındaki anlaşmazlığı araştırmak üzere Mekke-i Mükerrreme'ye gittiklerinde, hacı olmuştur. Böylece hayâtı boyunca devlet işlerinde hizmet görmüş olan Ahmed Lûtfî Efendi, 17 Mart 1907'de 90 yaşını geçmiş olarak Boğaziçi'nde, Boyacıköy'deki yalısında vefat etmiştir.⁷ Cenâzesi Aksaray civârındaki Sofular Tekkesi hazîresinde daha önce hazırlattığı kabre defn olunmuştur.

⁶ M. (M. Aktepe neşri), **Vak'a nüvis Ahmed Lûtfî Efendi tarihi/A. Lûtfî Ef.**, , X, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 69.

⁷ Bk. Daha ayrıntılı bilgi için, M. (M. Aktepe neşri), **a.g.e.**, IX, İstanbul, 1984, s.15-24.

Ahmed Lûtfî Efendi'nin İstanbul Fatih'te Sofular Tekkesi Haziresi'ndeki celî sülûs hatlı mezar kitâbesi

Ahmet Lûtfî Efendi'nin mezar kitâbesinde şu satırlar yer almaktadır:

*“Hüve'l-Hayyu'l-Baki
Bir asırlık ömrünü kesb-i kemâle sarf edüp
Her zamanda mazhar olmuş-idi bi-hakkın hürmete
Eylese şâyândır âlem ser-fürû târihine
El çeküp bezm-i fenâdan gitti Lûtfî cennete
Sudûr-ı izâmdan Vak'a-nüvîs-i Devlet
Ahmed Lûtfî Efendi rûhî-çün
Rızâen lillâhi teâlâ el-fâtiha. Sene 1325”*

Kendisi, zayıf, uzun boylu, sarışın, mavi gözlü ve hâfızası kuvvetli, zeki bir insan; aynı zamanda Arap ve Fars edebiyâtına vâkıf, şiir ve inşâda muktedir, hoş sohbet, Hâtır-nevâz, deryâ-dil, mevlevî tarikatına mensup, müstakîm, mütevâzi bir ilim adamı idi.⁸

1.2.Eserleri

- 1) Manzum eserlerini ve târihlerini biraraya getiren “Divançe-i Vak’a-nüvîs Ahmed Lûtfî” adlı kitabı. 100 sayfalık eseri 1884 yılında İstanbul’da basılmış olup; nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı’nda mevcuttur.
- 2) İmam Gazâlî’nin “Ta’limü’l-müte’allim”ini Arapça’dan Türkçe’ye “Tefhimü’l-mu’allim” adıyla tercüme etmiştir.
- 3) Vak’a-nüvis Âsım Efendi’nin “Kamûs-ı Muhit”indeki bazı lügatlerinden derlenmiş “Lügat-i Kamûs” adlı eser de onundur. Sultan Abdülaziz Han’ın tavsiyesi ve desteğiyle vücûda getirmiştir. Şirazî Mecidüddin Firuzâbâdî’nin kitabından Asım Efendi’nin tercüme ettiği “El-Okyanusu’l-basit fi tercemeti’l-kamusi’l-muhit” risalesindeki lügatlerin huruf-ı hecâ üzerine tertib edilmesiyle oluşmuştur. Ahmet Lûtfî Efendi “Lügat-i Kamûs”taki kelimelerin manalarının kolay bulunması için, kelimeleri manalarıyla beraber edebiyat kurallarına göre taksim ve tertib ederek; 28 bâb tanzim ettiğini beyan etmiştir. (Lûtfî,1869: s.1-3)
- 4) “Hikâye-i Robenson” tercüme kitabı. Sultan Abdülaziz devrinde, dilini düzeltmek ve ifadelerine açıklık getirmek suretiyle kitabı yeniden kaleme almıştır.
- 5) İmâm Şi’rânî’nin “Ahlâk-ı Mütebevvilî” adlı eserini Türkçe’ye tercüme etmiş, eseri 5 Temmuz 1894 tarihinde tamamlamıştır, sekiz varak halindeki çalışmanın bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY.Nr.1222 de bulunmaktadır.

⁸ M. (M. Aktepe neşri), a.g.e., IX, İstanbul, 1984, s.23.

- 6) Lûtfî Tarihi : (Hicrî 1241-1284) yani 1825-1867 yılları arasındaki vakaları ihtiva eder.⁹ Ahmet Lûtfî Efendi, Sultan Abdülaziz'in irâdesiyle h. 1282- m. 1866'da Cevdet Paşa'dan sonra vakanüvis olarak, Cevdet Paşa'nın bıraktığı yerden h. 1241- m. 1825/1826 yılından başlayarak kendi vekayi'-nâmesini yazmaya başlamıştır.¹⁰ Hicrî 1241-1243 yıllarını konu alan birinci cilt 1288'de tamamlanarak Sultan Abdülaziz'e sunulmuştur. Ahmet Lûtfî Efendi eserin yazılmasında faydalandığı kaynakları Es'ad Efendi'nin "Üss-i Zafer"i, Hazîne-i Evrak, Dîvân-ı Hümâyûn ve Sadaret Mektûbî Kalemî evrakı ile birlikte bazı zevât şeklinde eserinin başında kaydetmiştir. Hicrî 1282'den 1325'e kadar Osmanlı Devleti'nin vakanüvisi olan Ahmet Lûtfî Efendi'nin 1907'deki ölümünden sonra yerine bir müddet kimse tayin edilmemiş, Sultan V. Mehmed Reşat zamanında 1909'da Abdurrahman Şeref Efendi'ye bu görev verilmiştir.¹¹ Hicrî 1241-1243 yıllarını ele alan ilk cild yazma olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'nda ve müellif nüshası diğer cild ise Kahire'de Hıdîviye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü cildlerin yazma birer nüshası Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'nda mevcuttur. 16 Muharrem 1291-5 Mart 1874'te Matbaa-i Âmire'de basılan ikinci cild nüshası Hicrî 1244-1245 yıllarını muhtevîdir ve eldeki nüshadan oldukça geniştir. Hicrî 1246-1247 yıllarını konu alan üçüncü cildin yazma nüshasının da yarısı müsvedde halindedir. Dördüncü cildin yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Hicrî 1248-1250 yılları arasını anlatan dördüncü cilt "Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye" adıyla basılmıştır. Lûtfî Tarihi'nin h. 1251-1254 yılları arasındaki olayları içeren beşinci cildi ile h. 1255-1256 yıllarını konu alan altıncı cildinin orjinal metinleri, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'nda müsvedde halinde bulunmaktadır. Beşinci cild "Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye" adıyla, altıncı cild ise "Tarih-i Ahmed Lûtfî" adıyla İstanbul'da Mahmud Bey matba'asında 1302'de basılmıştır. Lûtfî Efendi tarihinin yedinci cildinin yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. Hicrî 1256-1260 yıllarını ele alan bu cild İstanbul

⁹ İbrahim Alaettin Govsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1947, s.230.

¹⁰ (A. Şeref neşri), **Tarih-i Lûtfî**, I, İstanbul 1289, s.308.

¹¹ M. (M. Aktepe neşri), **a.g.e.**, IX, İstanbul, 1984, s.27.

Mahmud Bey matbaasında Hicrî 1306'da "Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye" adıyla basılmıştır. Tarih-i Lütî'nin bazı karakalem portreler ve farklı iç düzeniyle değişik bir tarzda yayınlanan ve Hicrî 1261-1265 yılları arasındaki olayları ele alan sekizinci cildinin 156 sayfalık iki yazma nüshası olup; biri Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, diğeri Mehmed Zeki Pakalın'ın Âtîf Efendi Kütüphanesi'ne vakfettiği eserler arasında bulunmaktadır. Hicrî 1328'de İstanbul'da Sabah matbaasında Abdurrahman Şeref Bey tarafından neşr edilen sekizinci cilt, 582 sayfa olup, 191 sayfası Lütî Efendi'ye aittir. Cildin 560'ıncı sayfaya kadar olan kısmı ise Abdurrahman Şeref Efendi'nin ilaveleridir. Hicrî yılları milâdîye çeviren cedvel de bu cildin sonunda yer almaktadır. Tarih-i Lütî'nin dokuzuncu cildi Hicrî 1266-1276 yılları arasındaki olayları muhtevîdir ve yazma nüshası Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, müsveddeleri İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı ve Âtîf Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Hicrî 1278-1282 yılları arasını içeren onuncu cildin yazma nüshaları Türk Tarih Kurumu Kitaplığı, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı ve Âtîf Efendi Kütüphanesi olmak üzere üç yerde bulunmaktadır. On birinci cilt, Hicrî 1283-1284 yıllarında meydana gelen olaylardan bahsetmekte olup yazmaları Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ile Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ahmet Lütî Efendi'nin kitabının on ikinci cildi Hicrî 1285-1287 yılları arasındaki olayları ele alır ve yazma nüshası Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunur. Hicrî 1312'de hazırlayıp saraya sunulan on birinci cilt ardından bu cilt de 1313'te Ahmet Lütî Efendi tarafından saraya sunulmuştur. Tarih-i Lütî'nin on üçüncü cildinin yazma nüshası Yıldız Kütüphanesi kanalıyla İstanbul Üniveristesi Kütüphanesi'ne intikal etmiştir ve Hicrî 1288 yılı olaylarını anlatır. Hicrî 1289-1290 yılları olaylarını içine alan on dördüncü cilt ile ve Hicrî 1291-1292 yılları olaylarını içine alan on beşinci cildin tam birer yazması Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹² Kendisine ve görevine gereken önem verilmediği için dağınık halde kalıp sonradan epeyce düzelttiği on beşinci cildi Ahmet Lütî Efendi Sultan II. Abdülhamit'e sunmuştur. Tarih-i Lütî'nin tab'

¹² M. (M. Aktepe neşri), **a.g.e.**, IX, İstanbul, 1984, s.25-36.

edilmeyen dokuz-on beşinci ciltlerini içeren kitaplar Münir Aktepe tarafından latinize edilerek 1989’da yayınlanmıştır. Çalışmamıza ana kaynak teşkil eden, az sonra sunulacak mimari konulu metinler tablosu, Matbaa-i mire basımı olan ilk dört cilt ile Mahmud Efendi matbaasında basılan beş-yedinci ciltler ve Sabah matbaası basımı sekizinci cildin Osmanlıca nüshalarından, dokuzuncu ciltten itibaren on beşinci cilde kadar olan kısım ise Münir Aktepe’nin yayınladığı dokuz-on beşinci ciltlerin taranmasıyla elde edilmiştir.

2. TARİH-İ LÜTFİ'DE YER ALAN MİMARÎ KONULU METİNLER

CİLT VE SAYFA	KONU	TARİH	METİN
1/76	Sakız Kalesi Ta'mîri	1240 (1824)	TA'MİR-İ KAL'A-İ SAKIZ Ber-vech-i muharrer Yunan gâilesi sadmesinden Sakız cezîresi kal'ası ziyâdesiyle harâb olduğundan binâ emânetine me'mûr kapıcı-başı ağa alil ve ihtiyarlığından bahisle tarafından âdem irsâliyle idâresini bâb-ı devletten niyâz eylemiş ve göndereceği âdem kendisinin yerini tutmaz ve ona para yetiştirmez ise cebren gönderileceği ve hakkında merhameti mûcib olacağı cevâbı yazılmıştır.
1/102	Sırbistan Civarı Mevkiler Hafr ve Takviyesi	1240 (1824)	AZİMET-İ SÜFERÂ EZ-DERSAÂDET İhtiyâta riâyet yolunda İbrail muhâfızına gönderilen emirnâmeyle cevâben vârid olan şukkada vücûh ve a'yân-ı memleketin ittifâkıyla İbrail etrafına müceddeden hendekler ve şarampoller hafr u i'mâl olunmuş ve bunlara sarf olunan yirmi bin gurus muhâfız tarafından tesviye olunduğunun tahsinnâmesi gönderilmiştir. Rusyalı ile her ne vakit muhâsama kapısı açılrsa Sırbiyeli hemen isyâna hâzır bulunagelmiş olduğundan Sırbistan etrafındaki mevaki'-i istihkâmiyyenin sûret-i hakîmâne ile takviyesine bakılması misillû harekât-ı ihtiyâtiyyenin lüzûmu Rumeli vâlisine ihtâr ve Rumeli a'yân ve erkânı ile olunan müzâkere mûcibince tertîb olunan askerin miktarı beyan ve iş'âr kılındı.
1/106	Trablçe Kalesi Yıkımı	1240 (1824)	HEDM-İ KAL'A-İ TRABLÇE Bâlâda beyân olunduğu vechile zahîresizlikten Mora'da kâin Trablçe Kalesi'nde bulunan asker telefden vikâye olunmak için Moton'a kaldırılmış, tahassungâh-ı eşkiyâ olmamak için kal'a ile cevâmi ü mesâcid misillû ebniye-i cesîmesi tahrîp kılınmış olduğunu İbrahim Paşa zahriyesizlikten şikâyetle beraber Bâbîâlî'ye inhâ eylemiştir.
1/113	Tersâne İnşası	1241 (1825)	İNŞÂ -İ HAVUZ DER-TERSÂNE Bir müddetten beri der-dest-i inşâ olan havuz o esnâda resîde-i destgâh-ı hitâm olmuş ve muahharen Hacı Seyyid Efendi'nin tersâne emânetinde Havz-ı Cedîd nâmıyla bir diğeri inşâ kılınmıştır.
1/118	Yerköyü Kalesi Açılışı	1241 (1825)	HİTÂM-I BİNÂ-İ KAL'A-İ YERGÖĞÜ Hayli vakitten beri der-dest-i inşâ olan "Yergöğü" Kal'ası'nın emr-i inşası o esnâda hitâm-pezîr olup resm-i mücessem ve musattahı ile miftâhı Binâ Emîni Kapıcıbaşı Mehmed Ağa tarafından Bâb-ı Âlî'ye takdîm

			kılındı. Mehmed Ağa'nın hidmeti karîn-i pesend-i âlî olduğundan iltifâtnâme-i sâmi irsâliyle berâber duvarcı ustalarından iki kişinin dahi cizyeden muâfiyetleri icrâ olundu. (İlave:) Bu misilû kal'alar miftâhları cebehânedeki hıfz olunmak kaide idi, miftâh-ı mezkûre dahi li-ecli'l-hıfz cebehâneye teslîm olundu.
1/122	Mimarbaşı	1241 (1825)	İBKÂ OLUNAN ZEVÂT Mimarbaşılık Abdülhalim Efendi'ye..... ibkâ olundu.
1/228	Bâbiâlî Binâsına Yer Tahsisi	1242 (1826)	ŞÜRÛ-I BİNÂ-İ BÂBİÂLÎ Sene-i sâbika evâhinde Hocapaşa harîkinde muhterik olduğu beyân edilmiş olan Bâbiâlî arsasının etrafında bazı hâneler arsaları iştirâsıyla tevsi' olunmak üzere Sadr-ı a'zam Selim Mehmed Paşa nezâreti tahtında olarak hazînedârı Halil Bey binâ emîni nasb olundu.
1/131	İmar İşleyişi	1241 (1825)	BEYÂN-I MÜZÂKERE-İ TEDÂRİK-İ MASÂRIF-I EŞKİNCİYÂN Gerek binâ emînleri gerek sâirleri olsun defterlerini hakkıyla tanzîm ederler, bu sûretle masraftan hemân sülûs ve sülûsân fâide ve vüzerâ iltizâmâtının dahi Dersââdet'te münâsip ve mu'tedil âdemlere ihâlesiyle semerâtından haylice fazla hâsıl olacağından bu usûle ri'âyetin lüzûmunu beyândan ibârettir
1/148	Saray-ı Atık ve Kışlaların İşlev Değişikliği ve İnşâ Kararı	1241 (1825)	TA'YİN-İ BÂB-I FETVÂ VE SERASKERÎ Bâlâda beyân olduğu vechile o vakte kadar şeyhülislâmlar kendi konaklarında icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye ederek müstakil Dâr-ül Fetevâ bu idi Ağa Kapısı zevâidinin tayy ü tefrîşi ile Meşâyih-i İslâmiye'ye makarr-ı ittihâz kılındı. Meşhûr İzzet Molla'nın bu bâbda olan tarihidir ki, kapısının üzerine menkuştur. "Ağa kapusunu verdi bize Sultan Mahmûd Bâb-ı tezvîr idi Hak kıldı makâm-ı iftâ" 1241 Sultan Bayezîd Cami'-i Şerîf'i civârında Saray-ı Atık nâmiyle meşhûr dâire-i vâsi'ada sâkin olanlar Yeni Saray'a nakil ile orası dahî makâm-ı seraskerî ittihâz kılındı. Asâkir-i Mansûre için derûnunda kışlalar ve harîk kulesi ve sâir ebniye-i lâzîminin ve civâr-ı Dârü's-saltana'da asâkir ikâmesi için el'ân mevcûd büyük kışlalardan Selimiye, Davutpaşa ve Râmî kışlalarının ümenâ ta'yîniyle inşâsına ibtidâr olundu. Bunlardan Selimiye'ye Yusuf Âgâh Efendi akrâbasından Morali Osman Efendi, Davutpaşa'ya Sadr-ı esbâk Abdullah Paşa Hazînedârı Kapıcıbaşı Mehmet Ağa Râmî'ye, kapucubaşılardan Serfiçeli Mehmed Ağa binâ emînleri ta'yîn olundular.
1/151	Davutpaşa Kışlası Bina Emaneti	1241 (1825)	TAFSİL-İ İCRAAT-I VÂK'A Bu münasebetle Hacı Ali Bey'in yerine Kapıcılar Kethüdâsı, Şehsüvarzâde Dervîş Bey, onun yerine

			Mîrahûr-ı sâni Mûsâ Ağa ve bunun yerine Davut Paşa Kışlası binâ emîni Mehmed Ağa mîrahûr-ı sâni nasb olundu.
1/156	Mimar Ataması	1241 (1825)	SÂİR SUNUF-I ME'MÛRÎN-İ MUVAZZAFE ...kırk dört mi'mârân-ı hassa (me'mûrlukla vazîfelendirilmiştir)...
1/237	Mimarbaşı Ataması	1242 (1826)	TEVCİHÂT-I MU'TÂDE ...baruthâneler binâ emîni sâbık Mehmet Tâhir Efendi'ye....mi'mârbaşılık Mühendishâne hocalarından Mahmud Efendi'ye tevcih ve münâsib-i sâire ashâbı uhdelerinde ibkâ olundu.
1/239	Nakkaşkârî İzni	1242 (1826)	RUHSAT-I NAKKAŞKÂRÎ Mukaddemâ bazı sanâyî inhisâr üzere cârî olduğu misillû Dersa'âdet'te ebniye nakkaşlığı dahi İslâm'a mahsus ve münhasır idi. Bu inhisârın lağvıyla bundan böyle teb'a-i Devlet-i Aliyye'den her kim olur ise nakkaşlık edebilmesi için ruhsatı hâvî mi'mâr ağa ile şehremînine ve İstanbul kadısına buyrultular tasdîr olundu. (ilave:) Yeniçeri zamânında olunan taaddiyâtta birisi dahi ebniyelere ve husûsiyle tüccar sefinelerine yeniçerilerin nişan tahtası asması idi. Mîrî ebniyesine varınca kadar her nerede bir binâ inşâsını haber alırlar ise nakkaş ve sıvacı ve sâir amele için birer nişan tahtası getirilip ebniye mahalline asarlar. O nişan ebniye sâhibinin istediği gibi ameleyi kullanamamasına alâmet idi. Böyle balta asmaktan garazları amelenin paralarından kesip almak idi.
1/245	Kışla İnşâ Masrafları İçin Para Tedariği	1242 (1826)	İRSÂL-İ EVÂMİR BERÂ-YI ZİMEMÂT-I ŞABCI ...o esnâda binâ ve inşâsına şürû' olunan müte'addit kışlalar masârifine karşılık tutulmuş ve mahallerinde tahsîli icâb-ı maslahattan bulunmuş olan mebâlîğden Halep Vâlîsi Sirozlu Yusuf Paşa zimmetinde elli beş yük altı bin iki yüz dokuz ve Sivas Vâlîsinde iki yük altmış sekiz bin yüz kırk üç ve Karaman Vâlîsinde yedi yük kırk iki bin sekiz yüz seksen dokuz ve Kayseriyye Mutasarrıfı Sâbık Osman Paşa'da dört yük doksan bir bin iki yüz bir ve İbrail Muhafızı Sâbık İbrahim Paşa'da yedi yük yetmiş bir bin iki yüz seksen beş ve Selanik Vâlîsi Ömer Paşa'da sekiz yük yedi bin üçyüz kırk beş gurusun hemen hazîne-i âmireye gönderilmesi müşârunileyhime bâ-evâmîrnâme te'kîd ü iş'ar kılındı.
1/257	Debbağhan e İnşâsı	1243 (1827)	İHDAS-I DEBBAĞHÂNE Askerin ayakkabılarıyla eşyâ-yı saraciyyesi esnâf ma'rifetiyle tedârik olunmakta ise de üç mâhda bir verilegelip çifti yedi gurusu mübâyaa olunan kırmızı yemeninin çifti üç gurusu yirmi yedi ve siyah yemenilerin iki gurusu otuz sekiz paraya çıkacağı anlaşılmış olmağla icâb eden sahtiyân ve kösele taraf-ı mîrîden yaptırılmak üzere müceddeden bir debbağhâne inşâsına ve Dîvân-ı Hümâyûn kalemi ketebesinden bir

			efendinin nâzır ta'yîn olunmasına karar verilerek îcâbı icrâ olundu.
1/257	İplikhane İnşâsı	1243 (1827)	İHDÂS-I İPLİKHÂNE Kırk üç sene kadar tersane-i âmirede iplik i'mâline mahsus kârhâne yok idi. Sene-i sâbıkada Eyüp Kasabası civârında Taşlıkburnu'nda Sultan Sarayı mahâllinde inşâsına şûru' olunan iplikhâne bu sene rehîn-i hitâm olmuştur.
1/258	Kasr-ı Âlî Binası İnşâsı	1243 (1827)	NİZÂM-I EBNÂ-YI SİPÂHİYÂN Tavâif-i askeriyeden ebnâ-yı sipâhiyânın mutasarrıf oldukları tımar ve zeametleri fi'l-asl farîza-i gazâ ve cihâd için mevzû' ve mahsûs ise de inkılâbât-ı zamâniyye ile usûl-ü kadîmelerine hâlel gelerek çoğu îrâd ve mü'ekkel hükmüne girmiş ve Anadolu ve Rumeli'nde elli üç adet eyâlet ve elviyenin sipâhi ve erbâb-ı tımarından mukaddimen humbaracı ve lağımçı ocaklarının bölükleri noksanlarına ikmâl olunanlardan ma'adâ gerek mezkûr ocaklara müstahfız nâmıyla idhâl olunmuş ve gerek yine elviye-i merkûmeden henüz dâhil olmayarak açıkta kalmış olan bi'l-cümle eyâletli takımının süvârî Asâkir-i Mansûre usûlüne rabtıyla tecdîd-i nizamları rütbe-i vücûba varmış olduğuna binâen bunları mutasarrıf oldukları tımarlarıyla süvârî Asâkir-i Mansûre usûlüne derc ü tatbik ve Anadolu'da mevaki-i' berriyede kadîmden kalan bazı kılâ' mustahfizları dahi bî-lüzûm olduğundan mevkilerine göre ba'zen yalnız dizdâr ve bazen birer ikişer nefer ibkâ olunmak üzere kûsûru süvârî silkine idhâl ile içlerinde râğbet edip de hâsılâtı kalîl olanlara vefat ve keffiyed edenlerin mahlûllerinden ilhâken i'tasıyla hadd-i meşrûta iblâğ ve tensîk olunmak üzere şurût u kuyûda raptıyla fîmâ ba'd süvârî Asâkir-i Mansûre'ye mülhak zeamet ve tımarlardan başka sâir bi'l-cümle zeamet ve tımarlardan cebelü ile tekaüt ve tevcîh olunacaklara hums-ı hâsılâtı cebelü ile tevcîh ve hazîne-i âmireden ahz u tahsîl olunmak için keyfiyyet defterdâr efendiye emr ü irâde ve îcâb-ı hâl lâzım gelen kalemlere bâ-ilm ü haber beyân ve ifâde kılındı. Ber-minvâl-i muharrer eyâlet tımarlıları mutasarrıf oldukları tımarlarıyla süvârî Asâkir-i Mansûre silkine geçmiş olduklarından ba'demâ muâmelât-ı kuyûdiyyesinin icrâsı ve tımarlarının zabt u idâresi Bâb-ı Seraskerîden rû'yet olunmak üzere o misillü zeamet ve tımarlar defâtir-i mevcûdesinin Bâb-ı Seraskerîye irsâl ü i'tâsı husûsu makâm-ı sadâretten îcâb eden mahallere tahrîr ü tenbîh olundu. Nizâmiyye alayları çoğalmaya başlamış olmağla lâ-akal on iki bin askerin bir yerde ta'lîmine kabil civâr-ı Dârü's-saltanada bir sahrâ-yı vasî' ve müstevî tahsîsi mütebâdir-i hâtır-ı hazret-i pâdişâhî olarak Ayestefanoz sahrâsının ta'limgâh-ı askerî ittihâzı münâsip olacağı

			bi't-tezekkür muâyenesi için evâil-i ramazanda zât-ı hazret-i pâdişâhî, sadr-ı a'zam ve kurenâ-yı şâhâne ile Mısır Kapı kethüdâsı ve Baruthâneler Nâzırı Necîb Efendi'yi alıp Ayestefanoz cânibine azîmet ve mahall-i mezkûrun matlûba muvâfakatı anlaşılarak taraf-ı sadr-ı a'zamî'den orada bir kasr-ı âlî binâsı husûsuna müsâade-i seniyye şâyân buyuruldu.
1/269	Bâbîâlî Binâsı İnşâsı	1241 (1825)	HÎTÂM-I BİNÂ-İ BÂBİÂLÎ Sene-i sâbika mevâddında muharrer olduğu üzere Hocapaşa harîkinde muhterik olup geçen sene binâsına şürû' olunan Bâbîâlî ebniyesi rehîn-i tamam olduğundan Rebûlâhîr gurrasinde sadr-ı âlî alay-ı mahsus ile Yenikapı'ya nakil eylediler. Nakil günü duâcı efendi ile sûfilerine ve binânın mu'temetleriyle kavaslara yalnız dokuz yüz doksan beş gurus i'tâ ve taksîm olunmuş olduğu ol vaktin evrâkında görülmüştür. Nakil gününün akşamı Serasker Hüsrev Paşa ve Kapudan İzzet Mehmed Paşa da'vetle kapıya geldiler. O gece mevlid-i şerîf kıraatı ve tevhîd icrâsı ile esbâb-ı temenniyeye tevessül olundu.
1/270	Mısır'ın Mimar İsteği	1241 (1825)	İSTİD'Â-İ MÎ'MÂR EZ-MISIR Fenn-i inşâ-i sūfîne vâkîf İskenderiye Tersânesi'nde mi'mâr bulunmadığından Dersââdet'ten celbine dâir Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa kapı kethüdâsına gönderdiği şukka hâmişinde mi'mârın mahâretli olmasını te'kîd eylemiş idi. Şukka-i mezkûre huzur-ı şâhâneye arz olundukta bâlâsına yazılan hatt-ı hümayûndur. (Tersâne-i Âmire'mizde mi'mârın nedretî olduğu zâhirdir. Müşârunileyhin istediği gibi fûnûnda mâhir öyle üstâd mimar olsa dirîğ olunmaz ve olunmayacağını kendi de bilmek gerektir.)
1/270	Edirne Sarayı İnşâsı	1241 (1825)	İNŞÂ -YI SARAY-I EDİRNE Devlet-i Aliyye ile düvel-i ecnebiyye beyninde cereyân eden muâmelât-ı hâliyyeden nâşî bizzât Rumeli cânibine azîmet-i pâdişâhî musammem olduğundan Edirne Sarayı'nın inşâ ve ta'mîri emrine İzmirî Kâtipzâde Mustafa Efendi emîn-i binâ ve maiyyetine mühendis ve mi'mârlar terfîk olundu.
1/270	Davud Paşa Sarayı Ta'mîri	1241 (1825)	TA'MÎR-İ SARAY-I DAVUDPAŞA Dersââdet civârında Davud Paşa Sarayı ile ittisâlindeki cami-i şerîf mürûr-ı zamân ile müşrif harâb olarak i'mar ve inşâları ve Davud Paşa Kışlası'na dâir bazı ebniyâ tanzîmi lâzım geldiğinden sarayın atîk kâgîr ve ahşap dâireleriyle hâriciyesindeki ebniyenin kâimen ta'mir ve tecdîdi ve çeşmelerin yollarıyla iki ahır inşâsı hususlarının ebniye müdürü marifetiyle masârıfı lede'l-hisap seksen sekiz bin bu kadar gurusâ resîde olacağı anlaşılmış idi ki taraf-ı şâhâneye arz olundukta bu kadar para ile matlûp hâsıl olamayacağı beyân-ı âlîsiyle tekrar keşf ve muâyenesi defterdâra irâde buyruldu. (Es'ad

			Efendi evrâkında böylece muharrerdir.)
1/271	Eyüp Deresi'nin Temizlenmesi	1241 (1825)	TATHÎR-İ DERE-İ KASABA-İ EYÜP Kasaba-i mezkûre civârında Karlık ve Topçular bayırlarından sinîn-i vefireden beri tecemmu' eden molozlar dereyi imlâ ederek az buçuk yağmur zuhûrunda kasabaya sellerden hasar-ı küllî vukûa gelmekte olduğu beyânıyla tathîrini ahâlî-yi belde mahkemeye gelip bi'l-istid'â kadı-yi belde Kâmil Bey vuku'-u hali bâ-i'lâm Bâb-ı Âlî'ye arz u inhâ eyledi. Sûret-i istid'a yolunda olmağla sâbıkları misillû tersânen mahbûslar ve Istabl-ı Âmire'den isterler ve cebehânen sepet ve edevât-ı lâzıme tertip ve i'tâ ile tathîrine mübâderet olunması lâzım gelen me'mûrlara sipariş kılınarak icâbı icrâ olundu. (Sâniha:) Zamânın hükmü acayıptır ki ,ol vakitlerde bu misillû umûr-ı cesîmenin tesviyesi bu usûl ile hâsıl olur imiş. Şimdi böyle bir şeye teşebbüs lâzım gelse vuku' bulacak masraf ve teklîf nihâyeti yoktur. Tanzîmât-ı Hayriye'nin zuhûru tarihinde su yolu kurâsı ahâlîsine terk ettirilen bendlerin tathîri husûsu buna kıyas olunabilir.
1/278	Deniz Askerleri İçin Hastahane İnşası	1243 (1827)	ŞÜRÛ-İ İNŞÂ -İ EBNİYE-İ CESİME Beylerbeyi civârında kâin İstavroz'da bir sâhilsaray-ı âlî ve Humbaracıbaşı el-Hac Ali Bey ma'rifetiyle Heybeliada'da cesîm bir hendesehâne-i bahrî ve Kasımpaşa'nın arkasında Sakız Ağacı nâm mahallede asâkir-i bahriye için cesîm bir hastahâne inşâsına şüru' olundu.
1/283	Duvar Yıkımı	1243 (1827)	HEDM-İ BAZI DİVARHÂ Harîk mahallerinin yol üzerlerinde bulunan bazı ebniye divârları mâil-i inhidâm olarak gelip geçenlere mazarratı zâhir olmağla lede'l- keşf on sekiz mahalde o misillû divârların hedmiyle taşlarının arsaları içüne vaz' ettirilmesi mi'mâr ağaya bi'l-buyruldu-i sâmi tenbîh olundu.
1/283	Vardar Kulesi Yıkımı	1243 (1827)	HEDM-İ KALE Ebûlubûd Mehmed Paşa Selânik Vâlîsi iken Vardar Köprüsü başına bir kule inşâsıyla gelip geçenlerden resm-i mürûr ahzini îtiyad etmiş imiş. Buna halefî dahi ittiba' eylediği mesmû-ı âlî oldukta bu misillû bid'at ihdâsıyla iz'âc-ı ahâlî mugayir-i rızâ olduğundan kulenin hedmi irâde buyrulmuştur.
1/284	Yenişehir Fener Kalesi İnşası	1243 (1827)	HEDM-İ KAL'A Rumeli kıt'asında vâki' Yenişehir Fener'i cesîm ve ma'mûr bir memleket olduğu meşhûr ise de bir taraftan cereyân eden "Köstem" nehrinden mâadâ hariçten mürûr-ı a'daya mâni' istihkâmı olmadığına mebnî şehrin cevânib-i selâsesine hendek hafriyle toprak kal'a inşâsı için zî-kudret ahâlî tarafından iâne olunmak ve tertîb edilen beş bin nefer ameleye yevmiyye birer kıyye zahîre verilmek üzere tersîm ettikleri harita mûcibince

			kal'anın inşasına ruhsat verilmesini umûm ahâlî bâ-mahzar ve i'lâm niyâz ü istirhâm etmiş olduklarını Rumeli Vâlisi Reşit Mehmet Paşa kaime-i mahsusasıyla inhâ eyledi.
1/290	Haberleşme Kule ve Sütunları İnşası	1243 (1827)	MEN-İ DARB-I HAYRİYYE O esnâda telgraf usûlü henüz Memalik-i Şâhâne'de icrâ olunmadığından tesrî'-i muhâberâtı mûcib vesâit-i ihbâriyye için bazı erbâb-ı vukuf tarafından bir lâyiha takdîm olunmuştur ki fezlekesi Dersa'âdet'ten Silistre'ye varınca birer saat fâsılalı kuleler inşasıyla işâret çekilerek teâtî-i ihbâr kılınması sûretini teshîlden ibaret bir numûne olmak üzere Ortaköy ve Kuzguncuk ve Rumelihisarı ve Çakalburnu ve Yûsâ Aleyhi's-selâm zirvelerine birer sütun rekziyle tecrübesine kıyâm edildiği bazı evrâkta görülmüştür.
1/297	İsakçı Kalesi Tabyaları İnşası	1243 (1827)	MÜRÜR-I ASKER-İ RUSYA EZ-TUNA Tuna boyunda vaki' İsakçı Kal'ası'nın aşağı tarafına metîn ve müstahkem iki tabya inşasıyla Mîrimîrân Hasan Paşa altı binden mütecâviz askerle orada hâzır bulunduğu halde Zilka'denin yirmi beşinci Pazar günü sabahleyin
1/298	Tabya İnşaları	1243 (1827)	ZUHÜR-I SEFÂİN-İ RUSYA Ebniye Müdiri Halim Efendi ma'rifetiyle evvel emirde Bahçeköyü ve Belgrat ve Burgaz ve Domuzderesi karyeleriyle sâhil-i bahr-i sefidde vâki' Ağaçlı ve Yeniköy ve Karaburun ve Terkos ve Ormanlar Karyeleri ve Kalfaköyü ve Çatalca'dan Büyük Çekmece Gölü nihâyetinden Marmara Denizi'ne ve ondan Küçük Çekmece ve Külünk nihayetinde vaki' Yarım Burgaz ve Baruthâne ve Filyos Köprüsü'nden Büyük Derbent'e gelince bu havâlinin haritası tanzîm ile yapılacak tabyalara Mısır Kapı Kethüdâsı Necîb Efendi ve maiyyetine Sarrî bey ta'yîn kılındı. Evvel emirde inşasına karar verilen beş adet tabyanın beherine gayr-ez amele tahmîn edilen onar binden elli bin guruş masârif beyne'l-vükelâ taksîm ile istîfâ ve Baruthâne kazâları reâyâsı imece tarîkiyle istihdâm olunmuştur.
1/370	İnşâ Malzemesi Temini	1243 (1827)	NUMARA 14 Fîma ba'd dahi muktezâsının icrâsına gereği gibi ikdâm ü zikr olunan iki memlekette kereste vesâir binâ levâzımâtının alınması murâd olundukta miktârı mukaddem beylere ihbâr olunup ol vechile hudûd-ı memlekete naklettirilüp kat'îye ve nakliyyeleri reâyâ fukarâsına elverecek vechile an nukud bu husûsa me'mûr mübâşir tarafından edâ olunmak ve hudutlardan hâriç mahallere nakli için ahâlî-i mesfûre cebr olunmak ve memleketeyn-i mezbûreteyn ahâlisinden amele ve araba mütâlebe olundukta icraât-ı adiyelerinden bir akçeleri tenfiz ü te'hîr olunmamak ve fermanlu tüccardan mâadâ etrâf-ı sekenesinden ve yamaklardan hiçbir ferdin ıztırâr-ı reâyâ dâiyesiyle memleketeyn-i

			merkûmeteyne dühûl ve keşt ü güzârları ve memleketin ahâlisine müteallik olan arâziyi ziraat ve tasarrufları ve ra'yi için hayvanât idhâl eylemeleri tecvîz olunmamak
1/374	Masraf Tedariği	1243 (1827)	NUMARA 14 Voyvoda anları bu yârân-ı memleket misillû azl ü te'dîp ve zulmen aldıklarını redde mecbûr eyleye ve menzilhâneler idaresi için iktizâ eden masârifi beher sene voyvoda bu yârân ile dîvân ile takdîr idüp ta'yîn olunacak miktardan voyvoda hiç bir bahâne ile ziyâde almaya ve hastahâne ve mektep ve yollar vesâir bu ma'kûle velâyete mahsus maddelerin idâresi voyvodaların emir ve tenbîhi ile bu yârân bu memlekete muhavvel ola ve metropolit ve manastırlara merbût olmayan ruhban tâifesinden mert olanların emlâk ü metrukeleri kimesne tarafından talep ve iddiâ olunmayıp fukarâ ve eytâm ve bu misillû hayrâta müteallik sandıkların îrâdı olmak üzere voyvodalar ma'rifetiyle tahsîs oluna ve manastırlara merbût olan ruhban dahi murâd olduklarında emvâl ü metrukeleri merbût oldukları manastırların îrâdı olmak üzere terk oluna.....
1/392	Mescid Yıkımı	1243 (1827)	CEVAB-I SÂLİS Mora'da vaki' mesâcid-i müslimîn kefare elinde kalmasın diyerek hudûd-ı garbiyye ve şarkıyye ve belki şimâliyye ve cünûbiyyede kâin meâ'bîd-i mü'minîni arza-i âyîn nesârî etmek isti'dâtını vermek CEVAB-I HÂMİS Rusyalı'nın sâir aldığı memâlik-i dâmen memâlik-i İslâmiye'de vaki' olup bu Mora maddesi karyebânında birer hânedir diyerek bi'l-cümle câmi'-i kesûr-i İslâmiye'yi ateşe atmak gibi sûretlere tecâsür ile birkaç defa tecrübe olunan mevâdda ictisâr olunmak
2/5	Yenişehir Manastırı Yıkımı	1244 (1828)	BEYÂN-I İTİZÂR EZ-CÂNİB-İ MISIR ve diğer şukkasında Yenişehir Fener'e tâbi' "Galibüs" nâhiyesinde sa'be'l-mürûr zirve-i cibâlde kâin üç yüzden mütecâviz odaları hâvî manastır, melce'-i şerâir olduğundan ahâlî-yi memleket ittifâkıyla hedmine mübâşeret olunduğu beyân kılınmıştır.
2/40	Fedâî Tabyası İnşâsı	1244 (1828)	FEDÂÎ TABYASI O mevkî'i tutmak için ikdâmât-ı kâmile icrâsıyla tabya inşâsı muktezâ görüldüğünden Hüseyin Paşa ile Esad Paşa akçe vaad ederek taraflarından ikişer yüz tüfenk-endâz fedâyî tertîbiyle bir akşam bunları beraber alıp birçok amele ile giderek fedâyîler tüfenk elde tâ sabah mahyâ oldukları halde tabyanın inşâsına çalışılıp sabah oldukta Rusya'nın attığı güllelere nigâh olunmayarak akşama kadar ikmâline muvaffak olunmuş ve bu sebeple Şumnu o mevkî'in gâilesinden masun olmuştur
2/50	İstihkam İnşâsı	1244 (1828)	ME'MÜRİYYET-İ HALİM EFENDİ Ber-vech-i muharrer Varna'nın istilâsından sonra İstanbul'da dehşet husûlüyle olunan meşveretlerin

			neficesinde Misivri ve İyneada taraflarının istihkâmına verilen karar mücibince Başmimâr Halîm Efendi'yi ol-havâlîye me'mûr etmişlerdir.
2/53	Masraf Tedariği	1244 (1828)	TEBEDDÜL-İ SADÂRET Halil Beğ'in Ayastefanos ebniyesinden iki-yüz kırk kîse kadar zuhûr eden alacağı sadr-ı lâhikin yevme'l-kıst hesâbı üzere mukannenât-ı sadâretten hassasına isâbet eden bin kîse Aydos'da Selim Mehmet Paşa'dan aldığı esvâp ve edevât vezâreti ile takas edilmesi ve Halil Beğ'in yorgancı ile kalfayı iskât ve yalısında olan emvâliyle sarrafın alacağı îfâ olunması irâde buyurulmuştur.
2/100	İstanbul İstihkamları İnşâsı	1244 (1828)	BEYÂN-I İSTÎLÂ-YI EDİRNE ve istilâ-dide olan mahâller ahâlîsinin münâsib mahâllere yerleştirilmesi tedbîrine ve İstanbul civârının istihkâmına teşebbüs olunarak Küçük Çekmece'de yapılacak tabyalara Kapıcıbaşı Acemzâde ma'rifetiyle milel-i selâseden bin beş yüz âdem tertîb olunmuştur.
2/132	Varna Kışlası İnşâ Emri	1244 (1828)	ME'MÛRİYET-İ VECÎHÎ PAŞA BE-VARNA Bir alay asker ikâmesine kâfi Varna'da bir kışla inşâsı emir buyurulmuştur ki aşağılarda keyfiyyet-i şürû' ve hitâm-ı inşâsı tahrîr olunacaktır.
2/135	Edirne Sarayı Binâsı Açılışı	1244 (1828)	HÎTÂM-I BÎNÂ-YI SARAY-I EDİRNE Edirne Sarayı'nın ta'mîrine Kâtipzâde Ahmet Efendi'nin me'mûriyyeti cild-i evvelde mestûr idi. Emri ta'mîr bu esnâda resîde-i hitâm olup masârifinin tesviyesi ve avdeti istihkâmına dâir emin-i mumâileyhin Babîâlî'ye bi'l-vürûd arz olunan arızasının bâlâsındaki hatt-ı hümâyûn sûretidir. (Edirne Sarayı binâ emîni Kâtipzâde Ahmet Ağa'nın işbu kâimesiyle diğer şukkası menzûrum olmuştur ancak bu binâ emîni olan Ahmet Ağa kapıcı başı olmak gerek. Kapıcı başılara efendi ta'bîr olunduğunu işitmedim sehven yazılmış desem bir mahallinde olmak lâzım gelir. Âmedî odasında hulefâ çoğaldıkça doğrusu âmedcinin dikkati artıyor. Tekrar bunları gözden geçirip niçin bakıyor bilmem.)
2/155	Hayrat	1244 (1828)	VEFEYÂT-I A'YÂN (VÂHÎT PAŞA) (Vahîd Paşa) asâr-ı hayriyyesinden Kütahya'da muhtasar bir kütübhânesi vardır.
2/144	Selimiye Kışlası İnşâsı	1244 (1828)	HÎTÂM-I KIŞLA-İ SELİMÎYE Cild-i evvelde inşâlarına şürû' olunduğu muharrer ebniye-i cesîmeden Selimiye Kışlası o esnâda rehîn-i hitâm olmuştur. Küşadı için Kaymakam Hulûsi Paşa ve Serasker Paşa ve Reis Pertev Efendi ve sâir me'mûrîn recebin yirmisinde bi'l-azîme asâkir-i mevcûde saf beste olarak Hüdâyî Şeyhi Efendi duâ eylemiş ve akîb duâda Binâ Emîni Moralı Osman Efendi ile iki nefer mahdûmlarına bölüklü ve şeyh efendiye çukayakaplı sincap kürkleri ve kalfa vesâire me'mûrlara mızıkalar çalındığı hâlde hâl-i münâsibe aksa olunmuştur.

2/163	Mi'mârbaşı Ataması	1245 (1829)	NEFY-İ MAHMÛD EFENDİ Ebniye-i Hassa müdürî Kerîmî Mahmud Efendi ma'rifetiyle Tarabya'da inşâ olunan hünkâr atlarının ahır beş on gün arasında münhedim ve atlardan on biri telef ve birazı mecrûh olmuştur. Bu sebeble mûmâileyh evlâd u iyâliyle Bursa'ya nefy olunmuştur yerine sâbık Halîm Efendi getirilmiştir. Es'ad Efendi der ki Mahmud Efendi ile Kirkor Kalfa'nın araları iyi olmadığından kalfa icrâ-yı garaz içün ahırın bu sûretle inhidâmı esbâbını istihzâr etmiştir. Şöyleki Mahmud Efendi'nin sipâriş ettiği ameale kalfa tarafından bi't-ta'li ahırın sakfi eğreti tahtalarla döşenmiş olmasıyla tamam hayvanlar konup da tabii hareket hâsıl olduğu gibi çatı aşağıya inmiştir.
2/177	Ebniyye-i Hassa Müdürlüğü	1245 (1829)	TEBEDDÛL-İ NEZÂRET-İ BARUTHÂNE VESÂİRE ...mi'mâr-başılık ile şehremâneti birleştirilerek ebniye-i hassa müdürlüğü ünvânıyla Başmimâr Halîm Efendi'ye ihâle kılınmıştır.
2/178	Baruthâne Binâsı İnşâsı	1245 (1829)	TEBEDDÛL-İ NEZÂRET-İ BARUTHÂNE VESÂİRE ...Rusya askerinin Edirne'ye geldiği esnâda Necib Efendi Baruthâne ebniyesi inşâsıyla meşgûl iken Silivri taraflarının muhâfazasına me'mûr ettirildi.
3/102	Sırbistan Kinezilerine İnşâ İzni	1246 (1830)	SİRBİSTAN'A DAİR MUKÂLEME SÛRETİDİR Tashih olunmuş olan fermân-ı âli müsveddesi ihrâc birle meclis-i sâbıkta Sırp'ın ma'mûllerinden icrâ-yı âyîn ve inşâ-i hastahâne ve mekteb maddeleri karar bulup kinezilik maddesinin dahi müzâkeresi olmuş ise de kararsız kalmış olduğundan ibtidâ anı söyleşelim denildikte elçi-i mûmâileyh müzekkire-i merkûmeden mûnderic olduğu vechile Sırp milleti lüzûmu olan mahallerde kiliseler inşâ etmek ve metropolit ve piskoposlarını kendileri intihab.....
3/112	Hasta-hâne Mekteb Tıbhâne İnşâ Emri	1246 (1830)	SİRBİSTAN'A DAİR MUKÂLEME SÛRETİDİR *Zâbita-i memleket için neferât-ı mukteziye istihdâmı; hastahâne ve mekâtib ve tıbhâne inşâ olunması
3/152	Avaidin Kaldırılmas ı	1246 (1830)	TEVCÎH-İ ÜNVÂN-I SERASKERİYE ve mu'tâd hükmüne girmiş olan mevâdd-ı zulmiyeden reâyâ hânelerinin ta'mîr ve tevdîinde alınagelen avâidin fî-mâ-ba'd alınmaması tenbîh olunmuştur. (Hâtıra:) Bu avâid yoluyla ta'mîm edilmiş olaydı şimdiki ebniye nizâmı ol vakit Filibe'de icrâ olunmuş olur idi. Tanzîmâtan mukaddem sû-i isti'mâl ile mevâdd-ı zulmiyeden add olunan bazı şeyler muahharen mecâz hükmüne girmiştir.
3/162	Meriç Büyük Köprü İnşâsı	1247 (1831)	TEŞRÎF-İ PÂDİŞÂHİ BE-CÂNİB-İ GELİBOLU VE EDİRNE ve Meriç Nehri üzerindeki Büyük Köprü'nün müceddeden inşâsına irâde ve İstanbul'dan hareket-i hümâyûnun otuz üçüncü günü Çırağan Sarayı'na avdet

			buyurulmuştur...
3/163	Gayrimüsli m Mabedleri Tamir İzni	1247 (1831)	BEYÂN-I MÜSÂADE-İ SENİYYE Memâlik-i mahrûsede kâin milel-i gayri müslime ma'bedlerinin ta'mirleri hakkında sadır olan hatt-ı hümâyûndur...
3/164	Katolik Halka Arsa ve Evlerinin İade İzni	1247 (1831)	BEYÂN-I MÜSÂADE-İ SENİYYE Katolik milletinin Galata ve Beyoğlu taraflarındaki yerleri kendilerine terk olunduğu misillü boğaz içindeki mahallerinin reddine dâir istid'âlarına bir sûret verilmeleri için Ebniye Müdürü Halim Efendi ile Gümrük Emîni Salih Bey me'mûr olmuşlardır.
3/165	Mescid Mekteb ve Berri Mühendishâ ne'nin Ta'miri	1247 (1831)	MUHÂREBE DER-HAVÂLÎ-İ YANYA Dersâadet ile Bilâd-ı Selâse'de ta'mir ü tecdide muhtâç mesâcid ve mekâtibin muhâsebât-ı vakfiyyeleri bi'r- ru'ye sermâyeleri olanlarının gallelerinden olmayanların evkâf-ı hümâyûn hazînesinden ta'mir ve termimlerine ve Kadıköy civârında Bostancıbaşı Köprüsü'nde bir çeşme inşâsıyla Berri Mühendishâne'nin ta'mirine şürû' olunmuştur.
3/165	İmar Düzenlemes i	1247 (1831)	BEYÂN-I EMÂNET-İ ŞEHR Şehremâneti mutasarrıfının hizmeti ebniye-i dâhiliye ve hâriciye ve Enderun-ı Hümâyûn ve sâir ebniye-i mîriyenin ta'mir ü tecdidine nezâret ve üç ayda bir kere saray-ı hümâyûn hademesinin vazîfelerini gümrükten idâre olunur bazı ocaklıklardan mürettep mebâligden ahzıyla i'tâ etmekten ibâret idi. Şehremîni Hayrullah Efendi hastalığı sebebiyle hizmet-i mevkûleyi zarûrî vekâletle idâre eylemekte ise de bu işin yoluyla görülmesi zımnında evvel-emirde Enderûn-ı Hümâyûn vazife-hârânı yoklanıp müstahakların vazîfeleri bundan böyle ceyb-i hümâyûn hazînesinden mâh-be-mâh verilmek üzere hazîne kethüdası tarafına ve ebniye mesâlihinin idaresi Dîvân-ı Hümâyûn Hâceliği tevcihi ve Ebniye-i Hassa Müdirliği nâmı ile Mi'marbaşı Halîm Efendi'ye ihâle olunmuştur.
3/166	Karakolhan e İnşası	1247 (1831)	BAZİ HAVÂDİS-İ MÜTEFERRİKA Müşârun ileyhânın rûhâniyyetlerine hürmeten Ahmediye Meydanı civârındaki tabhâne nisâya tahsîs ile zindan-ı mezkûra karakolhâne inşâ ve kapısının ba'demâ Bâb-ı Ca'fer tesmiyesi irâde buyurulmuştur.
3/167	Anbar ve Mahzen İnşası	1247 (1831)	BAZİ HAVÂDİS-İ MÜTEFERRİKA Gemilerin altına kaplanılan bakır tahtalarını yapmak top delmek cilâ etmek tahta biçmek için Avrupa'dan mahsûsan celb olunan makinalar vaz' olunmak üzere Dolmabahçe sahasında kebîr bir top anbarı ile ebniye-i mukteziye inşâsına şürû' ve At Meydanı'nda Fil Damı denilen mahal ki arslanhâne denirdi; arslanlar oradan Yedikule'ye kaldırılarak ta'mirât-ı mukteziyenin icrâsıyla orası şec'an asâkir-i muntazamaya elbise mahzeni ittihâz olunmuştur.
3/169	Galetahâne	1247	KIRAAT-İ MENKİBE-İ REGÂİB

	İnşası	(1831)	Tersanede Mi'marbaşı Mehmed Efendi'nin hîn-i hidmetinde ilâ mecrûh olmuş olduğu Cennetmekân Sultan Mahmud Hân-ı Gazî Hazretleri'nin tersâne-i teşrîflerinde meşhûd-ı âlîleri oldukta ihsân buyurulan beş bin gurus atıyye cerîha-i ihtiyâcına cebîre bend devâ-i refah olmuştur. Donanma-yı Hümâyûna muktezî peksimâd kadîmden beri boğaz içinde Bebek Karyesi'nde kâin peksimâd-hânede tabh olunagelmîş ise de oranın tersâneye bu'dünden başka kifâyet derece suyu olmadığından teshîl-i maslahat zımnında derûn-ı tersânede müceddeden galeta-hâne inşâ kılındı.
3/172	Haremeyn' de Bazı Bina, Medrese ve Kütüphane Ta'mîri	1247 (1831)	TA'MÎR-İ MAHALL-İ MÜBÂREKE Haremeyn-i Muhteremeyn cânib-i âlîsinde bazı ebniye-i mübârekenin ve âsâr-ı celîle-i şâhânedan medrese-i cedîde ile cennetmekân Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'nin medrese ve kütüphânelerinin ikmâl-i lüzûm-ı i'mâriyyesine ihtimâm olunmak üzere bu esnâda mühendis ve amele-i İslâmiyye gönderilmiştir.
4/27	Rus Askerlerini n Kitabesi	1248 (1832)	VURÛD-İ SEFÂYİN-İ RUSYA (İlâve) Rusya askeri Hünkâr İskeleyi'ne geldiklerine nişâne olmak üzere o civârda çadırları olan Sarayburnunda beş zira' tûlunda bir buçuk arşından kalınca rekz ettikleri taş ki, el-an oradadır üzerlerine Rusyalılar lisanlarınca yazdıkları tarihinden başka Kethüdâ-i Sadr-ı Âlî Pertev Efendi'nin inşâd ettiği kıt'a dahi hak ve tersîm olunmuştur. Kıt'a budur: <i>"Bu sahrâya misâfir geldi gitti asker-i Rusya Bu senin kuh peyker yâdigâr olsun nişan kalsın Vîfâk-ı devleteynin böyle dursun sâbit ü muhkem Lisan-ı dostânda dâsitânı çok zaman kalsın"</i>
4/58	Binalar için Masraf Tedariği	1248 (1832)	KUŞÂD-İ KAVÂİM-İ ESHÂM Hudûd boyunda ve Cezayir Bahr-i sefidde vaki' bazı kıla' ve mevâkiin tahkîmiyle mühimmât-ı mukteziyesinin tedârîki ve husûsuyla Sırbîya'ya civâr ve mülâsik olan ve Tuna sevâhilinde bulunan mevâki'-i mühimmenin ta'mir ve tesviyesi için karşılık tedârîki müzâkeresi dermiyân olundukta müceddeden eshâm-ı kavâimi küşâdiyle mebâliğ-i muaccesinden husûle gelecek miktar ile mevâki'-i muharrerinin i'mâr ve ahkâmına ve mühimmâtının tehyie ve irsâline karar verildiği bazı evrakta görülmüştür. Es'ad Efendi der ki, o esnâda Mısır mes'elesinden ve sâir sebeplerden dolayı mukâtaat hazînesinin vâridâtında seksen üç bin kese noksan zuhûr etmiş ve olvakit Asâkir-i Mansûre masârif-i seneviyesi yüz on bin keseden ibaret olarak bunun ikmâlî için taraf-ı Pâdişâhî'den iâneye lüzûm görüldüğü beyne'l-vukelâ tezekkür olunarak keyfiyyet huzûr-ı şâhâneye arz olunmuştur.

4/62	Beylerbeyi Sâhilsarayı İnşası	1248 (1832)	BİNA-İ SAHİLSARAY-I BEYLERBEYİ “Her dü-boğaz şehir-i İstanbul der-cinan şöhretî çünân dâred” vefkince şiâr-ı nüzhetgâh erbaa-i dünyâ olan Boğaziçi’nin letâfet-i hevâ ile meşhûr olan mahallerinden Anadolu sâhilinde vâki’ İstavroz nâm mahall-i dilküşâda mukaddemâ dahi mevcûd olduğu bazı tevârihte muharrer sahilsaray misillû bir kâşâne-i şevket-âşiyânenin binâsına bundan akdem şürû’ u mübâşeret ve mahall-i mezkûrda bulunan yalılarla sâir arâzi-i münâsibe ashâbının iknâsı ile taraf-ı mîrîden mübâyaa olunup gayet latîf ve dilnişîn bir sahilsaray-ı bihterîn kâffe-i müştemilâtıyla hitâma karîn olduğundan Muharrem’in beşinci Pazarertesi günü nakl-i hümâyûn vukû’ buldu. Nakl-i âlî ile sahilsaray-ı cedîdin tebrîki zımnında şüyûh-ı İslâm ve vüzerâ-i sudûr-ı izâm ve bazı ulemâ ve ricâl ü havâs-ı hademe ve bendegân fevc fevc gidip saray-ı âlî-i sâlıfî’t-ta’rîfî seyr ü temâşâ eylediler ve tarih takdîm eden bazı sühanverân nâil-i birr u ihsân oldular. Sarayın binâ emâneti hizmetinde bulunan sahîb-i ayâr Saîd Efendi’nin mücevher nişân ile sadr-ı mefhareti tezyîn kılındı.
4/67	Mühendis ve Bina Emaneti Ataması	1248 (1832)	EMÂNET-İ BİNÂ-İ ŞUMNU Varna ve Şumnu taraflarının istihkâmlarını binâ ve ta’mîr zımnında gönderilen mühendis ve me’mûrların getirdikleri defâtîr-i keşfiyyelerine nazaran ashâb-ı vukuf ve rütbeden birer binâ emîni nasbı lâzım gelmesiyle Ebniye-i Hassa Müdiri Halîm Efendi aralıkta gidip nezâret etmek üzere Şumnu binâ emânetinde ricâlden Çavuşbaşı Esbak Hacı Atâ Efendi ve Varna’ya mîrahûr-ı evvel Mehmed Ağa ta’yîniyle yanlarına lazım gelen mühendisler terfîk kılındı.
4/72	Bazı Kalelerin Yıkımı ve Bazı Camilerin Ta’mîri	1248 (1832)	HABS-İ BAZI SARRAFÂN Lüzûmu kalmadığı misillû vucûdu ise mahz-ı zarar olduğundan fakat İşkodra ve Ülgün ve Bar kaleleri misillû sevâhilde ve bazı mevâki’-i mukteziyede bulunan kila’ın ibkâsıyla diğerlerinin hedmi taraf-ı sadr-ı â’zamîden bi’t-tensîb ol-bâbda emr-i âlî ısdâr ettirmiştir. Dersa’âdet ve bilâd-ı selâse ve memâlik-i mahrûse-i şâhânenin bazı mahâllerinde kâin cevâmî’ ve mesâcid-i şerîfe ile hayrât-ı sâireden muhtâc-ı ta’mîr ve inşâ olanların evkâf-ı hümâyûn ve harameyn hazîneleri taraflarından ta’mîr ve ihyâsına himmet buyurulup o sene dahi pek çok cevâmî’ ve mesâcid ve müberrât-ı münîfe mi’mâri-i himem-i şâhâne ile ma’mûr oldu. Kütahya Mütesellimi Kapucu-başı Halil Kâmilî Ağa memleketin vasatında bir güzel muvakkît-hâne binâ ettirerek nâm-ı şâhâne ile tezyîn olunmak üzere bir kıt’a

			tuğra irsâlini niyâz eylemiş ve iş-bu eser hayr-ı pesendîde-i âlî olarak îcâbı icrâ kılınmıştır.
4/74	Câmi İnşası	1248 (1832)	HABS-İ BAZI SARRAFÂN Boğaziçi'nde Akıntıburnu'nda müceddeden binâ buyurulup Tefvikiyye tesmiye olunan câmi'-i şerif karîn-i hüsn-i hitâm olarak sâir cevâmî'-i selâtin misillû vâiz ve hademe-i sâiresi ta'yîn ve (<i>Buldu elhak câmi'e a'lâ mahal Mahmud Han</i>) tarihiyle bâlâ-yı bâ-yı tezyîn kılındı.
4/74	Çırağan Sarayı'na Ek Bina İnşası	1248 (1832)	HABS-İ BAZI SARRAFÂN Çırağan sâhilsaray-ı hümâyûnunun hasbe'l-mevki' letâfet havası münâsebetiyle mevsim-i şitâda arâmgâh tahsîsi arzu buyurulup birkaç sene olvehile ikâmet buyurulmuş ise de adem-i vüs'ati cihetiyle ve etrâfına zü'l-vecheyn bir dâire inşasıyla Receb-i şerîfin sekizinci günü nakl-i hümâyûn şeref-vukû' oldu.
4/78	Serasker Kışlası'nın İnşası	1248 (1832)	AZL VE NASB-İ ŞEYHU'L-İSLÂM (Sonrası) Bâb-ı Seraskerî dâhilinde asâkir-i mansûre için iki kat gâyet metîn ve dilnişîn bir bâb kışla binâ kılındı.. Mezkûr kışlaya bazı müverrihîn tarafından tarihler inşâd olundu. Meşhûr Hoca Aynî Efendi'nin (<i>Mekânın bin iki yüz kırk sekizde buldu bu kışla</i>) mısra'-ı güzel târih olmuştur.
4/110	Galata Kulesi Ta'miri	1249 (1833)	İLGÂ-İ EMÂNET-İ TERSÂNE Bir müddetten beri ta'mir olunmakta bulunan Galata Kulesi'ni seyr ü temâşâ için teşrîf-i şâhâne vukû'unda memâlik-i mahrûsenin bazı mahâllerinde olduğu gibi mezkûr kuleye münâsîp bir tam saat vaz'-ı ile ta'yîn-i mîkâtı ibâda irâde buyuruldu.
4/114	Neşat-âbâd Sahil-sarayı Ta'miri	1249 (1833)	TERK-İ TEVCİHÂT-İ MU'TÂDE Benât-ı ismet-simât-ı Pâdişâhîden Saliha Sultan sûrunun tertîb-i esbâb-ı lâzimesi sırasında (Neşat-âbâd) Sahil-sarayının müşârun ileyhâya tahsîsi ile ta'mirine mübâşeret ve Zahîre Nâzırı Hacı Veli Ağa Sultan Kethüdâsı nasb olundu. Ol vakit Budin Vâlîsi bulunan Ağa Hüseyin Paşa tarafından saray-ı mezkûrun ta'miriy-çün beş yüz kese akçe takdîm olduğu muhakkaktır.
4/115	Tekkeler Ta'miri	1249 (1833)	TA'MİR VE İHYÂ-YI BAZI TEKEYÂ Deraliyye'de bulunan tekyelerden Kulekapısı ve Kasımpaşa ve Üsküdar mevlevîhaneleriyle Kocamustafapaşa Hankâh-ı Şerîfi ve Sünbül Efendi Hazretleri'nin türbe-i münîfesi ta'mir ve inşâ olundu. Kulekapısı Mevlevîhânesi binâ emânetine Zecriyye Muhassılı Lebîb Efendi ta'yîn kılındı. Kocamustafapaşa Hankâhı Serasker Hüsrev Paşa Kasımpaşa Mevlevîhanesi kapudan (kaptan) Halil Paşa Üsküdar Hassa Müşîri Fevzi Paşa taraflarından i'mâr ve Âsitan-ı Hazreti Mevlânâ kuddise sirruhu dahi muhtâc-ı ta'mir olmağla bunun dahi i'mâr ve ihyâsı Konya Vâlîsi olarak o esnâda Deraliyye'de bulunan Hacı Ali Paşa'ya ihâle ve sipâriş buyuruldu.

			Dersaâdet'te harîkzede olan cevâmi-i şerîfenin i'mârına vüzerâ ve bendegân taraflarından himmet olunduğu bâlâda beyân olunmuştu. Aydın muhassılı Ya'kub Paşa ile birâderi Hacı Eyyüb Ağa bu misillû umûr-ı hayriyyeyi icrâya izhâr-ı hâhiş eylediklerinden Dersaâdet'te Saraçhâne civârında Dülgerzâde Camii Şerîfi'ni Ya'kub Paşa ve Saraçhane derûnunda Haydar Cami-i Şerîfi'ni Eyyüb Ağa ta'mîr ve inşâ etmişlerdir. "Hibetullah Sultan" kethüdalığı Çavuşbaşı Sâbık Ali Efendi'den alınıp Kasapbaşı Şâkir Efendi'ye ve İşkodra Mutasarrıfı Hafız Paşa Kapı Kethüdalığı Sârim Bey'den alınarak Baruthâneler Nazırı Said Muhib Efendi'ye ve Sârim Bey uhdesinde bulunan kereste emâneti Müezzınbaşı Sâbık Şâkir Efendi'ye ihâle kılındı. Sene-i sâbık mevâdd-ı askeriyye sırasında muharrer olunduğu üzere müceddeden tanzîm ve küşâdına karar verilen asâkir-i redifenin Anadolu ve Rumeli taraflarında münâsib sancaklardan tertîbi zımnında sûr-ı hümayûn münâsebetiyle İstanbul'da olan vüzerâ-yı izâm ile söyleşilip müşârunileyhimin kaleme aldıkları lâyihalar mevki'-i müzâkereye konulduktan sonra bâb-ı fetvâ-penâhîde akd olunan meclis-i umûmîde dahi dermiyân ve tensîb ü istihsân olunarak mûcibince tasdîr olunan emr-i âlîleri taraf taraf neşr ü i'lân kılındı. Redif müzâkerâtı bittikten sonra vülât ve meşâyih ve ulemânın avdetlerine ruhsat buyurularak mahallerine avdet ettiler. Çelebi Efendi'ye hîn-i avdette mücevher nişân-ı iftihâr ve atıyye-i seniyyeden başka Konya'da muhterik olup der-dest-i inşâ olan hânesinin ikmâli irâde buyuruldu. Asâkir-i redîfe masârifî dahi hassa ve mansûre masârifî misillû mukataât hazînesi cânibinden tesviye olunacağı cihetle mukataât hazînesi mesâlihi kesb-i cesâmet edeceğinden mukataât nezareti ünvânı defterdarlığa tahvîl ile Mukataat Nazırı Nafiz Efendi'ye mensuh defterdârı denildi. Bâb-ı Seraskerî'de redif kitâbeti nâmıyla küşâd olunan me'mûriyete Sûvârî Yoklamacısı Rüşdî Efendi ta'yîn kılındı. Zahriye Muhassılı Lebib Efendi tersâne müdürü ve Sivas Kapı Kethüdası Hacı Ethem Bey zecriye muhassılı nasp olundu.
4/115	Mahfil İnşâsı	1249 (1833)	BİNÂ-İ MAHFİL Firdevs-i âşiyân Sultan Mahmud-ı evvel hazretlerinin âsâr-ı hayriyyesinden Boğaziçi'nde Rumelihisarı Cami-i Şerîfi'nin hünkâr mahfili zîrde mihrâba muttasıl olarak yapılmış imiş. Bâni-i müşârun ileyhın hem-nâm-ı memdûhu cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni Hazretleri câmi'-i mezkûrun hâricinde müceddeden bir mahfil dâiresi inşâ ettirip hitâmında oraya selamlık eylemişlerdir. Şuarâ-yı vakitten Hoca Aynî Efendi şu tarihi söylemiştir:

			<i>“Dedi tarih Aynî rûz-ı Cuma Ne vâlâ oldı bu ferhunde mahfil” 1249</i>
4/140	Cami Ta’mîri	1249 (1833)	NİZÂM-I NİŞÂN-I İFTİHAR Dersa’âdet ve bilâd-ı selâsede kâin muhtâc-ı ta’mîr ü tecdîd olan cevâmi’-i şerîfenin vakitleri müsâid olanları taraf-ı evkâfdan ve olmayanların ecille-i zevât-ı kiramla bazı vüzerâ ve bendegân taraflarından inşâsı istid’âsına dâir tanzîm ve takdîm kılınan defter mûcibince müsâade-i seniyye erzân buyurulmuştur.
4/156	Beşiktaş Sahil-saray İnşâsı	1250 (1834)	BEYÂN-I KEYFİYYET-İ SÛR-İ HÜMÂYÛN Sene-i sâbika havâdisinde mûnderic olduğu vechile “Sâliha Sultan” Hazretleri’nin Tophâne Müşîri Halil Rıfat Paşa’ya tezvîci zımnında sene-i mâziyye Zilhicce’sinde akd-i mesnûnu icrâ olunmuş idi. Sûr-ı hümâyûnun elli senesi Muharremi’nin on beşinci Cumartesi günü Dolmabahçe’de bed’i musammem olmasıyla Beşiktaş Sahilsarayının inşâsı hitâm bulmasıyla Cuma günü Ayasofya’da selamlıktan sonra taşradan med’uvven gelen meşâyih ve ulemânın Hırka-i Şerife ziyâretiyle teberrük edilip ba’de’l-Cuma sudûr-ı ulemâ ile vûkelâ ve meşâyih ziyâret-i seniyye ile şeref-mend oldular.
4/162	Postahanele r İnşâsı	1250 (1834)	ZUHÛR-I POSTA O vakte kadar muntazam posta usûlü görülmüş şey olmayıp derkâr olan lüzûmuna mebnî nûmûne olmak üzere Üsküdar’dan İzmit’e kadar bir posta yolu yapılmasına Hassa Müşîri Ahmed Fevzi Paşa me’mûr oldu. İkdâmât-ı vâkıa icrâsıyla az bir vakit zarfında yapılmış olduğundan resm-i küşâdı için zât-ı şâhâne fayton-süvar ve maiyyette bulunan bendegân ve me’mûrîn posta arabalarına râkib olarak Üsküdar’dan Kartal’a kadar azîmet olunmuştur. Vûkelâ ve ricâl-i devletin dahi temâşâlarına irâde buyurularak takım takım gidilip tarîk-ı mezkûr temâşâ edilmiştir. Üsküdar’dan İzmit’e kadar müteaddid posta-hâneler binâ ve her çârşık mahâlde musanna ve üzerleri rakamlı direkler rekz ü inşâ olunmuştur.
4/165	Hastahane ve Mektebler İnşâsı ve Bazı Islahat	1250 (1834)	BAZI MEVÂDD-I İSLÂHÎYE Bâlâda beyân olunan İzmit Posta Caddesi’nin muhassenâtı ve masârifi müşâhede ve tecrübe olunduğundan bunun ta’mîmi zımnında refte refte inşâsına mübâderet olunmak üzere evvel-emirde İstanbul’dan Edirne’ye kadar tesviyye olunmasına ve aceze ve bî-kes için hasta-hâneler yapılmasına ve ta’mîm-i ulûm u maârif için her mahâlde mektebler yapılarak etfâl-i ahâlinin imâ-yı cehlinden vikâyesine ve emniyet-i ebnâ-yı sebîl ve emr-i ticâret ve âsâyış-i memleketi teshîl için polis usûlüne teşebbüs olmasına ve daha bu misillü menâfi’-i memleketi mûcib olur Avrupa’da mer’iyyül’l-icrâ olan kâffe-i nizâmât-ı hasenenin istihsâl-i esbâb-ı lâzimesine irâde

			buyurulmuştur.
4/166	Cami ve Mescidler Ta'mîri	1250 (1834)	ZAMÂYİM-İ VEZÂYİF VESÂİRE Dersaâdet ve bilâd-ı selâse muhtâc-ı ta'mir ve harîk-zede olan bi'l-cümle cevâmî' ve mesâcid-i şerîfenin ihyâ ve binâsına ve hademesinin dahi vezâyif-i mukannenelerinin zammına irâde buyurularak muktezâları icrâ kılındı. Evkâf-ı şerîfe hademesiyle vazîfeleri hakkında müceddeden kaleme alınan nizâmnâme mevki'-i icrâyâ vaz' olundu. ... Anadolu Muhasebecisi Âgâh Efendi o esnâda İstanbul'a avdetle Masârifât Nâzırı sâbık müteveffâ Hacı Ali Bey'in me'mûr-ı inşâsı olduğu vapur-hâneler ebniyesi emâneti ile Bağdad ve Şehrîzor kapıkethüdâlıkları mûmâileyhe ihâle olundu.
4/167	Kereste Binaları İnşâsı	1250 (1834)	HAHAMBASI NASBI Ve kış günleri kereste naklinde suûbet çekilmemek için kereste dağları civârlarında münâsib kereste ebniyeleri yapılması misillû şeylerden ibârettir.
4/168	Tersane Dîvânânesi İnşâsı	1250 (1834)	TAKRİR SÜRETİ Bir müddetten beri der-dest-i inşâ olan tersâne divanânesi Kapudan (Kaptan) Tahir Paşa ma'rifetiyle resîde-i hitâm olmasıyla Tahir Paşa tarafından tehyî'e olunan akşam ziyâfetine râğbet-i şâhâne buyurulmuştur. Kethüdâ-yı sadr-ı âlî Pertev Efendi'nin dîvanhâneye nazm eylediği târihtir. <i>"Pertev hitâmını gözledi tarih-i tamın söyledi Sultan-ı Bahreyn eyledi ihyâ bu divanhâneyi"</i> 1250
4/168	Harbiye Mektebi İnşâsı	1250 (1834)	İNŞÂ-İ MEKTEB-İ HARBİYYE Hassa müşîri Fevzi Paşa ma'rifetiyle inşâ ve itmâm olunmuş olan Harbiyye Mektebi ile Tophâne ve Tüfenkhânelerde i'mâl olunan mühimmât muâyene olunarak mazhar-ı tahsîn-i âlî olmuştur. Takvimhâne Nâzırı Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi'nin Harbiyye Mektebi'ne târihidir. <i>"İktizâ-yı ilm ü irfânıyla hâkan-ı zamân Askerine kıldı tebyîn matlab-ı harbiyyeyi Yek kalemle çıktı Es'ad işbu tarih-i metîn Yaptı şâh-ı Mahmûd-ı Adlî mekteb-i harbiyyeyi"</i> 1250
5/3	Evkaf Düzenlemesi ve Vakıf Müesseselerine	1251 (1835)	EVKAFA MÜTEALLİK BAZI ISLAHAT Taşralarda vakî' bazı evkaf tevliyetleri-çün Evkaf Nezareti'nden isti'lâm olunmaksızın Rumeli ve Anadolu askeri kalemlerinden tevcihâtı icrâ ve muhdes olarak birtakım cihât ihtira' olunduğundan başka eskiden

	Bakanların Maaşlarına Zam		maliye kalemi berâtıyla tasarruf olunagelen cihât kayıtları çalınarak lüzûmsuz birtakım cihâta askerî rûznameçelere muğâyir şürût-ı berât vermeleri kuyûd-ı vakfiye ve nizâmının ihlâlini mücib olduğundan o misillû hâlât vukû' bulmamak için îcâb-ı nizâmiyesi icrâ olunmuştur. Bundan başka Dersaâdet'te vâki' cevâmi-i şerîfe ve türbe ve çeşme misillû bazı hayrât ve müberrâtın sakıfları kadîmden yirmi beş ve otuz ve daha ziyâde okkalık kurşun tahtalarıyla örtülüp su yolları buralarının dahi kalınlığı bu hesâp üzere olmak âdet-i mer'ıyye imiş. Her şeyin incelendiği misillû bu kurşun levhaları dahi incele incele o esnâda on bin kıyyeye kadar ince dökülmeğe başlamış ve böyle dökülen levhalar rûzgara dayanamadığından başka hîn-i ta'mîrde eskisi ile imtizâc etmediği ve su yollarının az vakitte (tamam su yolcularının gece gündüz savaşıkları yoldur) harâbını müeddî olması cihetiyle mazarrât-ı vakfiyeye mücib olduğundan yeniden dökülecek kurşun levhalarının beheri iki nev' olarak yirmi iki ve on sekiz kıyye olmak ve karıncalı ve rabitasızları için kurşuncuların te'dîbine bakılmak üzere Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından tekayyudât-ı îcâbiyyeye ve cevâmi'-i şerîfe ve hayrât ve sâire eimme ve hademesinin vezâyif-i kadîmeleri vakt ü hâle göre pek dûn olduğundan bunların umûmen vezâyif-i kadîmelerine zamâyim-ı vefîre tertîbiyle tatyîb-i kulûba himmet olunmuştur.
5/10	Mescid ve Camiler Ta'mîr ve İnşâsı	1251 (1835)	TA'MÎR VE İNŞÂ -İ BİKÂ-I ŞERÎFE Dersaâdet ve bilad-ı selâse vaki' ta'mîr ve tecdîde muhtaç olan cevâmi' ve mesâcid-i şerîfenin ihyâsına himmet olduğu misillû taraf-ı şâhânenen mahsûsan sâdır olan emr ü fermân mücibince Eyyûb-i Ensârî Kasabası'yla civârında ve Ayvansaray kapısıyla ol havâlfide bulunan ashâb-ı kirâm ve mazanne-i zevî'l-ihtirâmın türbe-i münîfeleri müceddeden ve ta'mîren ve tevsîan İnşâ olunarak levâzım-ı ferşıyye ve vezâif-i îcâbiyyeleri tesviye ve ta'yîn her birine azîmet-i diyânet âyet-i şâhâne vuku'uyla iktisâb-ı envâr-ı rûhâniyyet-i hazarâta vaz'-ı cebîn-i tevessül-âyin kılınmıştır.
5/20	Harem-i Şerif Ta'mîri	1251 (1835)	ME'MÛRİYET-İ ŞERÎF EFENDÎ BE-DÂİRE-İ HAREM-İ ŞERÎF ...ve Harem-i Şerîf dâhilinde cüz'î ta'mire muhtâc olan mahâl derhâl ve bilâ-isti'zân tesviye ve tersîm ve ta'mîr-i küllî vukûunda keşf defterinin Dersa'âdet'e sür'at-i takdîmiyle hüsn-i tanzîme bakılmak ve Beytülmal akçesine taraf-ı âharden müdâhale olunmayıp müdir bulunanlar buna dahi nezâretle mevâtâ-yı gurebâ mıdır...
5/21	Mescid ve Kütüphane Ta'mîr ve	1251 (1835)	HİZMET-İ UHRÂ Ve Mekke ile Cidde beyninde "Bey'atü'r-Rıdvân" Mescid-i şerîfi mürûr-ı eyyâm ile müşerref harâb olarak

	İnşâsı		ve kubâb-ı şerîfe ile bazı mahâll-i mübâreke ta'mîre muhtâc bulunmuş ve müstakîl bir kütüphâne olmadığından kütüb-i mevkûfe eyâde-i ahâlîde telef olmakta ve bir muvakkît-hâne dahi lüzûmu derkâr olduğu keyfiyyeti ma'lûm-ı pâdişâhî oldukta, husûsât-ı muharrere lâyıkiyla ya'ni mekâtib ve medâris-i mezkûrenin hey'et-i asliyelerine ircâi ve mescid-i şerîfin ihyâsı ve müstekîllen bir kütüb-hâne yapılarak kütüb-i mevkûfenin toplanılıp vaz'ı ve daha îcâb eden kütüp var ise İstanbul'dan gönderilmesi ve bir güzel muvakkît-hâne binâ olunması misillû husûsâtın şer'-i şerîf ve Emîr-i Mekke ma'rifeti ile ve ol tarafda me'mûriyetle bulunan mühendis-hâne hocası İshak Efendi'nin re'yi ile defterleri yapılp Dersa'âdet'e takdîm olunması zımnında iktizâsı icrâ ve kanâdil-i şerîfenin ale'l-vechi'l-matlûb tenvîri esbâbının istihsâliyle makâmât-ı erbaada akşam sabah îkâd olunan kadîmden dört adet fânuslu şam'danlara ilâveten sekiz adet fânuslu sîm şamdan ihdâ ve irsâl olunmuştur
5/21	Behçet Efendi Tekkesi Ta'mîr ve İnşâsı	1251 (1835)	KÜŞÂD-I TEKKE-İ BEHÇET EFENDİ Sene-i sâbıkada müceddeden inşâ ve tevsîfine mübâşeret olunmuş olan Üsküdar'da Behçet Efendi Dergâh-ı Şerîfi'nin inşâ ve ta'mîri kethüdâ-yı devlet Pertev Efendi ma'rifetiyle rehîn-i hüsn-i ikmâl olarak küşâdıy-çün Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî ile bi'l-cümle erkân-ı devlet ve turuk-ı aliyye meşâyih ve dervişânı da'vetle bi'l-ictimâ' küşâdıyla daavât-ı hayriyyeye mübâderet ve Pertev Efendi tarafından verilen ziyâfetten huzzâr ve med'uvvîn gülûseyr memnûniyyet olarak füzûnî-i eyyâm-ı ömr-i şâhâne da'vâtı be-tekrâr îsâl-i bârgâh-ı icâbet kılındı. Dergâh-ı Şerîfe Pertev Efendi'nin Târihidir <i>İdüp bu hankâhı ibtidâ Sultan Selim inşâ Binâsı muhtasar mebnâsı gâyetle müfid oldu</i> <i>Ali Behçet Efendi şeyh-i irşâd oldular bunda Mürîd-i feyz olanlar hazretinden müstefid oldu</i> <i>Cemâl-i Mevlevî mücellâ-yı sırrından olup zâhir Kemâl-i Nakşibend icmâl-i hâinden bedîd oldu</i> <i>Göçüp onlar geçip damlar harâb olmuştu bu yerler Îmârında sanırsın sâkinânı müstefid oldu</i> <i>Bu kerre kıldı ihyâ Hazret-i Sultan Mahmûd Han Yapıldı vüs'at üzre her yeri tarh-ı cedîd oldu</i> <i>Zihî kutb-ı hilâfet şems-i kudret asmân-rif'at Cihâna sâye-i ihsânı sertâser medîd oldu</i>

			<i>Zihî İskender-i mu'ciz-eserdir durduğu yerden Bir ednâ himmeti bin fitneye sedd-i sedîd oldu</i> <i>Tuta âfâkı sayt-ı şevketi tâ ki bu ma'bedde Sadâ-yı zikr-i Hak peyveste-i arş-ı mecîd oldu</i> <i>Buyurdu hizmet-i inşâya Pertev bendesin me'mûr Ne devlet böyle kemter öyle sultana abîd oldu</i> <i>Biri bed' ve biri itmâmına târihdir el-Hak İki târih yazdım dilküşâ beytû'l-kasîd oldu</i> <i>Bu dergâhı mücedded yaptı kutb-ı dîn Mahmûd Han Bu zîbâ tekke-i behçet-fezâ tarh-ı cedîd oldu 1251</i>
5/53	Tersane Çeşmesi Ta'mîri	1252 (1836)	TEŞRÎF-İ ŞÂHÂNE BE-CÂNİB-İ TERSÂNE ...müceddeden yapılan mehterâtî ve mevâkı' inşaatı birer birer muâyene ve tetkîk ile me'mûrlarına evâmîr-i lâzîmenin îfâ ve tersâne sahasında harap ve metrûk bulunan çeşmenin ta'mîr ve inşâsıyla suyunun icrâsına irâde buyurulduktan sonra vûkelâ-yı fehhâmın dahi gelip mevâkı'-i mezbûreyi rû'yet ve temâşâları emr ü fermân buyuruldu.
5/54	Harikle Gelen Değişim	1252 (1836)	HARİK (İlâve:) O harikten sonra Mürekkepçiler Kapısı lafızda kalmıştır. Fi'l-asl Kâmil Paşa merhûmun konağı karşısında Sultan Bayezîd tarafına gidilir iken orada bir kapı var idi. Sokakların tesviyesinde kapı kaldırıldı ileriye doğru iki taraftan yerler alınarak meydan açıldı. Kâğıtçılar ile divitçiler bir karanlık dar sokak içinde idiler. Cadde tarafında tûlbentçiler var idi. Altlarındaki bodrumlarda kâğıt perdâhçıları işler idi. Ol vakit Avrupa'dan gelen kâğıtlar mühresiz kullanılmadığından ham her cins kâğıtları mührecilere perdah ettirirler idi. Mührecilik âdetâ bir sanat olup epeyce halk geçinir idi. İnteha.
5/59	Unkapanı Köprüsü İnşâsı	1251 (1835)	İNŞÂ -İ CİSR-İ KEBÎR-İ DERYA Dersââdet'te Unkapanı sâhili'yle karşı Azap kapısı arasında deniz üzerinde köprü inşâsı halkça ve memleketçe fevâid ve muhassenâtı ve hususiyle tersanece mahfûziyyeti mûcib olacağı mütâlaasıyla sür'at-i inşâ ve ikmâli Kaptan-ı Deryâ Vekîli Fevzi Ahmet Paşa'ya ihâle olundu. Muktezâ-yı gayreti üzere Ahmet Paşa derhal yaptırdığı resim mûcibince tehyie olunan salları deniz üzerine dizilerek ve birbirine bağlanarak tûlu altı yüz bu kadar zirâ' ve arzî iki araba ile iki yüklü beygir ve iki taraflarında birbirlerine dokunmayarak piyâde kimselerin kolayca geçecek surette ve altından ufak gemilerin geçmesi için iki göz ve büyük gemiler için mahsus kapıları olarak bir cisr-i bahrî inşâ olundu.

			Leyle-i Regaib'in ertesi günü teyemmünen küşâd kılındı. Resm-i küşâd için erkân-ı devlet Azap Kapısı'na da'vet olunup mansub ve ma'zûl bendegân ve dâiyân orada hâzır bulundukları halde zât-ı pâdişâhî haymelerini bi't-teşrif orada rikâb-ı resmî icrâ olunduktan sonra meşâhir-i ulemâ-i vakitten Ders Vekîli Hacı Ömer Efendi daa'vât-ı lâzimeyi edâ ederek ve kurbanlar kesilerek ve tersâne önündeki gemiler devn edilip toplanarak ilân-ı hâl olunduktan sonra iptidâ "Sultan Mahmut Hân" Hazretleri râkiben ve huzzâr-ı mevcûde mâşiyen köprüden mürûr ile "Unkapanı" tarafına geçilmiş ve fi'l-asl kapan sahiplerine mahsus dâirede bir miktar ârâm olunarak ba'dehû avdet olunmuştur. Bu madde-i hayriyye ile asâkir-i redîfe maslahatında Fevzi Ahmet Paşa'nın meşhûd olan gayret ve himmetine mebnî zî-kıymet murassa' seyf ile mücevher kutu ve Dîvan kâtibi Mümtaz Efendi'ye rütbe-i sâlise nişânı i'tâ ve tersâne takımına dahi atâyâ-yı vefire ihsân olundu. Cisrin muhâfazasıyla gelen geçen gemiler için kapılarını açıp kapamak hizmetine müteaddid me'mûrlar ta'yîn kılındı. Bunların masraflarına karşılık olarak köprüden mürûriyye nâmıyla da para alınması tasavvur olunduğu ma'lûm-ı pâdişâhî oldukta (cisrin inşâsından garaz bilâ-ivâz ahâlîye suhûlet ve menfaat göstermek olmasına bu hâl muvâfık düşmeyeceği) beyân-ı âlisiyle (zinhar kimesneden bir akçe alınmayarak halkın meccânen gelip geçmeleri) o gün vûkelâya irade buyuruldu. Bu sebeple ol vakit köprüye (Hayratiyye) nâmı verilmiştir. Pertev Paşa'nın tarihidir <i>"Bahr üzre tersîn eyledi - Mahmud Han cisir-i kavîm"</i> 1252 <i>"Alem bedîhî söyledi - Hâzâ sırât-ı müstakîm"</i> 1252 Sırat-ı müstakîm ta'bîriy-çün ol vakit beyne'l-ulemâ bazı sözler tekevvün etmişti. Muharrir-i fakîrin tarihidir <i>"Kuruldu rûy-ı bahre cisir-i dîlcû bendeniz geçtim"</i> 1252 Köprü için para alınmaması irâde buyrulmuş iken Kandilci Raşid nâm kimesne iki nefer değnekçi tedarikiyle gelip geçen yük beygirlerinden para aldirmakta olduğu görüldükte merhum İstanköy'e nefy ü iclâ ve değnekçiler küreğe ilkâ olundu.
5/62	Cami Medrese ve Tekkelerin Ta'mîri	1252 (1836)	TEBEDDÜL-İ MÎRAHÜRÎ O esnâda İstanbul ile bilâd-ı selâsenin ve memâlik-i mahrûsenin bazı mahâllerinde muhtâc-ı inşâ ve ta'mîr olan cevâmî ü medâris ve tekâyâ misillü emâkin ve bikâ-ı hayriyyenin binâ ve ihyâsına mahalleri handan ve ashâb-ı hayrâtı taraflarından sarf-ı nakdine-i hamiiyet

			olduğuna dâir Bâbiâlî'ye tevârüd eden muharrerât me'lleri takvîm-i vekâyi' vâsıtasıyla neşr ü i'lân kılındı.
5/63	İzmit'te Sultan Orhan Camii Ta'mîri ve Fevziye Camii Açılışı	1252 (1836)	TEŞRÎF-İ PÂDİŞÂHÎ BE-CÂNİB-İ İZMÎT İzmit civârında cennetmekân "Sultan Orhan" Câmi-i Şerîfi'ni ve sâir emâkin-i müteberrikeyi ve Fevzi Paşa'nın inşâsına muvaffak olduğu câmiî ziyâret ve bu câmiin ismine "Fevziye" tesmiyesi irâde buyuruldu. Sultan Orhan Câmi-i Şerîfi'nin taraf-ı şâhânedan ta'mîri emir ve irâde buyurulduktan sonra vapursüvar olarak İstanbul'a avdet buyuruldu.
5/90	Sultan Ahmet Camii Ta'mîri	1253 (1837)	SEYAHÂT-İ PÂDİŞÂHÎ BE-CÂNİB-İ RUMELÎ Mevlîd-i şerîf menkıbe-i celîlesinin mine'l-kadîm Sultan Ahmed Hân Câmiî şerîfinde kıraatı mu'tadidi. Câmi-i şerîfin ta'mîrde bulunması sebebiyle o sene "Nusretiye" Câmiî şerîfinde edâ olundu.
5/94	Bahçeköy'de Bend İnşası	1253 (1837)	ŞÜRÛ-I BİNÂ-İ BEND Dârü's-Saltanatü's-Seniyye ile bilâd-ı selâse ahâlîsi an be an tekessür etmekte olmasıyla yaz günlerinde su hususunda zarûret çekilmemek için Büyükdere tarafında Bağçeköyü'nde müceddeden bir bend-i cesîm inşâsına irâde buyurularak mûcibince Rebûlevvel'in on dokuzuncu günü evkaf müfettişi mevâlîden Şükrî Efendi ve Su Nâzırı Hüsâm Efendi ve Ebniye Müdürü Halîm Efendi ve sâir me'mûrîn karye-i mezkûreye varıp ihtiyâr olunan vakt-i mes'ûdda kurbanlar zebhiyle vaz'-ı esâs ve akîbinde daavât-ı lâzime icrâ olundu.
5/126	Karantina Mahalleri İnşası	1254 (1838)	ZUHÛR-I KARANTİNA Boğaz içinde İstinye Körfezi'nde Mısır Kethüdâsı Kâmilizâde Nazif Bey ma'rifetiyle müceddeden inşâ olunan karantina mahâllerinde illet-i mezkûrenin zevâline kadar onar gün karantina beklettirildi.
5/130	Esmâ Sultan Sarayı İşlev Değişikliği	1254 (1838)	ME'MÛRİYET-İ NÂFİZ EFENDİ BE-MÛSTEŞÂRE-İ SERASKERÎ VESÂİRE Dersâdet'te Cağaloğlu çifte saraylarında Mülkiye Nâzırı Dâiresi olmak üzere Pertev Paşa hakkında bir nev' seyyie addiyle Makarr-ı Hanedan-ı Saltanat olduğundan Pertev Paşa'nın halefî ve sebep-i perîşânî ve telefî olanlar bu yüzden dahi riyâkarâne hareketle konakta ikâmetinin mahâll-i âdâb-ı ubûdiyyet olacağını dermiyân etmiş idi. Binâenaleyh ehl-i fî mahâll menzilesince hemşîre-i Hazret-i Pâdîşâhî "Esmâ Sultan" Hazretlerine saray ittihâz olundu. Mukaddemen Dâhiliyye ve Hâriciyye Nezâretlerine mahsûs iki konak tanzîmî ile bu nezâretlerin nâzırları dâimâ konaklarında bulunup yalnız müsteşarları Bâbiâlî'de bulunmasına karar verilmişti.
5/132	İskan Düzenleme	1254 (1838)	VURÛD-İ SEFÎR-İ BELÇİKA Beyoğlu'nda Ağa Câmiî civârında İslâm hânelerini istîcâr eden milel-i gayri müslimenin ihrâcıyla fimâ ba'd İslâm mahâllesinde diğer milletlerin iskânı men'

			olunmuştur.
5/135	Ravza-i Mutahhara Kisve-i Şerifesi'nin Yenilenmesi	1254 (1838)	ZAMÎME-İ UHRÂ Sene-i sâbıkada Ravza-i Mutahhara'nın kisve-i şerîfesi tecdîd olunarak sikkeken başı Hâşim Efendi ile mahall-i âlisine irsâl olunmuş idi. O esnâda mûmâileyhin avdetiyle kisve-i ûlâ İstanbul'a şeref-bahş-ı saâdet-i lâ-yuhsâ oldukta evvel emirde "Hazret-i Hâlid" Radiyallâhü anının türbesine getirilerek ibtidâ Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî şehzâdegân hazerâtıyla ba'de'z-ziyâre tertîb olunan alay-ı mahsus ile kisve-i şerîfenin bir kıt'a-i cihanbahâsı Hırka-i Saâdet hademesine teslimen ta'vîz-i ruûs-ı ihtirâm u tebcîl ve mâadâ kataât-ı lâîfe sahârî-i müzeyyeneleriyle nâkalara tahmîl olunarak Topkapı Caddesi'nden Saray-ı Hümayûn'a isâl olundu.
5/138	Bâb-ı Âlî'nin Yangın Sonrası Nakli	1254 (1839)	İHTİRÂK-I BÂBİÂLÎ Sene-i hâliye Zilkade'sinin beşinci Pazartesi günü sahrâ-yı Bâbîâlî'nin Dâhiliyye Dâiresi altındaki ahırdan zuhûr eden ateş etrâfına sirâyetle itfâsı kâbil olamayıp serâpâ muhterik oldu. Mesâlih-i devletin te'hirden vikâyesi için kapının inşâ ve ikmâline kadar Bâb-ı Mâlîye ittihâz olunup muahharan mekteb-i irfâna tahsîsi tasavvur olunan mahâlle nakl olunmak üzere Dîvan-ı Deâvî Nâzırı Necib Efendi'nin Sultan Bayezıd'da Mürekkepçiler Kapısı karşısında kâin cesîm konağına Bâbîâlî me'mûrları muvakkaten naklolundu. Beş on gün ikâmetten sonra Bâb-ı Mâlîye'nin mümkün mertebe tanzîmât-ı mukteziyesi ikmâl olundukta oraya nakil ve muhterik mahâllin eskisinden âlî ve metîn olmak üzere inşâsına şûrû' olundu. Cennetmekân Sultan Mahmut Hân Hazretleri'nin akîb cûlûslarında Alemdar Mustafa Paşa vak'âsında muhterik olan Bâbîâlî olvakit binâ olunmuş idi. Kırk üçte vukû' bulan Hocapaşa harîk-i kebîrinde dahi muhterik oldu. Kapının inşâsına Sadrazam Selim Paşa nezâretiyle birâderi Halil Beğ binâ emîni olmuş idi. Bu defâki ihtirâkı ile yirmi üçden beri otuz sene zarfında üç defa vukû' bulmuş ki, her on yılda bir kere muhterik olmuştur. Şu üç defâda sarf olunan mebâliğin tam kârgîre sarfı vâkı' olsa idi ne âlâ olur idi.
6/11	İstihkamlar İnşâsına Mühendis Gönderilmesi	1255 (1839)	BU MAZBATANIN KIRAATİYLE İCÂBININ MÜZÂKERESİY-ÇÜN HÜSREV PAŞA YALISI'NDA AKD OLUNAN MECLÎS-İ MEŞVERET HÜLÂSÂSIDIR Hâfiz Paşa maiyyetine Prusyalı birkaç nefer zâbıt gönderildiği misillü Konya'da Ali Paşa'ya dahi Adana civârında istihkâmât inşâsiy-çün mühendisler i'zâm olundu.
6/32	II. Mahmud Türbesi İnşası	1255 (1839)	İNTİKÂL-İ GÂZÎ SULTAN "MAHMUD HAN" VE CULÛS-I SULTAN "ABDÛLMECİD HAN" Hâkân-ı ğufrân nümâdun türbe-i şerîfesi sâbık Ebniye Müdürü Halîm Efendi ma'rifetiyle zamân-ı Hazret-i

6/35	II. Mahmud Dönemi İmar Faâliyetleri	1255 (1839)	Abdülmecid Hânide mea-müştemilâtihâ binâ kılınmıştır. İNTİKÂL-İ GÂZÎ SULTAN “MAHMUD HAN” VE CULÛS-I “ABDÛLMECİD” HAN Zamân-ı âlilerinde deverân edip hazîne-i evrakta mahfûz olan âsâr-ı kalemiyyeleri (çoğu zâyî’ olmuştur) “<i>Kitâbü’l-mülûk mülûku’l-küttâb</i>” ibâresini istiktâb ettirmiştir. Bugünkü günde meşhûd-ı dîde-i iftihârımız ve medâr-ı kuvâ-yı intisârımız olan âsâkir-i muntazama ve sunûf-ı redife o hâkân-ı celîlû’l-kadrin âsâr-ı cihan-pesendânesindendir. Kânûnî Sultan Süleyman zamânından beri metrûk kalmış olan medrese-i tıbbiyyeyi Avrupa mekteplerine tatbiken te’sîs eylemişlerdir ki, ebnâ-yı cinsimizden şimdiye kadar zuhûr eden nice etıbbâ ve cerrâhîn o mekteb-i hikmet-meksebin semerât-ı nâfi’asıdır. Elli dört târihinde Avrupa’dan celb ettikleri meşhûr doktor Bernard ki, vaktinin birinci tabîbi idi; bunu Mekteb-i Tıbbiyye’ye muallim ta’yîn eyledi. Fünûn-ı cedîde-i tıbbiyyenin dersleri muvakkaten lisân-ı Fransevî ile tahsîl olunsun ileride Türkçe’ye tercüme ile usûl-i tahsîliyyede teshîlât gösterilsin diye mektebin hîn-i küşâdında emr ü fermân buyurdıkları meşhûrdur. Harbiyye, Bahriyye mektepleri, Unkapanı Köprüsü, Bahçeköy civârında bend-i kebîr, Topkapı Sarayı (*Vak’a-i hayriyeden mukaddem Selânikli maktul Abdurrahman Beğ ma’rifetiyle binâ olunmuştur. Mevki’ ve ebniyece âlemde misli nâdir bir saray-ı âlî idi. Devr-i Hazret-i Abdülaziz Hânide bir (ütü) şerâresiyle mefrûşâtıyla beraber sûzan olmuştur.) Tophâne’de Nusretiye Câmîi, tersânede havz-ı cesîm, Errehâne, Dökümhâne, İplikhâne, kereste anbârları, Dîvanhâne, Mahmûdiyye gibi büyük gemiler , Dâvudpaşa, Râmî, Selîmiyye, Maçka kışlaları, Tüfenkhâne, Feshâne, Dikimhâne, Bâb-ı Seraskerîde Harîk Kulesi ve Bâb-ı Seraskerî Ebniyesi, Baruthâne binâları, karantina îcâdı, Dâhiliyye, Hâriciyye, Darphâne, Deâvî, Mâliyye, Evkaf, Takvîm-i Vekâyî Nezâretleri ve şîâr-ı celîl-i hilâfetpenâhî olan tevessülât-ı rûhâniyyelerine şâhid-i adlî olmak üzere tecdîd-i Mescîd-i Aksâ ve Haremeyn-i Muhteremeyn’e müceddeden medrese ve imâret ve kütüphâne ve Konya’da Kubbe-i Hadrâ-i Hazret-i Mevlânâ (kubbe-i mezkûrenin inşâsına şâir Aynî Efendi “<i>Sipîhr-i hefte döndü zehî dergâh-ı Mevlânâ</i>” mısraını târih söylemiştir.) Yeni Saray’da Divanhâne, Sultan Süleymân su yollarının tecdîdi, Bâb-ı Defterî, Mehterhâne, Yenikapı Mevlevîhânesi, Galata Sarayı’nın tecdîdi, Kumkapı ve Divanhâne ve Kartal ve Harbiyye ve Emir Buhârî türbesiyle câmî’leri ve Saray-ı Hümâyûn’da ve Eski Âli Paşa’da Hırka-i Şerîf makâmlarının tecdîdi ve Unkapanı civârında Buhârî Tekkesi ve Tarabya Câmî-i ve Çeşmesi Sütlüce’de
------	--	----------------	--

			Hasırcızâde Tekkesi, Beylerbeyi Muvakkithânesiyle iki minâresi ve çeşmesi, Galata ve Fâtih'te havz-ı kebîrler ve nice nice kal'a ve palanga ve çeşme ve köprüler ve müberrât-ı sâire ve Haremeyn ahâlîsi vazîfelerinin ve umûmen ehl-i mürtezika maâşlarının zammı misillû ta'dâda gelmez âsâr-ı celîle ve nâfi'a ve hayriyyeleri vardır.
6/92	Bâbîâlî'de Binâ İnşâsı	1256 (1840)	BİN İKİ YÜZ ELLİ ALTI SENESİ VEKÂYİDİR ...Levâzımının tezyîd ve tertîbine lüzûm görünmekle mukaddemce Meclis-i Vâlâ mevkii olmak üzere Bâbîâlî'de müceddeden inşâsına şurû' olunan dâire-i vesî'a o esnâda resîde-i hitâm olarak küşâd olunmuş ve sene-i cedîde ise hulûl eylemiş olduğundan Muharrem'in dördüncü günü Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî Bâbîâlî'ye teşrîf ile Meclis-i Vâlâ odasını temâşâ buyurdular.
6/100	Çırağan Sarayı İnşâsı	1256 (1840)	ME'MÛRİYET-İ HASİP PAŞA BE-MECLİS-İ VÂLÂ Bir müddetten beri yapılmakta bulunan Çırağan Sâhilsaray-ı Hümâyûnu o esnâda rehîn-i hitâm olarak Topkapı Sarayı'ndan oraya nakl-i hümâyûn vukû'uyla erkân-ı devlet tebrîk-i nakil için rikâb-ı resmî icrâ ve sarayın seyr ü temâşâsı için ulemâ ve vükelâ ve me'mûrîn-i kirâma erzânî buyurulan ruhsat-ı seniyye mûcibince her sınıf dâiyân ve bendegân takım takım gelerek sarayın seyr ü temâşâsıyla karîru'l-ayn-ı mübâhât olmuşlardır.
6/105	Vudin Kalesi İnşâsı	1256 (1840)	VURÛD-I MİFTAH-I KAL'A-İ CEDÎDE Vudin Vâlisi Ağa Hüseyin Paşa bir vakitten beri kendi bedeninden olarak Vudin Kalesi'nin iki cânibinde müceddeden yaptırmakta olduğu kal'aların hitâm-ı inşâsıyla miftahları Bâbîâlî'ye gönderilerek huzûr-ı Hazret-i Pâdişâhî'ye takdîm olunmuş ve mahzûziyyeti mûcib olduğunun beyân-ı âlîsiyle miftahların mahâllinde hıfzı irâde buyurulmuştur.
6/123	Cami Mekteb Çeşme İskele Ta'mîri	1256 (1840)	A'SÂR-I HAYRİYE Hayli vakitten beri ta'mîr ve inşâlarına takayyût olunmayan birtakım cevâmi ve mekâtib ve çeşme ve iskelelerin evkaf hazînesi tarafından refte refte ta'mîr ve inşâlarına himmet olundu.
7/3	Saray-burnunda Karantina Binâsı İnşâsı	1257 (1841)	BAKİYYE-İ MES'ELE-Yİ MISRİYYE Müşârunileyhin İstanbul'a vusûllerinde Boğaziçi'nde Saray-burnu nâm mahâlde kâin ebniyede karantina müddetlerini ikmâlden sonra Bâbîâlî'ye ve ba'dehû Mâbeyn-i Hümâyûn'a giderek ve taltîfât-ı seniyyeye mazhar olarak Said Bey ile Sami Bey ricâl-i devlet-i aliyyeden Mûsâ Saffetî Efendi yalısına misâfir verilmiştir.
7/31	Selimiye Kışlası İnşâsı	1257 (1841)	MEVÂDD-I ASKERİYYE Selimiye Kışlası'nın binâsı hitâm buldu.
7/69	Bâbîâlî İnşâsı	1259 (1843)	HİTÂM-I BİNÂ-İ BÂBİÂLÎ Sinîn-i sâbika mevâddında muharrer olduğu üzere

			Bâbiâlî muhterik olarak Mürekkepçiler kapısında kâin Necip Efendi Konağı bir müddetten beri Bâbiâlî ittihâzından sonra Defterdar kapısı olan şimdiki Bâb-ı Zaptiyye dâiresi Bâbiâlî olmuş ve buranın bazı nevakısının ikmâl ü tanzîmiyle birkaç senelerdir kullanılagelmiş ise de mütemâdî Bâbiâlî denmeye şâyân olmadığı mütâlaasıyla sene-i sâbıkada Bâbiâlî arsasına bazı arsalar dahi bi'l-ilâve kârgîr olarak İnşâsına bed' olunmuş idi. Elli dokuz Ramazanı esnâsında ber vech-i matlûb-ı binâ ve tefrîşi rehîn-i hitâm oldu. İnşâsına bazı zevâtın söyledikleri tarihler kapıları kitâbelerinde menkuştur. Fakîrin ol vakit tanzim eylediğim tarih pek de kapıdan atılır değil ise de diğerlerinin bulundukları derecât-ı i'tibâriyye ve zâtiyeleri kendilerinin tarihlerini meydana koydurmuştur. Kasîdesi uzunca olduğundan bütün bütün zâyî' olmamak için yalnız fakîrin târih mısra'ını buraya derc eyledim <i>"Küttâbı şâdan eyledi bu bâbda şâh-ı güzîn" 1259</i> Bâbiâlî Ebniyesi me'mûru İstefan Kalfa'ya bir kıt'a nişân-ı iftihâr i'tâ olundu.
7/97	Askeri Hastahaneler İnşâsı	1260 (1844)	MEVÂDD-I ASKERİYYE Âsâkir-i Hassa'ya mahsûs Selimiye ve Kuleli civarlarında iki kıt'a hastahâne inşâ kılındı.
8/9	Hastahâne ve Mekteb İnşâsı Emri	1261 (1845)	TEŞRİF-İ PÂDİŞAHÎ BE-CÂNİB-İ BÂBİÂLÎ Bundan böyle tanzîmât-ı mülkiye ve izâle-i cehl-i teb'a ve te'mîn-i huzur ve âsâyiş-i aceze için dâhil ve hâricte mekâtib-i adîde ve hastahâneler te'sîs ve inşâsı hususlarına müttehidâne gayret ve fevkal'âde himmet olunmasını âmir-i sâdir olan hatt-ı hümayûn sene-i cedîde Muharrem'inin dördüncü günü Bâbiâlî'ye teşrîf ile cümle müvâcehesinde kırâat olundu.
8/10	Hastahâne ve Mekteb İnşâsı Emri	1261 (1845)	SÛRET-İ MÛNİFESİ BUDUR Ve ale'l-husûs bu merâm-ı hayriyyet encâm-ı mülûkânemizin ber-vefk-i matlûb-ı rehîn-i hayz-ı husûl ve kemâl olması dînen ve dünyeviyyen her bir husûsda izale-i cehl-i kazıyye-i hükmiyesine vâbeste olmasıyla menbâ'-ı ulûm u fûnûn ve me'haz-ı sînâyî-i maârif-i fûnûn olan mekâtib-i lâzime icâd ü inşâsı ind-i şâhânemizde ikdâm-ı umûrdan ad olunmakla memâlik-i münâsib olan mahâllerine iktizâ eden mekteblerin tanzîmiyle terbiye-i âmmenin çâresine bakılsın ve bir de Dersââdet'imizde gurebâ ve fukarâ için müberrât-ı mahsûsa olmak üzere bir müstevfî hastahâne binâ ve inşâsı münevvi-i zamîr-i hayriyyet-mesir mülûkânemiz olduğundan gerek bu husûsun ve gerek taşralarda dahi bu misillû hayrât-ı umûmiyyeye müteallik âsâr-ı nâfianın bir kadem akdem vücûda getirilmesi esbâb ve vesâil-i mukteziyesine dahi ale'd-devâm kemâl-i iştigâl ü ihtimâm ile bi't-tezekkür icrâ-yı icâbı perderpey taraf-ı hümayûnuma arz ü isti'zân kılınsın...ilâ âhira.
8/10	Vakıf	1261	HASTAHÂNE

	Gureba Hastahânesi İnşâsı	(1845)	Ashâb-ı hayrâta hüsn-i misâl olmak üzere vâlîde-i muhtereme-i hazret-i pâdişâhî “Bezmiâlem” sultan taraflarından gurebâ ve fukarâ için Dersââdet’te müceddeden ve mükemmelen bir hastahâne inşâsı derhâl tasâm olunmuştur ki aşağılarda sırası geldiğinde yazılacağı vechile el-hâletü hâzihî külle yevm nice fukarâ ve gurebâ hastalarının tedâvî olunmakta bulunduğu Yenibahçe’de kâin hayrât-ı câriyyedir.								
8/15	İ’râr Meclisi Kuruluşı	1261 (1845)	İHDÂS-I MECÂLİS-İ İ’MÂRİYYE Bâlâda muharrer Bâbîâlî’de huzur-ı hümâyûnda kırâat olunan hatt-ı hümâyûnda müekkeden emr ü irâde buyurulan tanzîmât ve ıslâhât-ı mülkiyye ve i’rârîyenin icrâât-ı fî’liyyeleri maddeleri Meclis-i Vâlâ’da lede’t-tezekkür memâlik-i vesâ-i şâhânenin ıslâhât-ı umûmiyyesini meydân-ı icrâya getirmek için en iptidâ mâlûmât ve ahvâl-i mahalliyeye mürâcaat ve vukûf lâzım gelmiş olmasıyla bu bâbda cereyân eden müzâkerâtın netîcesinde harcırahları mahalleri mal sandıklarından verilmek ve İstanbul’a vusûllerinde küberâ konaklarına misâfir verilerek ihtirâm ve ikrâm olunmak üzere her memleketin mu’teber ve mu’temed ve erbâb-ı dirâyet ve mâlûmâtından ve ashâb-ı me’mûriyyeti ve tabayî’-i ahâlîyi bilir ahâlîden ikişer nefer vücûh ve kocabaşılar İstanbul’a celb ü da’vet ve muhtâc oldukları usûl ve ıslâhât Meclis-i Vâlâ’da kendileriyle müzâkere olunmak üzere makâm-ı sâmi-i sadâretten evâmîr-i mahsûsa ısdâr u tesyârına karar verilerek icbâbı icrâ ve varaka-i mahsûsalar tab’ıyla cümleye i’lân kılındı. Evâmîr-i mezkûre mahallerine bi’l-vürûd muktezâları mûcibince erkân ve mu’teberân-ı ahâlîden intihâb olunan eşhâs İstanbul’a gelerek vûkelâ konaklarına misâfir verildi. Bunlar defâatle Meclis-i Vâlâ’ya celb ile memleketlerinin ahvâl-i hâzıra ve muhtâc olduğu ıslâhât-ı mühimmece icbâb eden ifâdât ve istifâdât mazbût-ı sahîfe-i îkan olduktan sonra bu bâbda olan makâsıd-ı hayriyyenin tamâmî-i icrâsı zımnında mûmâileyhimle beraber her bir eyâlete merkez-i devletten birer meclis-i muvakkat irsâliyle bâ-ta’lîmât-ı mahsûsa icrâât-ı mümkün ve mevâdd-ı mühimmenin istitlâât-ı vakı’ası peyderpey Bâbîâlî’ye bildirilmek üzere Rumeli ve Anadolu taraflarının bazı vilâyetlerine “mecâlis-i i’rârîye” nâmıyla sunûf-ı seyfiyye ve kalemiye ve ilmiyeden mürekkep on adet hey’et-i seyyâre intihâb ve maiyyetlerine erbâb-ı iktidardan birer kâtip ve müstevfî maaşlar tertîb ve tahsîs olunmuştur. Meclis-i mezkûra me’mûr olan zevat <table border="1"> <tr> <td>MAHAL-İ AZÎMET</td><td>REİS</td><td>AZA</td><td>KATİP</td></tr> <tr> <td>Konya</td><td>Livâ Selim Paşa</td><td>Ricâlden Nâzım Efendi</td><td>Tevfik Molla</td></tr> </table>	MAHAL-İ AZÎMET	REİS	AZA	KATİP	Konya	Livâ Selim Paşa	Ricâlden Nâzım Efendi	Tevfik Molla
MAHAL-İ AZÎMET	REİS	AZA	KATİP								
Konya	Livâ Selim Paşa	Ricâlden Nâzım Efendi	Tevfik Molla								

			Hüdavendi gâr ile Bolu	Topçu Livâsı Mehmet Paşa	Ârif Zekî Efendi	Nâfi' Molla	
			Sivas Ankara	Mîrimîrân Tosun Paşa	Vidin Defterdârı Esbâk Süleyman Efendi	Mevâlîden Hüseyin Hüsni Bey	
			Diyarbakır	Livâ Muammer Paşa	Adana Mal Müdürü Sâbık Rüşdî Efendi Halepli Abdullah Efendi	Râmiz Paşazâde İzzet Bey	
			Erzurum	Livâ İsmail Paşa	Bozok Mal Müdürü Sâbık Necip Efendi	Bursalı Ragıp Efendi	
			Vidin Niş	Livâ Alyanak Mustafa Paşa	Moralı Tevfik Beğ	Mevâlîden Salih Bey Lütfi-i fakîr	
			Çirmen Silistre	Livâ Sâlim Paşa	Hâcegânda n İzzet Efendi	Mevâlîden Ali Râif Efendi	
			Üsküp Rumeli	Livâ Râgıp Paşa	Salih Bey	Mevâlîden Ârif Hilmi Efendi	
			Selanik Tırhala	Ali Rızâ Paşa	Ömer Cemâl Efendi	Mevâlîden Necib Bey	
			Elviye-i Selâse	Ricâlden Selâmî Efendi	Livâ Mustafa Paşa	Mevâlîden Ethem Efendi	
		Bu meclisler tertîp olundukta cümlesi ve taşralardan gelen med'uvvîn Meclis-i Vâlâ'ya celb ü cem' ile ta'lîmât-ı kalemiyye ve şifâhiyyeleri huzur-ı şâhânede i'tâ ve ifâde olundu. Zikrolunan med'uvvîn memleketlerinde bi'l-intihâb gönderilmişler idi. Fakat bunların me'mûriyetleri kendi memleketlerinin muhtâç olduğu umûr-ı i'mâriyye ve ıslâhiyyeyi arz u ifâdeden ibâret olup idâre-i umûmiyye-i devletten bahse girişmek vazîfelerinden hâric idi. Muahharan mecâlis-i mezkûre me'mûriyetleri cânibine azîmet ettiler. Yedi sekiz ay kadar bunların geşt ü güzârları mümted oldu. Ta'lîmâtları mûcibince tahkikat-ı vak'alarını beher posta Bâbiâlî'ye arz u inhâ eylediler. Ma'rûzat-ı vak'a Meclis-i Vâlâ'ya havâle ile ba'de'l-hulâsa mündericâtı gözden geçirilerek mümkünü'l-icrâ olan bazı mevâddın meselâ teshîl-i maslahat için					

			Dersââdet'e civâr olan İzmit ve Gelibolu taraflarından i'mâlâta şürû' olunmak üzere İzmit tarafının idâresi Serasker Süleyman Paşa'ya ve Gelibolu'nun Kaptan-ı Deryâ Mehmet Ali Paşa'ya ihâle edilmiş ve diğer mahallerde dahi tesviye ve inşâsı inhâ olunan yollar ve limanların keşf ü muâyene ve tahkîki ile haritalarının tanzîmine erkân-ı harbiyye zâbitânından ve bahriyye mühendislerinden müteaddit me'mûrlar ta'yîn ve i'zâmı misillü bazı derece fi'liyyâtı görülmüş ise de çoğunun ahkâmı rehîn-i ahâlî ve evrâk-ı vâride maktûl-ı sanduk-ı battâl olmuştur. Çünkü Reîs-i Meclis-i Vâlâ Süleyman Paşa'nın infisâlinden sonra Bâbîâlî'ce kabine değiştiğinden mecâlis-i i'mâriyyenin dahi hızı geçmiş ve bir müddetçik teşebbüsât-ı ca'liyyede bulunulmuştur. İşbu mecâlis-i i'mâriyyenin netîcesinden tamâmiyle makasid husûle gelemediği misillü i'mârât-ı sâireye dâir ziyâdesiyle ikdâm ve himmet olunan ve hazînece derecesiz fedâkârlık edilen şeylerin çoğu da nâtamam kalmıştır. Ezcümle Trabzon ile Erzurum arasındaki yol ile Bursa'nın Gemlik caddesine senelerce sarf edilen mebâliğin semeresi görülemedi. Ve daha bu gibi şeylere fevkalâde masraflar gitti. Nihâyet bu yolların zamân-ı karîbte ber-vech-i suhûlet hâtime-i tesviyesi hakîkaten fâtiha-i kitâb-ı şehrhâ-ı muvaffakiyyet olan zamân-ı azamet-nişân-ı cenâb-ı Abdülhamîd Han-ı Gazi'ye vâbeste olmuş olduğu fi'liyyâtıyla sâbit oldu.
8/71	Bezmialem Vâlîde Sultan Hastahânesi Açılışı	1261 (1845)	KÜŞÂD-I HASTAHÂNE-İ VÂLİDE SULTAN Tensikât-ı mülkiye müteferriâtından olan hastahâneler inşâsı husûsunda “<i>el-fazlu li'l-mütekaddimin</i>” fazîletine mazhar olan Bezmialem Vâlîde Sultan Hazretleri tarafından Yenibahçe'de Nakkaş Paşa arsasına binâ olunmakta olan hastahâne o esnâda kâffe-i müştemilât ve levâzımı ile rehîn-i hüsn-i hitâm olmağla li-ecli'l muâyene vükelâ ve ulemâ ve me'mûrîn evvelce oraya azîmetle hastahâne câmi-i şerîfinde Cum'a namazını edâdan sonra muntazır-ı teşrîf-i pâdişâhî oldukları halde zât-ı hazret-i pâdişâhî Fatih Camii Şerîfi'nde selamlık resmini icrâdan sonra mahall-i mezkûru bi't-teşrîf hâzır bulunan Murat Molla Şeyhi ki müselsel ve mukaffâ duâhanlıkta ve tarîk şeyhleri meyânında yegâne idi; efendi-i mûmâileyh tarafından makama münâsîp ed'îye-i me'sûre merfû'-i bargâh-ı ehadiyyet kılındıktan ve huzzâr-ı mevcûde hâk-i pây- i şâhâneye yüz sürüp mazhâr-ı lütf u iltifât olduktan sonra hastahânenin müteferriât ve müştemilâtı ile koğuşları ve herbir mahal ve mevaki' ve ebniyesinin metâneti rehîn-i pesend-i âlî olarak avdet buyrulmuştur (İstitrât:) Ümmühât-ı ismet-sıfat-ı Selâtîn-i Osmâniye'ye Vâlîde Sultan elkâb-ı aliyyesi on ikinci pâdişâh olan firdevs-âşiyân Eğri Fâtihi Sultan

			Mehmed'in pederleri Sultan Murad-ı Sâlis Hazretleri'nin vâlidelerine olan kemâl-i hürmet ve muhabbetlerine mebnî Vâlîde Sultan tesmiye buyurularak o vakitten beri o âdât-ı seniyyeye ri'âyet buyurulmuştur.
8/74	Galata Köprüsü İnşası	1261 (1845)	İNŞÂ-İ CİSR-İ DERYÂ Dersa'âdet sâhilinde eski gümrük önü ile Galata arasında bir köprü inşası memleketçe her türlü muhassenât ve fevâidi müstelzim olacağından Karaköy Kapısı'ndan berü tarafta eski gümrük mahalline müceddeden bir cistr-i kavî inşâ ve tanzîmine irâde buyurularak şimdiki demir köprünün yerine muntazam bir cistr yapıp teshîlât-ı mürûriyye icrâ kılındı. Mahall-i mezkûr deniz altı olduğundan cistr-i atîk misillü sal üzerine yapılması uyamayacağından altından deniz işleyecek ve şiddetli havalarda zedelenmeyecek sûrette dubalar üzerine yapılmış idi. O esnâda hitâm-ı inşasıyla yevm-i muayyende Karaköy'den vükelâ ve bazı me'mûrîn rikâb-ı şâhânenen olarak cisrden mürûr u azîmet ve mârrîn ve âbirînden üç gün mürûriye akçesi alınmamasına irâde buyuruldu. Masârif-i ta'miriyyesine karşılık olmak için alınacak mürûriyenin târifî bu idi. Para 5 piyâde kesândan 10 yüklü hamaldan 20 boş bârgîrden 40 yüklü bârgîrden 100 boş arabadan 200 yüklü arabadan 3 koyun keçi ve kuzunun beher re'sinden
8/88	Kütüphâne İnşası	1262 (1845)	İRSÂL-İ KÜTÜB BÂ-MEKKE-İ MÜKERREME Mekke-i Mükerreme'de erbâb-ı ulûm u maârifin mürâcaatlarına lüzûm gördükleri kitablara desters olamadıkları ve o âna kadar orada bir kütüphâne küşâd olunamadığı taraf-ı hazret-i Abdülmecid Hanîden istihbâr buyuruldukta mutasarrıf oldukları şîâr-ı celîl-i diyânet ve hilâfet iktizâsınca merci'-i umûm-ı müslimîn ve mutâf-ı ümmet-i merhamet-rehîn olan Kâ'betü'l-ulyâ makâmı civârında erbâb-ı mütâlaata muktezî olacak kütüb-i mütenevvianın taraf-ı şâhânenen tedârik ve tehyiesi ile mahallinde kütüphâne ittihâzına münâsib mahallin lüzûmu bilâ-kemâl kütüphâne ittihâz olunmak üzere her nevi' ulûm ve fûnûndan cem' edilen kitablara o esnâda rû-be-râh-ı Hicaz olan Şeyhü'l-haram Aşkar Paşa'ya tevdiân cânib-i Mekke'ye ib'âs ve irsâl olundu. (İlâve) Bin üç yüz dört senesi Hicaz Vâlisi bulunan Osman Paşa ile el-hâletü hâzihî emîr-i Mekke-i Mükerreme Avnürrefik Paşa Hazretleri beyninde mütevâtir olan mübâyetenin esbâb-ı hakikiyyesinin tahkikiyle ıslâh-ı zât-ül beyn ve ittıla'-ı ahvâl-i tarafeyn me'mûriyyet-i fevkalâdesiyle abd-i fakîr âmedî-i Dîvan-

			ı Hümâyûn muâvini ecille-i ricâlden Müfid Beyefendi ile bâ-irâde-i mahsûsa-i hazret-i pâdişâhî Mekke-i Mükerrreme'ye azîmet eylemiş idik. Sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı hilafetpenâhîde maslahat-ı me'mûriyemizin hüsn-i sûretle tesviyesi sırasında iki mâh kadar Mekke-i Mükerrreme'de bihamdihî Teâlâ gece ve gündüz sa'y u safâ ve rûsâyî-i hâk-i tâb-nâk-i beyt-i Hüdâ şeref-i âlem bahâsıyla teşerrûf olunduğu münasebetiyle Hüdâvendigâr-ı behişt-karârın cümle-i hasenât-ı hayriyyelerinden olan sâlifü'z-zikr kütüphâne dahî defâatle ziyâret olunmuş idi. Târihinden beş on sene evvel Mekke-i Mükerrreme'ye nüzûl eden kesret-i emtârdan husûle gelen seyiller Kâbe-i Muazzama'nın harem-i şerîfini istî'âb ile cevânib-i erbaada bulunan emâkinin pencerelerine kadar suyun yükselmesi ile kütüphâne dahî bir müddet su içinde kalarak ekser kütüb-i mevcûdenin âb-zede olmuş olduğu görülmüştür. Tahrîriyle meşgûl olduğum Devlet-i Aliyye târihlerinden birer takımı min gayri haddin mezkûr kütüphâneye ihdâ ve esnâ-yı tavafta bi'l-bedâhe sünûh eden işbu kıt'a büyücek bir levhaya tahrîr u tersîm olunarak kütüphâne-i mezkûra ta'lik kılınmıştır. Kıt'a budur: <i>"Seni ey Kâ'be Hüdâ âdeme etmiş nâib Müteveccih sana cümle melek ü cinn ü beşer</i> <i>Hacer-ü es'adına kurs-ı felek âşüfte Harem-i Muhterem'in cilvegeh-i şems ü kamer"</i>
8/100	İnşâda Kârgîr Kullanılmas ına Dâir İlan	1262 (1845)	TEŞVİK-İ UMÛMÎ BERÂ-YI İNŞÂ -İ KÂRGÎR Öteden beri Dersââdet ile bilâd-ı selâse ve taşraların ekser mahâllerinde ikâmete mahsûs emkine (ebniye-i hayriyye değil) ahşaptan yapılagelmekte idi. Hüdâ hıfz eylesin ahşap binâların harîktan masûn olmaması ve müddet-i medîde devâm etmemesi sebepleriyle nice nice hânümânlar mahz u harâb ve mâil-i türâb olmuştur. Kârgîr binânın herhalde muhasseâtı bedîhî ise de halk bunu i'tiyâd etmediğinden başka masârifte tahammül edemediklerinden o vakte kadar bunun için devletçe halkı teşvîk ve tergîb tarafî iltizâm olunmamıştı. Mâmuriyyet-i mülkiye levâzımının müzâkeresi sırasında bu kârgîr binâ inşâsı lüzûmu dahi dermiyân olundukta cebr ü tazyîk sûretinde olmayarak mücerred muhasseâtından bahisle istek edenlerin hangi sınıftan olur ise olsun, kârgîr han ve hâne ve mağaza ve dükkân inşâsına me'zûn olması husûsu umûma i'lân olundu. Kârgîrin metâneti münker değil ise de ahşap binânın letâfeti ve hıfz-ı sıhate hizmeti meydandadır.
8/116	Dârülfünûn Binâsı İnşâsı	1262 (1845)	BİNÂ-İ DÂRÜLFÜNÛN Ta'lîm-i ulûm-ı maârifin esbâb-ı lâzîmesine teşebbüs olunduğu bâlâda muharrer idi. (hâtıra) <i>"Leyse'l-ilmü merzûkan li-küllî ehadin"</i>

			ibâresinde ilme rızık itlâkı sahîh olduğuna nazaran “<i>Velev beseta ’llâhü ’r-rizka li-ibâdihî li-beğven fi ’l-ard</i>” âyet-i kerîmesi meâl-i hikmet-i iştigâline dikkat buyurula. Bu kadarcık ihtâr kâfîdir. Makâm tatvîl-i kelâm makâmı değildir.(İnteha) Bunun için dermiyân olunan mütâlaâtın fezlekesinde derecât-ı selâse olarak tertîbi tasvîr olunan icrâât ki, mekâtib-i sıbyâniyye, rüşdiyye, dârülfünûn teşkîli idi, üçüncü derecede îtibâr olunan işbu dârülfünûnün binâ ve inşâsına birinci derecede ehemmiyet verilerek Ayasofya karşısında Eski Mehterhâne mevkii ile sultan sarayı arsası bi’l-intihâb gâyet metîn ve âlî bir binâ-yı resîn inşâsına bed’ olundu. Emr-i inşâsı senelerce uzadı (isâbet ki uzadı kaldı uzamayıp da yapıyormuş olsa idi çünkü İstanbul’da vesâir bilâd-ı şâhânede ulûm ve maârif için medâris ve mekâtib-i iptidâiyye ve tâliye olmadığı ve dârülfünûn derslerine yetişmiş zevât bulunmadığı hakîkatı üzerine kimi koyacak idik) hattâ o kadar uzadı ki bâ-kontrato Avrupa’dan celb olunan mîmârîne uzun seneler verilen (eskiden yapılan ebniye-i aliyyeden bahsetmeyelim; yakîn vakitlerde yapılan Bâb-ı Seraskerî ve kulesi, Nusretiye Cami-i Şerîfi gibi binâlar için Avrupa’dan mi’mârlar mı getirildi idi) maaşların miktarı yekûnuyla epeyce bir binâ-yı ilmî meydana gelmek mümkün idi. Vakt ü hâlin adem-i müsâadesi ve bu yolda olan nümâyişkârânın değişmesi mânialarıyla bir müddet nâtamam kalarak nihâyet ikmâli müyesser olup fakat mâ-vaz’ lehine sarf olunamadı. Birçok işlerde kullanıldı, yalnız ismi dârülfünûn kaldı. Hattâ kavâim-i nakdiyenin ilgâsı orada icrâ olunduğundan kavâimin muâmelâtına dârülfünûn kâidesi nâmı verilmiş idi. El-hâletü hâzihî mahall-i mezkûr adliye ve evkaf nezâretinin merkezidir. Yoluyla başlanılmayan işin neticesi böyle olur. Birinci dersi bırakıp da tâ üçüncüye ehemmiyet verilmesi (yolların tesviyesinden evvel Avrupa’dan İstanbul’a faytonlar getirilmesi gibi) maârifte hizmet olamadı. Olamadı ki o vakitten şimdiye kadar kırk seneyi tecâvüz etti mekâtib-i ibtidâiyye ve tâliyenin teşkîlâtı bile henüz derece-i matlûbeye îsal olunamadı. İnşâallahü Teâlâ gerek bunların terakkiyâtı ve gerek dârülfünûnün yeniden te’sîs ü ihyâsı asr-ı kemâlen tehassür-i mülûkânede müyesser ve nice nice âsâr-ı güzîde-i medeniyet ve mâ’rifet sâha-i tekâmülâtta cilvegeer olur. Gelelim bahsimize sonraları cennet-mekân Sultan Mahmud-ı Sâni Hazretleri’nin türbe-i şerîfeleri civârında kâinü’l-yevm Maârif Nezâreti Dâiresi olan binâ Dârülfünûn olmak üzere yapıldı ve hâlen bâlâ-yı kitâbesinde hatt-ı celî ile “Açıldı yümn ile dârülfünûn-ı Osmânî” ibâresi mengûş-ı hacet-i mahsûsdur. (Bu levha bu konak üzerinde birçok zaman durduktan sonra bir
--	--	--	---

			ta'mîrde kaldırılmıştır. Li'n-nâşir) Maârif dâiresi ittihâzından evvel bir aralık mahreç aklâm ve dârülmuallimîn ve sonra mekteb-i idâdî olarak fûnûn-ı lâzime tadrîs kılındı nihâyet maârif dâiresi oldu ve Bâbîâlî'nin vasat kısmının harîkiden sonra muvakkat sûretiyle bir aralık Şûrâ-yı Devlet Dâiresi dahî oraya sıkıştı.
8/118	Hastahaneyi Harbiye Mektebine Dönüştürme	1262 (1845)	İKMÂL-İ LEVÂZİM-İ MEKÂTİB-İ HARBİYYE Tensikât-ı askeriyyenin en mühimi olan Erkân-ı Harb Zâbitânı için bir mekteb küşâdı ferâiz-i hâliyeden olmağla Mâçka'da kâin atık Mekteb-i Harbiyye'nin idâdiyeye tahsîsiyle Küçük Taksim'de hastahâne olmak üzere yapılmakta olan mahallin ikmâl ü itmâm-ı levâzımıyla mükemmel bir Mekteb-i Harbiyye ittihâzına irâde buyurularak esbâb-ı mukteziyyesi istihzâr olundu o vesîle-i hayriyye ile fûnûn-ı askeriyyede mahâretli zâbitân yetiştirilmeye başlandı.
8/120	Evrak Hazînesi İnşâsı	1262 (1845)	İNŞÂ -İ HAZÎNE-İ EVRAK Devletçe teâtî olunan kâffe-i senedât ve evrâk-ı resmîyenin muhâfazasıyla lede'l-hâce mürâcaatça suhûleti ve idaresinde mazbûtiyyeti ile beraber hıfz u hirâseti zımnında Bâbîâlî dâhilinde el'hâletü hâzihî mevcûd olan Hazîne-i Evrâk dâiresinin inşâsı devletçe bi't-tensîb iktizâsı icrâ olundu. O vakte kadar devletçe tanzîm u tahrîr olunan ve hıfz u kaydı mültezem olan selâtîn-i mâziyye hazerâtının hatt-ı hümâyûnlarıyla düvel-i ecnebiyye ile cereyân eden ve teâtî olunan muâhadenâmeler ve bi'l-cümle senedât-ı resmîye ve tezâkir ve tekârîr-i mühimme ve defâtîr-i atika Bâbîâlî civârında kâin mahzende ve birtakımı Sultan Ahmet Meydanı'na nâzır Defterhâne nezdinde karmakarışık atılıp hıfz olunmakta idi. Şöyle hıfz olunmakta idi ki bunların üzerine muvazzaf bir müdür ve me'mûr olmayıp devâirede biriken ve hükmü kalmayan evrâk ne olursa olsun yâ'ni gerek hutût-ı hümâyûn ve gerek senedât-ı düveliye bulunsun üzerleri açık ve parça parça olarak mezkûr mahzenlere atılır karmakarışık biri biri üzerine yığılır idi. Şu raddelere kadar tekayyüd-sezâlık cârî idi ki hamalları beş on gurus ile itma' ederek bir kimse güpe gündüz o mahallere gitse de alabildiği kadar şeyleri toplayıp götürse kimsenin vazîfesi değil idi. Yalnız dîvan kalemi defâtîr ve kuyûdâtı taht-ı muhâfazada bulunup kusur-ı evrak-ı resmîyenin topu bu halde idi. Bundan fazla mahzenlerin üstü mürûr-u zaman ile eskikip yağın yağmurlar evrâk-ı matrûdeye (mahfûza değil) sirâyetle zannederim müahharen hazînenin hitâm-ı inşâsında hîn-i taharrî ve tefişte hemen yüzde ellisi rutûbetten birbirine yapışıp telef olmuş olduğu görülmüştür. (Dipnot: Evrak-ı mezkûreyi bir aralık Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı nâm mahallin ittisâlindeki mahzenlere doldurmuşlar. Fakîr vak'a-nüvis olduktan sonra evrâk-ı mezkûrenin muâyene ve tetkikine

			me'mûr olup bir heyetle geçen yaz mezkûr mahzene gittik ve senelerce açılmamış olan kapısını açtırdık. Mahzen gâyet cesim evrâk ile memlû sandıklar ve ambarlar ve tabureler zeminden tavana kadar üst üste yığılmış. Fakat devr-i sâbıkta kapısına el sürmek kimsenin haddine düşmediği gibi sakfı da ta'mîr yüzü görmediğinden senelerden beri yağın yağmurlar içüne akmış. Sandıkların tahtaları ve taburelerin bizleri çürüyerek derûnundaki evrâkı tarif olunmaz bir hal-i fersûdeye gelmiş. Te'sîr-i rutûbetle tefessüh-i kimyeviyeye uğrayan kâğıtlar o kadar taaffün ikâ eyliyor ki, ilk günü bir çeyrek saat miktarı ancak durabildik. Evrâk-ı mezkûreyi dışarı çıkarıp havalandırarak ve tebhîrât-ı fenniyeden geçirdikten sonra Bâbîâfî Kütüphanesi'ne nakl etmekteyiz. İşbu fıkranın yazıldığı tarihe kadar (Muharrem 1328) kütüphaneye naklolunan evrâk ve defâtir beş yüz on sekiz araba hamûlesi teşkil ettiğine ve Topkapı Sarayı'nın metruk bir mescid mahallinde muvakkaten bırakılan miktârı da iki yüz araba ile ancak nakl olunabileceğine nazaran evrâkın adedi tahmîn olunsun. Eslâfımız hiç bir kâğıdı yırtıp atmamışlar lâkin ahlâf anların kıymetini ve hüsn-i muhafazaları yolunu bilememiş. Linnâşir) Evrâk-ı merkûme meyânında şâyân-ı î'tinâ olan hutût-ı hümâyûn ve senedât-ı düveliyye ve mükâlemât mazbataları gibi evrâkın bazıları dahî hîn-i icrâda me'mûrlar nezdinde kalıp telef olduğu ve şunun bunun ellerine geçtiği bazı memûrîn terekeleri evrâkı meyânında görülmüştür ve bu gibilerin fakîrin elime geçen şeyler târihce çok işe yaramış ve ba'de'l-mürâcaa hazîne-i mezkûreye iâde edilmiştir. Bereket versin ki, ol vaktin deri gibi dayanıklı kalın kâğıtlar şimdiki gibi tiz vakitte işe yaramayan kâğıtlar gibi olmuş olsa idi devletçe mürâcaat edecek elde bir varaka bulunmayacaktı. İşte bu evrâkın mecmûu elden geçerek sunuflara göre tefrîk ve numaralar vaz' olunup muntazamca hıfz olunmak üzere Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Muhsin Efendi maiyyetine müsteiddân-ı ketebe-i aklâmdan müteaddit efendiler terfîk edilerek senelerce uğraşılıp el-hâletü hâzihi Hazîne-i Evrâkta altmış iki senesinden geri ezmâna müteallik evrâk ve senedât güç hâlde meydana çıkarıldı. Târih-i mezkûrden î'tibâren evrâk ve senedât-ı resmiyye sırasıyla numaralar vaz'ı ve defterler tanzîmi ile yoluna konulmuş idi. Hazîne-i mezkûrenin ilâ-mâ-şâehü hüsn-ü idaresiy-çün ricâlden dâimî sûretle bir müdür ve ketebe ve me'mûrlar tâ'yîn kılındı. Fakat evrâk-ı atîka o tertîbden geçmeyip birtakım torbalarla hazînenin bir köşesinde ve birtakımı başka mahâlde kalmış idi. Muharrir fakîrin cem' etmekte olduğum mevâdd-ı târihiye me'hazi o eski evrâk olduğundan defâatle hazîne-i mezkûrede meselâ Belgrat'a müteallik bir torba taharrî olundukta Bağdat'a dâir evrak zuhûru görülüp matlûb vechile ma'lûmât ahzinde su'ûbet bulunur idi. Hasbe'l-hamiyye şu hâlin hikâyesi üzerine sadr-ı sâbık Sait Paşa Hazretleri defâatle bizzât hazîne-i mezkûreye teşrîf ile o misillû navâkısın ikmâlîne ve her türlü ıslah ve ta'zîf ve tanzîmine masrûf olan himmet-i bergüzîdesi semeresiyle
--	--	--	--

			evrâk-ı atîka dahî sûret-pezîr-i hüsn-i nizâm olarak idâresi dahî başkaca bir müdür-i mükibb ü muktedir ihâlesiyle müşârunileyh hazîne-i mezkûrenin müessis-i sânisî olmuştur.
8/152	Kağıt Fabrikası İnşası	1263 (1846)	BAZİ MEVÂDD-I MÜTEFERRİKA Düzoğlu Hoca Karâbet ile Hoca Mihrân tarafından İzmir’de inşasına mübâderet kılınan kâğıt fabrikası o esnâda rehîn-i ikmâl olarak ma’mûlât-ı vâkıası Dersa’âdet’e bi’l-vürûd devâir-i resmîye ve sâir mahâlde isti’ mâline başlandı.
8/153	Kontrat Nizâmı İcâdı	1264 (1847)	BAZİ MEVÂDD-I MÜTEFERRİKA İnzibât-ı umûr-ı memleket için İstanbul ile bilâd-ı selâsede icâr ve isticâr olunan han ve hamam ve büyütlük ve dekâkîn ve mesâkîn ve sâire hakkında kontrat nizâmı icâd kılındı.
8/156	Haseki Sultan Tımarhanesinin Hastaneye Dönüştürülmesi	1264 (1847)	NİSÂ HASTAHÂNESİ Gurebâ-yı zükûr için Yenibahçe’de Vâlîde Sultan tarafından binâ ve küşâd olunduğu bâlâda muharrer hastahâne misillü gurebâ-yı inâs için dahî müstakillen bir bâb hastahâne inşası hakkında sâdir olan irâde-i seniyye mücibince mine’l-kadîm tâife-i nisâ-i mecânînine mahsus olup hayli vakitten beri muattal ve mesdûd olan Haseki Sultan Tımarhânesi’nin ikmâl-i levâzımıyla ve müceddeden eczâhâne ve ebniye-i mükteziyye inşasıyla tâife-i nisâdan hasta ve bîkes olup da bakacak kimsesi ve oturacak mahalleri olmayan bîçâregânın tedâvîlerine bakılmak üzere mahall-i mezkûr Nisâ Hastahânesi ittihâz kılındı.
8/157	Hıka-i şerif Mahalli Değişimi	1264 (1847)	TECDİD-İ MAHALL-İ HIRKA-İ ŞERİF Dersaâdet’te Eski Ali Paşa Mahallesi’nde kâin Hırka-i Şerîfe Dâiresi muhtâc-ı ta’mîr olmağla mahall-i mezkûrun kârgîr olarak müceddeden inşasına teşebbüs olundu. İkmâlîne kadar Hırka-i Şerîfe’nin şeref-i ziyâretinden erbâb-ı ziyâret mahrûm olmamak üzere bu misillü emânât-ı celîlenin celbiyle saltanat-ı seniyye-i Osmâniye’yi ihyâ buyurmuş olan cennetmekân Sultan Selim-i Kadîm Hazretleri’nin Camii Şerîfi dâhilinde muvakkaten bir mahal tahsîsiyle Hırka-i Şerîfe ta’zîmât-ı lâyika ile oraya nakl ü îsal kılınarak emr-i inşâ rehîn-i hitâm oluncaya kadar mahall-i müfrez müstâd ve muazzez olmuştur.
8/158	Dârülmuallemi’nin Açılışı	1264 (1847)	TEBEDDÜL-İ TEŞRİFÂTİ Mekâtib-i Rüşdiye’ye muallim yetiştirilmesi-çün Dârülmuallemi’nin nâmıyla bir medrese tanzîm ve küşâdı lâzım gelerek Fatih civârında tedârik olunan mahall-i mahsûsta esbâb-ı mukteziyyesi ile muallimler ve talebesi tehye kılınarak küşâd olundu. Arabî muallimliğine meşâhir-i esâtize-i kirâmdan Yahyâ Efendi ta’yîn kılındı.
8/160	Havuzlar İnşası	1264 (1847)	SADARET-İ SÂNİYE-İ REŞİD PAŞA Dersa’âdet’te harîklar vukû’uyla pek çok telefât

			görülmekte olduğundan bunun esbâb-ı indifâıyla sirâyetin def'i esbâbına teşebbüs olunmak üzere Dersa'âdet'in mahâll-i münâsibesinde büyücek havzlar inşâsı ve müceddeden yapılacak hâneler arasına kasalı duvarlar ve kudretli olanlar kârgîr yapmak, sokak genişletmek misillû şeylerin icrâsıyla esbâb-ı muhâfazaya dikkat olunması bâ-hatt-ı hümayûn emr ü irâde buyuruldu. Bu sırada en evvel Bâbîâlî derûnunda bir havz-ı kebîr binâsına şürû' olundu.
8/181	Hayrat	1265 (1848)	AĞA HÜSEYİN PAŞA'NIN TERCÜME-İ HÂLİ Merhûm müşârûnileyhin Vidin'deki evkâfı ve sâir â'sâr-ı hayriyyesi ber-vech-i zîr tenzîr kılındı. • Boğaz muhâfızı iken yirmi sekiz kıt'a kıla'-ı hâkâniyenin mücedded sûretiyle bedeninden ta'mîri • Kilisor Kalesi'ne müceddeden sahrınc inşâsı • Kalender Kasr-ı Hümayûnu'na kanavât ferşiyle dağdan müceddeden mâ-i lezîz icrâsı • Balta Limanı'yla Çakal Burnu Tabyalarının ta'mîrât-ı külliyesi • Bâb-ı Seraskerî'de Harîk Kulesi • Şumnu'ya dört saat mesâfeden getirdiği mâ-i lezîz ve çeşmesiy-çün bıraktığı nukûd-ı vakfiye ile mutasarrıf olduğu sâhil-hâneyi dahi o cihete vakıf ve tahsîs eylemiştir • Şumnu'da kârgîr olarak ve Fedâyî ve Çengel nâmlarıyla iki kıt'a tabya • Şumnu'da kârgîr köprü • Silistre'de câmi', mekteb, medrese • Lom Kasabası'nda iç kalede mea-vakfiye câmi-i şerîf • Niğbolu kazâsında iki çeşme • Niğbolu Kalesi'nin ta'mîriyle müceddeden zahîre anbarları • Efcâr Kalesi'nin mücedded hükmünde ta'mîri • Belgratçık kazâsında atîk kalenin ta'mîriyle mücedded tabyalar ve kârgîr ve gâyet metîn olarak yirmi sekiz pâre toplu kale. Kazâ-i mezkûrde çeşme • Vidin'de koç ta'bîr olunur istibdâl zehâyir için üç mahâlde cesîm anbarlar • Vidin'de Sedd-i Nusret nâmıyla otuz iki topu hâvî mea -cephâne ve karakolhâne müceddeden kal'a • Beher sene mevlid-i şerif kırâati ve haftada bir hatm-i şerif için mükemmel evkaf • Vidin'de Kumbayırı kapısında yirmi sekiz pâre topu hâvî mea-cephâne kârgîr kal'a • Lom suyu üzerinde yedi gözlü kârgîr köprü • Filibe'ye iki buçuk saat mesâfeden getirdiği mâ-

			i lezîz için kırk üç adet çeşme ile kârgîr şadırvan • Edirne’de Havas Mahmud Paşa’da çeşme ve şadırvan • Lüleburgaz Câmî’-i şerifiyle şadırvan • Dersaâdet’te Mirgûn’da iskele başında kârgîr muvakkithâne • Vidin’de ve Edirne’de asker hastahâneleri.
8/183	Hendesehân eye Binâ İlâvesi	1265 (1848)	TEŞRÎF-İ HÜMÂYÛN BE-HENDESEHÂNE Dersaâdet’te Hasköy civârında kâin Hendesehâne-i Berrî ebniyesine topçuluk fenni ile usûl-i mi’ mâriyye ve riyâziyye için ilâve olunan binâların küşâdıyla temâşâsına râğbet buyurularak vükelâ ve me’ mûrîn evvelce orada mûntazir kudüm-i şehriyârî oldukları halde zât-ı pâdişâhî mahâll-i mezkûru bi’t-teşrîf muayyenât-ı hâzırânın icrâsıyla hendesehânenin hey’et ve usûl-i tedrisiyye ve nizâmiyyesi şâyân-ı pesend-âlî olmuş ve Nâzırı bulunan Livâ Bekir Paşa’nın meşhûd olan eser-i gayret ve ru’yetine mükâfâten uhdesine feriklik rütbesi tevcihiyle avdet buyurulmuştur.
8/185	Ayasofya Ta’miri	1265 (1848)	KÜŞÂD-I CÂMÎ’-İ AYASOFYA Bir müddetten beri derdest-i ta’mîr olan Ayasofya Cami-i Kebîri’nin umûr-ı ta’mîriyye ve tezyîniyyesi rehîn-i hüsn-i hitâm olarak Ramazan-ı Şerîfin ilk Cum’a günü küşâdıyla selamlık resmî orada icrâ olundu. Resm-i mezkûrede bi’l-cümle vükelâ ve İstanbul râddesine kadar ulemâ ve bazı mütehayyizân-ı ümerâ ve bendegân elbise-i resmiyyeleriyle hâzır bulunmuşlardır. Câmî-i mezkûrun masârif-i ta’mîriyyesi o esnâda bilâ-veled vefât eden Şeyhülislâm-ı esbâk Mekkîzâde Âsım Efendi merhûmdan cânib-i beytûlmâle ait olarak zuhûr eden külliyyetli nukûd ve giran-bahâ cevâhir-i nâ-mâ’dûd ile tesviye olunmuştur. Ni’me’t-tesviye ve ni’me’t-tereke.
8/188	Mecidiye Câmîi Açılışı	1265 (1848)	VEFÂT-I MEHMET ALÎ PAŞA Çırağan Saray-ı Hümâyûn’u civârında nâm-ı nâmî-i pâdişâhîye mensub olmak üzere müceddeden binâsına şürû’ olunan Mecidiyye Câmî’-i şerîfi rehîn-i hüsn-i hitâm olarak sene-i hâliye zilhiccesinin on altıncı Cuma günü resm-i küşâdı icrâ ile Cuma selamlığı orada edâ olunmuştur.
8/190	Yalı ve Köşklerin Yıkımı	1265 (1848)	MEVÂDD-I İLMİYYE Rumeli Kazaskerliği pâyesi Ömer Ağazâde Tevfik Beğ’e (İlave:) Bu Ömer Ağa cennetmekân Sultan Selim Han Hazretlerinin Vâlîde Kethüdâsı ve devr-i Sultan Selim ecille-i ricâlinden meşhûr Yusuf Ağa’nın birâderidir. Müşârunileyh Tevfik Beğ’in yalısı Ortaköy’de Neşat-âbâd Sarayı’nın üst tarafındadır. El-hâletü-hâzihi Bahriye Nâzırı’nın yalısidir. Eski târihlerde Boğaziçinin en güzel mahâllerinde cesîm cesîm yalılar tarîk-ı ilmîye ashâbının idi. Misâl olarak meydanda olanlardan birkaçını ta’dâd

			edeyim Bebek'te Kâmil Paşa yalısının kısm-ı küllîsi sudûrdan İmamzâde'nin, Ali Paşa yalısı Şeyhülislâm esbâk Dürrizâde'nin, Balta Limanı'nda Mısırlı Halim Paşa yalısı Şeyhülislâm-ı esbâk Sa'düddîn Efendi'nin idi. Bunların İstanbul'da dahi konakları pek cesim ve ma'mûr idi. Hattâ mevâliden Eğribozlu İsmail Beğ'in Hasköy civârında Taş konağı ki bu zamânda pek çok para ile yapılabilir. El-hâletü-hâzihi nisâ hastahânesidir.
9/14	Tıbbiye Mektebi İnşâsı	1266 (1849)	İNŞÂ-İ MEKTEB-İ TIBBİYE Galata'da inşâsı mukarrer olan Mekteb-i Tıbbiye'nin bir an akdem yapılması elzem ise de masârif-i inşâiyesiyle etrâfindan alınacak yerler için icâb eden mebâliğin Mâliyye hazînesinin muzâyakası cihetiyle tertîb üzere alınması su'ûbeti mûcib olup bunun teshili için ebniyenin sûret-i mukarreresi vechile inşâsı taht-ı nezâret-i sadâret-penâhîde bulunarak emr-i inşâsı maddesinin Mâliyye Nâzırı'na havâlesi re'sen irâde buyurulmuştur. Meclis-i Vâlâ Reîs-i Sâbıkı Rif'at Paşa'nın maâş-ı hâlîsi ve vûkelâlık nişânı ile Mecâlis-i âliye'ye me'mûriyeti bâ-arz-ı sadr-ı âzamî icrâ olundu. Dersâadet'de mukîm Şerîf Abdülmuttalib Efendi hazretlerinin sene-i hâliyye Rebi'ü'l-evvel'indeki mevlîd-i şerîf cem'iyyetinde bulunması için Sadr-ı â'zam Reşid Paşa arzîyle şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye mûcibince müşârunileyhe da'vet-nâme-i sâmi irsâl ve bu vesîle-i hayriyye ile tatyîb-i kalbe himmet olunmuştur.
9/15	Gümüşsuyu Hastahânesi Açılışı	1266 (1849)	KÜŞÂD-I HASTAHÂNE Dolmabahçe civârında bir müddetten berü derdest-i inşâ olan Gümüşsuyu Hastahânesi o esnâda rehîn-i hitâm olmuştur. Bunun muâyenesi zımnında teşrif-i şâhâne vukûiyle kâffe-i vûkelâ hâzır oldukları hâlde hastahânenin her tarafı rû'yet ve temâşâ buyurularak me'mûr-ı inşâsı olan Tophâne Müşîri Fethi Paşa ile me'mûrîn-i sâirenin ikdâm ve gayretleri şâyeste-i tahsîn-i pâdişâhî olduğu halde avdet buyurulmuştur.
9/16	Yalı Ta'mîri için Atiyye	1266 (1849)	ATİYYE-İ SENİYYE Kudemâ-yı vûkelâ-yi Devlet-i aliyye'den sadr-ı esbâk Rauf Paşa Bebek'teki yalısının ta'mîriyle diğer masârif-i zarûriyyesinin tesvîyesi için müşârunileyhe Mâliyye Hazînesi'nden iki yüz elli kîse ki, bin iki yüz elli lira atiyye verilmiştir; Müşârunileyh ibtidâ neş'etinden beri vâridât ve me'âyiş-i mu'tâdesiyle geçinir afif ve mustakîm bir zât olduğundan ol-vechile tatyîbi muvâfık-ı şân-ı ihsân nişâne-i şâhî olduğu bedîhîdir.
9/18	Mecidiye Câmiî Açılışı	1266 (1849)	KÜŞÂD-I CÂMÎ-İ MECİDİYYE Çırağan sâhilsarây-ı hümayûnu civârında bir müddetden berü inşâ olunmakta bulunan Mecidiyye Câmi-i Şerîfi o esnâda rehîn-i hüsn-i hitâm olarak sene-i hâliye Muharremü'l-harâmı evâhirinde (1849 Aralık ayı ortaları) orada Cum'a selâmlığı icrâsiyle besmele

			küşâdına ibtidâr kılındı.
9/20	Beyoğlu Topçu Kışlası Açılışı	1266 (1849)	BAZI MEVÂDD-I MÛTENEVVÎA Bir müddetten beri ta'mîr sûretiyle müceddeden inşâ ve i'mâr olunmakta bulunan Beyoğlu'nda kâin büyük Topçu Kışlası'nın emr-i inşâ ve i'mârı matlûb-ı âlî vechile rehîn-i ihtimâm olduğundan teşrîf-i şâhâne vukû-ı ile gâyet mutantan olarak ve toplanarak resm-i küşâdı icrâ olundu.
9/26	Vâlîde Sultan Mektebi Açılışı	1266 (1849)	KÜŞÂD-I MEKTEB-İ VÂLİDE SULTAN Cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı sâni hazretlerinin türbe-i şerîfeleri civârında Vâlîde Sultan tarafından kârgîr olarak bir müddetten berü yaptırılmakta bulunan mektebin binâsı rehîn-i hüsn-i hitâm olarak teşrîf-i şâhâne vukû-ı ile resm-i küşâdı icrâ olundu. Terbiyye-i umûmiyye ve izâle-i cehl-i teb'a hakkında masrûf olan himmet-i maârif-menkabet-i pâdişâhînin iş-bu mekteb-i feyz-meksebe ile dahi eser-i filisi enzâr-ı umûmiyyeye gösterildi.
9/27	Kaleler İnşâsı	1266 (1849)	İNŞÂ -İ KILA' DER-TARÎK-I HACC Tarîk-i hacda Haremeyn-i muhteremeyn beyrinde vâki' Cedîde tarîkında her bâr urbânın tasallûtundan emniyyet olunamamasıyla hüccâc-ı müslimîn ekser başka yoldan gidip gelmeye mecbûr olarak dûcâr-ı meşakkat olduklarına mebnî, bunun çâresi bulunması mukaddemce taraf-ı şâhânenen Emâret-i celîle ile Cidde Vâlisi taraflarına emr ü irâde buyurulmuş idi. Cevâben vârid olan muharrerât-ı Hicâziyye'de iktizâ eden mahâllere müteaddid kal'alar binâ ve inşâsı ile emniyyet-i matlûbenin esbâbı istihsâl olunmuş olduğu taharrî olunmuştur. Böyle buradan emir vardığını müteâkib, çarçabuk müteaddid kal'alar inşâsı ve asâkir-i vâfiye ik'âdı ile emniyyetin husûlüne muvaffakiyet taaccüb olunur keyfiyettir. Zirâ hâl ü mekân ve zaman bu sür'ate mütehammil değildir. Meğerki inşâdan merâm şürû'unu inhâ ve i'lâm olmalı...
9/30	Mecidiye Câmii İhyası	1266 (1849)	SEYÂHÂT-İ ŞÂHÂNE BE-SÛ-YÎ BAZI CEZÂÎR-İ BAHR-İ SEFÎD Cuma selâmlığı âsâr-ı mebrûre-i şâhâlerinden olup, mukaddemce müceddeden ihyâ ve inşâ olunan Mecidiyye Câmi-i şerîfinde icrâ olundu.
9/78	Unkapanı Köprüsü İnşâsı	1268 (1851)	BAZI MEVÂDD-I MÛTENEVVÎA O esnâda Unkapanı Köprüsü müceddeden inşâ olunarak, iki başlarına muntazam yollar yapıp, ebnâ-yi sebîlin iyâb u zehâbları teshîl kılındı.
9/83	Hırka-i Şerîf Câmiî İnşâsı	1269 (1852)	BİNÂ-İ CÂMÎ'İ HIRKA-İ ŞERÎFE Dersa'âdet'te, Eski Ali Paşa mahâllesi civârında kâin Hırka-i Sa'âdet dâire-i şerîfesiyle câmi'in müceddeden binâ ve inşâsına irâde-i seniyye şeref-sudûriyle dâire-i celîle-i mezkûre gâyet vâsi' ve zarîf ve metîn kârgîr kubbeli olarak bir câmi'-i dil-nişîn inşâ olundu. İnşâyâ mübâşeretten evvelce Hırka-i Şerîfe muvakkaten Sultan

			Selim-i Atik Câmî'-i şerîfî derûnunda mahsûsan ifrâz olunan mahâll-i mahsûsa nakl ile orada envâr ziyâretiyle u'yûn-ı muvahhidîn münevver olmuş idi. Ber-vech-i muharrer emr-i inşâ rehîn-i hüsn-i encâm olmağla Hırka-i şerîfe kemâl-i ta'zîmât ve tehlîlât ile mahall-i kadîmine vaz' kılındı.
9/89	İstihkamlar İnşası	1270 (1853)	MESELE-İ RUSYA Der-ceng-i evvel: Vidin Kal'asının karşısındaki Kalafat Adası'na, Vidin mevki'inde bulunan Ferik Selim Paşa kuvve-i kâfiye-i askeriye ile bi'l-mürûr istihkâmât-ı mukteziyyesi icrâ ve inşâ olunduğunu müteâkib, Rumeli Ordusu reîs-i erkânı İsmail Paşa dahi Rahova tarafından gelerek, Kalafat şehriyle iskelesi zabt ve teshîr olunmuş ve âhâli ve tüccâr-ı mevcûde haklarında muâmele-i âdilâne icrâsiyle cümlesi müteşekkîr bulunmuştur.
9/95	Ebniye-i Âliye Tamîri	1270 (1853)	BAZI MEVÂDD-I MÛTENEVVÎA Medîne-i Münevvere'de Harem-i şerîf ebniye-i âliyesi me'mûru Râif Paşa'nın ta'mîrât-ı seniyye hizmetini hüsn-i edâya adem-i muvaffakiyeti cihetiyle yerine ol-taraf-ı âlîde bulunan Mühendishâne Ferîki Bekir Paşa me'mûr oldu.
9/102	Mektebler Açılışı	1270 (1853)	TEBEDDÛL-İ SADÂRET Medîne-i Münevvere'de, taraf-ı şâhânedan inşâsına şürû' olunan Mekâtib-i âliye o esnâda resîde-i hüsn-i hitâm olarak, küşâd ve üç yüzden mütecâviz sibyan ik'âd olunmuş olduğu haberi vâsıl-ı sâmia-i memnûniyyet-i seniyye olmuştur.
9/110	Ortaköy Câmîi'nin Açılışı	1271 (1854)	KÜŞÂD-I CÂMÎ-İ ORTAKÖY Bir müddetten beri müceddeden yapılmakta bulunan Boğaziçi'nde kâin Ortaköy Câmî-i şerîfî gâyet metîn ve her tarafı müzeyyen ve ra'sîn ve dil-nişîn olarak o esnâda binâsı rehîn-i hüsn-i ihtitâm oldu. Rebî'ü'l-âhirin beşinci (26 Aralık 1854) Cum'a selâmlığının orada icrâsiyla küşâd olundu.
9/113	Hayrat	1271 (1855)	VEFÂT-I ŞEYHÜ'L-VÜZERÂ HÜSREV PAŞA Bostan İskelesi'nde inşâsına muvaffak olduğu kütüphânesi civârında kâin türbe-i mahsûsasına defn olundu.
9/114	Kudüs su yolları ve mübârek mekânlar Ta'mîri	1271 (1855)	ME'MÛRİYYET-İ ÂTIF BEY Kudüs-i şerîf kasabasına câri su yollarıyla bazı emâkin-i mübârekenin icrâ-yi ta'mîrât-ı lâzimesi me'mûriyyetiyle Beylikçi Afif Bey, cânib-i Kudüs'e i'zâm kılındı. Mîr-i müşârunileyh ve maiyyetiyle giden Mi'mâr Es'ad Efendi'nin hüsn-i sa'y ü gayretleri ile ber-vech-i matlûb-ı âlî icrâ-yi müberrât kılınarak avdet ve taraf-ı şâhâneye daavât-ı hayriyye celbine gayret ettiler.
9/115	Vâlide Sultan Câmîi Açılışı	1271 (1855)	HÎTÂM-I CÂMÎ-İ VÂLİDE SULTAN Dolmabahçe sahasında binâ ve inşâ olunmakta bulunan Vâlide Câmî-i lâtifî resîde-i hüsn-i hitâm olarak, Receb'in beşinci (24 Mart 1855) günü Cum'a selâmlığı

			resminin orada icrâsı ile câmi-i mezkûr kulûb-ı sâfiyye-i ibâd-ı zühhâd misillü küşâd olundu.
9/131	Sokak ve Caddelerin Tevsîi	1273 (1856)	AKSARAY HARİKİ O esnâda Dersââdet'te, Aksaray'da vukû' bulan harîk-ı kebîrde pekçok büyü u mesâkin harâb ve telef olup, olhavâli âsâr-ı umrândan hâlî kalmış idi. Harîklerin suhuletle sirâyetine ve birçok hânelerin harâblığına sebep sokakların darlığı olduğundan, hutût-ı hendese-kârî ile yolların tevsî' ve taksîmi o mahzûrun def'i için tedbîr-i âcil ve ceyyid-i havâyı mûcib olmasıyla, harîk mahâlleri arsa-i vâhide farz olunarak muntazam ve vâsî' sokaklar ve caddeler tanzîmine ibtidâr olundu. Bu tanzîm İstanbul'ca en evvel Aksaray'dan zuhûr etti. Bu kâidenin muhâssenâtı görünerek refte refte o esere riâyet ve devâm i'tiyâd sûretini aldı.
9/141	Telgraf Hattı İnşâsı	1272 (1855)	HACC-I EKBER Üsküdar'dan, Bağdat'a kadar telgraf hattı icrâsına şürû' olundu.
9/161	Medine Ebniyeleri Me'mûr Değişimi	1276 (1859)	ME'MÛRİYET-İ EBNİYE-İ ÂLİYE Medîne-i Münnevver'e de ebniye-i âliye me'mûru Ömer Cemâl Efendi irtihâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Yerine sene-i sâbika vekâyiinde beyân olduğu üzere, Medîne-i Münnevver'e kadısı Üryânîzâde Es'ad Efendi, ebniye-i âliye hizmet-i hayriyyesinin hitâmına kadar vukû'a gelen muvaffakiyeti, nâmı gibi tâli'inin dahi es'ad olduğuna nişân olarak, müddet-i medîde Makâm-ı Meşîhât-ı İslâmiyye'de bulunduğu halde memdûhen intikâl-i dâr-ı cinân eylesidir. Ni'me't-tecellî.
9/223	Hayrat Tekke ve Kütüphane	1277 (1860)	HÛSREV PAŞA TERCEMESİ Hazret-i Hâlid civârında binâ eylediği türbe-i mahsûsuna defn olunmuştur. Sâir âsâr-ı hayriyyesi mervî olduğu misillü, türbe-i mezkûre ittisâlinde Nakşibendî Tekkesi ile Kütüphânesi vardır.
10/49	Gümüşsuyu Kışlası Ta'mîri	1278 (1861-62)	TA'MÎR-İ KIŞLA Dolmabahçe civârında kâin, mukaddemâ inşâsına mübâşeret olunarak nâ-tamam kalmış olan Gümüşsuyu kışlasıyla, bundan akdem yine o civârda inşâ olunarak, muhtâc-ı ta'mîr bulunan diğer kışla biraz müddet geçer ise bütün bütün harap olarak, ileride külliyyetli masârife muhtâc olacağından, mezkûr Gümüşsuyu kışlasının icâb eden masârifî kâmilten taraf-ı şâhânenen tesviye olunarak, noksanı ikmâl ettirileceği cihetle, bunun için Hazîne-i Mâliyye'den bir şey tahsîsi icâb etmeyeceği misillü, diğer kışlanın ta'mîrât-ı mukteziyyesi için Mâliyye Hazînesi'nden şehriye iki yüz elli bin gurus tahsîsi zımnında icâbı icrâ olunmuştur.
10/56	Süleymâniye e Câmiî Ta'mîri	1278 (1861-62)	KÜŞÂD-I CÂMÎ' Evkâf Nâzırı Ahmed Vefik Efendi ma'rifet ve nezâretiyle bir müddetten beri der-dest-i ta'mîr olan Süleymâniye Câmi-i şerîfinin ta'mîrât-ı dâhiliyyesi rehîn-i hitâm olmağla, Şa'bân-ı şerîfde selâmlık

			resminin orada icrâsıyla küşâdına himmet olundu.
10/70	Medine'dek i Ebniyelerin Ta'mîr ve Târîhi	1278 (1861- 62)	TÂRİH-İ EBNİYE-İ ÂLİYE Cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultan Abdülmecid Hân Efendimiz Hazretleri'nin cümle-i muvaffakiyyât-ı celîlelerinden olan Medîne-i Münevvere ebniye-i âliyesinin sûret-i peyâm ber-i pesendâne ile ta'mîr ve tezyînine masrûf olan muvaffakiyetleri ilâ-âhiri'z-zamân zîver-i elsine-i kâffe-i ehl-i îmân olmağa şâyândır. Bu eser-i hayr-ı celîlin târîh ve zamân-ı inşâsı ile nâm-ı şevket-ittisâm-ı cenâb-ı Abdülmecîd Hân'ın ol makâm-ı mübârekte benâm ve vesîle-i celb-i duâ-yı enâm olmak için olvakit Medîne-i münevvere kadısı bulunan merhûm Âsım Molla'nın ebniyye-i âliyenin münâsib bir mahâll-i şerîfine hâkk ve nakş olunmak üzere tanzîm ile li-eclî'l-istîzân bu tarafa takdîm ettiğî târîhin vurûdu cennet-mekân Sultan Abdülaziz Hân Hazretleri'nin culûsları hengâmına tesâdüf etmesi cihetiyle sadr-ı vakt Fuad Paşa târîh-i mezkûrun Sultan Abdülaziz Hân Hazreteri'nin ismine tashîh ile arz-ı huzûr eylemiş olduğı rehîn-i tahkîktir. Asıl târîh bu imiş, pek güzel nazm olunduğundan vesîle-i celb-i duâ olmak üzere bir sûreti bu mahâlde tahrîr kılındı. TÂRİH-İ EBNİYE-İ ÂLİYE <i>Bende olup bâbına Abdülmecîd Etmede ihlâs ile arz-ı merâm</i> <i>Fart-ı hulûsı o kadar kim ânın Dense sezâ çâker-i hayrû'l-enâm</i> <i>Sıdk ile ol zât-ı cemîlü'l-hisâl Hidmetin eyler Haremeyn'in müdâm</i> <i>Oldu şeref-mend-i hilâfet-bihîn Bu eser-i hayrı edüp iltizâm</i> <i>Ebniye-i mescid-i Peygamberin Eyledi ma'mûr çü Beytü'l-harâm</i> <i>Mülhem-i ta'mîr olup ser-te-ser Sûret-i ahsenle kılup ihtimâm</i> <i>Eyledi erkânını ta'dîl hep Niyyet-i hâlisle edince kıyâm</i> <i>Mevzi'-i aslisine her üstüvân Vaz' olunup buldu ne zibâ nizâm</i> <i>Nisbetle kubbe-i ulyâsına Habbe kalur künbed-i firûze-fâm</i>

			<i>Levh ü kalem nakşına hayrandır Arş eder ferşine bast-ı garâm</i> <i>Revzen-i vâlâ-yı cilâsı eder Mihr ü mehi mehbit-i envâr-ı tâm</i> <i>Nûr-ı kanâdil-i minârâtıdır ikd-i süreyyâya veren intizâm</i> <i>Ehl-i cinân etmede bu Ravza'nın Verd-i mutarrâsını itr-ı meşâm</i> <i>Rûz u şeb etmekte melâik tavâf İns ü peri melceîdir bu makâm</i> <i>Olmadı eslâfda zâtı gibi Tâ bu kadar mazhar-ı feyz-i tamâm</i> <i>Böyle gerektir eser-i mu'teber Böyle gerektir hele ibkâ-yi nâm</i> <i>Sâye-i eltâf-ı Nebî'de ânın Şevket ü ikbâli ola ber-devâm</i> <i>Ömrü füzûn ola bi-câhi'n-Nebî Âfiyet ile gele subh u şâm</i> <i>Bula ebed feyz-i selâmetle fer Bunda okundukça salât u selâm</i> <i>Dâiy-i dîrînesi Âsım idi Tayyibe'de kâdiy-i belde bu'am</i> <i>Söyledi târîhini şükr eyleyüp Ebniye-i âliye buldu hitâm Sene: 1278 (1861-1862)</i>
10/70	Abdûlmecid Türbesinin İnşâ ya da Ta'mîri	1278 (1861)	MASÂRİF Cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultan el-Gâzî Abdûlmecid Hân Efendimiz Hazretleri'nin günûde-i pister-i rahmet oldukları türbe-i şerîfeleri ta'mîrine iki yük on dokuz bin gurus sarf olunmuştur. (Tashîh): Meblâğ-ı mezkûr inşâ masrafı olmalı, zîrâ ta'mîri mûcib olacak zaman henüz mürûr etmemiş idi. Saray-ı hümâyûn tarafından sipâriş olunan bazı tarsi'ât için bi'l-mübâyâ'a Darphâne-i âmire'ye i'tâ kılınan pırlantaların bahâsı olan iki yük on beş bin dokuz yüz altmış beş buçuk gurusun evrâk-ı nakdiye olarak Mâliyye Hazînesi'nden Mâbeyn-i hümâyûn'a irsâli irâde buyrulmuştur.
10/79	Demiryolu	1279	DEMİRYOLU

	İnşâsı	(1862)	Varna'dan Ruscuk'a kadar bir demiryolu inşâsına karar verilmiştir. Mûte'ahhidi olan kumpanya tarafından te'mînât akçası olarak hazîne-i celîleye sekiz bin Osmanlı lirası teslim olundu.
10/80	Çeşme İnşâsı	1279 (1862)	İNŞÂ -İ ÇEŞME Dersaâdet'de, Aksaray'da, dörtyol ağzında Vâlide Sultan tarafından misli görülmedik gâyet tuhaf bir çeşme ve sebîl-i dil-nişîn inşâsına şurû' olunmuş idi. Sene-i hâliye ile Cumâde'l-ûlâ'sında (Ekim-Kasım 1862), mezkûr çeşme rehîn-i hitâm olarak şeker şerbetleri icrâsiyle birçok ahâlî dil-sîr-i zülâl-i hoş-güvâr-ı emsâr olmuştur. Çeşmenin Târîhi <i>Vâlide Sultân-ı zî-şânın bu dil-cû çeşmesi</i> <i>Teşne-gân-ı belde-yi dil-sîr ü irvâ eyledi</i> <i>Eylemez âb-ı hayâtı cüst ü cû zulemâda</i> <i>Aksaray'da cûdi ol zâtın hüveydâ eyledi</i> <i>Cuybâr-ı lütfunun bir katresi cârî olup</i> <i>Su-be-su bu cânibi ma'mûr ve ihyâ eyledi</i> <i>Verdi fer târihe Lûtfi müntehâ-yi âb u tâb</i> <i>Vâlide Sultan mülke kevser icrâ eyledi</i> <i>Sene: 1279</i> Mu'ahharen orada köşe başında kâin Kâtib Câmi-i şerîfinin yerine Sultân-ı müşârünileyhâ tarafından çifte minâreli olarak müceddeden yapılan kârgir câmi-i şerîfin şa'saa-i nûrânîsi mezkûr çeşmenin nazara-i zîbâsına hâcet bırakmamış ve zâten caddeyi bir nevi tazyîk eylemiş olduğundan, menfaat-i umûmiyyesine hâlel gelmemek üzere meydân-ı mezkûrdan kaldırılıp câmi-i şerîfin büyük cadde kapusu yanına yapılmıştır. Bu çeşme için cennet-mekân Sultan Mahmûd Hân-ı sâni hazretlerinin bendinden iki mâsûra mâ-i lezîz ile Sûfiler [Sofular] çeşmesinden üç mâsûra mâ'-i mûrr tahsîs ve tefrîk olunmuştur.
10/87	Galata Köprüsü Ta'mîri	1280 (1863)	ME'MÛRİYET-İ TEFTİŞİYYE VE MEVÂDD-İ SÂİRE Dersaâdet'te kâin Bahçekapusu civârındaki, Cîsr-i cedîdin dubaları ile hey'et-i hâzırası müceddeden ikmâl ve inşâ olundu. Buna dâir ol-vakit söylediğim târihtir: <i>"Lûtfiyâ cîsr-i kalemden geçti bir târîh-i tâm</i> <i>Çekdi dil-cû seddi bahre Şâh-ı İskender-siyer"</i>
10/92	Tersanenin Genişletilmesi	1280 (1863)	TEVSI'-İ DEST-GÂH Tersâne-i Âmire'de müceddeden i'mâl olunacak zırhlı sefine için Tersâne-i Âmire'de Aynalı-kavak dest-gâhının elli kadem daha temdîdi için tahmîn olunan on yük otuz altı bin guruş istiksâr olunmağla, lede'l-münâkasa ebniye mi'mârlarından Yorgi Kalfa üzerinde yedi yük doksan beş bin guruşa maktûan ihâlesi tekarrür

			ettiği taraf-ı Kaymakâmî'den Bâb-ı Âlî'ye arz olundukta, maktûiyette matlûb olan metânet ve resânete dikkat olunmayacağı meczûm olduğundan münâkasa mikdâriyle Tersâne tarafından bi'z-zât temdid ve inşâsı hakkında olunan istîzân mücebince tesviyesi irâde buyurulmuştur.
10/104	Saray ve Köşkler Yıkımı	1281 (1865)	SURRE-İ HÜMÂYÜN (İlâve:) Vak'a-i Hayriyye'de evvel cennet-mekân Sultan Mahmud Hân hazretleri zamanında, Saray-ı mezkûr ecille-i ricâl-i asırdan Selânikli Abdurrahman Bey'in nezâret ve emâneti ile müceddeden gâyet mükellef ve müzeyyen olarak binâ ve inşâ olunmuş ve olvaktin hâlince nazîri nâ-büd ve yaldızlı kapulu bir sâhilsaray-ı mes'ûd idi. Bu Saray-ı dil-küşâd bir ütü şerâresiyle güpegündüz mahv ü hebâ olmuştur. O esnâda yine Hâkân-ı müşârunileyhin âsâr-ı ber-güzîdelerinden olan Beylerbeyi Sâhilsaray-ı zîbâsı yıktırılmakta idi. Tuhaf söz söylemekte ve hazır-cevâblıkta meşhûr olan Sadr ve Serasker Fuad Paşa yevm-i mezkûrda (Pâdişâhımızın iki âlî sarayı varidi. Birisi yanıyor, öbürü yıkılıyor) demiştir. Bekçi ve ta'mîrât masârifinden halâs niyetiyle miydi, ne hikmete mebnî bilmem; ötede beride ve husûsiyle Boğaziçi'nin nukât-ı dil-küşâsında selâtin-i mâziyye âsârı olarak vaktiyle binâ olunmuş ve teferrûç-gâh-ı selâtin bulunmuş olan saray ve antika kasırlar o esnâda yıktırılmıştır. Yalı-köşkü ve Üsküdar'da Şemsi Paşa ve Bebek Köşkleri ebniyeleri şâyân-ı temâşâ âsâr-ı kadîmeden olduklarından, kâşki hey'et-i asliyyeleri bozulmayarak ta'mîr edilmiş olsa idi. Bunlardan mevcûd olan Soğukçeşme Kapusu'nun üst tarafında kâin Alayköşkü ki, birkaç pâdişâh-ı âlî-câhların temâşâ-gâhı idi. O mekînân-ı şevket-ünvanlara mekânet şerefiyle reşk-âver-i kasr-ı havernâk olan bu mahâll-i mebrûkûn dahi telgrafhâneye kalb olunmasına teessüf olursa becâdır. Ma'mâfih yine mevcûd olduğuna teşekkür olunur.
10/108	Taş Destgâh İnşâsı	1281 (1865)	BAZI MEVÂDD-I MÜTEFERRİKA Düvel-i sâire tersânelerinde olduğu misillü Tersâne-i Âmire'de dahi lüzûmu bedîdar olan üstü örtülü Taş Destgâh'ın masârif-i lâzimesi Vâide Sultan tarafından tesviye olunmak üzere inşâsına mübâderet ve akçeleri Ceyb-i hümayûn Hazînesi'nden verilmek üzere Tersâne-i Âmire için Avrupa'dan müteaddid zırhlı gemiler sipâriş olundu.
10/118	Kale, İstihkam ve Tabya İnşâsı	1281 (1865)	TAHSÎS-İ ASKERÎ BE-RİKÂB-I ŞÂHÂNE Bahr-i sefid istihkâmât-ı cesîmesinin nihâyet derecede tarsîn ve ilâvât-ı mukteziyyesinin inşâsı ile teslîhât-ı mühimmesi için sarfı icâb edecek mebâlig-i külliyyenin taraf-ı şâhânelerinden i'tâ buyurulacağı beyânı ile iktizâ-yi hâlin hemân icrâsına müsâra'at olunması Tophâne Müşîri Halil Paşa'ya emr ü irâde

			buyurulmuştur. Birkaç gün sonra Zât-ı pâdişâhî Karadeniz Boğazı'nı teşrîf ile Rumeli ve Anadolu sevâhiline mevâki-i münâsibesine tarz-ı cedîd üzere kal'a ve müteaddid istihkâmlar inşâ ve nev-îcâd toplardan sekizer top vaz' olunur birer karakol tabyaları binâ olunması ve mevcûd bulunan kal'anın dahi hey'et-i cedîde vechile ta'mîri irâde buyurulmuştur.
10/123	Ebniye Kalfası Nişanı	1281 (1865)	ZİYÂFET VE MEVÂDD-I SÂİRE Mâbeyn-i hümâyûn Ebniye kalfalarından Hoca Serkiz'e maa-nişân ... ünvanı verildi.
10/130	Hayrat	1281 (1865)	TERCEME-İ ATEŞ MEHMED PAŞA ... Büyük Taş-havuz'un müceddeden i'mâli ve ahşap Dîvân-hâne'nin hedmiyle el-yevm mevcûd bulunan kârgir Dîvân-hâne'ye tahvîli ve büyük çekiç fabrikaları ile câmi-altındaki demir maçunanın müceddeden i'mâli ve bundan başka Döküm-hâne ve ona mûmâsil birçok fabrikaların i'mâl ve âlat u edevâtının ve zâbitân ve efrâd-ı asâkir-i şâhânenin fabrikalarda tahsîl-i sanatla kesb-i mahâret etmeleri zımnında Londra'dan lüzûmu mikdâr İngiliz ustaların celbi ve Sanâyi' bölüklerinin ihdâsı ile fabrikalarda tahsîl-i ilim ve san'at etmeleri ve Mekteb-i Bahriyye'nin ıslâhı ve Tersâne-i Âmire ıstîlâhınca "göz-altları" ta'biri ki, Donanma-yi hümâyûna lüzûmu olan eşyânın hıfzı, îcâbında yek-diğerine karışmamak üzere büyük anbarların müşârunileyhin tertîbi vechile inşâsı ve bir kapak ve iki fırkateynin, müceddeden vaz' olunması için Ferîk Edhem Paşa kumandasıyla ve bu sırada dört beş çarhçı ve mühendis efendilere en müste'idlerinden bi'l-intihab tahsîl-i fûnûn eylemek üzere Londra'ya i'zâmları ve ufak tefek daha pek çok hidemâtı mesbûk olduğu ve kırk beş yaşında bulunduğu halde bin iki yüz seksen bir senesi Şâ'bân'ının yirmi üçünde vefât etmiştir.
10/132	Dârülfünûn'un İşlev değişikliği ve İnşâsı	1281 (1864)	NAKL-İ HAZİNE-İ MÂLİYYE Ayasofya Câmi-i Şerîfi karşısında Dârü'l-fünûn nâmı ile inşâ olup, hâlî bulunmakta olan ebniye-i cesîme, Mâliyye Hazînesi'nin ziyâdesiyle harâb olması ve Dârü'l-fünûn dâiresinin mevkice Hazîne ittihâzı münâsib olacağı mütâlaalarıyla Mâliyye Hazînesi oraya nakl olundu. Bu münâsebetle Sultan Mahmud Hân türbesi civârında köşe başında kâin mîrî furunu mahallî İstanbul'un vasatında bulunduğundan, oraya müceddeden muhtasarîce bir Dârü'l-fünûn inşâsı ile ulûm ve fûnûn-ı nâfia'anın orada tedrîsine (Medrese kıtlığı mı var? Ayasofya , Sultan Ahmed, Köprülüoğlu gibi civâda bulunan medreselerdeki dershâneler ne güne duruyor) karâr verildi. Mâliyye Hazînesi'ne bâr olmamak üzere bu Dârü'l-fünûn'un masârif-i inşâiyyesine Kule-i zemîn arsalarından husûle gelecek paralar (hülyâ bu ya) karşılık tutuldu. (Yapalım derken, koca İstanbul'un cihât-ı mâmûresinin apaçık kalması

			içün bir büyük yağma kapusu açıldı. Bu kule-i zemîn hisâbı Şehr-emâneti içün büyük bir hisâb ve kitâb gâilesi açtı. Senelerce uğraşıldı, ucu ortası bulunamadı gitti.) “isteiz billâhi ve’dhulû’l-büyûte min ebvâbihâ” kavlı-i şerîfi mücebince, büyüti ki, hânelere kapularından dâhil olmak gerektir, bundan münfehim olur ki, kapusuz hâne olmaz; bir memleketin makarr-ı idâresi olan bir şehir de âdetâ bir hânedir; kapusu olmayınca hâne olmaz; hâne olmayınca orası kâbil-i sükna olmaz. Şimdi bu bedâhete karşı İstanbul gibi bir şehir-i şehîrin ve Galata cihetinin dahî surlarıyla kapularını kaldırmak ma’kûl olamaz. Bu kadar bin senelerden berü mevcûd olan o kâr-ı kadîm Kule ve kapılarını ednâ bir fâideye karşı mahvetmek lâıyk değil idi. Saltanât-ı Seniyye’ye intikâlinden berü selâtin-i mâziyye-i Osmâniyye tarafından İstanbul sûrunun bir taşına hâlel gelmemesi mültezem ve ara-sıra termîmine ihtimâm olunup, hattâ dokuz yüz on dört (1508-1509) târihinde, Rabbim masûn buyursun, İstanbul’da vukû’ bulan zezele-i şedîdede, İstanbul surundan yıkılan kırk bin üç yüz zirâ mahâl, Anadolu’dan getirilen otuz yedi ve Rumeli’den yirmi dokuz bin ve tevâyif-i askeriyyeden on bir bin nefer ve amele ile otuz dört gün içinde sûr-ı mezkûr ile Kızkulesi ve Silivri ve Çekmece köprüleri inşâ ve ikmâl olunmuştur. İstanbul ve Galata’nın usûl-i inzibâtiyyesine âriz olan halelden başka, rûsûmatça vukû’ bulan zararın miktârı bir büyük yekûn çıkaracağına şüphe olmamak gerektir.
10/122	Çeşme İnşası	1281 (1865)	TEŞRİF-İ PÂDİŞÂHÎ BE-SAHRÂ-YI MASLAK Mahâll-i mezkûr ordugâh ittihâz olunmak üzere, hîn-i tesviyede zuhûr eden âb-ı lezîz-i hoş-güvâr ervâh-ı şühedâ-yi askeriyyeye îsâr içün mahsûs inşâ olunan çeşmeye Fuad Paşa’nın inşâd eylediği târih manzûmesi tersîm olunmuştur. Târih beyti budur: <i>“Fuad’a bir nefer geldi dedi mantûk-ı târihin Şehîdân-ı asâkir yâdın nûş eyle gel kevser”</i>
10/133	Beğlerbeyi Sahil-sarayı İnşası	1281 (1865)	NAKL-İ HÜMÂYÛN VE MEVÂDD-I SÂİRE Bir müddetten berü der-dest-i inşâ olan Beylerbeyi Sâhilsarayı o esnâda kâffe-i levâzım-ı inşâiyye ve tefrîşiyyesiyle rehîn-i hüsn-i ikmâl olarak, o sene orası sayfiye ittihâz olundu. Zilka’de’nin on beşinci günü (11 Nisan 1865) teyemmünen Cum’a selâmlığı Beylerbeyi Câmi’inde ba’de’l-icrâ, mükemmel alay ile Sâhil-sarây-ı mezkûr makdem-i şehriyârî ile dârû’s-sürûr oldu... (Târih): Sâlifü’z-zikr Beğler-beyi Sarayı’na ol-vakit söylediğim târihtir. Takvîm-i Vekâyi’de muntabı’dır. <i>“Eyledi ihyâ bu nev Sâhil-sarayı bîmisli Hazret-i Abdülaziz Hân’ın ulüvv-i himmeti Lûtfî tebrîk eyledim târih-i cevher-dâr ile Rabb-i İzzet sa’d kilsun bu Saray-ı şevketi”</i> 1281 (1865)

10/134	Hayrat	1281 (1865)	BAZI MEVÂDD-I MUNZAMA Bâlâda Ateş Mehmet Paşa merhûmun terceme-i hâlinde muharrer olduğu üzere, Tersâne-i Âmire'nin mahall-i idâresi ve Dîvân-hâne denilen Kapudan Paşa ile me'mûrîn dâire-i cesîmesi kârgir olarak binâ olunmuş- idi. Bâb-ı Ser-askerî dâiresinin dahi kârgir olarak inşâ sına şürû' olundu. Hitâm-ı binâyâ kadar Bâb-ı Ser-askerî mecâlis ve aklâm ve me'mûrları Taşkışla'ya nakl olundu. Bahr-i sefid Boğazı'nın dahi istihkâmât-ı cesîmesine kemâl-i kermiyyet ile mübâşeret kılındı.
10/137	Tophâne ve Baruthâne İnşâsı	1281 (1865)	MEVÂDD-I ASKERİYE Anadolu kıt'a-i şarkiyyesinin istikmâl-i esbâb-ı te'mîniyyesi için oralarda te'sîsine lüzûm görünen istihkâmât-ı cesîmeye muktezî büyük çapta toplanla, sâir âlât ve mühimmât-ı nâriyye ve harbiyyenin İstanbul'dan naklinde derkâr olan suûbet ve külfetten vâreste olmak üzere Erzurum'da Tophâne ve Barut-hâne gibi fabrikaların müceddeden inşâsı esbâbına tevessül olunması husûsuna irâde-i seniyye taâllûk eylemiştir.
10/141	Fatih'in Türbesi Ta'mîri	1282 (1865)	KÜŞÂD-I TÜRBE-İ CENÂB-I FÂTİH Ebû'l-feth Sultân Mehmed Hân Gâzi Hazretleri'nin ta'mîr olunmakta bulunan türbe-i şerîfesinin levâzım-ı ta'mîriyye ve tezyîniyye ve tefrîşiyesi resîde-i hüsn-i hitâm olmağla, o esnâda resm-i küşâdı icrâ kılındı. Türbe-i şerîfenin derûn ve bîrûnu tarz-ı nevîn ve resm-i dil-nişîn üzere cilâ ve tezhîb (Kâşki bu tezyînat vaz'-ı kadîmine riâyetle olsa-idi, daha münâsib olurdu; çünkü her asrın bir moda ve âdeti vardır. Fâtih vaktindeki usûl-i mi'mâriyye ve tezyîniyyeyi hey'et-i aslîyesi üzerine ibkâda sûverî ve ma'nevî muhasenât münker değildir. Zabt-ı tevârih-i sâlife bu misüllü âsârı kadîme ile münkeşif olur.) ve müteferri'ât-ı sâiresi dahi inşâ ve tertîb olunup, sandukasının pûşîdesi pek mükellef ve şebîkesi sîm-i hâlisten mücessem olarak, i'mâl ve tanzîm (Acebâ Fâtih zamânı âsâr-ı sanâyi'esinden olan sedeflerle müzeyyen şebîke-i asliyyesi nerede kaldı. Bu şebîkeyi kaldırıp da yerine sîm-i hâlisten değil, som altından ma'mûlû konulsa yine eskisinde olan hâl bulunamaz. Çünkü tâ o zamandan berü milyonlarca muvahhidînin uyûn-ı ihtirâmât-ı hâlise ve ziyârât-ı müteberrike ve mahsûsalarıyla manzûr ve mebrûk olmakta, halâvet başka bir hâlettir) ve dört adet kebîr sîm şamdân ile gâyet zînetli bir kıt'a âvize vaz' ve ta'lîk kılınmış ve perdeler ve kâliçe gibi mefrûşâtı dahi saray-ı hümayûnlara mahsûs eşyâ-yi nefise ve müzeyyenenin en a'lâ nev'inden olmak üzere tefrîş ile türbe-i mezkûre fevka'l-âde tezyîn ve dolâb vaz'iyle Hakân-ı müşârunileyhin Saray-ı Hümayûn'da mahfûz mevki'-i ihtirâm olan bazı esliha-i cihâdiyyeleriyle sâir bu misüllü emânet ve eşyâ-yi mu'teberelerinden bir takım zî-kıymet müteberrikât vaz' olundu.

			(Hâtıra): Bu teberrükâtın o vakte kadar mevcûd bulunması, Saray-ı hümâyûn Hazînesi'nde mahfûz olması sebebiyledir. Türbe-i şerîfe hafazası ile Hazîne-i hümâyûn hademesinin hâlleri mukâyese olunur ise, hâtıra-i kâsıra-i âcizânem zarûrî tasdik olunmuş olur. Cennet-mekân Hamîd-i evvel hazretlerinin türbe-i şerîfeleri ki, İstanbul'un en memerr mahâllinde vâkî'dir; hâkân-ı müşârunileyhin sandukası üzerinden elmaslı sorgucun sirkat olduğu hâtırlardadır. Hangi türbeye gidilse henüz memleketinden gelmiş, Kur'ân-ı Kerîm okumağa başlamış bir iki çömez görülür. Demek ki, türbelerdeki eşyâ-yi nefise iş-bu çömezlerin ellerinde mahfûzdur. Acaba bu eşyâ-yı nefîse ve mevcûdenin evkafca bir defter-i mahsûsu var mıdır? Arada yoklandığı mesbûk mudur? Antikacılarda bulunan ve Avrupa'da bazı büyük salonlar duvarlarını tezyîn eyleyen eski seccâde ve kilimlerin çoğu türbeler ile cevâmî'-i şerîfe mesrûkâtındandır. İnteha.
11/20	Hayrat	1283 (1866)	HAYRÂT Cennet-mekân Hüdâvendigâr Gâzî hazretlerinin Kosova sahrasında kâin türbe-i şerîfesinin icrâ-yi(bu kelime yokmuş) ta'mîri ile taraf-ı şâhânedan a'lâ bir top şal ile örf ta'bîr olunur alâmet-i mahsûsası müceddeden i'mâl ve îsâl kılındı.
11/22	Demiryolu İnşası	1283 (1866)	KÜŞÂD-I ŞİMENDİFER Varna'dan Ruscuk'a kadar der-dest-i temdîd olan demiryol ikmâl ile gurre-i Receb'de küşâd olundu. Mezkûr yolun cümle-i muhassenâtından olarak, İstanbul'dan Paris'e dört-buçuk ve Londra'ya beş günde gidilmesinin yolu bulundu. Artık bu suhûlet vâsıtasıyla i'âne ve ihâne yolları takrib edilmiş oldu.
11/31	Baruthane Yeri Tahsîsi	1283 (1866)	KAZÂ-İ FİŞENK-HÂNE 1099 senesi Tersâne-i Âmire'de müceddeden sefâyin-i harbiyye inşâsına mübâşeretle, bunlar için barut husûsunda müzâyaka zuhûru sebebiyle, derûn-ı İstanbul'da Şehremîni civârında müceddeden Baruthâne inşâ olunmuş idi. Lüzûmu olan barut orada i'mâl olunmakta iken, bir gün çarhının harâretinden zuhûr eden şerâre ile mevcûd olan üç yüz on kantar barut birdenbire alevgîr-i iltihâb olmağla, ameleden yedi neferi ve yirmi re's çarh beygirleri telef ve sadme-i barut ile o civârda kâin dört yüz yirmi beş bâb hâne ve emâkin harâb olduğundan mâadâ, Aksaray ve Sultan Mehmed Câmi-i şerîfi ve Edirne ve Silivri kapıları havâlisine varınca zemîni mürtefi' olan bazı hâneler ve cevâmî-i şerîfenin yukarı camları şîkest ve rahnedâr ve münhedim olan büyût içinde bazı ricâl ü nisvân-ı dehân bî-amân ecel-i kazâyâ alef olmuşlardır. Bu hâdis-i fecîa üzerine derûn-ı şehirden ib'âd için hâric-i sûrda lede't-taharrî şimdiki Baruthâne mahâlli leb-i deryâda vâkî' hadâik-ı hassa-i Pâdişâhîden İskender Çelebi Bahçesi

			nâmiyle metrûk ve mühmel olan mahâl, ma'mûre hâricinde olmasıyla bi'l-intihâb Barut-hâne ittihâzına i'tinâ olundu. Şehremîni civârında Baruthâne Yokuşu nâmı işte olvakitten kalmış demektir. Mâh-ı mezkûrun yirmi sekizinde (10 Ağustos 1866) Defterdâr İskelesi civârında kâin Feshâne içinde zuhûr eden harîk ile İplikhâne dâiresinin nısfı harâb olmuştur.
11/33	Mektebler İnşası	1283 (1866)	MEVÂDD-I MAÂRİF Sene-i hâliyyede taşralarda inşâ olunan bazı mekâtib-i ibtidâiyyeden mâadâ Merzifon, Erzincan, İstanköy, Kartal, Midilli'de beş bâb Mekâtib-i Rüşdiyye teşkil olundu. Mekâtib-i Rüşdiyye'de etfâl-i gayri müslimenin dahi kabûlü ittihâz kılındı. Müstakil mekteb inşâsına müsâid olmayan bazı küçük karyelere hem-civâr olan karyeler birleştirilerek, iki üç karye arasında birer Sıbyan Mektebi yapılmasına, Rumeli Eyâleti dâhilinde kâin bazı kurâ-i müslimede karar verilmiştir.
11/44	Duvar ve Parmaklıklar Yıkım ve İnşası	1283 (1866)	ZUHÛR-I HARİK Sene-i sâbıkâ mevâddında muharrer olduğu üzere, Hocapaşa harîk-ı kebîrinde mahâll-i muhterike sokaklarının tevsiine mübâderet olduğu sırada, Bâbîâlî duvarları dahi hedm olunmuş idi. Bu münâsebetle, bu makâmda bir mikdâr tafsîlâtta ibtidâr eyledim. Şöyle ki, Dersâadet'te devâir ve ebniye-i mîriyye ile küberâ konaklarının çoğu yüksek duvarlarla muhât ve âdetâ sûr içinde gibi idi. Bunun sebebi Yeniçeri zamanında ara sıra vukûb olan harekât-ı haşerâttan muhâfaza kazıyyesi idi. Hamdolsun o gibi endişeler kalmamış olduğundan ba'demâ hisâr gibi öyle korkunç duvarlarla mestûr olan devâirin revzenleri ziyâdar olmak ve arada yıkılmak muhâtarası dahi olmamak için bu husûsa Bâb-ı Seraskerî ki, mukaddemâ Eskisaray idi, bunun cevânib-i erbaasında yüksek duvarlardan sedd üzerinde olmayan tarafları tesviye olunup, Sultan Bâyezid Meydanı'na favka'l-âde küşâyışlık gelerek, İstanbul'un bir büyük ziynet ve letâfetini ve sıra ile müceddeden yapılan müte'addid bakırcı dükkânlarından istifâdeyi mûcib olduğu misillû, ber-vech-i muharrer Bâbîâlî'nin etrâfindaki yüksek mahuf duvarların dahi hedmiyle demir parmaklıklar inşâ kılınmıştır. Bunlar fenâ olmamış ise de, bu yıkıntıların İstanbul kapularına kadar sirâyeti pek iyi şey olmamıştır. Harik mahâllerinde yapılacak binâların kârgîr olması karargîr olmuş ise de, bu husûsun umûmen icrâsı halkca külfet ve su'ûbeti mûcib olacağına mebnî Ticâret Nezâreti ma'rifetiyle, kârgîr ebniyeye muktezî olan tuğla ve kireç ve taş gibi şeylerin ehvence tedârîki esbâbı istihsâl ve götürü yaptırılacak kârgîr binâlar için dahi ber-vech-i zîr kat'-ı fiât edildi.
			Beher zirâ'ı İrtifâ'

			358	16	Zirâ-ı sathî	
			256	12		
			207.5	9		
			147.5	6	Menzil	
			239	6	Dükkân, mağaza	
11/80	Selhhâne İnşâsı	1284 (1868)	MEVÂDD-I MÜTENEVVÎA Hıfz-ı sıhhat-i umûmiyye niyyet-i hayriyyesiyle Mekke-i Mükerreme'de merkez-i hacc-ı şerîf olan mahâll-i mübâreke ba'îd olarak, mahâll-i münâsibede on üç bâb Selhhâne inşâsıyla müte'addid kuyular hafr olundu.			
11/86	Sanayi Mektebi İnşâsı	1284 (1868)	MEVÂDD-I MÜTENEVVÎA O esnâda Dersa'âdet'te aceze-i erâmil ve eytâmın terbiyyeleri maksadiyle Sanâyi' Mektebi nâmıyla bir mekteb icâd ve küşâd olundu. Bu mektebde mükeddemât-ı ilmiyye ile berâber her nevi' sanâyi' ve hıref tahsiline bed' olunmuştur.			
11/86	Yol ve Demiryolu İnşâsı	1284 (1868)	MISIR Sevâhile uzak olan mahâller mahsûllerinin, sevâhile ve yek-diğerine naklini teshîl için müceddeden turuk ve me'âbir tanzîm ve tesviyyesi ve Dersa'âdet'ten Niş'e kadar şimendifer inşâsı ve evvel be-evvel mezkûr şimendiferin tedârik olunacak kumpanya vâsıtasıyla yapılması irâde buyuruldu. İşte Avrupa seyahat-i seniyyesi işbu demiryolu ve yollar tanzîm ve tesviyyesi misillû mâ'mûriyyet-i memleket ve husûl-i servet-i ahâlîyi mûcib olan menâfi' ve fevâid-i millîye ve mülkiyenin tezekkür ve icrâsına gayret vermiştir.			
11/90	Müze için Yer Tahsîsi	1284 (1867)	İHDÂS-I MÜZE İstanbul ve memâlik-i mahrûsa-i şâhâne'nin bazı taraflarında bir takımı meydanda ve çoğu tahte't-turâb yıllarca mestûr ve metrûk kalan âsâr-ı kadîmeyi ecnebîler gelüp, gözümüzün önünde çıkarup, memleketlerine aşırıdıkları ve bu âsâr-ı kadîmeden târih ve san'atca fevâid-i külliyye istihsâliyle berâber, müzehânelerini tezyîn ve imlâ eyledikleri derkâr idi. Fıkdân-ı ma'lûmât sebebiyle âsâr-ı atıkanın elde edilmesi yolunda bir gûnâ hareketimiz ve teşebbüsümüz olmadığı misüllû, ele geçen antikalari bozup, kırıldığımız dahi meydanda idi. Hattâ yakın vakitlere kadar Anadolu'nun bazı taraflarında eski zamanlardan kalma tiyatrolar harâbeleri ve yek-pâre mermer ve somakiden mahkûk ve ma'mûl başları kırılmış arslan, kaplan gibi bazı hayvanât resimleri, çeşme başlarında ve divar köşelerinde ve aralarında görülür ve zamâne heykel-traşlarının hayretini mûcib olan şeyler âdî taş parçaları gibi kullanılır idi. Avrupahlar ile kesb-i muârafe ve ülfet semeresiyle bu misüllû şeylerin kadri ma'lûm olmaya başladığı sırada, o misüllû âsâr-ı kadîmenin cem'ine mahsûs olmak üzere cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni hazretlerinin türbe-i şerîfeleri karşısında Müzehâne nâmıyla bir mahâl tahsis			

			olundu. FEDÂ İşte kadri bilinmeyerek elden çıkartılan âsâr-ı kıymettâr cümlesinden olmak üzere Kal'a-i Sultâniyye'de vâki' prinçten masnû' iki parçadan mürekkeb, üzerinde (Sultan Mehmed bin Murad Hân) ibâresiyle sekiz yüz seksen Receb'inin yedisi (6 Aralık 1475) târihi ve isâga ve i'mâl eden ustanın (Ali) ismi mahkûk, kâr-ı kadîm bir kıt'a top ki, celâlet-i saltanat-ı seniyyeye delâlet eden ve dört-beş yüz seneden berü ve ale'd-devâm muhâfazasına her devirde ihtimâm olunur bir yâdigâr-ı nâ-yâb idi; o esnâda İngiltere Kraliçesi'ne hemence ihdâ ediliverdi. Ona bedel Kraliçe-i müşârünileyhâ tarafından iki yüz adet çelik gülleleriyle beraber, iki kıt'acık Armiston topu gelmiştir. Bedel ile mübeddelin cevâhir-i kıyemiyelerini takdîr müstağni-yi kayd-ı tahrîrdir.
11/91	Ebniye İdaresi'nin Şehremanet i'ne İlhakı	1284 (1867)	NİŞAN O vakte kadar Ticâret Nezâreti ma'iiyyetinde bulunan ebniye idâresi o esnâda Şehremâneti'ne ilhak oldu.
11/91	İstanbul Surları Yıkımı	1284 (1867)	TEESSÜF Bedâvadan çok îrad husûlû tamâmiyle İstanbul Suru'nun bazı tarafları ve kapıları yıkılıp, kaldırılıp, satılmağa teşebbüs olundu. Şöyle ki; en evvel İstanbul'un şahdamarı mesâbesinde olan Bahçekapısı'nın hedmiyle iki tarafında hâsıl olan kal'a duvarlarının enkâzıyla zeminlerinin müzâyedesine şürû' olundu. Bu teşebbüsün kapısı ber-vech-i muharrer ibtidâ Bahçekapısı'ndan açılarak diğer kapılara ve Galata tarafına dahi hemence sirâyetle, bunlardan hâsıl olacak yar yıkıntısı ki, Kule-i zemîn hâsılâtı nâmı verilmiş idi. Bu hâsılât, Hüdâ'ya emânet olan Şehremâneti'ne taksîm edildi ve İstanbul ve Galata'nın nikât-ı mühimmesi kapısız Osmanlı gibi, kapı bacadan hâlî kalması mahzûruna karşı, birtakım esbâb-ı mûcibe-i ebleh-firîbâne ve mûgâlâta-i kâzibâne tertîbiyle dehân-ı ahâliye sed çekildi. İşte böyle merkez-i devlette İstanbul gibi bir ma'mûre-i nâdirenin kapıları yıkılıp, kaldırılmağa uğraşılırken, öte tarafda muazzamât-ı kılâ-ı hâkâniyye'den ve feth ü teshîri uğrunda defâatle nice binlerce başlar fedâ olunan Belgrad Kal'ası dahi kolayca terk olunuverdi.
11/95	Hayrat	1284 (1867)	HAYR-İ CÂRÎ Cidde kasabasının öteden berü esvak ve pazarı süprüntü ve toz topraklarla mülemma' bir hâlde olarak, arâzi-yi hârreden olması ve kasaba derûnunda çeşme ve mâ-i cârî bulunmaması cihetiyle hâsıl olan vehâmet-i hava ve eyyâm ahâli-yi mevcûdesiyle, âyende ve revendeyi dûçâr-ı ilel ve eskâm etmekte idi. O vakte kadar güzerân eden bunca vülât ve me'mûrîn ve husûsiyle Makâm-ı Emâret'de bulunan zevât taraflarından memleketin şu

			hâline kat'ı nazar olunmaması şâyân-ı taaccübdür. Indellâh me'cûr olsun. O esnâda Cidde Kaymakamı bulunan erbâb-ı hamîyyet ve diyânetten Nûri Efendi nâmında bir zât, şehrin tenzîfât-ı mukteziyyesine gayretle, esvak ve bazarı tathîr ve ma'mûriyete müteallik tedâbir-i lâzîmenin icrâsına sa'y-i vefîr eylemesiyle berâber, vaktiyle memlekete câri olup, pekçok senelerden berü yolları harâb olmuş olan mâ'-i cârinin kemâfi's-sâbık derûn-ı kasabaya icrâsı için yevmiyye beş altı yüz amele istihdâmiyle elli gün zarfında mâ'-i mezkûrun iki buçuk sa'âtlik yerden kasabaya icrâsına ve Mekke Kapısı'ndan aşağı Alevî Türbesi pîşgâhında iki musluklu ve Azîziye İskelesi başında dahi dört musluklu iki çeşmenin binâ ve inşâsına muvaffakiyetle me'mûrîn-i mevcûde ve vücûh u dâiyân-ı belde mahzerlerinde mezkûr çeşmeler küşâd ve duâ-yi pâdişâhî yâd olunarak, mezkûr çeşmeye (Aynü'l-Azîz) tesmiye olunmuş olduğu, olvaktin sahâyif-i matbûasında görülmüştür. (Zamîme:) Şu suyun icrâsı 1284(1867) senesinde vâki' olmuştur. Sene-i mezkûreden yirmi yıl sonra ki 1304 (1886-1887) târihinde Abd-i Fakîr, me'mûriyet-i mahsûsa ile Mekke-i Mükerrreme'ye azîmetimde îyâb u zehâb-ı fakîrânemde, Cidde'de beşer-onar gün tevakkuf etmiş idim. O esnâda mezkûr sudan, çeşmelerden eser yok idi. Bîçâre ahâli ile hüccâc-ı vâride üzerleri kapalı hufrelerdeki durgun sularla ta'ayyüş eyledikleri sebebiyle, beher sene sıtma ve emrâz-ı sâireden nüfusca telefât vukû' bulur idi. Ol-târihde Hicâz Vâlisi bulunan Osman Nûri Paşa'nın himmet-i fevka'l-âdesiyle altı yedi saat mesâfeden, amelîyât-ı azîme ile kârgîr tonoz inşâ edilerek, suyun Cidde civârına kadar götürülmüş olduğunu, Mekke'den esnâ-yı avdetde müşâhede etmiş idim. Muahharen şehre kadar getirilip, müte'addid çeşmeler yaptırılmış ve bu sebeble Cidde'nin havasına letâfet ve civârında bulunan kumluklara nedâret ve tarâvet gelmiştir. Bâlâda mezkûr yirmi yıl evvelki su, bu suya mı katılmış, ne olmuş, buna dâir bahse tesâdüf etmedim. Sâye-i hazret-i Abdülhamid Hânî'de mâ-i mezkûr Cidde şehrinin derûn ve bîrûnuna ta'mîm olunduğu mesmû'-ı âcizânem oldukta, muktezâ-yi vazîfe-i dâiyânem üzere mâû'l-kasîde hâk-i pâ-yi âliye târihler takdîm eylemiş idim.
11/98	Rıhtım ve Demiryolu İnşâ Kararı	1284 (1868)	RUMELİ ŞİMENDİFERİ VE İZMİR RIHTIMI Vukûat-ı mühimmeden olmak üzere Şevvâl'in evâhirinde der-dest-i müzâkere ve tanzîm olan Rumeli şimendiferinin inşâsına karar verilerek îcâb eden mukâvelenâme imzâ olunmuştur. (İlâve:) Mezkûr şimendiferin inşâsı ile diğer husûsâtı müzâkeresi için epeyce vakitten berü Bâbîâlî meşgûl olmuştur. Böyle işlerde mümtehen olan erbâb-ı fen

			me'mûrlar ellerinden geçen nizâmnâme ve evrâk-ı sâirenin tasdîki için teşekkül eden Meclîs-i Haslarda defâatle cereyân eden müzâkeresinde bulunup da mazbatalarını tasdîk ve temhîrde mütereddîd bulunan Şeyhü'l-islâm Hasan Efendi'ye bazı taraftan resmen olunan ihtâra (Bu misillü hesâb ve kitâblarla me'lûf olmadığımdan, an-cehlin mazbata temhîr etmediğime karşı vukû' bulacak mu'âmeleye râzıyım) dediğini kulağımla işittim. O sırada İzmir rıhtımının da inşâsı karargâr olmuştur
11/99	İstanbul'da Yaptırılan Mekteblerin Açılışı	1284 (1868)	DÂR'ÜL-FÜNÛN Mekâtib-i ibtidâiyye ve Rüşdiyye ve Harbiyye ve Bahriyye ve Sanâyi'e gibi mektebler küşâdiyle, ta'mîm-i ulûm ve maârifeye hasr-ı enzâr-ı dikkat olunmakda ise de, bunlardan çıkan talebe içünden fûnûn ve ulûm-u âliye tahsiline heveskâr olanlar için Avrupa'da olduğu misillü o vakte kadar bir Dârü'l-fünûn ebniye-i teyessüre rû-nümûn olmamış idi. İktizâ eden muallimleri Avrupa'dan celb olunmak ve derûnunda bulunan Askerî İdâdî şâkirdânı mensûb oldukları Mekteb-i Hayriyye'ye nakl edilmek üzere Galatasaray'ın bir mükemmel lise ya'nî, Dârü'l-fünûn ittihâzına ve muallimlerinin hîn-i vürûdlarında talebesinin intihab ve cem'ine karar verildiği i'lân olunmuştur.
12/21	Rasathâne İnşâsı	1285 (1868)	RASAD-HÂNE Havâ-yı nesîminin bulunduğu hâli, ya'ni rüzgâr ve boraların hareket ve seyrini tahkîk ederek ve biri-birine haber vererek, bundan hâsıl olan ma'lûmâtın neşri ile , seyr-i sefâyine emniyyet verecek bir hizmet ihtirâ olunmuş olduğundan, Karadeniz ile Bahr-i Sefîd sevâhilinin kıtaât-ı muhtelif-i mahallîyesinde, havâ-yı nesîminin beher gün bulunduğu hâli telgrafla bildirmek için bir münâsib yerde, Rasadhâne inşâsına irâde buyuruldu...
12/23	Mekteb İnşâ Kararı	1285 (1868)	MAÂRİF-İ DÂRÜ'Ş-ŞAFAKA Dersâadet'te, Sultan Selim civârında, taraf-ı mirîden mübâyaa olunan konağın mekteb hey'etine tahvîliyle bivâgân-ı erâmil ve eytâm-ı müslimeye mahâll-i feyz ü terbîye olmak üzere Dârü'ş-şafaka nâmiyle tehyie-i esbâb-ı lâzimesine şurû' olundu. Bunun için taraf-ı şâhânedan ve vûkelâ ve me'mûrîn ve eshâb-ı hamîyyet câniblerinden az müddet zarfında hâsıl olan iânât-ı küllîyeden başka, Hıdîv-i Mısır İsmail Paşa tarafından dahi bin lira iâne edildiği gazetelerde görülmüştür. Galatasaray nâmiyle müştehir olan binâ-yı dil-nişîn dahi Mekteb-i Sultânî unvânı maârif nişânı ile teşkîl ve tenzîl olunarak küşâd olundu. Küşâdını müteâkip üç gün içinde alınan şâkirdânın adedi yüz elliye bâliğ olmuştur. Derslere heman bed' olunarak, müdürlüğüne de Salû nâm hünerver ta'yîn olunmuştur. İkinci müdürlüğüne,

			Altıncı Dâire Muhâsebecisi Selim Efendi getirilmiştir. Mekâtib-i sıbyâniyenin dahi ıslâhı için muallim yetiştirilmesine görülen lüzûma mebnî, Dersaâdet'de Bâb-ı Seraskerî civârında hâli durmakta bulunan atik Matbaa-i Âmire, Dârü'l-muâllimîn ittihâz kılındı.
12/24	İstanbul-Edirne Demiryolu İnşası	1285 (1868)	BAZI MEVÂDD-I MÜTENEVVİA Kudemâ-yi mîrimîrandan Hazînedârzâde Ahmed Paşa, altmış iki yaşında olduğu halde vefât etmiştir. Esdikâ-i bendegândan, hüsn-i hizmet ve sadâkati mesbûk idi. Rahmetullahi aleyh. Dersa'âdet'ten Edirne'ye kadar mümted şimendiferin inşâsına şürû' olundu. İlâve: Edirne'ye kadar değildir. Edirne'nin civârında bulunacaktır. Çünkü şimendiferlerin âdeti, hatt-ı mamûrelere yaklaştırmamaktır. Dikkat buyurulsun, şimdiye kadar yapılanların hepsi mamûrelerden müctenibdirler. Sebebi istasyonların etrâfı mamûr olsun ve kumpanyalara terk olunan arâzi hâli kalmasun da, varsun ahâli ve ebnâ-yi sebîl, vakitli vakitsiz, şehir ve kasabâta azîmette araba ve hayvan gibi vesâit-i nakliyyeye muhtâc olsun ve geceleri gelenler, kumpanyanın otellerinde beytütet etsün. İnteha.
12/25	Islahhane Dairesi ve Demiryolu İnşası	1285 (1868)	TOPHÂNE O esnâda Tophâne-i Âmire'nin icrâ-yı ıslâhâtı sırasında, top dökümü fenninde zuhûra gelen sühûleti muâyene zımnında vükelâ-yı mevcûde Tophâne'ye azîmetle, i'mâlât-ı hâzırâyı temâşâ ve rû'yet ve nâzırı Halil Paşa'ya tahsîn-hân olarak avdet ettiler. Sunûf-ı teb'a-yı Devlet etfâlinden yetim ve sefil olan etfâlin terbiyye ve iâşeleri maksadıyla, Haleb şehrinde dahi bir bâb ıslâh-hâne küşâdı esbâbına tevessül olunmuştur. Hıdîv-i Mısır İsmail Paşa'nın Mahrûsa-i Mısır'ın bir mahâll-i münâsibinde inşâsını tasmiîn eylediği dâire-i cesîmeye, yirmi bin kîse akçe sarf olunacağı ve İskenderiye'den Süveyş'e kadar der-dest-i inşâ olan ŞİMENDİFER, rehîn-i hitâm olarak, resm-i küşâdı icrâ olunduğu havâdis-i Mısriyye'dendir.
12/25	Boğaz Kıyılarında Kulübeler İnşası	1285 (1868)	BAZI MEVÂD-I MÜTENEVVİA Sefâyin-i ticârîyenin, Karadeniz Boğazı'ndan hurûc ve dühûllerinde, emniyyet-bahş olmak için Boğaz'ın hâricinde, yedi mil mesâfeden görünmek üzere, bazı mahallere nasb-ı alâyim olunarak, gemilerin kazâzede olacağı kıyılara, insan barınacak derecede hâne ve kulübeler inşâ ve keyfiyyet sefâyin kaptanlarının ma'lûmları olmak için mahsûs haritası tanzîm olunmuştur.
12/27	Kılıçhanenin İşlev Değişikliği	1285 (1868)	MÜTENEVVİA Dersa'âdet'te Sultanahmet civârında Kılıçhâne mahâlli Sanâyi' Mektebi'ne tahvîl olunmuştur. Mekteb-i mezkûr dâhilî ve hâricî ikiye taksim kılınmıştır. Dâhilisine kudretsiz, kimsesiz olan etfâl-i sığârın ahziyle ta'lîm ve terbiyyelerine ve hiref ve sanâyi' için iktidâr hâline

			yetiştirilmesine; hâricisine esnaf şâkirdânından ve sâireden alınıp, bunlara yalnız gündüzleri ta'lîm-i fûnûn ve sanâyi' edilmek üzere mektebin sûret-i idâresine dâir yapılan nizâm-nâme mücebinece hareket olunmasına irâde buyuruldu.
12/29	Demirkapı'da Câmi İnşâsı	1285 (1868)	CÂMÎ' Harîk-ı kebîrde muhterik olan Dersaâdet'te Demirkapı Câmi-i Şerîfi Mısırlı Kâmil Paşa tarafından müceddeden binâ ve inşâ olunarak, cemâat-i kesîre ile küşâd ve bu vesîle-i hayriyye ile ahâlî-i mahâlle mesrûr ve dîlşâd edilmiştir...
12/38	Manastırlar Ta'mîri	1285 (1868)	TEBEDDÜL Girid'de esnâ-yı ihtilâlde zedelendikleri istihbâr olunan manastırların ta'mîrâtına sarf olunmak üzere taraf-ı pâdişâhîden Rum Patrik-hânesine bin aded Osmanlı Lirası irsâl buyurulmuştur. İlâve: Cevâmî' ve mesâcidin ihyâsı, sâhibine havâle olunmuştur.
12/49	Mekteb İnşâsı	1286 (1869)	KAPUDAN VE ORMAN MEKTEBİ Galata Arab Câmi avlusunda müceddeden bir binâ inşâsıyla, muvakkaten orada Kapudan Mektebi ittihâz ve küşâd olunduğu misillû, Mâliye Hazînesi derûnunda dahi bir bâb Orman Mektebi küşâdı ile me'mûrîn-i lâzimeleri ta'yîn kılındı. Her şeyi ibtidâsından güzel başlamak ve sonra arkasını bırakıp, boşlamak âdeti bunu da hakladı.
12/49	Demiryolu İnşâsı	1286 (1869)	DEMİRYOL Mudanya'dan Akşehir'e kadar bir demiryol inşâsı için Şûra-yı Devlet tarafından tanzîm olunan mazbata mücebinece tarîk-ı mezkûrun mesâha ve haritasının yapılması ve ber-mûcib-i istid'â masârif-i muhammenenin sülûsânı ahâlî ve bâkîsi hazîneden i'tâ edilmesi husûsları taht-ı karara alınmış ve Dersa'adet'te, Beyoğlu'ndan Büyükdere'ye kadar yirmi sene müddet-i imtiyâz ve devletin taht-ı kefâletinde olmak üzere Amerika Kumpanyası ma'rifetiyle kezâlik bir demiryol yapılmasına karar verilmiş idi. Bir şeyin mübtedâsından hayrı bellidir. Mudanya'dan Akşehir'e kadar yapılacak şimendifere milyonlarla sarf olunacak paranın yekûnundan ayrılacak sülûsânın Mudanya ile Akşehir arasında mutavattın ahâlî-yi zurrâiyye'den istihsâli, muhâlin farzı olmasıyla, besbelli terki vâcib olduğu bilinmiş de olvakit meskût anı kalmıştır.
12/50	Süveyş Kanalı ve Sütun Açılışı	1286 (1869)	KANAL KÜŞÂDI Ol-vaktin mu'azzamât-ı umûr-ı acîbesinden olarak bir müddetten berü himmet-i ricâl ile kal' ve hafr olunan firâz ve tilâl ve cibâlden husûle gelen Kanal'ın Süveyş'te resm-i küşâdı kemâl-i debdebe ile küşâd olundu. Kanal'ın resm-i küşâdında bulunmak üzere Hıdîv-i Mısır İsmail Paşa tarafından, Avrupa'nın her cânibine gönderilen da'vet-nâmelere icâbet eden

			hükümdârân ile vükelâ ve me'mûrîn ve sâir müsâfirîn haklarında fevka'l-âde icrâ-yi merâsim-i mihmân-nevâziye i'tinâ ve asr-ı şâhânede zuhûr eden böyle bir eser-i azîm ve nâfi'in kadr ü i'tibârı elsine-i ahlâfda pâйдâr olmak için üzerine elsine-i muhtelifeden târihler, beyân-nâmeler, medhiyyeler hâk ve nakş ile mahâllinde gâyet mükellef bir sûtûn-ı bâlâ rezk ve i'lâ olunmuş ve bunların meyânında Lepiska Dârü'l-fünûnu mu'allimi tarafından kaleme alınan rûmiyu'l-ibâre medhiyyenin tercümesi şâyân-ı mütâlâa olmağla sûreti bu mahâlde derc edilmiştir.
12/56	Tiyatro İnşası	1286 (1869)	MÜTENEVVİA Fransa İmparatoriçesi li-ecli's-seyâhe, Dersa'âdet'e geleceği tahakkuk eyledikte, merâsim-i lâzime-i ihtirâm-kârî cümlesinden olmak üzere Beyoğlu'nda Na'ûm Tiyatrosu'nun vaktinden evvel küşâdı için iki bin lira i'tâ olmuştur. (Bak, Demiryolları için alınan paralar ne yollara dökülüyor). Rum ve Ermeni familyalarından birer madama müşârunileyhâ maiyyetinde bulundurmak için tedârik ettirilmiştir.
12/62	Bâbîâlî'ye Kat İlavesi	1286 (1869)	TEVŞİ'İ DÂİRE Şûrâ-yi Devlet hey'etinin topluca bir dâirede bulundurulması maksadına mebnî, Bâbîâlî ebniye-i cesîmesinin bir kat bulunan dâireleri üzerine birer kat ilâvesinin itmâm-i inşâsıyla hemen tefrîş ve tanzîm edilerek, hey'et-i mezkûre Rebûlahir'inde oraya nakl olundu. Bu vesî' ile Bâbîâlî ebniye-i âlîyesi nazarda bir kat daha te'âlî eyledi.
12/65	Cami, Türbeler vs Ta'mîri	1286 (1869)	MÜTENEVVİA Bursa'da hareket-i arzdan zedelenmiş olan cevâmî' ve türbeler ile emâkin ve bikâ'ı müteberrikenin itmâm-ı ta'mîrât ve tezyînâtına müsâra'at olunması irâde buyuruldu.
12/67	Fener Dubası İnşası	1286 (1869)	VAZ'-I DUBA Karadeniz Boğazı'nda, açık bir mahâlde bulundurulmak için bir kıt'a fener dubası vaz' olunmuş idi. Bunun cesâmetine göre, derûnunda müte'addid amele kamaraları ve baş ve kıçta iki direği olup, geceleri keşîde olunacak fenerlerin makine vâsıtasıyla çekileceği ve gündüzleri dahi on iki zira' kutrunda billûrdan masnû' pür-şeffaf alâmet keşîde kılınarak, puslu havalarda dahi gelüp geçecek sefâyine haber vermek için baş direğinde bir çan bulundurulduğundan, bu dahi makina vâsıtasıyla çalınacağı ve leylen keşîde kılınacak fenerlerin ziyâsı sekiz mil mesâfeye kadar vâsıl olacağı ve mezkûr dubanın idâresi İngiliz usûlü vechile icrâ kılınacağı ol-vakit i'lân kılındı.
12/67	Cadde ve Meydan Düzenlemesi	1286 (1869)	TEVŞİ'İ ETRÂF-I CÂMÎ'-İ AYASOFYA Dersaâdet esvâkının tanzîm ve tensikına o esnâda bakıldığı sırada ebniye-i cesîmeden olan Ayasofya Câmî-i şerîfinin etrâfında vâki' binâların hedmiyle

			câmi-i mezkûr tamâmen meydana çıkarılmış ve Mâlîye Hazînesi pîşgâhında iki taraflı şose olarak bir meydan açılmıştır. Oradan Bâyezîd Câmîine kadar bazı dükkânların hedmiyle muntazam bir cadde küşâd olunmuştur. Buğdaycılar Kapusu ile Kürkçiler Kapusu arasında adanın ref'i ve Hasan Paşa Karakolu'ndan Lâleli Câmî-i şerîfine vâsi' bir tarîk ile oraların hüsn-i manzarası hâsıl olunmuştur ve Tophâne ve Beyoğlu taraflarının dahi bu yolda tevsi' ve tanzîmine himmet olunmuştur. Bu tesvîyeler sırasında mezarlar mı gelir, türbeler mi tesâdüf eder, bunların imhâsı mühimsenmemiştir. Ol vakit bu çığrı açanların çoğu tîz vakitte kazdıkları hufrelere canlarını atıp gitmişlerdir.
12/67	Kasırlar Yıkım	1286 (1869)	HEDM O esnâda İstanbul'un bazı taraflarında, eskiden kalma âsâr-ı Osmâniye'den bulunan kasr-ı hümayûnların hedmine ibtidâr olduğu misillü Üsküdar'da, sâhil-i bahirde ebniye-i kadîmeden ve deniz cihetinden manzara-i lâtifesi meşhûr olan Şemsi Paşa Köşkü dahi hedm ve tahrib ile arsası gûyâ Millet Bahçesi olmak üzere terk olunmuştur. İstanbul cihetinde Sarayburnu'nun karşısında o dahi başkaca bir manzara-i dilnişîn idi.
12/69	Medrese İnşâsı	1286 (1869)	MAÂRİF Kız mekteplerine muallimler yetiştirilmek için Dersââdet'te Dârü'l-muallimât nâmıyla bir medrese küşâd olundu. Meclîs-i Kebîr-i Maârif, idâre ve ilmiyye nâmlariyle iki dâireye bi't-taksîm, İdâre Dâiresine Münîf Efendi, İlmiyye Meclis'ine Livâ Tâhir Paşa ta'yîn kılındı. Abd-i fakîr ol vakit Meclis-i Maârif a'zâsından idim. Mezkûr taksîm esnâsında hâric-i kismet bulunarak, Vak'a-nüvîslük hizmetiyle hâne-i âcizânemde meşgûl olmak üzere, şehriye muhasses beş bin altı yüz gurus ma'âşım, bâ-şart-ı kayd-ı hayat tekâüd edildim. O târihten zamân-ı tebyîz-i kitâb olan işbu merâsim-i mer'îye-i mihmandârî ve hürmet-i sâziyi kemâlîyle icrâ eyleyerek vefî-ahd-i müşârunileyhin daha ol-vakit hüsn-i teveccühünü celb eylemiştir.
12/72	Pusula Rasathânesi İnşâsı	1286 (1869)	PUSULA Donanmâ-yı hümayûn gemilerinin çoğu demirden ma'mûl olması cihetiyle derûnlarında bulunan pusulalar, demirin kuvve-i câzibesinden nâşî inhirâf-ı ârizî peydâ etmekde olup, bunun ıslâhı zımnında, Mekteb-i Bahriyye'de, müceddeden bir bâb Pusula Rasadhânesi inşâ olundu.
12/74	Altıncı Daire Hastanesi için Gelir Temini	1286 (1869)	MÜTENEVVİA Altıncı Dâire Hastahânesi ebniyesine sarf olmak üzere Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa riyâsetiyle, ashâb-ı hamîyyet ve mürüvvetten, bazı bendegân ve mu'teberândan mürekkeb akd olunan cem'iyetten, Na'ûm

			Tiyatro'sunda gâyet mükellef bir balo verilmiştir. Taraf-ı şâhânen bin lira ile taraf-ı sadâretten ve vükelâ-yı sâire cânîplerinden verilen mebâliğden sekiz bin lira hâsıl olmuştur.
12/76	Ebniye ve Emânet Meclisleri Kurulu	1286 (1869)	MAÂRİF Meclîs-i Maârif'in İlmiyye Dâiresi Re'îsi Livâ Tâhir Paşa'nın vukû'-ı isti'fâsıyla, yerine İdâre Dâiresi Me'mûru Münîf Efendi ta'yîn kılındı. O esnâda Şehremâneti Dâiresi'nde Emânet ve Ebniye meclisleri nâmlariyle teşkil olunan iki aded meclislere o yolda vukûf ve ma'lûmât ve dirâyât-ı kâfiyeleri bulunan bazı bendegândan müntehab rû'esâ ve a'zâ ve küttâb ta'yîn kılındı. Mâliyye Hazînesi'nde bulunan ketebe-i aklâmın lisân-ı Fransevîye vukûflariyle berâber, fenn-i cedîd-i defterîde kesb-i mu'ârefe eylemeleri zımnında Bâb-ı Mâlîye'de mahsûs bir dersihâne küşâd olundu.
12/79	Aziziye Câmii İnşâsı	1286 (1869)	MÜTENEVVİA Batum kasabası'nda Aziziye nâmiyle müceddeden bir bâb câmî-i şerîf inşâ olundu. Kâşki bu câmî' ile berâber limanın tanzîmi ve gaz ma'denlerinin ihrâcî misillû menâfi'-i külliyyenin dahi nazar-i i'tibâra alınmasına gayret ve sarf-ı himmet olunmuş olsa idi; mu'ahharen Rusya'ya terkinde, devletçe bazı tekâlifin dermiyânına medâr olarak, kolayca terk olunmamış ve Rusya Devleti idâresine geçtiğini müte'âkib orada husûle gelen menâfi'den o vakte kadar Devlet-i Aliyye'nin gâfil bulunmuş olduğu vahîmesi tefevvüh ve tevehhüm olunmamış olur idi. Meşhûrdur ki, ihyâ-i mesâcid ve cevâmî' husûl-i islâh-ı hâl-i memlekete tâbî'dir.
12/81	Kışla Açılışı	1286 (1869)	KIŞLA Yanya'da bir müddetten berü der-dest-i inşâ bulunan cesîm asker kışlasının inşâat ve levâzım-ı sâiresi ikmâl ve tanzîm olunmuş olmasıyla gâyet mükellef bir sûret-i resmîyede küşâd olunmuştur.
12/87	İki Hastane İnşâsı	1287 (1870)	MEVÂDD-I ASKERİYYE Bahri Sefid Boğazı'nın iki cihetinde gâyet cesîm, müceddeden iki bâb hastahâne inşâsına irâde buyuruldu.
12/88	Evkaf Nezareti Teşekkülü	1286 (1869)	VEFEYÂT Müşârunileyh Hasîb Paşa, Evkaf Cibâyeti ile meşgul bir zâtın mahdûmudur. Kendisi bir müddet pederi mesleğinde bulunduğu halde bin iki yüz kırk târihinden önce (1824-25), cennet-mekân Sultan Mahmud Hân hazretlerinin, Tophâne'de ihyâsına muvaffak buyuruldukları Nusretiye Câmî-i şerîfinin hîn-i inşâsında Kitâbet hizmetinde bulunup, Câmî-i şerîfin hitâm-ı inşâsında tâltif olunan me'mûrlar sırasında, mûmâileyh dahi Hâcegânlık rütbesiyle begâm buyurulmuş ve o vesîle ile Mâbeyn-i Hümâyûn dâire-i seniyyesine kesb-i tereddüd ve iftisâs etmiş idi. Mu'ahharen vüzerâ Kapu-kethüdâlıklarıyla meşhûr ve o vakte kadar müteferrikan idâre olunmakta bulunan

			vakıflar ki, Haremeyn ve Sadâret ve Şeyhü'l-islam Nezâretleri tahtında başka başka tarîk-i ilmî ashâbından, müttetika müfettişler ve dâirelerle idâre olunan evkâftır. Bunların cümlesi birleştirilerek, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti nâmıyla teşkil olunan mansıba ma'lûmât-ı zâtıyyesi münâsebetiyle me'mûr ve bu bâbda müddet-i medîde sa'y-i mevfûr ile bir çok âsâr-ı mensiyye ve metrûke-i vakfiyyenin i'mârıyla berâber, ashâb-ı mürtezikanın eski zamanlarda hasses olup, fî zamâninâ hâzâ hiç mesâbesinde bulunan vazîfelerinin, mehmâ-emken derece-i kifâyeye iblâğı ile me'cûr olmuş ve ba'dehû birçok vûkelâlık mesnedlerinde ve Hicaz Vâliliği'nde ve defâ'atle Evkaf Nezâreti'nde bulunmuş, dindar ve hayırhâh ve fukarâ ve müsâfirîne hânesi küşâde, gıll u gışdan âzâde ve kesret-i musâhabet-i nisvâna mecbûr ve üftâde idi. Rahmetullahi aleyh.
12/100	Mehterhâne Ta'mîri	1287 (1870)	HAPİS-HÂNE-İ UMÛMÎ O âna kadar kürek cezâsıyla mahkûm olan erbâb-ı cerâyim Tersâne-i Âmire'de küreğe vaz' olunurdu. Bu husûsun kâ'ide-i merhamet ve adâlete tatbîkan icrâsı zımnında, Sultan Ahmed Meydanı'nda vâki' eski mehterhâne ki, mühimmât-ı hiyâmiyeye dâire tahsis olunmuş idi; Mahâll-i mezkûrun tahliyesiyle mebâliğ-i vefîre sarf olunarak, biri mücrimîne, diğeri nihâyet üç sene kadar habs olunacak mahbuslara mahsûs olmak üzere, iki dâireye bi't-taksîm müte'addid koğuşlar, hastahâneler ve ehl-i san'at olanlar için mahâller ile hamam, câmi', kilise ve sâireyi hâvi olarak, pek mükemmel ve muntazam sûrette ta'mîr ve tesviye olup, hapis-hâne-i umûmî ittihâz kılınmış olan mahâlli, sadr-ı a'zam ile vûkelâ bi'l-mu'âyene tahsîn olunmuş ve bunun seyr ü temâşâsı için istek edenlere, oranın birkaç gün açık bulundurulacağı i'lân kılınmıştır. O tarihten bed'ile mahbusların oraya nakliyle iskânlarına karar verilmiştir. Mu'teriza: Kâide-i adâlet ve merhamete tatbîk, hareket lâzım ise de, bu misillû mücrimlerin inkızâ-yı müddet mahkûmiyetlerine kadar İstanbul'un vasatında, Sultan Ahmed gibi ortalık yerde, her nevi' kabâyih ve fezâyih ile mahkûm olan bir takım haşerâtın işsiz güçsüz hapis ve tevkîfinin muvâfık-ı hâl ve maslahat olamayacağı ve vaktiyle kürek cezâsıyla mahkûm olanların Tersâne Mahbesi'ne vaz'ları beyhûde bırakılmayıp, Tersâne umûrunda istihdâmları garazından ibâret olmasıyla, şimdi bunların Hapis-hâne-i umûmîde tevkîfleri, kürek cezâsı nâmına tevâfuk edemeyeceğinden, ba'demâ bunlar başka nâm verilmesi icâb edeceği cümle-i havâtır-ı kâsıra-i fakîrânemdendir. Bir de hapishâne'nin seyr ü temâşâsına halkı da'vetten de bir ma'nâ bulamadığımı kayd ü tahrîre mecbûr oldum. Hapishâne'nin hüsn-i hâl ve mahâlli huzûr ve rahat

			olduğunu halk görsün de oraya özensin mi demektir bilmem.
12/101	Kulüp Düzenlemesi	1287 (1870)	KÜŞÂD-I KULÜB Avrupa'da kulüp ta'bir olunur encümen-i ülfet ve mecmua-i fezâil-i ünsiyyet için Der'aliyye'de öyle bir encümen küşâdı (bizde de kahvehâneler, taşralarda köy odaları vardır ki, bunlar da mahâll-i ülfettir. Farkları şampanya yerine pekmez, nardenk şerbetleri, ispermeçet yerine çıra ışıklarıdır), beyne'l-vükelâ tezekkür olunmuş idi. Muahharen bunun için Sadefciler'de Âsım Paşa Konağı bi'l-istîcâr, levâzımı istihzâr olunarak Ramazân-ı şerîfin ilk akşamı Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Kâmil ve Mehmed Rüşdü ve Mâliye Nâzırı Fâzıl Mustafa Paşa ile sâir vükelâ hazır oldukları hâlde küşâd olundu. O gece sâ'at beşe kadar her vâdiden müsâhabât ile imrâr-ı vakt olunmuştur. (Mu'teriza:) Ramazân-ı şerîfin ilk gecesi küşâd olduğuna nazaran, Ramazân-ı şerîf ile teberrük olunmuş oluyor. Fakat terâvihlerin nerede edâ olduğuna dâir söz geçmemiştir.
12/107	Mektep İnşası	1287 (1870)	MAÂRİF Dârü's-şafaka: Dersa'âdet'te, Sultan Selim Câmî-i şerîfi civârında, erâmil ve eytâm-ı müslimenin ta'lim ve terbiyyesi zımnında, leylî ve nehârî olarak, Dârü's-şafaka nâmıyla müceddeden bir mektep küşâd olundu. Bunun binâ ve ihyâsına olunan iânât-ı küllîyeden başka, masârîf-i dâimesine karşılık olmak üzere, eski ve yeni Mâliye dâireleri ve Bâb-ı Seraskeri tahtında ve pîşgâhında inşâ olunan dükkânlardan, şehriye hâsıl olacak bedelât-ı nakdiye-i icârîyenin, mekteb-i mezkûra tahsisine irâde buyurulmuştur.
12/108	Mektep Açılışı	1287 (1870)	DÂRÜ'L-MU'ÂLLİMÂT Muhassenât-ı asrîye cümlesinden olarak, kezâlik Dersa'âdet'te küşâd olunan kız mekteblerine kadın hocaları yetiştirilmek için dârü'l-muallimât nâmıyla dahi bir mektep tanzîm ve küşâd olundu. Resm-i küşâdı pek tantanalı icrâ olundu. Buna dâir hîn-i küşâdda Maârif Nâzırı tarafından irâd olunan nutuk gâyet mânidâr a'sâr-ı nâdiredendi.
13/10	Çırağan Sarayı İnşası	1288 (1871)	İNŞÂ -İ SARAY-I ÇIRAĞAN Çırağan Sarayı Hümâyûnu'nu ebniye-i aliyyesi müteferri'âtının inşâ ve tanzîmi irâde buyurularak, olbabda Hazîne-i Hassa ma'rifetiyle Ebniye-i Aliyye Yazıcısı Hoca Kirkor'a mukassatan üç yüz elli bin Osmanlı lirası i'tâsıyla altı mah zarfında ikmâlî ta'ahhüd altına alınmış. Bu liralardan elli bin adedi ba'dehü hazîne-i mezkûreden ceste ceste verilmek üzere üç yüz bin adedin, Haziran ibtidâsından i'tibâren tahsisâtta mahsûbiyle, mâh-be-mâh yirmi beşer bin lira i'tâ olunarak, bir sene zarfında îfâsı mukâvele ahkâmı iktizâsından bulunmuş ise de, bunun akit ve zamâniyle

			te'diyyesi istikrâz sûretiyle tesviyyesine menut olduğundan, üst tarafının ileride tedârikine bakılmak üzere, evvelce beş aylık için yüz yirmi beş bin liranın ma'lûmü'l-esâmi bankerlerden, şehriyye yüzde bir fâiz (yüzde on iki demektir) ve yarım komisyon ve fakat bir def'aya mahsûs olarak, yüzde bir dellâliye i'tâ olunmak ve bazı vilâyâtın sehlû'l-husûl olan vâridâtından verilmeye karar verilmiştir. Saray-ı mezkûrun hitâm-ı inşâsında, temâşâsına müsâ'ade sırasında abd-i fakîr dahi ziyâret etmiş idim.
13/14	İtalya Sefareti'ne Yer Tahsisi	1288 (1871)	SEFÂRETHÂNE Sefârethâne ittihâzına şâyân İtalya Devleti'ne, Devlet-i Aliyye tarafından Dersa'âdet'de, Beyoğlu'nda, Taksim civârında bir arsa ihdâ olunmuştur. Bu ri'âyet-i mahsûsaya karşı, devlet-i müşârunileyhâ cânibinden dahi Salatanat-ı Seniyye sefâretine mahsûs Roma'da bir mahâl irâe kılındığı rivâyet olunmuştur. Sahih ise, vukû'ât-ı nâdiredendir. Çünkü Frenkler'in âdetleri ahze münhasırdır. İ'tâ husûsunda riâyetleri azdır. O senenin başlıca havâdisi İtalya'nın Roma'yı pâ-y-i taht ittihâz etmesiydi. Bu münâsebetle Floransa'da mukîm Devlet-i Aliyye sefâreti hey'eti dahi sefâret-i sâ'ire misillû Roma'ya gelmiştir.
13/16	Demiryollar ı İnşası	1288 (1871)	İNHİRÂF-I MİZÂC-I SADR-I ÂLÎ Rumeli demiryolları inşâ olunmakda ise de, Asya kıt'asının münbit ve mahsûldâr ve bundan şarkın her halde bir kat daha menâfi'i derkâr olarak, bu ise mutlaka Anadolu şimendiferinin kuvveden fiile getirilmesine mütevakıf olduğundan bunun Hazîne-i celîle'ye bâr olmaksızın bi's-suhûle i'mâl ve inşâsıyla husûsât-ı inşâiyyesi teb'a-i Devlet-i Aliyye'lerine hasredilmesi matlûb-ı şâhâneleri olması üzerine hatt-ı mezkûr nâm-ı nâmiy-i hümayûna mensûb edilmesiyle icâbı miktârın hissesi senevî yüzde yedi te'mînât akçesi olmak ve şimdilik işbu yüzde yedi mebâliğa karşılık olarak, cânib-i Hazîne-i Hassa'dan yüz bin kise tahsis olunup, bu akçe ise şimdiye değin mirî binâlarına sarf olunan akçelerden olacağı cihetle dört beş aya kadar itmâmı kaviyyen me'mûl bulunan Çırağan Sâhilsaray-ı âlîsinin ikmâlinden sonra ebniye masârifî kâmilten buna münhasır bulunmak sûretleri karîha-i şâhânenen kararlaşıp, vâkı'a işbu Anadolu hattının karar-ı mezkûr üzere inşâsında kat kat muhassenât ve muhassesât-ı vâkıadan dolayı teshîlât dahi olacağını huzûr-ı şâhâneye arzemişler. Bunun üzerine beheri beşer Osmânî lirası i'tibâriyle bir milyon dört yüz yirmi sekiz bin beş altmış hisse açılması ve teferru'ât-ı sâ'iresinin, Serkurenâ ile Mâbeyn Baş-kâtibi beraber olarak , bi'l-müzâkere icâbının icrâsını sadr-ı a'zama irâde buyurmuşlardır. İlâve: İcrâsı kâbil olsaydı güzel tedbîr imiş.
13/19	Demiryolu	1288	BED'Î TARİK-I HADÎD

	İnşâsı	(1871)	Üsküdar'dan İzmid'e kadar inşâsı der-dest-i tasavvur olan demiryolunun Nâfi'a Nâzırı Edhem Paşa vâsıtasıyla ameliyâtına mübâşeret olunmuştur. Tarîk-ı mezkûrun i'mâli bir tarafa mürâcaat olunmayarak, fakat bazı mertebe i'ânât vukû'u ile vücûda gelmiştir. Himmetü'r-ricâli takla'ü'l-cibâle kavline tarîk-ı mezkûr ma-sadak-ı hâl olmuştur. İ'ânâtın güzergâh-ı tarîkda bulunan bazı emlâk ashâbı tarafından birazına himmet olunmuştur. Edhem Paşa'nın bu yolda mâlen, bedenlen masrûf olan himmet ve ikdâm ü gayreti şâyân-ı takdîr-i me'asir-i memdûha ve meşkûredendir. Buna dâ'ir bir makâle: Süâl, Tarîk-ı mezkûr masrafına karşı on senede te'diyye olunmak şartıyla çıkarılan eshâm-ı cedîde bedelâtı dahi tahsis olunmuş idi. Yalnız mezkûr iâneye hasr olunmamıştır. Cevab, işte bu da i'ânât kabilindendir. Ne ise, iâne, mi'âne, İzmid'e kadar ecnebilere mürâca'atsız iş becerilmiştir. Rumeli tarîkı küşâdına hâl böyle olmayıp, Yedikule'den Bahçekapısı'na yani Sirkeci İskeleyi'ne kadar tarîk-ı hadîde tesâdüf edüp, istimlâki lâzım gelen mahâller ashâbına verilmek üzere yüzde sekiz fâiz ile iki yüz sekiz bin adet Osmânî lirası istikrâz olunmuştur. Bu istikrâzdan ashâb-ı emlâke ne sûretle te'diyyât vukû' bulmuştur. Ekserisi acezeden bulunan ashâb-ı emlâkin ne kadar müddetler düçâr-ı müşkilât oldukları ve hesap ve kitâbın ne vechile kapanıp, kaldığını iş içinde bulunup, ol zamanı müdrîk olanların hâtır-ı nişânları olsa gerektir. Ol-vakit sudûr-ı ilmiyyeden İmam-zâde İmâdü'd-dîn Efendi ki, işini tesviyyeden yorulmaz, üşenmez bir zât idi, müşârunileyhin Yedikule civârında kâin emlâkından alınan mahâllerin, gerek tahmîn-i fi'âtında ve gerek tahsîli bedelâtında senelerce uğraşıp, kaldığını bilirim. Sâir ahad hukûkuna gelince var kıyas et, vüs'at-ı deryâ-yı zahmet nidüğün.
13/25	Galata Tüneli İnşâsı	1288 (1871)	BAZI MEVÂDD-I MÛTENEVVÎA O esnâda Galata Tüneli yapılmaya başlanmıştır. İş sâhiplerine kolaylık olmak içün Bâbîâlî'de bir sandık icâd olundu. Makâm-ı sadârete verilecek arz-ı hâller ile evrâk-ı sâ'ire o sandığa atılacağı i'lân olundu ise de ilerisi işlememiştir.
13/27	Sefarethane ye Yer Tahsisi	1288 (1871)	SEFÂRETHÂNE O vakte kadar Saltanat-ı Seniyye'nin Tahran'da mahsûs sefârethânesi yoktu. İran Devleti'nin dahi İstanbul'da belli başlı sefâret dâiresi olmadığına sebep, tarafeynden mukîm ve mu'teber elçiler gelmeyip, lede'l-hâce tarafeynden muvakkat sefirler ile te'âmül-i düvelî icrâ olunur ve tebe'a-i İrâniyye'nin işlerine bakmak üzere İstanbul'da Ağa Mehmed nâmında bir me'mûr-ı mukîm var idi. Sonraları her tarafta mu'âmelât-ı düveliyeye çoğalmış ve ticâret ve rûsûmât işleri başka çığır açmış

			olduğundan, tarafeynden mukîm süferâ-yı mu'tebere ta'yinine ve sefârethâne tanzîmiyle ketebe ve ma'iyet me'mûrları tertîbine hâcet görülmüş idi. Buna binâen Tahran'a bir saat mesâfede kâin bir mahâll-i dil-küşâda kırk bin zirâ'ı mütecâviz (mübâlağa-i Acemâne olmasın) bir arsa iştirâsiyle tarz-ı dil-nişîn ve resm-i bihîn ile bir bâb Devlet-i Aliyye Sefârethânesi inşâsına şürû' olunduğu ol-vaktin evrâkında görülmüştür.
13/33	Demiryolu İnşâ izni	1288 (1871)	İMTİYAZ Yafa'dan Kudüs-i şerîfe kadar bir demiryol için imtiyâz verilmiştir.
13/49	Câmi ve mescidler İnşâsı	1288 (1871)	EVKÂFA DÂİR BAZI MA'LÛMÂT İlâve: Cenâb-ı Hakk kâffe-i bilâdı mahfûz buyursun. Âmin. Bin iki yüz kırk sekiz (1832) târihinde bir yaz günü ikindiye yakın İstanbul'da Cübb-Ali (Cibâli) Kapısı civârında Tüfenkhâne harîkî nâmiyle zuhûr eden ateş derhal etrâf ve eknâfa şerâre-pâ-ı işti'âl olarak, derûn-ı sûr'a sirâyetle ertesi sabaha kadar mümted olup, İstanbul'un hemen dörtte biri mahv ü harab olmuş idi. Bu sebeple birtakım cevâmi' ve mesâcid ve medâris gibi hayrât munderis olduğundan bunların ekserinin vakıfları binâ ve inşâlarına muktedir olamadığı ve mahâllât-ı muhterikanın câmi' ve mescidsiz bırakılması tecvîz olunamadığı cihetlerle, bunun Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne havâlesinde husûl-i matlâbın zamanlara muhtâc olacağı mütâlâasıyla, ol-vakit, o misillü evkâf-ı garîbenin defterleri yapılarak, ilâ-âhire,(men büniyellahü mesciden....) hadîs-i şerîfine imtisâlen, dâhil ve hâriçte bulunan vükelâ ve ümerâ ve zikudret bulunan Tavaslı Oğlu ve Kara Osmanzâdeler gibi hademe-i Devlet-i Aliyye'ye tergîbat-ı lâzîmenin icrâsiyle şu emr-i hayrın icrâsı müşâr ve mûmâileyhimin revîş-i hamîyyet-i dindârânelerine tahmîl kılınmıştı. Bu teşvîk-i meşrû sâikasıyla derhâl her taraftan icâb-ı hâlin icrâsına sarf-ı nakdîne-i himmetle kendilerine irâe olunan mahâllin ihyâsına mübâşeretle az-vakit zarfında inşaat-i mebrûke karîn-i hitâm ve bu vesîle ile delâlet edenlerle berâber bânî-yi sâni olanlar mazhar-ı sevâb-ı dâr-ı na'im olmuştur. İnteha.
13/50	Demiryolu İnşâ Masrafları	1288 (1871)	BAZI MASÂRİF O esnâda i'mâl olunan iki kıt'a murassa' Osmânî ile üç kıt'a Mecîdî nişânlarına ma'a kordan on üç yük elli dokuz bin ve Rusya İmparatoru ile Prens Goricof için i'mâl olunanlarla Hazîne'de mahfûz bulunan birkaç kıt'a murassa' Osmânî nişânlarına dört yük otuz bin bu kadar gurus sarf olunmuştur. Girid'e tahte'l-bahir temdîd olunan hatt, İzmir'e kifâyet etmediği sebeble de, Kal'a-i Sultâniye'den başkaca İzmir'e kadar müceddeden temdîd-i hatta birçok paralar sarf olundu. İzmir'e inşâ olunan Hükûmet Konağı'na dahi iki milyon yüz yetmiş beş bin; Bağdat'a Şatt

			köprüsünün ta'mîrine külliyyetlü mebâliğ sarf olunduğu misillü İran Şâhı'nın Bağdad'a hîn-i seyahâtinde Bağdad Hazînesi'nden üç milyon üç yüz seksen bir gurus sarf olunmuştur. Şâh-ı müşârunileyh için Avrupa'dan mübâyâ'a olunan birtakım eşyâ-yı müzeyyene Bağdad'ın harâretine mukâvemet edemeyeceği cihetle, eşyâ-yı mezkûre mu'ahharen takımıyla İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'un câzibe-i hârresine dayanabilmiş midir bilmem? İran Şâhı'nı ağırlayacak eşyâ-yı müzeyyene-i milîyemiz yok muydu ki, Avrupa eşyâ-yı müzeyyenesine ihtiyâç messetmiş. Bu gibi beyhûde sarf olunan mebâliğin zahmetsizce elde bulunması bâ'is-i tebzîri olması melhûzdur. O esnâda Bağdad Eyâleti'nin hüsn-i idâresi semeresiyle vâridât-ı sâbıkası olan yüz otuz bin kîseye bâliğ olmuştur.
13/54	Misafirhane İnşası	1288 (1871)	İNŞÂ-İ MİSÂFİR-HÂNE Bâbıseraskerî karşısında, İmâret Han'ı civârında Misâfirhâne-i Askerî nâmiyle müceddeden inşa olunan kârgîr ebniye-i cesîme Ordû-yı Hümâyûnlar Debboyu'ndan, mevcûdundan sarf olunmak üzere, bir milyon üç yüz kırk bin gurusla meydana getirilmiştir. O vakte kadar Ordû-yı Hümâyûnlar ümerâ ve zâbitânından li-eclî'l-maslaha İstanbul'da bulunacak Müsâfirin-i Askeriyye dağınık olarak hanlarda, ötede beride beytûtet ederek, sefâlet hâlinde bulunurlar idi. Ba'demâ münâsib bir ücret-i iskâniyye ile mezkûr misâfirhâne müsterîhen imrâr-ı eyyâm edegeldikleri şâyân-ı teşekkür-i me'âsir-i memdûhadandır. Ebniye-i mezkûre münâsebetiyle orasının kesb-i ziyet eylemesi, memleketce muhasenât-ı mûcib olmuş ve ücûrât-ı iskâniyye ise bir menfe'at-ı dâ'ime husûle getirmiştir.
13/55	Kule İnşası	1288 (1871)	İNŞÂ-İ KULE Hudûd-ı Yunâniyye'nin, Tırhala Sancağı'na müsâdif olan mahâllerinde i'mâl olunan altmış dört adet kulelere bir milyon yüz altı bin bu kadar gurus sarf olunmuştur.
13/55	Tersâne Havuzu İnşası	1288 (1871)	MEVÂDD-İ BAHİRİYYE Bundan başka beş bin lira sarfıyla Tersâne'de bir aded sâbih havuz inşâsına dahi karar verildiği mesmû' olmuştur.
13/56	Kömür Mağazası İnşası	1288 (1871)	İHRÂC-İ SÜFÜN-İ HARBİYYE Selânik'e gönderilen ma'den kömürlerinin muhâfazası için bir yük otuz dört bin bu kadar gurus masrafla bir bâb mağaza inşâsına irâde buyurulmuştur.
13/71	Evkaf Nezaretî'nin Lağvı	1288 (1871)	EVKÂF NEZÂRETİ'NİN LAĞVINA DAİR ARZ TEZKİRESİ Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi'nin mesâlih-i mevcûdesi iki kısma münkasem olup, birisi Haremeyn-i Şerîfeyn evkâfı ile Dersaadet ve bilâd-ı selâse'de olan ve merbûtları bulunan bi'l-cümle hayrât-ı müberrât ve müsakkafât ü müstegallât ve ikincisi taşralarda kâ'in

			cevâmi' ve mekâtib ve medâris ve i'mârât ve köprü misüllü hayrât ile onların muhassesâtı ve vâridâtıdır. Bunlardan taraf-ı şer'-i şerîfe te'allûk eden kısmın vezâyîfi için hazîne-i merkûmede Mahkeme-i Teftiş nâmiyle bir hey'et-i mevzû'a ve tahsîsât ve vâridât ve masârifât kısmının muâmelât ve icraâtı dahi gerek Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye'de ve gerek Memâlik-i Mahrûsa'da me'mûrîn-i müte'addideye mevdu' olduğu ve bu uğurda ihtiyâr kılınan tekellüflerin illet-i gâ'iyyesi umûr-ı evkâfın yolunda cereyân-ı kazıyyesi bulunduğu hâlde, maksad-ı aslî tamamıyla hâsıl olamamış ve Şûrâ-yı Devlet'in evâ'il-i teşkîlâtında buna dâ'ir bazı tedâbir-i islâhiyye tasavvur ve dermiyân ve Meclis-i Vükelâ'da dahi tasvîb ve istîzân birle irâde-i seniyye-i şâhâne sâdır olduğu hâlde o dahi mevkı'-i fi'ile getirilememiş olduğu cihetle (getirilecek değil ki getirilsin), usûl-i idârede teşettüt ve telefâtın bekâsı görünmekde ve işlerin vakt ü zamânile tesvîye olunamamasından dolayı Dersa'âdet ve taşralarda herkesten şikâyet ve mağdûriyyet işitilmektedir. Cenâb-ı Hayrû'l-hâfızın Zât-ı Şâhâneleri'ni kemâl-i sıhhat ve âfiyetle berdevâm buyursun. Matlûb-ı Âlî-yi Pâdişâhî sunûf-ı teba'a ve ahâlinin terfîh ve irâhesi madde-i hayriyyesi olduğuna ve Evkâf işleri ise vakıfların devâm-ı ahkâm-ı şerâit-i mevzû'ası cihetince, siyânet-i şeri'at-ı garraya mübtenî ve muhassesât ve vezâyif ve vâridât tarafınca dahi birçok hukuk-ı nâsı muhît ve muhtevî olmasıyla enzâr-ı şer' ve hakkaniyyete karşı müteşettit ve şikâyatı câlib hâllerde kalması tecvîz buyurulmayacağına binâ'en sâye-i Şâhâne'de bunun dahi bir hüsn-i sûrete rabtı nazar-ı mütâla'aya alındı. Şöyleki, icra'ati bütün bütün ahkâm-ı şer'iyyeye müstenid olan mevadd-ı vakfiyyenin vaz'iyet-i asliyyesi iktizâsınca doğrudan doğruya Bâb-ı Fetvâ'ya âit bulunduğu cihetle, (Evkaf Müfettişi ile oranın dâire-i şer'iyyesi Bâb-ı Fetvâ'ya müteallik ve oradan mansûb olarak, oranın taht-ı nezâretinde değil miydi?), artık başka bir dâire ve vâsitada deverânına lüzûm olmadığından, iş-bu kısm-ı şer'î vezâyifinin Evkaf Nezâreti'nde bulunan hey'et-i mevzû'asıyla, Nezâret-i Şeyhü'l-islâmi'de rü'yet olunmak üzere Bâb-ı Fetvâ'ya nakledilip (matlûb olan ıslâhâtın ve şikâyete bâdî olan harekâtta bulunan yine eski me'mûrların Bâb-ı Fetvâ'ya nakliyle husûle gelebilmesi mücerred semere-i nakl ile olmuş bir keyfiyyet-i ma'neviyye olmaları mıdır? Çünkü ber-vech-i muharrer me'mûrlar yine ol me'mûrlar, tebeddül eden yalnız mahâldir) ve vilâteki Evkaf mesâlihinden yinr bu kısma müteferri' husûsâtın dahi cânib-i Cenâb-ı meşîhat-penâhi'den, vilâyetler Müfettiş-i Hükâmı ile (bu hükâm tenkîyhât sırasında arz
--	--	--	--

			olunmuşlar idi) sâir me'mûrîn şer'i şerîfe tefvîz olunup, anların ma'rifetleriyle tanzîm kılınacak dâire-i mahfûzasında rû'yet ettirilmesi ve kısım-ı sâniye gelince, Vakıfların ekser emvâl ve muhassesât ve mu'âmelâtı Hazîne-i Mâliyyeye merbût olup, başlıca masârifâtı dahi Mâliyye Hazînesi'nden müretteb tahsîsâtta tesvîye-pezîr olduğu hâlde, her nasıl ise Evkaf Müdürleri'nin vâsıta-i gayr-i meşrûasına bırakılmış ve ol sebeple dahi şemâtet ve şikâyetler ve emvâl-i evkaf ta türlü türlü telefât ve zâyîât zuhûra gelmekte bulunmuş idüğünden, vâsıl-ı maksad umûr-ı evkafın hüsn-i irâdesiyle âsârının muhâfaza-i ma'mûriyeti için bir kâide-i sahîha ve meşrû'a ittihâzı kazıyyesi bulunduğundan, şu maksadı istihsâl ve muhâsebât-ı evkafıyyede inzibât ve mahfûziyyet istikmâl olunmak ve senedât-ı vakfıyyede hudûd-ı meşrûasında ve Defter-i Hâkânî'ye ait ve mu'âmelâtça muhâfaza kılınan mevâsık-ı nizâmıyyede dahi mukaddemki karar ve irâde-i seniyyeye tevfikân bir ka'ide yapılmak üzere bu kısmın dahi Mâliyye Hazîne-i celîlesine tevdi'i ve şu kadar ki, evkaf emvâlini hey'et-i müctemi'asıyla umûr-ı mâliyyeye nakleylemekte tahsîlât-ı mâliyye ve vakfıyyenin biri-birine karışması ve sarfıyyâtında dahi ihtilât husûle gelmesi sebeplerinden dolayı, mübâlât ve muhâfazası lâzımeden bulunan evkaf şerâatinin inhilâlini müeddî olmak müşkilât ve mülâhazâtı kalmamak için Mâliyye Nezâreti'ne merbûtiyetiyle beraber bunun için bir müsteşar ta'yîn olunarak ve hey'etinden bir idâre-i mahfûza ve mahsûsasında cereyan ettirilmesi zât-ı vâlâ-yı Meşîhat-penâhî ile tezekkür olunmuş (Sâ'ir vûkelâdan re'y alınmamış) ve Mâliyye Nezâreti maiyyetinden ma'dûd olmak üzere mezkûr Evkaf Dâire-i Mâliyyesi Müsteşarlığı'na Cihât Müdiri Halîm Efendi'nin terfî-i rûtbeyle icrâ-yı me'mûriyeti ve kendisine metrûk Evkaf Nezâreti ma'âsî olan otuz beş bin guruşdan on bin guruşu mûmâileyhe tahsîs ile muktezâlarının icrâsı hakkında herne-vechile ilâ âhire.
14/15	Vâlîde Sultan Câmîi Açılışı	1289 (1872)	KÜŞÂD-I CÂMÎ'-İ VÂLİDE SULTAN Bir müddetten berü İstanbul'da, Aksaray'da muhterik olan Kâtip Câmîi'nin yerine Vâlîde Sultan tarafından müceddeden kârgîr olarak, inşâ olunmakta bulunan câmî-i şerîf kâffe-i levâzım-ı inşâiyye ve tezyîniyye ve tefrîşiyesiyle rehîn-i hüsn-i hitâm olmakla, seksen dokuz Muharrem'inin yirmi altıncı (5 Nisan 1872) günü gâyet mutantan olarak resm-i küşâdı icrâ olunmuştur. Şöyleki, yevm-i mezkûrda Beşiktaş Saray-ı Hümâyûn'undan câmî-i mezkûra kadar güzergâh-ı Sultânî'ye tesâdüf eden yerlerde asâkir-i muntazama ve zabtiyye saf-beste-i selâm, Vâlîde Sultan Hazretleri ve Sadr-ı A'zam ile Şeyhülislâm, Serasker Paşa ve Mâbeyn Müşiri hâzır oldukları halde , Sultân-ı müşârunileyhâ kemâl-i

			debdebe ve ihtişam ile ma'yyet-i aliyyelerinde Şehzâde Yusuf Efendi ile hemşireleri Saliha Sultan ve sair selâtîn-i ismet-âyin muhadderât-ı iffet-rehîn câmi'-i mezkûre bi'l-vüsûl kurbanlar zebhile hîn-i küşâdda hazır bulunarak ve edâ-yi salât ederek, câmi'-i şerîf hademesiyle sair erbâb-ı ihtiyâcı mesrûr ve edâ-yı du'avât-ı hayriyyelerine mecbûr buyurdular. Hizmet-i inşâiyyede bulunanlara alâ-mekâdirihim taltifât-ı aliyye icrâ buyurulduğu misillû Sermi'mâr Serkiz Bey'e murassa' bir kıt'a enfiye tabakası ihsân buyurulmuştur. Zikrolunan alay münâsebetiyle yevm-i mezkûrda birkaç sa'at ta'til edilen tramvay için kumpanyasına taraf-ı Sultânî'den yüz lira verilmiştir.
14/19	Kudüs'te bir Kliseye Yer tahsisi	1289 (1872)	VÜRÛD-I PRENS ŞARL Binâsı resîde-i hitâm olan Çırağan Sarayı'na Beşiktaş'tan nakl-i hümâyûn olundu. Bir Protestan Klisesi inşâsı hakkında Prusya veliahdı Prens Wilhelm tarafından vukû' bulan istid'â üzerine Kudüs'de cânib-i hükûmet-i seniyyeden irâe ve i'tâ olunan arsaya kilisenin hîn-i inşâ sında tahte't-turâb zuhûr eden bir küp dolusu altından kilisenin masârif-i inşâiyyesiyle berâber, masârif-i dâimesini te'mîn edecek derecede mebâliğ ifrâzından sonra bir çok para artmış olduğu mesmû' olmuştur.
14/20	Karaköy Rıhtımı İnşâsı	1289 (1872)	O esnâda Karaköy'de Rıhtım inşâsı tasavvur olunarak, o yolda istimlâki muktezi olan emlâke lâzım gelecek tazmînâtın otuz altı bin liraya bâliğ olacağı ve Austra-Türk Bankası tarafından inşâsı ta'ahhüd olduğu gazetelerde görülmüş-idi. İşte bu emr-i mühimmin dahi ma'ziyadetin inşâsı zamân-ı ma'mûriyyet-nişân-ı cenâb-ı Abdülhamid Hânîde sâhil-i matlûba vâsıl olmuştur.
14/20	Demiryolu İnşâsı	1289 (1872)	ŞİMENDİFER İmtiyâzı Monsieur Hirş'e verilen Rumeli demiryolu husûsu mûmâileyh ma'rifetiyle i'mâl olunmak üzere bütün bütün Devlet-i aliyye tarafından inşâsına karar verilmiş ve bu karar üzerine yolları bir an evvel tetmîm-i inşaatı ve tedârik-i edevâtı için iktizâ-yı hâlin icrâsı zımında dâire-i mahsûsasına ekîden vesâyâ ifâ kılınmıştır ve bu karar dâhil ve hâricce mazhar-ı tahsîn-i umûmî olmuştur. Buna dâir bazı ma'lûmât: Mûmâileyh tarafından iki sene zarfında cânib-i devlete teslim olunacak hatlar: Evvelâ, İstanbul'dan Edirne'ye kadar iki yüz seksen beş kilometre; Sâniyen Edirne'den Dedeağacı'na kadar yüz kırk beş; Sâlisen, Selânik'ten Üsküb'e kadar iki yüz kırk; Râbian, Edirne'den Tatar-pazarı'na kadar üç yüz; Hâmisen, Avusturya hudûdu kurbünde vâki' Novi'den Banaluka (Banjaluka)'ya kadar yüz dört kilometre hatt; Sâdisen Edirne'den Varna demiryoluna kadar inşâ olunacak yüz altmış kilometre bir şube ki, cem'an bin iki yüz kilometre tûlünde olacağı mukâvele iktizâsından

			olup, Küçükçekmece'den Çatalca'ya kadar olan hatta o esnâda iki bin beş yüz amele işlemekte ve hatt-ı mezkûrun kemâl-i sür'atle ilerlemekte olduğu cümleye i'lân olunmuştur.
14/40	Bâb-1 Fetvâ'nın Ta'mîri	1289 (1872)	BÂB-I FETVÂ Cild-i sâbıkta muharrer olduğu vechile, Molla Bey'in meşihatinde, Âlî Paşa Konağı ne vechile Bâb-1 Meşihat ittihâz kılındığı beyân olunmuş idi. Turşucuzâde Muhtar Efendi'nin akîb-i meşihatinde aslına ric'at ya'ni Bâb-1 Fetvâ'nın ta'mîrât-ı mukteziyyesinin ikmâliyle yine oraya münâkalet olundu. Mezkûr konak Fatma Sultan'a verildi. Bu haber-i i'tâyı ihbâra me'mûr olan Serkurenâ'ya bin liralık bir kıt'a enfiyye tabakası ve Başmüsâhib'e dahi Sultân-ı müşârunileyhâ cânibinden bin lira ihdâ olunmuştur.
14/41	Diyarbakır' da Kışla İnşâsı	1289 (1872)	MEVÂDD-I ASKERİYYE Diyarbakır'da i'ânât-ı mahalliye ile mükemmel askerî kışlası yapılmıştır.
14/47	Demiryolu Hattı İnşâsı	1290 (1873)	NAKL-İ HÜMÂYÛN Üsküdar cihetinde Hardar Paşa'dan Anadolu tarafına imtidâd etmek üzere inşâsına mübâseret olunan şimendifer hattı o esnâda İzmid'e kadar temdîd olunmağla, Sadr-ı a'zam ile vükelâ ve bazı me'mûrînin İzmid'e kadar îyâb ü zehablarıyla resm-i küşâdı icrâ olundu.
14/51	Nisâ Hastahanesi 'ne Masraf Te'mîni	1290 (1873)	TEVCİHÂT O esnâda Dersââdet'te bir nisâ hastahânesi tedârîki zımnında Bâbîâlî'de bir komisyon teşkil olunmuş ve bunun için erbâb-ı hamîyyet tarafından verilecek i'ânenin Emniyyet Sandığı'na teslim olunması i'lân olunmuştur. Fakirin dahi âcizâne o çorbada tuzu bulunmuştur.
14/53	Demiryolları İnşâsı	1290 (1873)	ŞİMENDİFER Bir müddetten berü inşâsına şürû'ile pey-der-pey ilerlemekte bulunan Rumeli Demiryolu hattı o aralık İstanbul'dan Filibe ve ilerisine kadar resîde-i saha-i hitâm olmuş olduğundan, resm-i küşâdının icrâsı zımnında müte'ahhidi tarafından olunan da'vet üzerine sadr-ı a'zam ile vükelâ-yi sâire ve Bâbîâlî ve devâir-i sâire me'murlarından bazı zevât Sirkeci İskeleyi'nden mahsûsen istihzâr olunan trenler ile ve oradan Filibe ve ilerisine kadar azîmet ve Edirne ile Filibe'de birer gice iyâb u zehâbda ikâmet ve bu vesîle ile ol-havâlinin ahvâl-i hâzırasına nazâret ile Dersâ'âdet'e avdet ve bu vechile icrâ-yi resm-i küşâda himmet olunmuştur. ŞİMENDİFER inşâ'at-i umûmiyye direktörü ile mahâlleri mu'teberânından bazı kesâna rûteb-i muhtelifeden rûtbeler, nişânlar i'tâ ve ahâli haklarında mu'âmelât-ı dil-nüvâzâne icrâ kılınmıştır.
14/54	Adana'da Ashab-1	1290 (1873)	CÂMÎ' Adana'da Ashâb-1 kehf hazerâtının Gâr-ı cennet kararı

	Kehf Girişine Câmî İnşâsı		pişgâhında Mehd-i ülyâ-yı Saltanat-ı Seniyye tarafından bir câmî'-i şerîf inşâ olunup, ta'zîmât-ı lâyika ile resm-i küşâdî icrâ olundu.
14/54	Gazhâne İnşâsı	1290 (1873)	MÜTENEVVÎA Yedikule'de bir Gazhâne ihdâs ve inşâ olunarak, İstanbul'un bazı sokaklarının tenvîrine mübâşeretle, mehâsin-i asriyyeden olarak, şâmilü'l-umûm bir husûs-ı menâfi' şumûl bulmuştur.
14/61	Cadde Düzenlemesi	1290 (1873)	MÜTENEVVÎA Te'essüf: Beyoğlu ile Galata arasında yapılan Tünel Kumpanyası'na lüzûmu olmasıyla, Galata Mevlevîhânesi karşısında birtakım ma'rûf ve meşhûr zevâtın medfûn oldukları ve her birinin üzerlerinde müzeyyen ve san'atlı mezar taşları bulunan mekâbir-i müslimîn Hükûmet-i Seniyye tarafından Tünel Kumpanyası'na dokuz bin liraya fûrûht olunmasıyla, mezkûr kumpanya orada medfûn emvât-ı müslimenin kemiklerinin kaldırıp, moloz döker gibi civârda bulunan mezarlıklara naklettirmiş ve mebâlig-i mezkûre mektebler masârifine sarf olunmak üzere Maârif Nezâreti'ne verilmiş olduğu ol-vakitki gazetelerde görülmüştür.
14/65	Eslihahâne İnşâsı	1290 (1873)	BÎNÂ-İ ESLİHA-HÂNE Azaryân Kumpanyası ma'rifetiyle Amerika'da mübâya'asına karar verilen iki yüz bin martini tüfenklerin beherinde ikişer Şilin noksaniyle üç yüz bin adede iblâğı ve bunların muhâfazası için kâffe-i masârifî ceyb-i Hümâyûn'dan tesviye olunmak üzere, Maçka'da kâin Mekteb-i İ'dâdiye mahâlline gâyet mükellef ve muntazam Eslihahâne inşâsına karar verildiği cerîde-i askeriyye ile i'lân kılınmıştır. Mekteb-i mezkûrun talebesi Kuleli Kışlası'na naklolunmuştur. Birkaç gün mürûrununda Sadr-ı a'zam ile vükelâ Mâbeyn Müşîri Ferid Paşa ve Başkâtib Refik Bey mahâll-i mezkûra azîmetle du'avât-ı mefrûze îfâsiyle yirmi re's kurbanlar zebh olunarak, Esliha-hânenin va'z-ı esâs resmi icrâ olunmuştur. Huzzâr-ı mevcûde hafır olunan esâsa elleriyle birer taş vaz'etmişlerdir. Ba'de hitâmi'l-maslaha hey'etçe Mâbeyn-i Hümâyûn'a azîmetle îfâ-yi resm-i tebrîk ve teşekküre mübâderet eylediler.
14/70	Hayrat	1290 (1873)	VEFEYÂT-I İLMİYYE (Rumeli Kazaskeri Hasan Re'fet Efendi) Meşâhir-i uzemâ-yi ilmiyyeden olmasıyla, cenâzesi pek çok cemaat ile kaldırılıp, konağı civârında inşâsına muvaffak olduğu tekkede defîn-i Hâkk-i gufrân olmuştur.
15/7	Depolar İnşâsı	1291 (1874)	ESLİHA-HÂNE Top tüfenk gibi edevât-ı harbiyeden ma'dûd şeylerin muhâfazası için depolar inşâsiyle sefâyin-i harbiyye ve kurup ve mitralyöz toplar ve Şasbu ve Hanri Martini tüfenkler sipâriş olunmuştur.

15/14	Camiler, Binalar ve Çeşme İnşası	1291 (1874)	VAZ'-I ESAS Dolmabahçe üzerinde binâ ve inşâsına irâde buyurulan câmi'-i şerîfin bi'l-cümle vükelâ ve me'mûrîn-i kirâm mahzerlerinde vaz'-ı esâs resmi icrâ olunmuştur. Resm-i mezkûrun kış mevsimi karlı bir güne tesâdüf ettiği hâtır-ı nişânemdir. Tarsus'da, Hazreti Şît ve Hazret-i Lokman Aleyhime's-selâm ile Bilâl-i Habeşî Radiyallahu-anh efendilerimizin makâmât-ı aliyyelerinin Tarsus Müftisi Ahmed Hilmi Efendi ma'rifet ve nezâreti ile Vâlide Sultan tarafından müceddeden binâ ve ihyâsı ve Kehf-i şerife dahi müceddeden bir bâb câmi' ile züvvara mahsûs odalar ve memleket derûnuna çeşme inşası zımında icâb-ı hâl icrâ olundu.
15/11	Gülhane'de Hastane Açılışı	1291 (1874)	KÜŞÂD-I HASTAHÂNE Saray-ı hümayûn'da, Gülhâne meydanında inşâ olunan hastahânenin sadr-ı a'zam ile şeyhülislâm ve vükelâ hazır oldukları hâlde resm-i küşâdı icrâ olunmuştur.
15/14	Hazire Düzenlemesi	1291 (1874)	TE'ESSÜF Galata Tüneli'nin üst yanında tekke karşısındaki müslüman mezarlığını [öyle ya müslüman mezarlığı, hristiyan değil, yahudi mezarlığının çöpüne dokunulamayacağı emsâliyle mesbûktur], Tünel Kumpanyası iştirâ' eylemiş olmalıdır ki, mezkûr mezarlığı ortadan kaldırıp, orasını tevsi' etmek üzere, o muntazam ve antika ve üzerlerinde ism-i celîl-i rabbânî ve âsâr-ı kudsiyyeyi hâvî taşları söküp ve kabirlerdeki müslüman kemiklerini gûyâ bir başka mahâlle konulmak için ayrıca toplanılmakta olduğu ol-vaktin gazeteleriyle i'lân olunarak, okuyanları dağdâr-ı teessüf eylemiştir. Burada denecek sözler var ise de, beyhûde işgâl-i hâmeden ihtirâz olunmuştur. Bununla berâber, yine bazı hâtıranın ketminden kalemi alıkoyamadım. Şöyleki, bu hâl-i esef-iştîmâl vaktiyle mekâbir-i umûmiyyeye dâir memleketce bir kâ'ide ve nizâm ittihâz olunmayıp, herkes istediği mahâlle arası ve sokaklar ortası ve cevâmi-i şerîfler hâtireleri ve tekkeler bahçeleri gibi mahâlleri mâni' ve mezâhim olmaksızın makbere ittihâzında olan serbestlik ve kayıtsızlıktan neş'et etmiştir. Bir de vaktiyle kenarda bulunan mahâller, ma'mûrelere takarrüble mu'ahharan o misillû mekâbirin kâh tevsi'-i turuk ve kâh bazı husûsât-ı mühimme için nakline cür'et olunması icâb ediyor ise de, bu fiil-i zarûrînin icrâsı kulûb-ı ehl-i îmânın derece-i teessüflerini tahfif edecek bir usûl-i meşrûa ve mendûbeye ri'âyet sûretiyle icrâ olunmayıp, ya'ni o güzel güzel yazılı ve münakkaş taşlar, taş ocaklarından taş çıkarır gibi Hırvatların külünk ve koca kazmalarıyla kırılarak ve insan kemikleri parçalanarak ve ayaklar altına atılarak, icrâ-yı ameliyât edilmesinin mühimsenilmemesine ne

			denileceğini bilemem. İlave: Muhibb-i dîn ü devlet velîni'met-i bi-minnet halîfe-i Resûl-i ekrem Pâdişâh-ı mu'azzam büyük Sultan Abdülhamit Hân Gâzi Efendimiz Hazretleri'nin işbu mekâbir-i umûmiyye-i İslâmiyyenin sûret-i ihtirâmiyyede muhâfazası ve i'mâr ve tanzîfî hakkında kerâmet-efzâ-yi sünûh u sudûr buyurulan ve kulûb-ı mü'minîn ve mü'minâtı mesrûr eden irâde-i diyânet-ifâde-i zıllûllâhileri muktezâ-yı münîfi vechile keyfiyyet Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesine havâle ile refte refte bu emr-i hayrın icrâsına mübâşeret olunmuştur.
15/16	Hastahane İnşâsı	1291 (1874)	VERGÎ Rusya Devleti tarafından Pankaltı'da Rusya elçisi General İğnatiyef vâsıtasıyla inşâsına müsâade-i seniyye şâyan buyurulan hastahâne için taraf-ı pâdişâhîden ihsân olunan 8500 arşun murabba' arsa üzerine ma'müştemilât hastahânenin vaz'-ı esas resmi icrâ olunmuştur.
15/31	Hayrat	1291 (1874)	VEFEYÂT Emin Muhlis Paşa: İstanbul'da Boğaziçi'nde Boyacıköy çarşısında müceddeden yaptırmış olduğu hânesinde mün'azilen ikâmeti esnâsında, ol-vakit Hidiv-i Mısır İsmail Paşa merhûmun Mîrgûn civârında inşâ ettirdiği hastahâne ve zükûr ve inâs mektebleriyle Kuru'da Millet Bahçesi'nin tesviyyesiyle derûnundaki ebniyenin ve Maslak caddesiyle su yollarının i'mâr ve tesviyyesi husûsuna hasbî olarak nezâretle meşgûl olduğu ve derdest-i inşâ olan mektebin sûret-i inşâsını bi'z-zât rû'yetle berâber şehr-i Ramazân-ı şerîfde tilâvet-i Kur'an-ı Kerim ederken füc'eten vefât etmiştir.
15/36	Hayrat	1291 (1874)	VEFEYÂT-I İLMİYYE Sudûrdan Re'fet Efendi, Çarşamba'da, konağı civârında yaptırdığı tekke hazîresindedir.
15/43	Demiryolu Hattı İnşâsı	1292 (1875)	MEVÂDD-I MÜTENEVVİÂ Bursa ile Mudanya arasında derdest-i i'mâl bulunan ŞİMENDİFER o esnâda ikmâl olundu.
15/48	Galata Demir Köprü İnşâsı	1292 (1875)	KÖPRÜ Dersa'âdet'de Eminönü'nden karşıya, Galata tarafına olan dubalar üzerindeki Tahta köprü'nün yerine demirden olarak güzel bir köprü yapılmıştır.
15/51	Mekteb İnşâsı	1292 (1875)	MAÂRİF Derdest-i inşâ ve tanzîm olan Mekâtib-i sıbyâniyye'ye muallim yetiştirmek için Konya'da bir Dârü'l-muallimîn te'sîs ve küşâd olunarak, iktizâ eden muallimler ta'yîni ile talebe-i mevcûdenin ta'limlerine mübâşeret ve yeniden mekâtib küşâdı esbâbına tevessül olduğu mesmû' olmuştur.
15/52	Mekteb İnşâsı	1292 (1875)	MEKTEB-İ HUKUK Ber-vech-i muharrer o esnâda devletçe olunan teşvîk ve himmet sâyesinde Der'sa'âdet ile Memâlik-i mahrûsanın bazı taraflarında i'ânât-ı mahâlliye ile

			vatanın ni'met-i maârifden lezzetyâb olmaları niyyât-ı hayriyyesiyle Sıbyan Mektepleri inşâsı ve bunlar için muallimler tedâriki hususlarına mübâşeret olunmuştur. Hattâ o sene Aydın Vilâyeti merkezinde Dîvân-ı Temyîz Re'îsi bulunan (1320 sene-i hicriyyesinde sudûr-ı îzâmdan Meclis-i Maârif Re'îsi bulunan Haydar Efendi hazretleridir); Müşârunileyhin riyâseti tahtında teşekkül eden komisyon ma'rifetiyle husûs-ı mezkûr hakkında semere-i matlûbe iktitaf olunmuştur. El-fazlu lil-mütekaddîm fehvâsı daha ol-vakit sadr-ı müşârunileyhe ünvân-ı mefharet olmuş ise de iş yine yüzü üstüne kalmıştır. Çünkü olunan teşebbüsât matlûb ve mültezem olan ahvâli netîce-i matlûbeye iktirân edememiştir. Sebebi ise işe esâsından başlanılmamasıdır. Eski usûl ile me'lûf olan ve matlûb vechile ma'lûmâtı bulunmayan muallimlere ma'âşlar tahsîsinden ne hâsıl olur. 1255 (1839) târihinden, mebd'e-i hayât-ı devlet olan zamân-ı cülûs-ı sa'âdet me'nûs-ı hümâyûn olan 1293 (1876) senesine kadar güzerân eden kırk seneye yakın zaman işte bu hâl ile gelip geçerek, tamamıyla matlûb hâsıl olamamıştır. Ta'mîm-i ta'lîm ve te'âllüm-i maârif ve fûnûn u ulûm ve terbiyye-i etfâl için Memâlik-i Mahrûsa'nın her köşesi birer mekteb-i irfân şeklinde teşekkül etmesine pâdişâhımız Gâzi Sultan Abdülhamit-i Sâni Efendimiz Hazretleri muvaffak buyurulmuştur.
15/55	A'mâlara Mekteb İnşâsı	1292 (1875)	İLTİFÂT BE-HİDÎV-İ MISIR Muhassenât-ı asriyyeden olarak o sene Mısır'da, a'mâlara mahsûs (Medresetü'l-âmiyân) nâmiyle bir mekteb te'sîs olunmuştur.
15/56	Feshane'nin Genişletilmesi	1292 (1875)	FABRİKALARA DÂİR Feshâne-i âmirenin tevsî'i için civârında kâin Sultansarayı on bin liraya iştirâ' olundu. Hâtıra: Bâî' kim? Müşteri kim? Feshâne ile Zeytinburnu ve Hereke fabrikaları ile İzmid Dikimhânesi'nin emr-i irâdeleri birleştirilerek, iktizâ eden me'mûrları ta'yîn kılınmıştır.
15/59	Hatıra	1292 (1875)	MÜTENEVVİÂ İlâve: Server Paşa Şehremîni iken, Ayasofya Câmî'-i Şerîfinin etrafı tevsî' olunduğu sırada, istikâmete mâni' olması sebebiyle minârenin birisini yıkmak istemiş ise de millet-i İslâmiyyenin İstanbul'da en evvel inşâ eylediği a'sâr-ı atıkasındandır diyerek, mâni' oldular dediği mervîdir. El-uhdetü ale'r-râvî
15/80	Mektep İnşâsı	1293 (1875)	MAÂRİF Muhassenât-ı asriyyeden olarak, o esnâda Rodos'da küşâdına mahâllince ve orada bulunan bazı zevât-ı memdûhanın himmetleriyle gayret olunan mekteb şâyân-ı tahsîndir. Mekteb-i Sultânî dâhilinde bir hukuk mektebi te'sîs olunmuştur. On yedi bendi hâvî nizamnâmesi düstûr-ı l-amel tutuldu.
15/89	Demiryolu ve Yollar	1293 (1875)	DERÛN-I KİTABDA, (SAHİFE 78'DE) VÜRÛD-I HATT-I HÜMÂYÛN BENDİNDE MUHARRER

	İnşâsı	HATT-I HÜMÂYÛN İLE MAZBATA SÛRETLERİDİR ...İslâhât-ı mülkiyyece olan teşebbüsâtın henüz bir netîce hâsıl edememesi bazı noksanına mebnî olduğundan bunun istikmâli vesâili emrine ez-ser-nev i'tinâ olunması ve şu lâzım gelen ıslâhâta müte'allık umûrun icrâsı yalnız merkez-i idâreye münhasır kalmayarak, bi'l-cümle vülât ve mutasarrıfın ve sâireye tenbîhât ve vesayâ-yı mü'essire icrâsiyle umû-ı zirâatin teksîr ve tevfirî ve demiryolların inşâsına değin umûr-ı nakliyyeyi tehvîn ve teshîl için şose yollar tanzîmî gibi amelîyyâta ihtimâm olunması ve bu bâbda yalnız bir cihet iltizam olunmayarak, memâlik-i Devlet-i Aliyye'mizin her tarafça i'mâr ve intizâmına bakılması hâli vakit fevt edilmeyerek menâfi-i ahâlîce muktezî olan kâffe-i husûsâtın bir an akdem vücûda getirilmesi kat'iyen matlûbumuzdur ve eğerçi bu def'a Rumeli cihetine yapılmış olan tarîkın gerek esas ve gerek ta'dîlinde olan hata ve kusura mebnî me'mûl olduğu gibi istifâde edilememiş ise de, ale'l-ıtlâk yolların muhassenâtı münker olmayıp, ahâli ve tebe'amızın bu cihetten dahi müstefîd olmaları maksadına binâen mecmû' masârifâtı tarafımızdan tesviyye olunarak Anadolu kıt'asının en mühim yanı Bağdad cihetine bir hatt-ı demiryolu inşâsı nezdimizde mukarrer bulunduğundan, bunun sûret-i inşâsı dahi havass-ı vükelâmız ile müzâkere olunarak, tarafımıza arz olunsun. Heman Cenâb-ı Hakk muvaffak buyura âmin. Fî 29 Cemâziyelâhir Sene 1292 (2 Ağustos 1875)
--	--------	--

1.BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ'NDE MİMARLIK MESLEĞİ

1.1 Osmanlı Mimari Geleneği ve Hassa Mimarlık Teşkilatı

Geniş bir coğrafya üzerinde merkeziyetçi bir yapıda şekillenen Osmanlı Devleti, mimariyi düzenli bir sistem dahilinde yürütmek için bir teşkilat yapısı oluşturmuş ve bu teşkilâta Hassa Mimarlar Ocağı adı verilmiştir. Osman Gazi devrinden itibaren Bursa ve Edirne'deki mimarî yapılarda pek çok mimarın çalıştığı bilinmekte ise de, düzenli bir teşkilatın varlığını işaret eden deliller bulunmamaktadır. Teşkilatın ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, Fatih Sultan Mehmet zamanında diğer devlet kurumlarıyla birlikte işlerlik kazanmış olması ihtimal dahilindedir.¹³ Hassa Mimarlar Teşkilâtı Mimar Sinan zamanında kurumsallaşmış ve Osmanlı Klasik Mimarî mirasını ortaya koymuştur.

Osmanlı devlet teşkilatında “hassa” doğrudan dağruya padişaha has hizmetler manasında kullanılırdı.¹⁴ Hassa mimarları ise merkeziyetçi devlet yapısı uyarınca padişahın şahsında tüm devlet sınırları üzerindeki mimarlık hizmetlerini yapmakla görevli topluluğu ifade etmektedir.¹⁵ Vefa semti civârında “Mimarbaşı Kârhanesi” adlı bir dairede işlerini yürüten hassa mimarları, İstanbul içerisinde ve devlet sınırları dahilindeki bütün yapı faaliyetlerini yürütmeye görevliydi.¹⁶ Hassa Mimarbaşı 16. yüzyılda “Ağayân-ı Ehl-i Hıref” cemaati içindeyken, 17. yüzyıldan itibaren bu cemaatten kabul edilmediği görülmektedir.¹⁷ 17. yüzyıl itibarıyla Hassa Mimarbaşı Fen Heyeti'ndedir. İmar faaliyetlerini yürüten; Hassa Mimarbaşı, Mimarbaşı Kethüdası, Su-yolu Nâzırı, İstanbul Ağası, Kireççibaşı, Tamirat Müdürü, Anbar

¹³ Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1, Ankara 1963, s. 157.

¹⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1998, s. 467.

¹⁵ Fatma Afyoncu, 17. *Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, İstanbul 2001, s. 8.

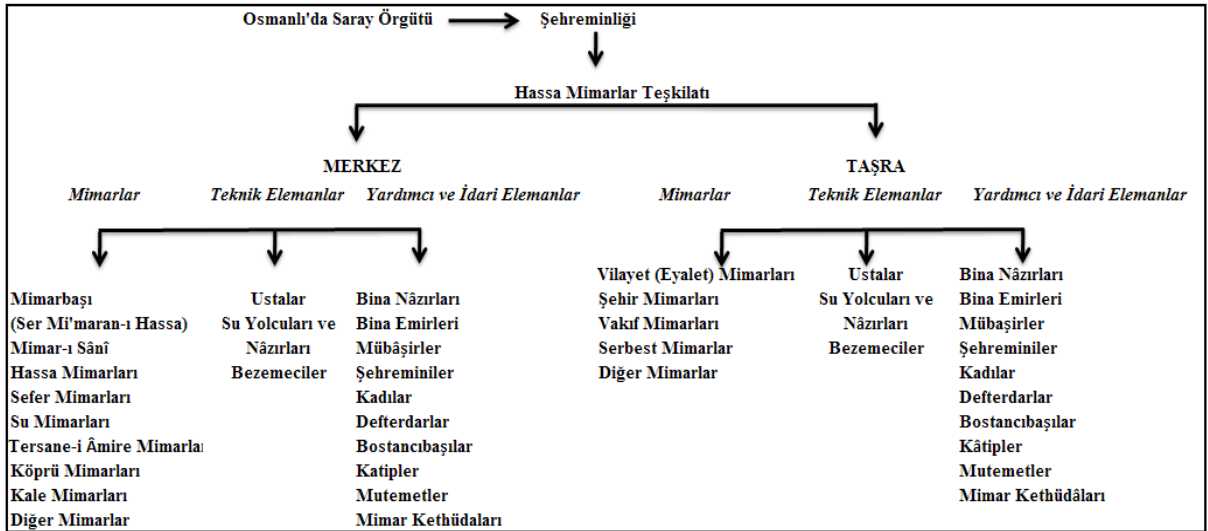
¹⁶ Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, sy. 1, Ankara 1963, s. 159.

¹⁷ Zarif Orgun, “Hassa Mimarları”, *Arkitekt*, 8/12 (1938), s. 333, Fatma Afyoncu, a.g.e., 9

Müdürü ve Anbar Birinci Kâtibi'nin oluşturduğu “Fen Heyeti” haftanın belirli günlerinde toplanıp kararlar almaktaydılar.¹⁸

İstanbul’da padişahın yakınında bulunan mimarbaşı ve hassa mimarlarının Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki bütün inşâ faaliyetlerinde çalışmaları veya bunları kontrol etmeleri mümkün değildi. Sınırlar genişledikçe yerel inşâ düzeni kurmak gerekti. Bu ihtiyaç nedeniyle imar sistemindeki mimarların belirli alanlarda uzmanlaşmaları ve sayılarının artması kaçınılmaz hale geldi. Mimarbaşının fen heyeti ile oluşturduğu teşkilata sonraları Hassa Mimarlar Teşkilatı, Hassa Mimarlar Kethüdası, Kalem Katibi, Mimarlar, Minareciler, Mermerciler, Taşçılar, Sıvacılar, Neccarlar, Nakkaşlar gibi ustaların yanı sıra Benna (duvarcı), Sengtraş (taş yontucu), Harrat (çıkırıkçı), Cassas (kireççi), Hazzar (biçici), Lağımger (lağımıcı), Haddad (demirci), Camger (camcı), Mülebbin (kerpiççi), Sürbger (kurşuncu) gibi birçok sanat ve zanaat ehli ile mimari ve idarî personeli içine alan geniş bir kadroya sahip olduğu görülmektedir. Arşiv kayıtlarında kadrodan mimarlara daha çok yer verilmesi mimarların teşkilatta ana eleman iken; diğerlerinin mimarların gözetiminde çalışan yardımcı personel sınıfından olduğuna dair bir ipucu kabul edilebilir.¹⁹

Tablo 1. Osmanlı’da Mimarlık Teşkilatının Yapısı

Kaynak: Murat Taş, “Osmanlı’dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, *Uludağ Üni. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2003, s. 203-214.

¹⁸ Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Ata*, I, İstanbul 1293, s.290.

¹⁹ Mustafa Cezar, *Tipik yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, MSÜ Yayını, İstanbul 1985, s. 321-404; Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2000, s. 7-95.

Elimizdeki bilgiler ışığında Osmanlı Mimarlık Teşkilatını, uzun yıllar sürdürdüğü gelişimin sonucunu kapsayacak şekilde Tablo 1 deki gibi gösterebiliriz.²⁰ Osmanlı imar sistemindeki mimarlar ve görevlerine kısaca değinecek olursak, önce mimarbaşidan söz etmek yerinde olacaktır.

1.1.1 Mimarbaşı

Saray içerisindeki Enderun Mektebi'nde yetişenler arasından, mimarlığa yeteneği olanlar bir süre hendese ve mimariye ait teorik ve pratik eğitimden geçirilip ocakta görevlendirilmekteydiler. Diğer birimlerden de mimariye yeteneği olanlar aynı usulle ocağa seçilmekteydiler.²¹ Mimarbaşılar görevlerine genellikle Su-yolu Nâzırlığı veya Hassa Mimarlar Ocağı içinden gelirlerdi. Şehreminliğinden de bu göreve getirilen başmimarlar mevcuttur. Mimar halifeleri, başmimarlığa yükselmek için sırasıyla üçüncü, ikinci ve birinci halifelik görevlerinde bulunmak zorundaydı. Birinci halife Ayasofya Evkafı; ikinci halife Haremeyn Evkafı ve üçüncü halife Sultan İkinci Bayezid Evkafı hizmetini üstlenirdi. Birinci halifeler aynı zamanda mimarbaşının vekillliğini de yapmaktaydılar. Mimar halifelerinin tayin ve azilleri mimarbaşının Divan-ı Hümâyûn'a arzıyla olurdu. Bu uygulama XIX yüzyıl başına kadar devam etmiş ve 1801'de hassa mimarlarının Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn'da eğitim almalarına karar verilmesinden sonra, ocağa yapılacak atamalarda başmimar ile birlikte Mühendishane nâzırı ve başhocasının da onayı alınmaya başlanmıştır. Bu eğitim revaç bulmayınca eski atama şekline devam edilmiştir.²²

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Mimarbaşı bu görevi ömrünün sonuna kadar yürütürken, Mimar Kasım Ağa'nın siyasete bulaşp azledilmesiyle beraber daha erken

²⁰ Murat Taş, "Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi", **Uludağ Üni. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, cilt 8, sayı 1, 2003, s. 203-214.

²¹ Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa-Eserleri", **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**. Ankara 1976, s.107-206; Orhan Erdenen, "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", **Mimarlık**, sayı 32, İstanbul 1966, s. 19-22.

²² Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", **Sanat, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, sayı 12, 2007, s.106.

görevden ayrılmaların kapısı açılmış oldu.²³ Mimarbaşı görevden alındıktan sonra yine Su-yolu Nazırlığı, Beylerbeyilik, Kethüdalık vb. gibi görevlere getirilmekteydi.²⁴

Hassa mimarbaşları ve bütün ocak mensupları ulûfeli olup, bunun dışında inşâ ve tamiratlardan belirli oranlarda harçları, İstanbul'daki dükkanlardan ve azınlıklara ait evlerden bir miktar aidatları vardı. Zaman zaman mimarbaşıya ek gelir olarak arpalık verildiği de olmuştur.²⁵ Ayrıca mimarbaşılar, görevleri öncesi veya esnasında müteferrikalık gibi bir hizmette bulunuyorlarsa, zeamet de tasarruf edebiliyorlardı.²⁶ Bunların haricinde, mimarbaşının elbise, yiyecek gibi ihtiyaçları da devlet hazinesinden karşılanırdı.²⁷

Mimarbaşılar, dönemin idari yapısına uygun olarak, bugünkü Bayındırlık ve İskan Bakanları'nın ve hatta belediye başkanlarının görevlerine benzer birçok görev yürütmekteydiler. Arkalarında devletin ekonomik gücü olduğu halde, devlet sınırları dahilinde her yerde imar ve inşâ faaliyetlerinden sorumlu olarak; her türlü inşaat ve tamiratın projelerini yapmak, keşif bedellerini hesaplamak ve hazırlanan projeler kabul edildikten sonra bunlara bağlı kalarak inşaat faaliyetlerini yürütmek durumundaydılar. 1243 (1827)'de Sultan II. Mahmud'un yangın yerlerinde yola yığılan duvar kalıntılarının mimar ağa tarafından sahiplerinin arsalarına taşıtılması emri gösteriyor ki, XIX. yüzyılda beledi işler halen hassa mimarlarının kontrolü altındadır.²⁸

Mimarbaşılar kadı ile beraber İstanbul'daki kaçak yapılaşmayı önlemekte ve yapılaşmanın yasak olduğu alanları kontrol altında tutmaktaydılar. Bu görev dahilinde şahısların isteğiyle yapılacak han, hamam, dükkan, ev gibi yapıların izni mimarbaşının elindeydi. Mimarbaşılar aynı zamanda kullanılan yapı malzemelerinin belli standartlara uygunluğunu denetlemek ve değerlerine göre satışını sağlamakla görevliydi. Mimarların

²³ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.161.

²⁴ Fatma Afyoncu, **a.g.e.**, s.11.

²⁵ Ulûfe: Osmanlılar'da devlet teşkilatının muhtelif kademelerinde vazife görenlere üç ayda bir ödenen maaş. Midhat Sertoğlu, **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 1958, s.326, Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", **Sanat, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, sayı 12, Kasım 2007, s. 103-113.

²⁶ Fatma Afyoncu, **a.g.e.**, s.24.

²⁷ Erhan Afyoncu, "16. Yüzyılda Hassa Mimarları", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s. 207-216.

²⁸ A. Lütfi Ef., **Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmani**, I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290, s.283; Bk. **Tez**, s.16.

ehil olup olmadığını da denetlemek yanında; tarihi yapıların korunması, tamiri işlerini de yürütürlerdi.²⁹

Ocağın kadrosunda ölüm vs. gibi boşalmalarda tayin yapılmayabilir ve yine kadro eksikliği olmadan da atama yapılabilirdi. Bu nedenle mimar halifelerinin sabit kadro sayısı bulunmamaktaydı. Bunun yanında boş bir kadroya tayin edilen mimara, o kadronun sahibine ödenen ulufenin bir miktarı verilir ve kalan diğer mimarlara paylaştırılır veya hazineye aktarılırdı.³⁰

1.1.2 Hassa Mimamları

Hassa mimamları, mimarbaşının yapmak ve yaptırmakla yükümlü olduğu görevlerini ve onların kendilerinden istediği hizmetleri yapmakla vazifeliydiler, tecrübelerine göre usta, kalfa ve çırak olmak üzere üç gruba ayrılırlardı.

Hassa mimamlarının mevcudu 16. yüzyılda 18 kişiyi aşmazken³¹ 17. yüzyıl başından itibaren artmış ve sayı 43'e çıkmıştır.³² Aynı yüzyılın ikinci yarısında 34'e inmiş ve 1691'de ise, sayıları 11'e düşürülmüştür. 18. yüzyıl sonu ve XIX yüzyıl başlarında mimar halifelerinin sayısı tekrar artarak 52 kişiye ulaşmıştır.³³

1.1.3 Mimar Kethüdaları

Mimar kethüdaları, mimarbaşı ile yakından ilgili esnaflarla yapı sahiplerinin işlerini aksamaya meydan vermeyecek şekilde koordine eden görevlilerdi. Mimar-ı sâni ve çavuş adı verilen memurla birlikte İstanbul'u dolaşarak ruhsatsız ve çarpık yapılaşma olup olmadığını kontrol ederlerdi.

1.1.4 Mimar Kâtipleri

Hassa mimar kâtipleri ruhsat, emir bildirimi vb. yazışma işlerini yürüten görevlilerdi.

²⁹ Murat Taş, **a.g.e.**, s. 205-206.

³⁰ Erhan Afyoncu, **a.g.e.**, s.208.

³¹ Erhan Afyoncu, **a.g.e.**, s.209.

³² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.159-160.

³³ Selman Can, **a.g.e.**, s.106.

1.1.5 Sefer Mimarları

Osmanlı'da ordu sefere çıkmadan önce; geçeceği yolları tamir etmek ve açmak, köprü yapmak, su kuyusu açmak veya çeşme yapmak, gerektiğinde küçük hisarlar yapmak için mimarbaşı veya hassa mimarlarının başkanlığında bir grup mimar ve teknik elemanın görevlendirilmesiyle sefer mimarları ortaya çıkmıştır.

1.1.6 Su-Yolu Mimarları

Yerleşim bölgelerine su getirilmesi ve şehir içindeki taksimi için alt yapı oluşturulması su-yolu mimarlarının göreviydi.

1.1.7 Tersane Mimarları

Tersanelerde gemi yapımı, bunun için gerekli malzemenin temini, gemilerin yaklaştıkları iskele, rıhtım vb. mekanları inşâ etmek ve bakımlarını yapmak tersane-i amire mimarlarına düşüyordu.

1.1.8 Köprü Mimarları

Köprüye ihtiyaç duyulan yerlerde köprü mimarları görevlendirilerek; gerçekten ihtiyacın olup olmadığı, ihtiyaç varsa nasıl bir köprü yapılması gerektiğinin fizibilite raporlarıyla tesbit edilmesi, projenin yapılıp ona uygun köprünün inşâ edilmesi sağlanırdı. Tamir gerektiğinde yine aynı mimarlar görevlendirilirdi.

1.1.9 Kale Mimarları

Arşivlerde 18. yüzyıldan itibaren yer almaya başlayan kale mimarları, savaş stratejisinin bir gereği olarak kale yapımında görevliydi. Kale yapımının sürekli olması ve tamirine duyulan sık ihtiyaç nedeniyle kurumsallaşmış bir kale mimarlığı ortaya çıkmıştır.

1.1.10 Vilayet Mimarları

Arşivlerde vilayet mimarlığının Hassa Mimarlar Teşkilatından sonra oluşturulan ilk taşra mimarlık teşkilatı olduğu görülmektedir. Vilayet mimarlarının

bulundukları bölgede mimarbaşı olarak anıldıklarına bakılırsa; bu mimarların emirleri altında başka mimarlar ve görevlilerden oluşan teşkilatların olduğu anlaşılmaktadır. Buralarda İstanbul'daki hassa mimarlar teşkilatına benzer yapıların olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁴

Vilayet mimarları hassa mimarlar teşkilatından seçilir ve mimarbaşının teklifiyle Divan-ı Hümayun tarafından atanırlardı. Merkeze bağlı, fakat kısmen mimarbaşından bağımsız bir konumdaydılar. Merkezde ihtiyaç duyulduğunda çağrılabilirlerdi. Asıl görevleri, bulundukları eyaletlerin sınırları içerisindeki inşâ faaliyetlerinin organizasyonunu yürütmektir.

1.1.11 Şehir Mimarları

Osmanlı'da taşra şehirlerindeki imar faaliyetlerinin kesintiye uğramaması ve ihtiyacın giderilmesi için halkın veya yöneticilerinin talebiyle atanan mimarlara şehir mimarları denmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlediği zamanlarda şehri sağlıklı bir şekilde inşâ etmek, yapılarda kullanılan malzemenin standartlara uygunluğunu kontrol etmek, inşaat esnafının haklarını ve yaptıkları işin kalitesini korumakla görevliydi. Şehir mimarları imar faaliyetlerini yürütür, denetler ve hizmetlerinin karşılığını halktan alırlardı. Bu yüzden göreve getirilmeleri de görevden alınmaları da halkın isteğiyle olmaktadır. Ayrıldıklarında yerlerine oğlu veya kendi belirledikleri bir isim atanabilirdi.³⁵

Buraya kadar hassa mimarlar teşkilatına bağlı mimarlar ve görevlerine değindik. Görev alanlarını genel bir şekilde ifade etmek gerekirse, devlete ve kamuya ait inşaat ve tamirat, İstanbul'daki özel inşaatlar, yollar, su yolları, yapı malzemesi temini, kalite ve fiyatlarının tesbiti, usta ve amelelerin yevmiye tesbitinden oluşan belediye işleri ve sefer hizmetleri³⁶ şeklinde sıralanabilir.

Hassa mimarlar teşkilatına bağlı olmadan görev yapan mimarlar da bulunmaktaydı. Bunlardan vakıf mimarları vakıf eserlerinin bakım ve onarım işlerini

³⁴ Murat Taş, **a.g.e.**, s. 208.

³⁵ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.7-95; Murat Taş, **a.g.e.**, s.209.

³⁶ Fatma Afyoncu, **a.g.e.**, s.50-60.

yürütmekteydiler. Serbest mimarlar ise ikamet ettikleri yerlerdeki bürolarında talebe göre çalışan mimarlardı. Ayrıca teşkilata bağlı olmadan sarayda diğer teşkilatlarda çalışan mimarlar da bulunmaktaydı.³⁷

Osmanlı imar sisteminde ustalar, bezemeciler, su yolcuları ve nâzırlarından oluşan teknik elemanlar bulunurdu. Yardımcı ve idari elemanlar ise bina nâzırları, bina eminleri, mübaşirler, şehreminleri, kadılar, defterdarlar, bostancıbaşılar, kâtipler ve mutemetlerden oluşmaktaydı.³⁸

1.2 XIX. Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı

XIX. yüzyıla gelindiğinde Hassa Mimarlar Teşkilâtı'nın çalışma düzeni, bilgi ve eğitim hususlarında büyük sıkıntılar içinde olduğu görülür. Düzenin bozulması XVII. yüzyıl ortalarına kadar götürülebilir. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın siyaset bağı nedeniyle azledilmesiyle mimarbaşılardan görev sürelerindeki kayd-ı hayat şartının kalkması teşkilattaki ilk tahribattır. Bu süreçte atamalar ve azillerde saray ileri gelenlerinin müdahalesi artmış ve böylece deneyimsiz ve bilgisiz insanların teşkilattaki sayısı artmıştır. 1691'de yetersizlikleri nedeniyle 23 mimarın ocakla ilişkilerinin kesilmesi bu müdahaleler sonucu ocaktaki tahribatın boyutunu ortaya koymaktadır.³⁹

Yerleşim alanlarının ve nüfusun zamanla artması, imar faaliyetlerinin merkezden yönetimini zorlaştırmıştır. Yapıların büyümesi ve çeşitlenmesiyle mimarların rolü azalmış ve çeşitli meslek gruplarının etkinliği artmıştır. Bu nedenle inşâ kalitesinde düşüş gözlenmiştir. Mimarların organizasyon eksiklikleri artmış ve artmaya devam etmiştir.⁴⁰

XVIII. yüzyılda mimarlar teşkilâtındaki düzensizliğin arttığı görülmektedir. Mimarbaşı olmak için liyakat ve kıdem aranan kıstas olmaktan çıkmış, bunun yerini hanım sultanlara yakınlık almıştır.⁴¹ Görev ihmalleri ve yolsuzluklar yaygınlaşmıştır. Nitekim meselâ 1791'de Kırım yakınlarındaki Anapa Kalesi'nin tamiratına gönderilen

³⁷ Murat Taş, **a.g.e.**, s.209.

³⁸ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.7-95; Murat Taş, **a.g.e.**, s.210.

³⁹ Selman Can, **a.g.e.**, s.105.

⁴⁰ Murat Taş, **a.g.e.**, s.211.

⁴¹ Fikret Sarıcaoglu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi sultan I. Abdülhamit (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s.157-158.

İsmail Halife'nin görev yerine gitmediği, Sinop'tan geri dönerek evinde saklanıp devletin vermiş olduğu yol ve inşâ harcırahını zimmetine geçirdiği ortaya çıkmıştır.⁴²

Sultan III. Selim (1789-1807) tahta çıktığında, kurmaya çalıştığı yeni askeri ve idari düzen için yoğun bir inşâ faaliyetine girişmiş, yaptırmak istediği kale, kışla vb. yapılarla özel olarak ilgilenmiştir. Hatta inşâsı süren yapıları zaman zaman tebdîl-i kıyafetle gezip kendi isteğine uygun olup olmadıklarını denetlemiş,⁴³ farketmediği düzensizlik ve eğitimsizliği gidermek amacıyla mimar halifelerinin Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'da eğitim alarak mimarbaşılığa atanmalarına karar vermiştir.⁴⁴ Hassa Mimarlar Teşkilâtı mimar halifelerinin 1802 yılında başladıkları Mühendishane-i Berrî-i Hümayun eğitimleri uzun süreli olmamış, halifelerin sık sık bina keşiflerine gitme bahanesiyle dersleri takip etmedikleri, boş vakitlerini de çarşı ve pazarlarda geçirdikleri anlaşıncı 20 Ocak 1807 tarihli bir kanunnameyle mühendishane eğitimlerine son verilmiştir.⁴⁵ Teşkilatın düzene girmesi için alınan tedbirler başarısızlıkla sonuçlanır.

Teşkilâtın başıbozuk ve yetersiz hali Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde de devam etmiş. 1822'de keşif ve inşâ çalışmalarında yolsuzluk iddiasının artması üzerine mimarağaların mirî inşaatlarda görev almamaları ve mesailerini yalnızca elemanlarının denetimine harcamaları dahi istenmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte mimarların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelirlerinin olmaması bir yana, mevcut gelirlerinin de azaltıldığı görülür. Tamir ve yenilenmesine emek verdikleri evlerin sahiplerinden alageldikleri avaid kaldırılır.⁴⁷ Bunun sonucunda teşkilât üyelerinin maddi sıkıntılarının keşiflerde yolsuzluklara neden olduğu, son mimarbaşı Abdülhalim Efendi'nin kayıtlarıyla sabit olduğu halde⁴⁸ teşkilatı düzene kavuşturmak için daha köklü tedbirler alınması gerektiği düşünüldüğünden olsa gerek duruma müdahale edilmemiştir.

⁴² Selman Can, **a.g.e.**, s.105.

⁴³ Selman Can, **a.g.e.**, s.106.

⁴⁴ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, 7-95; Murat Taş, **a.g.e.**, s.206.

⁴⁵ Mustafa Cezar, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul 1995, s.83.

⁴⁶ Selman Can, **a.g.e.**, s.107.

⁴⁷ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, III, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1292, s.152; Bk. **Tez**, s.19.

⁴⁸ Selman Can, **a.g.e.**, s.107.

Fakat hazinenin zor durumda olduğu ve borçların giderek artmakta olduğu da bir gerçektir. O dönemde mimarbaşılardan inşaat masraflarını hazineden karşılamaya devam ettiklerini görmekteyiz. Ahmet Lûtfî Efendi'nin tesbitleriyle anlıyoruz ki, hazinenin zor durumda olması nedeniyle henüz hazineye girmemiş gelirlerle iş yapılmaya çalışılmış, bir müddet sonra da hazinede açık oluşmasıyla dış ve iç borçlanma yoluyla işler yürütülmeye çalışılmıştır. Nitekim 1242 (1826)'da kışla masraflarının tedarik edilebilmesi için Halep, Sivas, Karaman, Kayseri, İbrail ve Selanik valiliklerinden iltizamların bir an önce gönderilmesi talep edilmiş,⁴⁹ 1244 (1828)'de ise artık nakitle değil değiş tokuş usulüyle, hatta borçların mal satılarak ödendiği kayıtlara geçmiştir.⁵⁰ 1266 (1849)'da kısmen bir rahatlama görülmekte ve hazineden sabık sadrazam Rauf Paşa'nın Bebek'teki yalısının tamiri için atıyye verildiği belirtilmektedir. Altıncı Daire Hastanesi'nin inşâ masraflarının karşılanması içinse Sultan I. Abdülhamit döneminde Naum Tiyatro'sunda bir bağış balosu düzenlemek şeklinde bambaşka bir yöntem denenmiştir.⁵¹ Demiryolu yapım masrafları gibi külliyetli masraflar hazineyi sarsarken Ahmet Lûtfî Efendi, nişanlar ve Avrupa'dan ithal süs eşyaları gibi lüzumsuz denecek harcamaların yapıp işlerin kötüleştirilmesini eleştirir.⁵² 1290 (1873) yılına gelindiğinde ise artık tek başına hastane masraflarını kaldıracak bir vakıf eli bulunmadığı gibi, hazine yerine emniyet sandığı adı verilen bir hayır sandığı oluşturularak hayırseverlerin yardımının değerlendirilmesi hedeflenmiştir.⁵³

Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi'nde mimarbaşılığın 1241 (1825)'te Abdülhalim Efendi'ye ibka olunduğu, aynı yıl kırk dört hassa mimarının da memurlukla görevlendirildiği belirtilmektedir.⁵⁴ Hemen bir yıl sonra mimarbaşılık, Mühendishane hocalarından Mahmud Efendi'ye devredilmiştir.⁵⁵ Mimarbaşı Mahmud Efendi marifetiyle Tarabya'da hünkar atları için yaptırılan ahır, beş-on gün içinde yıkılmış ve atların on biri telef olurken bir kısmı da kaçmıştır. Bu nedenle Mahmud Efendi Bursa'ya sürülürken; Sabık Mimarbaşı Abdülhalim Efendi de görevine geri dönmüştür.

⁴⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, 245; Bk. **Tez**, s.12.

⁵⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1291, s.53; Bk. **Tez**, s.18.

⁵¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.74; Bk. **Tez**, s.67-68.

⁵² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.50; Bk. **Tez**, s.73-74.

⁵³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.51; Bk. **Tez**, s.78.

⁵⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.156; Bk. **Tez**, s.12.

⁵⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.237; Bk. **Tez**, s.12.

Olayı Esad Efendi Tarihi'nden nakleden Ahmet Lûtfî Efendi, Mahmud Efendi ile Kirkor Kalfa'nın araları iyi olmadığından, Kirkor Kalfa'nın ameleyle ahırın çatısını eğreti tahtalarla döşettiğini; atların konup da hareket etmeleriyle de çatının çökmesine sebep olduğunu anlatır.⁵⁶ Bu durum mimarbaşlıkların görev sürelerinin kısalması ve saray müdahalelerinin artmasının XIX. yüzyılda had safhaya ulaştığını göstermektedir.

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nda Tablo 1'de "Bezemeciler" olarak sınıflandırılan ancak Lûtfî Paşa'nın "Nakkaşkârî" şeklinde ifade ettiği teknik elemanların da ocağa giriş şartlarının dönemin Tanzimat anlayışına göre değiştirilmiştir. Sultan II. Mahmud zamanında 1242 (1826)'dan itibaren İstanbul'da nakkaş olmak için müslüman olmak şartı aranmamaya başlamış ve Osmanlı teb'asından müslüman veya gayrimüslim kim olursa ruhsat alabilmesi için mimarağa şehremini ve İstanbul kadısına emir verilmiştir.⁵⁷ Aynı bölümde Ahmet Lûtfî Efendi, Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın mali ve denetim düzeninin bozulmasında yeniçerilerin rolünü de ifade eder. Buna göre yeniçeriler yeni yapılan bir bina haberini alır almaz, o binanın nakkaş, sıvacı, ameleleri için nişan tahtası asarak kendi istediklerinin çalıştırılmasını sağlarlar ve çalışan işçilerden haraç alırlardı. Hassa Mimarlar Teşkilatı üzerindeki siyasi ve maddi baskılar arttıkça kurumun inşâ kalitesi azalmıştır.

Medine-i Münevvere'de 1276 (1859)'da Sultan Abdülmecid zamanında başlayan geniş çaplı tamir faaliyeti için görevlendirilen Ebniye-i Âliye memuru Ömer Cemal Efendi'nin vefatı nedeniyle yerine Medine-i Münevvere kadısı Üryânîzâde Esad Efendi getirilmiştir.⁵⁸ Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif Ebniye-i Âliye'si memuru Raif Paşa'nın tamiratta başarısızlığı bahane edilerek, onun yerine Mühendishane Feriki Bekir Paşa memur olmuştur.⁵⁹ Teftiş imkânı olmadan merkezin duruma müdahalesine sadece mimarbaşlıklar değil memurlar da maruz kalıyorlardı. Bu durum teşkilatın giderek bozulmasına neden olmuştur.

⁵⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.163; Bk. **Tez**, s.19.

⁵⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.239; Bk. **Tez**, s.12.

⁵⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.161; Bk. **Tez**, s.50.

⁵⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.95; Bk. **Tez**, s.49.

İmar işleyişindeki aksaklıkların giderilmesi için 1261 (1845)'te Sultan Abdülmecid'in isteğiyle yeni bir denetim mekanizması oluşturulmaya çalışılır. İmar durumunun eyaletler içinde de denetlenmesi amacıyla seyfiyye, kalemiyye ve ilmiyyeden eyaletlerin en itibarlı kimseleri seçilerek imar meclisleri kurulur. Ahmet Lûtfî Efendi, gereken işlerin en kısa zamanda yapılmasını öngören bu sistemin faydalarını ve görevlerini coşkuyla anlatır. Fakat imar sistemi için iyi düşünülmüş bu sistemin uygulamada başarısız olmasını yadırgayarak, bu durumu kabine değişikliğinden dolayı meclislerin karar hızının kesilmesine bağlar. Siyasi kaygıların yollar, limanlar, demiryolları gibi denetim ve destek isteyen ve çok fayda sağlayacak alanlarda geri çekilmeye neden olduğunun altını çizer. Bu durumun maddi zararlarına üzölmek de Ahmet Lûtfî Efendi'ye kalır.⁶⁰ Sonuç itibariyle bir ıslahat girişimi daha başarısız olmuştur. Buna rağmen yeni düzenlemeler denenmeye devam eder. Daha iyi bir sistem için sürekli yeni adımlar atılır. Bu adımlardan biri de imar sisteminin işleyişini kolaylaştırmak amacıyla getirilen kontrat sistemidir. İstanbul ve bilâd-ı selasede⁶¹ 1264 (1847) yılında kiralama ve kiraya verme amaçlı han, hamam, evler, dükkanlar, meskenler vb. için resmi işlemlerde kullanılmak üzere kontrat sistemine geçilmiştir.⁶²

Başarısızlığı nedeniyle görevden alınan mimarlar olduğu gibi taltif edilen teşkilat üyeleri de mevcuttu. Mabeyn-i Hümayun ebniye kalfalarından Hoca Serkez'e yaptığı hizmetlerden dolayı 1281 (1864)'te Sultan Abdülaziz tarafından nişan verilmiştir.⁶³

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nda idari değişiklikler de düşünülmüştür. Mimarbaşılık ve şehremaneti birleştirilerek 1245 (1829)'da Sultan II. Mahmud zamanında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ünvanıyla Mimarbaşı Halim Efendi'ye verilir.⁶⁴ Şehremaneti'nin görevi dahili binalar, harici binalar, Enderun-ı Hümayun ve diğer mîrî binaların tamir ve yenilenmesiyle ilgilenmek ve üç ayda bir kere saray hizmetkârlarının aldıkları maaşı gümrük gelirlerinden karşılamaktı. Şehremini'nin hastalığı nedeniyle

⁶⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.15; Bk. **Tez**, s.36-38.

⁶¹ İstanbul'da Eyüp, Üsküdar ve Galata'dan oluşan üç belde

⁶² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.153; Bk. **Tez**, s.44.

⁶³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.123; Bk. **Tez**, s.55.

⁶⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.177; Bk. **Tez**, s.19.

görevini zorlukla idare etmesi yerine işlerin daha düzenli bir hale kavuşturulması için, hizmetkârların maaşlarının her ay verilmesi görevi Hazine Kethüdâsı'na devredilir. Binaların işlerinin idaresi Divan-ı Hümayun Hocalığı ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ünvanlarıyla Mimarbaşı Halim Efendi'ye verilir.⁶⁵ Mimarbaşılık ve şehremanetinin birleştirildiği halde neden iki yıl sonra şehremaninin görevlerinin mimarbaşı ve hazine kethüdasına devredildiğini Ahmet Lûtfî Efendi'nin kitabında belirtilmemiştir. Fakat uygulamanın iki yıl gecikmesi ihtimali sözkonusu olabilir. O vakte kadar Ticaret Nezareti maiyyetinde bulunan bulunan ebniye idaresinin 1284 (1867) yılı itibariyle Şehremaneti'ne bağlandığı belirtilmiştir.⁶⁶ 1286 (1869) yılı itibariyle Şehremaneti Dairesi'nde Emanet ve Ebniye meclisleri adıyla iki meclisin kurulduğu ve bu meclislere reisler, azalar ve katipler tayin edildiği belirtilmektedir.⁶⁷ Şehremaneti ile mimarbaşılığın birleştirilmesinden sonra şehremaneti diye bir kurum kalmadığını ifade eden Ahmet Lûtfî Efendi, 1869 yılında Sultan Abdülaziz zamanında Şehremaneti Dairesi bulunduğunu ve emanet-ebniye meclisleri adı altında iki adet meclisinin kurulduğunu kaydeder.

Ahmet Lûtfî Efendi'nin henüz birinci ciltte Marmara Denizi'nin Karadeniz'e açıldığı bölgenin tabyalardan önce haritasının yapımı için sefer mimarı gibi, Ebniye Müdürü Halim Efendi'nin gönderildiğini belirtmesi⁶⁸, eserin üçüncü cildindeki Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'nin kurulması bilgisiyle çelişmektedir. Aynı şekilde İlk Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi olmasına rağmen ondan önce mimarbaşı olarak görev yapmış Kerîmî Mahmud Efendi'nin de Ebniye-i Hassa Müdürü ünvanıyla anılmasının⁶⁹ sehven olduğunu söyleyebiliriz.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulmasıyla Hassa Mimarlar Teşkilatı son bulmamış, mimarlar, kalfalar ve çıraklar görevlerine devam etmişlerdir. Bunun en açık isbatı Ebniye Müdürü Halim Efendi'nin sadece ünvanının değişmiş olmasıdır. Mimarbaşı iken yapması gereken denetim ve görevlendirmelerin bu dönemde de sürdüğünü görüyoruz. Mesela Varna ve Şumnu taraflarına istihkamlar yapılırken, bina

⁶⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.165; Bk. **Tez**, s.20.

⁶⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.91; Bk. **Tez**, s.61.

⁶⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.76; Bk. **Tez**, s.68.

⁶⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.298; Bk. **Tez**, s.16-17.

⁶⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.163; Bk. **Tez**, s.19.

emini olarak Şumnu'ya Çavuşbaşı Esbak Hacı Atâ Efendi ve Varna'ya mirahûr-ı evvel Mehmed Ağa gönderilmiş ve ebniye müdürü Halim Efendi'nin arada gidip nezaret etmesi şart koşulmuştur.⁷⁰ Keza kethüdâlık, bina emaneti⁷¹, su nazırlığı⁷² vb. kavramlar 1251 (1835) yılına dek kullanılmaya ve yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Ebniye-i Hassa müdürlüğü ise en son Ahmed Lûtfî Paşa Tarihi'nin altıncı cildinde, I. Abdülmecid'in zamanında II. Mahmud'un türbesini yapan "Sabık Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi" şeklinde geçmektedir.⁷³ Verilen bilgiler ışığında şehremaneti ile mimarbaşılığın birleştirilmesiyle Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulduğu görülmektedir. Müdürlüğünü Mimarbaşı Halim Efendi'nin yaptığı bu kurum mimarbaşının kendi evinde işlemekteyken; 1839'da Yeni Cami avlusunda Asakir-i Mansure Hazinesi için inşâ edilen binanın bir bölümünün tahsisıyla bu binaya taşınmıştır.⁷⁴ Selman Can, Seyyid Abdülhalim Efendi ile Mühendis Abdülhalim Efendi arasında gidip gelen ebniye müdürlüğünün 8 Mart 1849'da Ebniye Muavinliği kuruluncaya değin devam ettiğini⁷⁵ ve Ebniye Müdürlüğü'nün 1848'de kurulan Nafia Nezareti'ne bağlandığını ifade etmiştir. Lûtfî Efendi'nin Tarihi'nde bahsedilen Ticaret Nezareti, kaynaklarda 1838'de kurulan Umur-ı Ticaret ve Nafia Nezareti olarak geçmektedir.⁷⁶ Bu aşamada Ebniye-i Hassa Muavinliği olarak adlandırılan kurumun, önce Nafia Nezareti'ne, Nafia Nezareti 1849'da Ticaret Nezareti'ne bağlanınca; Umur-ı Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanarak Ebniye Meclisi İdaresi'ne dönüştüğünü anlamaktayız.

Ebniye Meclisi kurulduğunda gayri müslim kalfalar görevlendirilmiştir. Bir başka yenilik de yapıların inşâsında "Münâkasa" (açık eksiltme) adlı ihale sisteminin getirilmesidir. Bu sistemde, inşâ edilecek yapının plan ve projeleri Ebniye Müdürlüğü tarafından hazırlandıktan sonra tahmini bir bedel ile ihaleye çıkarılmaktaydı. Belirlenen bedel üzerinden en düşük fiyatı teklif eden yeterlik belgesine sahip müteahhide bir kontrat ile yapılacak iş teslim edilmekteydi. Arşiv kayıtlarında ihalelere giren

⁷⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.67; Bk. **Tez**, s.22.

⁷¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.166; Bk. **Tez**, s.26.

⁷² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.94; Bk. **Tez**, s.31.

⁷³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.32; Bk. **Tez**, s.33.

⁷⁴ Selman Can, **a.g.e.**, s.110.

⁷⁵ Selman Can, **a.g.e.**, s.110.

⁷⁶ H. Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim**, Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985, s.4.

üstleniciler için “kalfa” tabiri kullanılmaktadır. Yapının önemi ve büyüklüğüne göre ihaleye gidilmeden tercih edilen bir kalfaya da iş teslimi yapılmaktaydı. Yapılan ihalelerde maddi imkanları müsait olan Ermeni kalfalar ön plana çıkmışlardır. Çalışmalarından dolayı Balyan âilesinden yetişen mimarlar muafiyet beratı verilerek ödüllendirilmişlerdir. Kirkor Balyan, Sultan II. Mahmud döneminde muafiyet beratı sahibi olmuş ve ölümünden sonra da bu berata istinaden damadı Ohannes ve oğlu Karabet’e de birer muafiyet beratı verilmiştir.⁷⁷ Ahmet Lûtfî Efendi, “Kalfa” tabirini Hassa Mimarlık Teşkilatı Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’ne dönüşmeden önceki bölümde Kirkor Kalfa olarak zikreder.⁷⁸ Sonrasında X. ciltte “Mabeyn-i Hümayun Ebniye Kalfalarından Hoca Serkiz” şeklinde ihale sistemine geçildiğine işaret olabilecek bir kullanım vardır.⁷⁹ Nitekim XIV. ciltte Valide Camii’nin açılışı anlatılırken, inşâ hizmetinde bulunanlara iltifatlar edildiği gibi “Sermimar” Serkiz Bey’e de murassa’ bir kıt’a enfiye tabakası ihsan edildiği anlatılmaktadır.⁸⁰ Mimarbaşılık 1831’de kaldırıldığı halde II. Abdülhamid döneminde Serkiz Balyan’a verilen “Sermimar-ı Devlet” ünvanı, sistemin değişmesiyle uygulamada bir geçerliliği kalmamış ve Serkiz Balyan’ın şahsına verilmiş bir payedir diyebiliriz.⁸¹ İhale sistemine geçildiğine ve iş almada önceliğin halen yerli mimarlarda olduğuna işaret ise Çırağan Sarayı inşâsı bahsinde geçmektedir.⁸² Tersâne-i Âmire’nin dest-gâhının elli kadem daha genişletilmesi için ebniye mimarlarından Yorgi Kalfa, inşaatın kendisi üzerine yedi yük doksan beş bin

⁷⁷ Selman Can, “XIX. Yüzyıl Mimarları ve Ermeniler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Mart-Nisan 2007, Sayı 167, İstanbul 2007, s.39-49. Gayri müslim mimarlar , bazı çalışmaları nedeniyle yükümlü oldukları vergilerden muaf tutulup, özel haklara sahip olabilmekteydiler. Üsküdar Selimiye Camii Mimarı Foti Kamyanos Kalfa’ya verilen muafiyet beratı bu uygulamaya örnektir. 1805 tarihli berat ile Foti Kalfa’nın elde ettiği haklar şunlardır: “Gayrimüslimler ödemek zorunda oldukları bütün vergilerden muaf tutulur; kişi dokunulmazlığı sağlanır; üstü-başı aranamaz; kılık kıyafetine müdahale edilemez; evine zabıta ve kolluk kuvvetleri giremez; seyahat ve yol serbestisi ayrıcalıklarından istifade eder; yargı muafiyeti verilir; olağan mahkemelerde yargılanamaz ancak Divan-ı Asafî’de (Yüce Divan) yargılanabilir.” Kemal Beydilli, “III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf ve Müsellemlik Beratları Hakkında: Foti Kalfa’nın Beratı”, **Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)** İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Arştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, s.86.

⁷⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.163; Bk. **Tez**, s.19.

⁷⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.123; Bk. **Tez**, s.55.

⁸⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.15; Bk. **Tez**, s.76-77.

⁸¹ Selman Can, **a.g.m.**, s.238.

⁸² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.10; Bk. **Tez**, s.70-71.

guruşa lede'l-münakasa ihale edilmesini kaymakamlık vasıtasıyla Bâbiâlî'ye iletmiştir. Fakat Tersane-i Âmire'nin isteği üzerine inşaat aynı miktar paraya tersaneye kalmıştır.⁸³

Her ne kadar “kalfa” olarak adlandırılırsalar da Sarkis Balyan gibi Ermeni inşaatçılar Tarihi Lûtfî'de mimar olarak geçmektedir. Devşirme kökenine dayalı Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın birdenbire yok olduğunu söylemek ne kadar yanlış olursa bu kimselerin mimarîden anlamadıklarını söylemek de o derece yanlış olur. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde varlık gösteren gayri müslim mimarlardan en önemlisi “Sermimar-ı Devlet” ünvanı verilen Serkiz Balyan'dır. Onun dışında Tarih-i Lûtfî'de adı geçen XIX. yüzyıl mimarları arasında İstefan Kalfa, Düzoğlu Hoca Karabet, Hoca Mihran, Hoca Kirkor gibi isimler geçmektedir. İnşaatların müteahhitlik işlerini de üstlenen Serkiz Balyan'ın, inşaat masrafları karşılığında Hazine-i Hassa'dan fazla para almış olduğu biçiminde yoğun eleştirilere maruz kalması, 1880'de İstanbul'dan ayrılarak Paris'e gitmesine neden olmuştur. 1899'daki ölümüne değin İstanbul'a gidip geldiği, bir süre Montenegro (Karadağ) Konsolosluğu'nda görevli bulunduğu bilinmektedir. Serkiz Balyan'dan sonra doğan boşluk, resmi yapıların mimarı olarak nitelenebilen ve tipik bir Levanten ailesi çocuğu olan İsviçre asıllı Alexandre Vallauray tarafından doldurulmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından Mart 1883'te mimarlık atölyesinin ilk hocası olarak atanan Alexandre Vallauray, bu görevi Ağustos 1908'de istifa ederek ayrılıncaya değin sürdürmüş, yirmi beş yıllık eğitimciliği boyunca *Ecole Des Beaux Arts* tarzı akademik ve revivalist (canlandırmacı) anlayışta bir eğitimin yürütülmesini sağlamıştır.⁸⁴ Fossati kardeşler, William James Smith, Raimondo D'Aronco gibi mimarlar XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarisi'ne eklektik üslupta pek çok eser kazandırmışlardır.⁸⁵

Yabancı ülkelerde eğitim almış farklı milliyetlerdeki mimarların inşâ veya tamir işlerinde görevlendirilmesi yerli mimarların tükendiği anlamına gelmemektedir. Mimarları görevlendirme ve mimari işlemleri yürütme, denetleme yetkilerini elinde

⁸³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.92; Bk. **Tez**, s.53-54.

⁸⁴ Yrd. Doç. Dr. Neşe Yıldırım, “II. Abdülhamit Dönemi Mimarlığı”, **Türkler**, Ankara 2002, s.370; Zeki Sönmez, “19. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Mimar Sorunu ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk Mimarlık Hocası Alexandre Vallauray”, **4. İstanbul Sanat Bayramı Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 1983, s.30-31.

⁸⁵ Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, Yem Kitabevi, İstanbul 2007, s.609-618.

bulunduran Ebniye Müdürlüğü, yapılan bir dizi değişiklikle görevine devam etmiştir. Ebniye Meclisi'ne dönüştürülen kurum, meydana gelen usulsüzlükler sonucunda yeni bir düzenlemeye sahne olmuştur. 8 Eylül 1861'de hazırlanan bir nizamname ile Ebniye Meclisi çatısı altında Ebniye Müdürlüğü yeniden kurulmuştur.⁸⁶ Daha sonra şehreminliği içindeki Hendesehane'ye bağlanan müdürlük Osmanlı Devleti'nin varlığı sona erene dek var olmuştur.

⁸⁶ Selman Can, **a.g.e.**, s.111.

2. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA YAPILARIN İNŞÂ VEYA TAMİR SÜRECİ

2.1 İnşâ veya Tamir Öncesi Hazırlıklar

2.1.1 Kararın Verilmesi ve Yerin Tesbiti

Osmanlı Devleti'nde nereye, nasıl bir yapının inşâ edileceğinin belirlenmesinde, büyük ölçüde dînî, sosyal, askerî, savunma ve devletin gücünü gösterme gibi bir ihtiyacın etkili olduğu görülmektedir. Tamire ihtiyacı olan yapıların da hangilerinin yenilenip inşâ sürecine dönüşeceği, hangilerinin tamir edilip eskisi gibi kullanılacağı imkân ve ihtiyaca bağlıydı. Bunun yanında devletin ileri gelenlerinin de cami, medrese, çeşme, han ve hamam gibi yapılar inşâ ettirdikleri veyahut olanların tamirine vesile oldukları bilinmektedir. Kullanılış amaçlarına göre dînî, sivil, askerî olmak üzere üçe ayrılan yapıların inşâ ve tamir süreçlerini ortak paydada değerlendireceğiz.

Osmanlı Devleti'nde inşâ sürecinin başlamasına etki eden en önemli nedenlerin başında padişahın tesbit ve isteği gelmektedir. Bu istek her yapı türünde olabilmektedir. Tarih-i Lûtfî'de II. Mahmud'un Varna'da kışla inşâsı⁸⁷, Bahçeköy'de bend inşâsı⁸⁸ ve I. Abdülhamid'in Hırka-i Şerif Camii Şerifi inşâsı emri⁸⁹ askerî, sivil ve dini mimariye ait olmak üzere üç tür yapının padişah iradesiyle yapıldığının örneğidir. Yine tamir işleri de padişah emriyle olabilmekteydi. Sultan I. Abdülmecid'in Medine ebniyeleri tamir emri⁹⁰ de tamir konusunda örnek gösterilebilir.

Vâlîde Sultan tarafından Aksaray'da yanmış olan Kâtip Câmîi'nin yerine inşâ edilen kârgîr yapı, bambaşka bir yapı olmuştur. Bu durum ilk paragrafta belirttiğimiz

⁸⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.132; Bk. **Tez**, s.18.

⁸⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.94; Bk. **Tez**, s.31.

⁸⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.83; Bk. **Tez**, s.48.

⁹⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.70; Bk. **Tez**, s.52.

gibi yaptırmanın imkânlarına bağılı olarak gerçekleşmiştir.⁹¹ Yangın tedbiri olarak kârgîr kullanılmasının yanında, yapının ebatları ve planı da değişmiştir.

Osmanlı Devleti'nde büyük yapılar padişahlar, valide sultanlar, şehzadeler, vezirler veya devletin diğer görevlileri tarafından inşa edilmiştir. Osmanlı mimarisine ait abidevî yapıların banîleri devlet ricalidir.⁹² Bu sebeple önemli eserlerin inşâ ve tamirlerine dair ilk düşünceler de saray çevresinde oluşmaktadır. Padişah veya saraydan biri yapıyı tasarlarken, yerini de tesbit edebilmekte ve gündeme getirdiğinde gerekli resmî işlemler gerçekleşmekteydi. Banilerin yapımla ilgili tasarıları ve uygun gördükleri yerler ancak yapılan müzakereler neticesinde kesinlik kazanmaktaydı. Fakat nihâî kararlar verilirken padişahların isteklerinin daima gözönünde bulundurulduğunu da unutmamak gerekir.⁹³

Yenibahçe'de fakirler için yapılacak bir hastane hakkında verilen bilgilerden bugün Vakıf Gureba Hastanesi olan hastanenin Bezmiâlem Valide Sultan'ın isteğiyle yapıldığı açıkça ortaya konmaktadır.⁹⁴ Diğer bir kayıttan da Valide Sultan'ın isteğinin padişahın iradesiyle gerçekleştiğine ve hanımlara mahsus hastane eksikliğinin giderilmesi amacıyla Haseki Sultan Tımarhanesi'nin işlev değişikliğiyle Nisa Hastahanesi'ne çevrilmesi kararının da başta padişah olmak üzere saray ve çevresi tarafından verildiğini öğrenmekteyiz.⁹⁵

Saray, sahilсарay, köşk gibi sivil mimari örneklerinde padişahın iradesi ön plana çıkmakta ve gereken şartları hazırlamak konusunda atılan ilk adımlar da padişahdan gelmekteydi. Çırağan Sarayı'nın inşâsı Sultan Abdülaziz'in iradesiyle gerçekleşmiş, gereken anlaşma ve kaynağı bulmak da padişahın çabasına kalmıştır.⁹⁶

⁹¹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.15; Bk. **Tez**, s.76-77.

⁹² Abdülkadir Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşâ Süreci Üzerine Bir Araştırma", **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, Ankara 2000, s.155-184; Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1**, İstanbul 1998, s.131-145.

⁹³ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s. 156.

⁹⁴ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.10; Bk. **Tez**, s.36.

⁹⁵ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.156; Bk. **Tez**, s.44.

⁹⁶ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.10; Bk. **Tez**, s.70-71.

Tamir konusunda da padişahın isteği yine en güçlü belirleyici olabilmekteydi. Nitekim Girid'de Yunan isyanı esnasında zarar gördükleri haber alınan manastırların tamiri için Sultan Abdülaziz, Rum Patrikhanesi'ne bin Osmanlı Lirası göndermiş ve tamir masraflarını böylece üstlenmiştir.⁹⁷ İtalya Devleti'ne sefarethanesi için Beyoğlu'nda bir arsa verilmesi gibi siyasi jest olarak yapılan başka faaliyetler de vardır.⁹⁸

Tamir işlerinde binanın kullanılmasının getireceği fayda yanında, yeniden yapma veya tamir etmeden hangisinin daha az masraf ve iş gücüne mal olacağına karar vermek de sonunda padişaha düşmekteydi. Nitekim Davudpaşa Sarayı ile ilgili Tarih-i Lûtfî'de bahsi geçen metinde, II. Mahmud'un tamir konusunda ebniye müdürünün yaptığı keşfe göre muhasebesini yaparak sözkonusu isteği kabul edilemez bulduğunu ve yeniden keşif yapması için Defterdarı görevlendirdiğini görüyoruz.⁹⁹

Sivil yapılarda umumun faydası daha az olacağından hesap dengesinin daha çok gözetildiğini, dînî yapılarda ise daha esnek davranıldığını görüyoruz. Bunda vakıf işleyişinin de önemli bir etkisi olduğunu hemen belirtelim. İstanbul ve bilâd-ı selâsede tamire muhtaç mescidler ve mektebelerin vakfiyelerinde sermayesi olanların kendi sermayeleriyle, olmayanların Evkaf-ı Hümâyûn hazînesinden alınacak bedel ile tamirlerinin yapıldığı, aynı zamanda Bostancıbaşı Köprüsü'nde bir çeşme ile Berri Mühendishane'nin tamirinin de yapıldığı belirtilmektedir.¹⁰⁰ Eseri yapanların onun yıllar boyu istenen hizmeti verebilmesi için maddî gelir kaynaklarını da düzenmeleriyle ortaya çıkan vakıf kurumları, bir sivil dayanışma ürünü olan bu tür uzun ömürlü eserlerin hem kaynağı hem de koruyucusu olmuştur. Kurumların sermayesiyle yapılırsa da, vakıf eseri olan tekke, mescid, cami vb. dînî eserlerde de tamirin izne bağlı olduğunu Ahmet Lûtfî Efendi şöyle ifade etmiştir: "*Dersa'âdet ve bilâd-ı selâsede kâin muhtâc-ı ta'mîr ve tecdîd olan cevâmi'-i şerîfenin vakitleri müsâid olanları taraf-ı evkâfdan ve olmayanların ecille-i zevât-ı kiramla bazı vüzerâ ve bendegân*

⁹⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.38; Bk. **Tez**, s.65.

⁹⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.14; Bk. **Tez**, s.71.

⁹⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.270; Bk. **Tez**, s.14.

¹⁰⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.165; Bk. **Tez**, s.20.

taraflarından inşâsı istid'âsına dâir tanzîm ve takdîm kılınan defter mûcibince müsâade-i seniyye erzân buyurulmuştur. ”¹⁰¹

İslam eserleri için gereken izin gayrimüslim tebaaya ait inşâ ve tamir işleri için de gerekiyordu. “Memâlik-i mahrûsede kâin milel-i gayri müsleme ma’bedlerinin ta’mirleri hakkında sadır olan hatt-ı hümâyûndur”¹⁰² şeklindeki bir girişle İslam dışındaki dinlere ait mabedlerin de padişah iznine bağlı olarak tamir veya inşâ edildiği anlaşıyor. Prusya Veliahdı Prens Wilhelm’in isteği üzerine Osmanlı Devleti tarafından Kudüs’te tahsis edilen arsada inşaat başladığında bir küp dolusu altın bulunduğu Tarih-i Lûtfî’de geçmektedir.¹⁰³ Rusya Devleti tarafından Beyoğlu Pangaltı’da yaptırılmak istenen hastane için padişah izinle birlikte 8500 arşun murabba arsa vermiştir.¹⁰⁴

Dînî yapıların tamirlerinde vakıfları veya Evkaf Nezareti masrafları karşılarken, askerî ve sivil yapılarda hazine devreye girmektedir. Bazı yapıların tamiratının zaman geçtikçe daha pahalıya mal olacağının anlaşılmasıyla, bir an önce yapılması kararlaştırılan yapılar da mevcuttur. Gümüşsuyu Kışlası’nın tamamlanması ve bir diğer kışlanın tamiri bu nedenledir.¹⁰⁵

Başka bir amaca hizmet etmesi için tamir edilmesine karar verilen yapılara örnek olarak da mehterhane verilebilir. Mehterhane yeniçerilerin kaldırılmasıyla atıl konuma düşünce; yapılan tamiratla müebbed ve süreli kalacaklara ayrı dairelerle, koğuşlar, hastaneler, zanaat mahalleri, hamam, cami, kilise vs. bulunan hapishaneye dönüştürülmüştür.¹⁰⁶

İnşâ sürecini başlatan kararın alınmasında eyalet beyleri veya taşradaki herhangi bir yöneticinin halkın isteğiyle yaptığı devletin bekasını kuvvetlendirecek ve yöre halkına fayda sağlayacak teklifler de kabul edilebiliyordu. Halkın talebiyle, Yenişehir Fener’de güvenlik amaçlı toprak kalenin, istedikleri mahalde yapılmasına izin

¹⁰¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.140; Bk. **Tez**, s.25; Benzer izinler s.26, s.27, s.28, s.29, s.31, s.35’te de geçmektedir.

¹⁰² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.163; Bk. **Tez**, s.20.

¹⁰³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.19; Bk. **Tez**, s.77.

¹⁰⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.16; Bk. **Tez**, s.81.

¹⁰⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.49; Bk. **Tez**, s.50.

¹⁰⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.100; Bk. **Tez**, s.69.

verilmiştir.¹⁰⁷ Yine halkın kendi parasıyla Diyarbakır’da mükemmel bir kışla yaptırabildiğini görüyoruz¹⁰⁸

Yalnız inşâ ve tamir değil yıkım ve temizleme gibi beledîye hizmetlerinde de başvurular dikkate alınmaktaydı. Eyüp Deresi’nin temizlenmesi husunda halkın yaptığı isteğe¹⁰⁹ memur, amele ve teknik malzemeye karşılık verilmiştir. Bir defasında da Ayasofya Camii Şerifi’nin etrafının genişletilip düzenlenmesiyle görevlendirilen Şehremini Server Paşa’nın istikamete aykırı olduğu gerekçesiyle minarelerden birini yıkma isteğine, halk mani olmuştur.¹¹⁰ Yenişehir Fener’e bağlı Ğalibüs nâhiyesinde bir dağın zirvesine kurulmuş üç yüzü aşkın odasıyla şer yuvası haline gelmiş bir manastırın memleket ahâlisinin ittifakıyla yıkıldığı da Tarih-i Lûtfî’de bildirilmektedir.¹¹¹

Osmanlı Devleti’nin savaşlarda yenilgiler aldığı ve geri çekildiği bir dönemi, XIX. yüzyılı değerlendirirken kaybedilen topraklarda imar ve inşâ faaliyetleri karşı tarafın insiyatifine bırakılırken; yapılan eserler için de iki farklı metod izlenmiştir. Düşmanın eline geçerse fayda arz edecek yapıların yıkımı tercih edilmiştir. Mora isyanından sonra Trablîçe Kalesi’nde bulunan askerlerin Moton’a çekilmesiyle cami, mescid, kale gibi yapılar eşkıyaların eline geçmemesi için tahrip edilmiştir.¹¹² İbadethanelerin yıkımı için de önce Şeyhülislam’dan fetvası alınmıştır.¹¹³ Hastane, mektep, yollar gibi umumi eserler ise kaybedilen topraklardaki yerleşik halkın istifadesi için yeni yönetime bırakılmıştır.¹¹⁴ Sırbistan’a özerklik verildiğinde inşâ ve tamir iradesi de yöneticilerine devredilmiştir.¹¹⁵

Bazen sadece ihtiyaçların belirlediği yapılar da görüşölüp karara bağlandıktan sonra irade veya fermanla yapılıyordu. Yeniçerilerle birlikte tulumbacılar ocağının da ortadan kaldırılmasıyla müdahale edilemediği için zayıyatı artan büyük yangınlar çıkmıştı. Tedbir olarak yapılarda yangına ahşaptan daha dayanıklı kârgîr kullanılması

¹⁰⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.284; Bk. **Tez**, s.16.

¹⁰⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.41; Bk. **Tez**, s.78.

¹⁰⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.271; Bk. **Tez**, s.15.

¹¹⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.59; Bk. **Tez**, s.82.

¹¹¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.5; Bk. **Tez**, s.18.

¹¹² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.106; Bk. **Tez**, s.10.

¹¹³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.392; Bk. **Tez**, s.17-18.

¹¹⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.374; Bk. **Tez**, s.17.

¹¹⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.102; Bk. **Tez**, s.19-20.

teşvik edildiği gibi; çabuk müdahale için şehrin çeşitli yerlerine büyük havuzlar inşâsı emrolunmuştur.¹¹⁶

Önemli inşâ faaliyetlerinden biri de müdahale edecek birim olmadığından dolayı büyüyen yangınlarda hasar görmüş veya tamamı yanmış yapıların ihtiyaca binaen tesbit edilen başka yerlerde yapılmasıydı. Yangına sebep olan fişenkane'nin metruk ve yerleşime açık olmayan bir yerde yeniden yapılmasına karar verilmiş ve Şehremini tarafındaki Baruthane, İskender Çelebi Bahçesi'nde yeniden inşâ edilmiştir.¹¹⁷ Endüstri yapılarının bugün yapıldığı gibi iskanın dışında yoğunlaştırılması Osmanlı Devleti'nde de alınan tedbirlerden biriydi. Hacıları kötü niyetli insanların saldırılarından korumak için, hac yolu üzerinde askerlerin muhafaza ettiği kaleler inşâ edilmesi ihtiyaca binaen ortaya çıkan askerî yapılara örnektir.¹¹⁸ Ayrıca hacıların sağlığı için hac yolunda su kuyuları kazılıp, selhhaneler inşâ edilmesi de halkın yararı gözetilerek yapılan inşâ faaliyetlerinden sayılabilir.¹¹⁹

2.1.2 Plan ve Projelerin Çizilmesi

Osmanlı Devleti'nin inşâ faaliyetlerini gerçekleştirirken, inşaata başlamadan önce eserlerin planlarının çizilip çizilmediği halen net bir şekilde ortaya konmuş değildir. Tarih-i Lûtfî'de konu edinilen örneklerle birlikte, tarihi kaynaklar ve arşiv belgelerinde, gerek inşâ gerek tamir öncesi, plan ve projelerin çizildiği ve yapıların buna uygun olarak inşâ veya tamir edildikleri anlaşılmaktadır.

Bu konuyla ilgili şüpheler, gerek erken dönem gerekse klasik dönemde yapılan âbidevî eserlerin hiçbirinin planlarının günümüze ulaşmamasından veya bazılarının arşivlerde tesbit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak hem arşivlerde hem de

¹¹⁶ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.160; Bk. **Tez**, s.45.

¹¹⁷ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.31; Bk. **Tez**, s.58.

¹¹⁸ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.27; Bk. **Tez**, s.48.

¹¹⁹ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.80; Bk. **Tez**, s.60.

son yapılan araştırmalarda¹²⁰ ve yurt dışındaki bazı albümlerde Osmanlı dönemine ait çok sayıda mimarî çizim tesbit edilmiştir.¹²¹

Erken veya klasik dönemlere ait önemli mimarî eserlerin projelerinin günümüze ulaşamamasında, yapıların inşâlarının kendine özgü kalıp bir daha benzerinin yapılmaması, çok yıpranıp yırtılmaları, tek nüsha yapıp arşivlenmemeleri yanında Hassa Mimarlar Teşkilâtı'nın lağvedilmesiyle birlikte çeşitli nedenlerle teşkilata ait belgelerin yok edilmesi gibi nedenleri sayabiliriz.

Arşiv belgelerinde, Osmanlılar döneminde çizilen plan, proje ve krokiler için genellikle “resm” kelimesinin kullanıldığı tesbit edilmekle birlikte (BOA, CA 14835, 19730, 19730-1, 18879; CN 24; TSMA, E.8870) “kâr-nâme” (3 Numaralı MD, sıra: 117: 57) ve “mücessem-i tersim” gibi tabirlere de rastlanılmaktadır. “Resm” ve “kâr-nâme” birbirinin eş anlamlısı olarak kullanıldıkları halde, “mücessem-i tersim” her ikisinden de farklı olup, perspektif çizimler veya maketler için kullanılmıştır. XIX. yüzyıla ait mimarî çizimlerde ise plan “resm” veya “musattah” tabirleriyle, cephe ve perspektif çizimlerinin ise “mücessem” ile ifade edildiği görülmektedir.¹²²

Tarih-i Lûtfî’de “Yergöğü Kalesi’nin İnşâsı” başlığı altında geçen ifadelerde resm-i mücessem ve musattah tabirleri kullanılmaktadır. Yergöğü Kalesi’nin inşâsıyla ilgili bölüm ve ilavesinden¹²³ anlıyoruz ki, kalenin hem planı, hem de perspektifi çizilip Bina Emîni’ne teslim edilmiş ve kalenin inşâsı sona erdiğinde ise Bina Emîni kalenin anahtarlarıyla birlikte, kendisine verilen plan ve perspektif çizimlerini de Bâbüalî’ye teslim etmiştir. Bu da gösteriyor ki askerî mimarî örneği olan kalelerde binanın yapımına nezaret etmekle görevlendirilen memurlar önceden çizilmiş plan ve projelere göre hareket ediyorlardı. Bu çizimler ya oraya önceden giden mimarlar ya da kale mimarları tarafından çizilmektedir. Bu çizimler kalelerin ve hisarların bulunacakları yere göre çizilip İstanbul’a gönderilmektedir. Bu durum, inşaat mahallinde çizilen

¹²⁰ Abdülkadir Dündar, “Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma”, **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, Ankara 2000, s.166.

¹²¹ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.166; Gülru Necipoğlu-Kafadar, “Plans and Models in 15 th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice”, **Journal of the Society of Architectural Historians**, Vol. XLV, No.3, September, 224-243.

¹²² Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.166.

¹²³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.118; Bk. **Tez**, s.10-11.

planların İstanbul'a gönderilerek onaylandığını ve üzerinde bazı değişiklikler yapılmış olabileceğini göstermektedir.

İnşâ veya tamir konusu olan bina, yapılacağı arsaya göre şekillenmeyecekse; planı İstanbul'da çizilerek inşaat mahalline gönderilmiştir. Fakat bu planlar rastgele yapılmamakta, inşaat ve tamirata karar verildiğinde o mahallin keşiflerinin yapılması sonucu edinilen bilgilerle şekillenmekteydi. Ancak bu keşiflerden sonra planlar çizilir ve keşif mahalline gönderilirdi. Harem-i Şerif dahilinde tamir edilecek yerlerin düzenlenmesi, planı ve tamir seyri ile ilgili keşif defterinin görevli tarafından İstanbul'a sür'atle takdiminin istenmesinin anlatıldığı bölümde¹²⁴ keşif defterinin önemini ve inşaat sistemindeki merkezîyetçi anlayışı göstermektedir. Bina eminlerinin inşaat işleriyle ilgili bilgileri yazdıkları defterlerin önemi, Tarih-i Lûtfî'de üzerinde durularak ifade edilmiştir.¹²⁵ Bina eminlerinin defterleri, hem inşaat veya tamiratın ne şekilde olacağı, hem de izlenen yolda ne kadar masrafa mal olacağı noktasında yardımcı olan önemli bilgileri içeriyordu. Faaliyetin yapılıp yapılmaması noktasında bu defterlere göre karar veriliyor ve görevlinin başarısı yine bu defterin doğruluğuna göre ölçülüyordu.¹²⁶

Keşif defterlerine göre tayin edilecek görevliler belirlenmekte ve genellikle merkezden mimarbaşı, mühendis ve memurlar gönderilmektedir. Nitekim Şumnu'daki bina emaneti ile ilgili Tarih-i Lûtfî'de geçen ifadeler bu açıdan önemlidir. *“Varna ve Şumnu taraflarının istihkâmlarını binâ ve ta'mîr zımında gönderilen mühendis ve me'mûrların getirdikleri defâtir-i keşfiyyelerine nazaran ashâb-ı vukuf ve rütbeden birer binâ emîni nasbı lâzım gelmesiyle Ebniye-i Hassa Müdîri Halîm Efendi aralıkta gidip nezâret etmek üzere Şumnu binâ emânetinde ricâlden Çavuşbaşı Esbak Hacı Atâ Efendi ve Varna'ya mîrahûr-ı evvel Mehmed Ağa ta'yîniyle yanlarına lazım gelen mühendisler terfîk kılındı.”*¹²⁷

Osmanlı Devleti'nde Hassa Mimarları Teşkilatı faaliyetleyken; çizimler mimarbaşı veya hassa mimarlarından biri tarafından hazırlanır, padişahın onayı

¹²⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.20; Bk. **Tez**, s.27.

¹²⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.131; Bk. **Tez**, s.11.

¹²⁶ Abdülkadir Dündar, “Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı, Ankara 2000, s.169.

¹²⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.67; Bk. **Tez**, s.22.

alındıktan sonra Divan-ı Hümâyûn'da tetkik edilir ve uygun görüldüğü takdirde bu hüküm mimarbaşına bildirilirdi. Bu durumu açıklayan örnek Tarih-i Lûtfî'de Unkapanı Köprüsü'nün yapıldığı bölümde geçmektedir. Unkapanı Köprüsü'nün inşâsından önce görevlinin bir "Resim" yaptırıp, köprüyü ona göre inşâ ettirdiği anlatılmaktadır.¹²⁸ XIX. yüzyılda ise Hassa Mimarlar Teşkilatı kaldırıldıktan sonra bu görevin Ebniye Müdürlüğü, Şehremaneti ve Ebniye Meclisi'ne geçtiğini söyleyebiliriz.

2.1.3 Tespit Edilen Yerin Hazırlanması

Binanın inşâ veya tamirinde kararın veya iznin verilmesi ve yerin tespitinden sonra inşaat mahallinin hazırlanması gelmektedir. Yapının inşâ edileceği yer şahıslara aitse arsa istimlâk edilirdi. Bunun için güvenilir kişilerden bir komisyon oluşturulur ve arsalar o günkü rayiç bedellerinden paraları ödenerek satın alınırdı.¹²⁹

Tıbbiye Mektebi inşâ masrafları ve etrafından alınacak arsaların parasının Maliye Hazinesi'nden karşılanması için verilen emir Tarih-i Lûtfî'de dokuzuncu ciltte yer almaktadır.¹³⁰ Karaköy Rıhtımı inşâsı kararlaştırıldığında istimlâki lazım gelecek arsaların bedelinin otuz altı bin lira ve inşaatın Austro-Türk Bankası tarafından taahhüt altına alındığı bir başka ciltte dile getirilmektedir.¹³¹ Hocapaşa yangınında yanan Bâbîâlî'nin arsasını genişletip yeniden inşâ faaliyetine başlayabilmek için etrafındaki evlerin arsalarının satın alınması görevine Sadrazam Selim Mehmed Paşa nezâretinde Halil Bey'in binâ emîni olarak atandığı bilgisi birinci ciltte yer almaktadır.¹³²

İnşâ mahallinin hazırlanması için satın alınma yöntemiyle halledilemeyecek engeller de çıkabilmekteydi. Örneğin Beyoğlu ile Galata arasında yapılacak tünel için kararlaştırılan yerin bir bölümü Galata Mevlevîhânesi Hazîresi olunca; mahallin hazırlanması için kabirlerin taşınması gerekmiştir. Bu görev Tünel Kumpanyası'na dokuz bin liraya verilerek alınan para da Maarif Nezareti'ne aktarılmıştır.¹³³

¹²⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.59; Bk. **Tez**, s.29-30.

¹²⁹ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.170.

¹³⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.14; Bk. **Tez**, s.47.

¹³¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.20; Bk. **Tez**, s.77.

¹³² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.228; Bk. **Tez**, s.11.

¹³³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.61; Bk. **Tez**, s.79.

Bazen genel uygulamaların dışına çıkıldığı da görülmektedir. Feshane-i Âmire'nin yangın sonrası tamiri ve genişletilmesi için yanındaki sultansarayının bedel karşılığı alınması sözkonusu olmuştur. Fakat saray zaten devletin resmi malı olarak görüldüğünden, bu satın alınma karşısında Ahmet Lûtfî Efendi şaşkınlığını dile getirmektedir.¹³⁴ Satın alınma işlemlerinde arazi sahibinin iknası da gerekebiliyordu. Sivil mimari örneği olarak Beylerbeyi Sarayı'nın yapımı kararlaştırıldıktan sonra belirlenen yerdeki arsaların taraf-ı mîrîden satın alınması için sahiplerinin ikna edildiği Tarih-i Lûtfî'de yer almaktadır.¹³⁵

2.1.4 Teknik ve İdari Sorumluların Belirlenmesi

İnşâ faaliyetlerinin bir an önce başlayabilmesi için başta mimar olmak olmak üzere ustalar, bina emini, kâtip gibi diğer idari ve teknik görevlilerin belirlenip inşaat mahalline gönderilmesi gerekiyordu. İnşaatın bulunduğu yer, bu yüzden önemliydi. Eğer inşaat İstanbul dışında bir yerde ise görevliler İstanbul'da belirlenir ve Divan-ı Hümayun'dan kendilerine çıkan görevlendirme belgeleriyle inşaat mahalline gönderilirlerdi. Gececekleri vilayetlerin kadılarına da birer yazı yazılarak, gidecekleri yere ulaşabilmeleri için yardımcı olmaları istenirdi.

Saray-ı Atik ve kışlaların işlev değişikliğinin anlatıldığı “Ta'yîn-i Bâb-ı Fetvâ ve Seraskerî” başlıklı bölümde; “*Sultan Bayezîd Cami-i Şerîf'i civârında Saray-ı Atîk nâmıyla meşhûr dâire-i vâsiada sâkin olanlar Yeni Saray'a nakil ile orası dahî makâm-ı seraskerî ittihâz kılındı. Asâkir-i Mansûre için derûnunda kışlalar ve harîk kulesi ve sâir ebniye-i lâzîmenin ve civâr-ı Dârü's-saltana'da asâkir ikâmesi için el'ân mevcûd büyük kışlalardan Selimiye, Davutpaşa ve Râmî kışlalarının ümenâ ta'yîniyle inşâsına ibtidâr olundu. Bunlardan Selimiye'ye Yusuf Âgâh Efendi akrâbasından Moralı Osman Efendi, Davutpaşa'ya sadr-ı esbâk Abdullah Paşa hazînedârı kapıcıbaşı Mehmet Ağa Râmî'ye, kapucubaşılardan Serfiçeli Mehmed Ağa binâ emînleri ta'yîn olundular.*”¹³⁶ denilerek yapılan görevlendirmeler zikredilmiştir.

¹³⁴ A. Lûtfî Ef., a.g.e., (M. Aktepe neşri), XV, s.56; Bk. Tez, s.82.

¹³⁵ A. Lûtfî Ef., a.g.e., IV, s.62; Bk. Tez, s.22.

¹³⁶ A. Lûtfî Ef., a.g.e., I, s.148; Bk. Tez, s. 11.

Bazen yerel bina eminleri işlerini göremez duruma geldiklerinde kendi yerlerine görevliler talep edebilmektedirler. Sakız Adası Kalesi için gerekli tamirat ve düzenlemelere yetişemeyen bina emininin kendi yerine bir memur tayini istemesi buna örnektir.¹³⁷ Bu durum mimarların görevlendirmesinde de geçerliydi. Daha bilgili ve tecrübeli mimarların eyalet yöneticileri tarafından İstanbul'dan istendiği de oluyordu. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın İskenderiye Tersanesi'nde gemi inşâsına vâkıf mimar bulunmadığından İstanbul'dan istemiş, fakat sayılı tersane mimarları içinde o derece maharetli mimar bulunmadığı sebep gösterilerek bu isteği reddedilmiştir.¹³⁸ Kudüs su yollarının yapımı için maiyyetiyle birlikte giden Mimar Es'ad Efendi ve bazı mübarek mekanların tamiriyle görevlendirilen Beylikçi Afif Bey mimar görevlendirilmesinin sayılı örneklerinden birini oluşturmaktadır.¹³⁹

Edirne Sarayı'nın 1241 (1825)'te tamiri için "İzmîrî Kâtipzâde Mustafa Efendi emîn-i binâ ve maiyyetine mühendis ve mi'mârlar terfîk olundu." denilerek tamir işleri için de İstanbul'dan teknik ve idari inşâ memurları gönderildiği görülmektedir.¹⁴⁰ Haremeyn-i Muhteremeyn'de medrese ve kütüphanelerin tamiri için mühendis ve ameleler gönderilmesi de o dönemde mühendishanede yetişen memurların tercih edilmesiyle ilişkilendirilebilir.¹⁴¹ Adana istihkamlarının inşâsı için mühendislerin görevlendirilmesi haberi bu bilgiyi desteklemektedir.¹⁴²

Beylerbeyi Sarayı Bina Emaneti'ne Said Efendi¹⁴³, Şumnu İstihkamları Bina Emaneti'ne Çavuşbaşı Esbak Hacı Atâ Efendi, Varna İstihkamları Bina Emaneti'ne Mîrahûr-ı evvel Mehmed Ağa¹⁴⁴, Kulekapısı Mevlevihanesi Bina Emanetine Zecriyye Muhassılı Lebib Efendi, "Hibetullah Sultan" kethüdalığına Kasapbaşı Şâkir Efendi, İşkodra Mutasarrıflığı'na Baruthâneler Nazırı Said Muhib Efendi, Sârim Bey uhdesinde bulunan kereste emânetine Müezzınbaşı Sâbık Şâkir Efendi¹⁴⁵, Neşat-âbâd Sarayı

¹³⁷ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.76; Bk. **Tez**, s.10.

¹³⁸ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.270; Bk. **Tez**, s.14.

¹³⁹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.114; Bk. **Tez**, s.49.

¹⁴⁰ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.270; Bk. **Tez**, s.14.

¹⁴¹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, III, s.172; Bk. **Tez**, s.21.

¹⁴² A. Lütî Ef., **a.g.e.**, VI, s.11; Bk. **Tez**, s.32.

¹⁴³ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, IV, s.62; Bk. **Tez**, s.22.

¹⁴⁴ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, IV, s.67; Bk. **Tez**, s.22.

¹⁴⁵ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, IV, s.115; Bk. **Tez**, s.24.

Sultan kethüdalığına Zahîre Nazırı Hacı Veli Ağa¹⁴⁶, Vapur-haneler Ebniyesi Emaneti ile Bağdat ve Şehrizor Kapıkethüdalıklarına Âgâh Efendi¹⁴⁷, Medine-i Münevvere Ebniye-i Aliyye memûriyetine (Ömer Cemal Efendi vefat edince yerine) Medine-i Münevvere Kadısı Üryânîzâde Es'ad Efendi¹⁴⁸ atanmıştır. En son atanan görevliler 1276 (1859) yıllarına tekabül etmektedir. Bundan sonrası için Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın lağvı sözkonusudur.

Tarihi bilgilerden Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile başlayan değişimin 1850'lere kadar sıfatlar ve seyrekleşen görevlendirmeler ile devam ettiğini, fakat bundan sonrasında sistemin başka türlü yürüdüğünü ortaya koymaktadır. İnşaatların münâkasa sistemiyle yabancı kumpanyalar yahut kalfalara devredilerek yaptırılmasına ilişkin işaretler fazla olmayıp, yeni sisteme yabancı birinin nakledebileceği kadardır. Asıl ihtiyaçlar karşısında ikinci derecede sayılabilecek keyfe keder harcamaları gören ve bunlarla birlikte hazinede olmayan paralar yani geleceğe dönük alacaklar ve alınacak borçlar üzerinden bir şeylerin yapılmaya çalışıldığını gören Ahmet Lûtfî Efendi tam bir aydın tavrı ile yapılması gerekenleri pervasızca dile getirmekten korkmamıştır. Tarih-i Lûtfî'de "Demiryoluna Başlanması" başlığı altında yazılanlar borçla iş yapılmasına karşı olan müellifin düşüncelerini yansıtmaktadır.¹⁴⁹

Devletin inşaat işleriyle bizzat uğraşmayıp münakasa sistemiyle yaptırdığı dönemde devlet eliyle atanan görevlilere rastlamıyoruz. Demekki inşaat veya tamiratın her ayrıntısıyla inşaatı devlete devredecek kumpanya veya müteahhit ilgilenmektedir.

2.1.5 Usta ve İşçilerin Toplanması

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nda, İstanbul ve eyaletlerdeki mimar, kalfa ve diğer inşaat ustalarının defterleri tutulur ve gerektiğinde Mimarbaşı'nın teklifi üzerine Divan-ı Hümâyûn'da defterler çıkarılarak ihtiyaç duyulan yerlere gönderilirlerdi.¹⁵⁰

¹⁴⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.114; Bk. **Tez**, s.23.

¹⁴⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.166; Bk. **Tez**, s.26.

¹⁴⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.161; Bk. **Tez**, s.50.

¹⁴⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.19; Bk. **Tez**, s.71-72.

¹⁵⁰ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.172; Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.157-202.

İstanbul dışında inşâ veya tamir edilecek yapılara usta ve işçi temin edilirken önce o bölgedeki insan gücünden yararlanma tercih edilmiş, eğer gerekli usta bulunamazsa yakınlarındaki mahalli idarecilerle temasa geçilip onlardan yardım istenmiştir. Bu konuda Tarih-i Lûtfî’de istihkam gibi askerî yapıların yapımı için yerleşimin olmadığı bölgelere yakın yerleşim yerlerinden getirilen işçilerden bahsedilmektedir. “... ve istilâ-dîde olan mahâller ahâlîsinin münâsib mahâllere yerleştirilmesi tedbîrine ve İstanbul civârının istihkâmına teşebbüs olunarak Küçük Çekmece’de yapılacak tabyalara Kapıcıbaşı Acemzâde ma’rifetiyle milel-i selâseden bin beş yüz âdem tertîb olunmuştur.”¹⁵¹ denilerek milliyet ayrımı yapılmaksızın bin beş yüz amelenin götürüldüğü haber verilmektedir. Yine İstanbul tabyaları için tabya adedi için amele başı onar binden elli bin kuruş masraf çıkartılmış ve İstifa, Baruthâne kazaları halkı imece usûlüyle istihdam edilmişlerdir.¹⁵² Haremeyn’de Sultan II. Abdülhamid’in medrese ve kütüphanelerinin inşâsı için mühendisler ve müslüman ameleler gönderildiği bilgisi de ayrı bir bölüm halinde Tarih-i Lûtfî’de yer almaktadır.¹⁵³

Hassa Mimarlar Teşkilatı aktif oldukça bu uygulamalara devam edilmiştir. Teknik ve idari sorumluların belirlenmesi gibi merkeze has uygulamaların yapı sisteminin değişmesiyle yürürlükten kalktığını görmekteyiz. Bu yüzden Tarih-i Lûtfî’de atamaların sayısı çok değildir.

2.1.6 Malzemenin Temini

Malzemenin hemen temini inşaatın zamanında bitirilmesi için önemli olduğundan mîrî binaların inşâ ve tamirlerinde o bölgede veya yakınında bulunan ve devletten maaş alan bütün görevliler malzemenin teminiyle görevlendirilmişlerdir. İstanbul dışında özellikle kadılara bu konuda büyük sorumluluklar verilmiştir.¹⁵⁴

Gerek ahşap gerek mermer veya taş olsun önce mimarların sorumluluğundaydı. Bu taşların çıkarıldıkları ocakların denetlenmesi ve malzemenin kesilme kıstaslarıyla

¹⁵¹ A. Lûtfî Ef., a.g.e., II, s.100; Bk. Tez, s.18.

¹⁵² A. Lûtfî Ef., a.g.e., I, s.298; Bk. Tez, s.16-17.

¹⁵³ A. Lûtfî Ef., a.g.e., III, s.172; Bk. Tez, s.21.

¹⁵⁴ Abdülkadir Dündar, a.g.e., s.174.

mimarlar ilgileniyorlardı. Bazen malzemenin temininde eski eserlerden de yararlanıldığı olmuştur. Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın sırasıyla önce Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, sonra Şehremaneti, hemen ardından Ticaret ve Nafia Nezareti en son Ebniye Meclisi'ne dönüştürülmesiyle bu görev de adı değişen kurumun bünyesinde el değiştirmiştir. Tarih-i Lûtfî'de kârgîr binaları teşvik için ne için ne kadar malzemenin gideceğini halka bildirmek ve satışını kolaylaştırmak için Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından ölçüler ve fiyat belirlendiği uygulamayı netleştiren tablolarla birlikte kaydedilmiştir.¹⁵⁵ Kullanılan ifadelerde malzemenin temininden sorumlu herhangi bir grup gösterilmediği gibi mimarlardan hiç bahsedilmemesi bu alandaki değişiklikler hakkında ipucu vermektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çıkan yangınlarda sivil mimaride ahşap kullanımının yaygın olması ve yangınların itfası mümkün olmadığından büyümesi nedeniyle maddi zararın çok yüksek boyutlara ulaştığı görülür. Bu konuda ahşap yerine kârgîr kullanımının teşvik edilmesi ve İstanbul dahilinde pek çok yerde büyük havuzlar inşâ edilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Buna rağmen halk, sağlıklı olması ve daha ucuza mal olması nedeniyle ahşabı tercih etmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kereste ihtiyacının bir bölümünü Balkanlar'dan karşılaması nedeniyle burada bağımsızlık yolunda ilerleyen devletlerden kereste alımının sürdürülebilmesine yönelik anlaşmalar yaptığı görülmektedir. Eflak ve Boğdan'dan kereste alımının devamına yönelik önlemlerden bahseden satırlar, bu kaynakların o dönem ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.¹⁵⁶ Oralardan alınan ve devlet sınırları içerisinde temin edilen keresteler sahiplerine ulaşınca kadar mevsim şartlarından etkilenmesin ve nakilleri kolay olsun diye çeşitli mahallere kereste ebniyeleri yapılmıştır.¹⁵⁷ İnşaatı veya tamiri kararlaştırılan gerek küçük ölçekli yapılar gerek büyük ölçekli kurumlar olsun, malzemelerinin temininde bizzat devlet çeşitli kurumlarıyla müdahil olmuştur.

2.2 İnşâ veya Tamir Başladıktan Sonra Yapılan İşler

2.2.1 Temel Atma Töreni

¹⁵⁵ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.44; Bk. **Tez**, s.59-60.

¹⁵⁶ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.370; Bk. **Tez**, s.17.

¹⁵⁷ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, IV, s.167; .Bk. **Tez**, s.26.

Osmanlı Devleti'nde temel atma törenlerine önem verilmiş, bilhassa saray ve çevresinin banisi olduğu yapılarda özel günler seçilerek inşaat veya tamirata başlanmıştır. Bununla birlikte Tarih-i Lûtfî'de temel atma törenlerine pek değinilmemiş ancak inşaat veya tamiratın başladığı zamanlar kaydedilmiştir. *“Beylerbeyi civârında kâin İstavroz'da bir sâhilsaray-ı âlî ve Humbaracıbaşı el-Hac Ali Bey ma'rifetiyle Heybeliada'da cesîm bir hendesehâne-i bahrî ve Kasımpaşa'nın arkasında Sakız Ağacı nâm mahallede asâkir-i bahriye için cesîm bir hastahâne inşâsına şüru' olundu.”*¹⁵⁸ Tam gün verilmeyen bu açıklamalarda sadece bina ve yeri ile sorumlu olan memurun belirtilmesi ile yetinilmiştir.

Temel atma merasiminin anlatıldığı tek bölüm, inşâsına karar verilen Eslihahane binasının törenle temelini atılması hakkındadır. Amerika'dan satın alınmasına karar verilen silahların muhafazası için yapılacak binanın masrafları ceyb-i hümayûndan karşılanmıştır. *“Birkaç gün mürûrunda Sadr-ı a'zam ile vükelâ Mâbeyn Müşîri Ferid Paşa ve Başkâtib Refik Bey mahâll-i mezkûra azîmetle da'avât-ı mefrûze îfâsiyle yirmi re's kurbanlar zebh olunarak, Esliha-hânenin va'z-ı esâs resmi icrâ olunmuştur. Huzzâr-ı mevcûde hafrolunan esâsa elleriyle birer taş vaz'etmişlerdir. Ba'de hitâmi'l-maslaha hey'etçe Mâbeyn-i Hümayûn'a azîmetle îfâ-yi resm-i tebrîk ve teşekküre mübâderet eylediler.”*¹⁵⁹

Aynı şekilde kışlaların yapılmaya başlanması ve Saray-ı Atik'in işlev değişikliği de gün belirtilmeden nakledilmiştir.¹⁶⁰ Ahmet Lûtfî Efendi bir tarihçi gözüyle bazen binanın tamamlandığını belirtirken, inşâ süresini söyler. *“Kırk üç sene kadar tersane-i âmirede iplik i'mâline mahsus kârhâne yok idi. Sene-i sâbıkada Eyüp Kasabası civârında Taşlıkburnu'nda Sultan Sarayı mahâllinde inşâsına şüru' olunan iplikhâne bu sene rehîn-i hitâm olmuştur.”*¹⁶¹ Ahmet Lûtfî Efendi inşaat ve tamiratların başladığı tarihleri sadece yıl olarak belirtmiştir.

2.2.2 İnşâ veya Tamir Süreci

¹⁵⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.278; Bk. **Tez**, s.15.

¹⁵⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.65; Bk. **Tez**, s.79.

¹⁶⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

¹⁶¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.257; Bk. **Tez**, s.12-13.

Bu süreç yapının inşaat veya tamiratının başlayıp tamamen sona ermesine kadar devam eden zaman dilimini kapsar. Bu süreçte malzemelerin temini devam etmektedir. Teknik ve idari sorumlular değiştirilebilmektedir. Örneğin Sultan Abdülmecid zamanında yapılan bir değişiklikle, “*Medîne-i Münevvere’de Harem-i şerîf ebniyye-i âliyesi me’mûru Râif Paşa’nın ta’mîrât-ı seniyye hizmetini hüsn-i edâya adem-i muvaffakiyeti cihetiyle yerine ol-taraf-ı âlîde bulunan Mühendishâne Ferîki Bekir Paşa me’mûr oldu.*”¹⁶²

Bu süreç zarfında çalışanlara baniler tarafından belli bir derecelendirmeye göre para dağıtılır, inşaat veya tamiratın geldiği son durum kontrol edilirdi. Bazen planların ölçüleri değişebildiği gibi, bazen eklemeler de olabilmekteydi. Bu arada yapılan her türlü harcama malzeme veya işçiler için olsun ayrı ayrı defterlerde kaydedilirdi.¹⁶³

2.3 İnşâ veya Tamirin Bitiminden Sonra Yapılan İşler

2.3.1 Kitâbelerin Konulması

Kitâbe, bir yapının tarihini bildirmek için üstüne konulan taş oyma ya da kabartma tekniği ile geçirilmiş yazıdır.¹⁶⁴ Manzum olabildiği gibi bazen mensur da olabilirdi. Yapıların inşâ veya tamir tarihleri yanında, banileri, mimar veya ustaları hakkında bilgiler de içerir, ayrıca dua cümleleri ve yapının türü ve yapım amacı ile kısa ayet veya hadisler de ihtiva ederdi.

Kitabenin inşâ veya tamir edilen yapıda nereye konacağı, nasıl olacağı önceden belli olsa bile, yapının bitiş tarihi tam olarak bilinmediğinden en son safhada hazırlanıp yapı bitiminde ilgili yere yerleştirilirdi. Bazen inşâ ve tamir olmadan, herhangi bir binanın işlev değişikliği ile aldığı son kullanım şeklini belirtmek için de kitâbe konulduğu olmuştur. Ağa Kapısı’nın düzenlenip daha Dârü’l-fetva yapılmasıyla kapısının üzerine Meşhûr İzzet Molla’nın tarihi hâkkedilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.95; Bk. **Tez**, s.49.

¹⁶³ Abdülkadir Dündar, **a.g.m.**, s.179.

¹⁶⁴ Ali Alparslan, “Kitabe”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1982, s.358-360.

¹⁶⁵ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

*“Ağa kapusunu verdi bize Sultan Mahmûd
Bâb-ı tezvîr idi Hak kıldı makâm-ı iftâ 1241 (1825)”*

Yapıya dönemin ünlü şairleri en güzel tarihi düşürmek için pek çok beyit yazarlar, fakat en çok beğenileni, yahut yapıya emeği geçen beyti hâkkedilirdi. Bunun için Tarih-i Lûtî’de inşâ ve tamir sonrası yazılan pek çok beyit alınmıştır, fakat biz taş mahkûk olanlarını buraya alıyoruz. Rusya askerleri, Hünkâr İskeleyi’ne geldiklerine işaret olmak üzere o civârda çadır kurdukları Saray-burnunda diktikleri bir taş kendi dillerinde tarih yazmışlar ve Kethüdâ-i Sadr-ı Âlî Pertev Efendi’nin inşâ ettiği kıt’a da oraya hâkkedilmiştir.¹⁶⁶

Kıt’a budur:

*“Bu sahrâya misâfir geldi gitti asker-i Rusya
Bu senin kuh peyker yâdigâr olsun nişan kalsın
Vifâki devleteynin böyle dursun sâbit ve muhkem
Lisan-ı dostânda dâsitani çok zaman kalsın 1248 (1832)”*

Behçet Efendi Tekkesi’nin tamiri sonrasında masrafları üstlenen Kethüda-yı Devlet Pertev Efendi’nin tarihi uzunca bir şiir olarak Tarih-i Lûtî’de yer almıştır. Son beytini aldığımız şiirin devamı tabloda mevcuttur.¹⁶⁷

*“Bu dergâhı müceddid yaptı kutb-ı dîn Mahmûd Han
Bu zîbâ tekke-i Behçet fezâ tarh-ı cedîd oldu 1251 (1835)”*

Sultan Abdülmecid’in Mekke-i Mükerrreme’de yaptırdığı kütüphane kitabesine ta’lik hatla şu kıt’a hâkkolunmuştur.¹⁶⁸

*“Seni ey Kâ’be Hüdâ âdeme etmiş nâib
Müteveccih sana cümle melek ü cin ü beşer
Hacer-ü es’adına kurs-ı felek âşüfte
Harem-i Muhterem’in cilvegeh-i şems ü kamer 1262 (1845)”*

Sultan Abdülmecid’in tamiratını üstlendiği Medine-i Münevvere’deki ebniye-i âliyenin tamamlanmasında Âsım Molla’nın yazdığı ve hâkkedilen şiirin son beytini buraya da alıyoruz.¹⁶⁹

¹⁶⁶ A. Lûtî Ef., a.g.e., IV, s.27; Bk. Tez, s.21.

¹⁶⁷ A. Lûtî Ef., a.g.e., V, s.21; Bk. Tez, s.28-29.

¹⁶⁸ A. Lûtî Ef., a.g.e., (A. Şeref neşri), VIII, s.88; Bk. Tez, s.39-40.

*“Söyledi târihini şükr eyleyüp
Ebniye-i âlîye buldu hitâm Sene: 1278 (1861-1862)”*

Maslak sahrasında ordugâh olarak kullanılan yerde yapılan çeşmeye Fuad Paşa’nın hakkedilen tarihi şudur:¹⁷⁰

*“Fuad’a bir nefer geldi dedi mantûk-ı târihin
Şehîdân-ı asâkir yâdın nûş eyle gel kevser 1281 (1865)”*

Tarih-i Lûtfî’de yapıya kitabe olarak konmuş tarihler bunlardır.

2.3.2 İnşa veya Tamirin Bittiğinin Saraya Bildirilmesi ve Açılış

İnşaat bittikten sonra son keşfi yapılarak defteri tutulur ve mimar tarafından bir yazı ile Divân-ı Hümâyûn’a takdim edilirdi. İnşaat veya tamir bitiminde kimsenin alacağı vereceği kalmayacak şekilde amele, usta vb. her kademedeki emektarın ücretleri ödenirdi. İnşaat defterlerinde ücretlerin günü gününe ödenmesinin ayrı bir titizlikle kaydedilmesi, özellikle selatin eserlerinde bu konu üzerinde önemle durulduğunun bir kanıtıdır.¹⁷¹

İnşâsı tamamlanan yapılar büyük törenlerle hizmete açılmıştır. Bu törenler her yapı için farklı seyretmiştir. Sivil mimari örneği olarak Beylerbeyi Sahilsarayı’nın 5 Muharrem 1248 (4 Haziran 1832)’de inşâsı son bulduğunda nakil işlemi yapılmış ve devletin ileri gelenleri ziyarette bulunarak hem sarayı gezmiş, hem de hediyelerle taltif edilmişlerdir.¹⁷² Aynı gelenek Çırağan Sarayı’nın inşâsı sona erip saraya taşınıldığında da¹⁷³ devam etmiştir.

Tarih-i Lûtfî’de pek çok açılış töreni yer almaktadır. Bunlardan biri de, Bâbiâlî binâsının yangından sonra yeniden inşâ edilip hizmete açılmasıyla ilgilidir. Binaya taşınmanın gerçekleştiği gün, *“duâcı efendi ile sûflerine ve binânın mu’temetleriyle kavaslara yalnız dokuz yüz doksan beş gurus i’tâ ve taksîm olunmuş olduğu ol vaktin evrâkında görülmüştür. Nakil gününün akşamı Serasker Hüseyin Paşa ve Kapudan İzzet*

¹⁶⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.70; Bk. **Tez**, s.52.

¹⁷⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.122; Bk. **Tez**, s.56.

¹⁷¹ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.181.

¹⁷² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.62; Bk. **Tez**, s.22.

¹⁷³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.100; Bk. **Tez**, s.34.

Mehmed Paşa da'vetle kapıya geldiler. O gece mevlid-i şerîf kıraatı ve tevhîd icrâsı ile esbâb-ı temenniyeye tevessül olundu.” şeklinde anlatılmıştır.¹⁷⁴ İnşaatın bitmesiyle inşaat esnasında da yapılabilecek bir işlemin açılış da dahil bütün hizmet edenleri kapsayacak şekilde sonda yapıldığını görüyoruz.

Bir askerî binâ olarak Selimiye Kışlası'nın açılışı için 26 Ocak 1829'da askerlerin de katıldığı mızıkalı bir tören yapılmıştır. Tören “*Küşadı için Kaymakam Hulûsi Paşa ve Serasker Paşa ve Reis Pertev Efendi ve sâir me'mûrîn recebin yirmisinde bi'l-azîme asâkir-i mevcûde saf beste olarak Hüdâyî Şeyhi Efendi duâ eylemiş ve akîb-i duâda Binâ Emîni Moralı Osman Efendi ile iki nefer mahdûmlarına bölüklü ve şeyh efendiye çukayakaplı sincap kürkleri ve kalfa vesâir me'mûrlara mızıkalar çalındığı hâlde hâl-i münâsibe aksa olunmuştur.*” şeklinde özetlenmiştir.¹⁷⁵

Sanayi mirası olarak köklü bir sistemle uzun yıllar varlığını devam ettirmiş olan Tersane, husûsî çalışan mimarlarla tamir ve inşâ faaliyetlerini kendi içinde yürütmüştür. Divanhane gibi inşâ faaliyetleri sonucu yapılan törenler de padişah ve yakınındakilere yemek daveti şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁷⁶

Sivil mimarî örneği olarak Unkapanı Köprüsü'nün açılışı ise oldukça farklı olmuştur. Regaib Kandili'nin ertesi günü, Azapkapı'da toplanan devlet erkânı ve padişah; dualar, kurban kesimi, gemi geçidi ve top atışları arkasından köprüden karşıya geçmiş ve bir müddet dinlenmeden sonra tören sona ermiştir.¹⁷⁷

Sivil mimarî örneklerinden Valide Sultan Hastanesi'nin açılışı da benzer kademelerle cereyan etmiştir. Açılış için çoğu zaman yapıldığı gibi Cuma günü tercih edilmiş, Cuma namazı hastane camiinde kılındıktan sonra selamlık resmi Fatih Camii'nde eda edilmiştir. Sonra Padişah ve devlet erkânı hastaneye gelip, Murat Molla şeyhinin duasından sonra eksikliklerin tesbit edilip giderilmesi amacıyla hastaneyi gezmişlerdir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, I, s.269; Bk. **Tez**, s.14.

¹⁷⁵ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, II, s.144; Bk. **Tez**, s.19.

¹⁷⁶ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, IV, s.168; Bk. **Tez**, s.26.

¹⁷⁷ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, V, s.59; Bk. **Tez**, s.29-30.

¹⁷⁸ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.71; Bk. **Tez**, s.38-39.

Bir başka sivil mimarî örneği olan çeşmelerin ise açılış törenleri de farklılık göstermektedir. Aksaray'da Vâlide Sultan tarafından yaptırılan camiin açıldığı gün, çeşmeden şeker şerbeti akıtılarak İstanbul halkına sunulmuştur. Yerinin meydana alınıp camiin yanına nakledilmesini anlatan Ahmet Lûtfî Efendi, çeşmenin tatlı suyunun iki mâsûrasının Sultan Mahmud'un bendinden, üç mâsûrasının da Sofular Çeşmesi'nden getirildiğini nakletmiştir.¹⁷⁹

Ayasofya Camii'nin tamirinden sonra açılışı, inşâ edilen camilerin açılışına benzemektedir. Özel bir gün olarak Ramazan'ın ilk günü açılış için tercih edilmiş ve Cuma namazı orada kılındıktan sonra selamlık resmi de orada icra edilmiştir.¹⁸⁰ Çırağan Sarayı yakınında inşâ edilen Mecidiye Camii'nin açılışı da Cuma günü namazdan sonra selamlık resminin icra edilmesiyle yapılmıştır.¹⁸¹ 26 Aralık 1854'te Ortaköy Camii'nin yeniden yapılmış hali¹⁸², 24 Mart 1855'te inşâsı biten Vâlide Sultan Camii¹⁸³, tamirinin ardından Süleymaniye Camii¹⁸⁴ aynı şekilde açılışları yapılarak hizmete girmişlerdir.

Aksaray'da yanan Kâtip Camii yerine inşâ edilen Valide Sultan Camii'nin açılışı ise öncekilerden biraz daha farklı seyretmiştir. Tarih-i Lûtfî'de şu ifadelerle yer almaktadır: *“Bir müddetten berü İstanbul'da, Aksaray'da muhterik olan Kâtip Câmii'nin yerine Vâlide Sultan tarafından müceddeden kârgîr olarak inşâ olunmakta bulunan câmi-i şerîf kâffe-i levâzım-ı inşâiyye ve tezyîniyye ve tefrîşiyesiyle rehîn-i hüsn-i hitâm olmakla, seksen dokuz Muharrem'inin yirmi altıncı (5 Nisan 1872) günü gâyet mutantan olarak resm-i küşâdı icrâ olunmuştur. Şöyle ki, yevm-i mezkûrda Beşiktaş Saray-ı Hümayûnu'ndan câmi-i mezkûra kadar güzergâh-ı Sultânî'ye tesâdüf eden yerlerde asâkir-i muntazama ve zabtiyye saf-beste-i selâm, Vâlide Sultan Hazretleri ve Sadr-ı A'zam ile Şeyhülislâm, Serasker Paşa ve Mâbeyn Müşîri hâzır oldukları halde , Sultân-ı müşârunileyhâ kemâl-i debdebe ve ihtîşam ile maiyyet-i aliyyelerinde Şehzâde Yusuf Efendi ile hemşireleri Saliha Sultan ve sâir selâtîn-i ismet-âyin muhadderât-ı iffet-rehîn câmi'-i mezkûre bi'l-vüsûl kurbanlar zebhiyle hîn-i*

¹⁷⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.80; Bk. **Tez**, s.53.

¹⁸⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.185; Bk. **Tez**, s.46.

¹⁸¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.188; Bk. **Tez**, s.46.

¹⁸² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.110; Bk. **Tez**, s.49.

¹⁸³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.115; Bk. **Tez**, s.49-50.

¹⁸⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.56; Bk. **Tez**, s.50-51.

küşâdda hazır bulunarak ve edâ-yi salât ederek, câmi-i şerîf hademesiyle sâir erbâb-ı ihtiyâcı mesrûr ve edâ-yı da'avât-ı hayriyyelerine mecbûr buyurdular. Hizmet-i inşâiyyede bulunanlara alâ-mekâdirihim taltifât-ı aliyye icrâ buyurulduğu misillû Sermi'mâr Serkiz Bey'e murassa' bir küt'a enfiye tabakası ihsân buyurulmuştur. Zikrolunan alay münâsebetiyle yevm-i mezkûrda birkaç saat ta'til edilen tramvay için kumpanyasına taraf-ı Sultânî'den yüz lira verilmiştir.”¹⁸⁵

Endüstriyel mimarî içinde ele alınabilecek bazı fabrikaların ve sanayie hizmet eden binaların çokça yapıldığı halde açılışının yapılmayıp resmî işlemler tamamlanır tamamlanmaz kullanılmaya başladığını görmekteyiz. İzmir’de Düzoğlu Hoca Karabet ile Hoca Mihran tarafından yapılan kağıt fabrikası¹⁸⁶, Erzurum’da tophane ve baruthane inşâsı¹⁸⁷, Yedikule’de gazhane inşâsı¹⁸⁸ ve demiryolları gibi örnekler verilebilir.

2.3.3 Yapıların Vakıflara Devredilmesi

Mimarî yapıların uzun süre sağlam bir şekilde hizmet verebilmeleri için düzenli gelirlere ihtiyacı vardı. İnşâ ve tamir masrafları yanında orada hizmet verenlerin ücretlerinin de ödeneceği, bu düzenli gelirler yapının inşâsı kadar ömrünün de düşünülüp vakıf yoluyla güvenlik altına alınmasıyla elde ediliyordu. Hangi yapının nasıl korunacağı, vakıf gelirlerinin nerelere ve ne şekilde harcanacağı, kimlerin ne kadar ücretle nasıl çalışacakları, kadı tarafından tescil edildikten sonra yürürlüğe giren vakfiyelerde belirtilmiştir.¹⁸⁹

XIX. yüzyılda vakıf sistemi birtakım değişikliklerle devam etmiştir. Tarih-i Lûtfî’de Hasip Paşa’nın biyografisinde Evkaf Cibâyeti (vakıflara ait vergi ve diğer gelirlerin toplanması) ile görevliken, Nusretiye Camii’nin kâtipliğine getirilmiş ve bu görevindeki başarısıyla Mabeyn-i Hümayûn’a atanmış olduğu ifade edilir. Sonrasında

¹⁸⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.15; Bk. **Tez**, s.76-77.

¹⁸⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.152; Bk. **Tez**, s.44.

¹⁸⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.137; Bk. **Tez**, s.57.

¹⁸⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.54; Bk. **Tez**, s.78.

¹⁸⁹ Abdülkadir Dündar, **a.g.e.**, s.181; Yusuf Küçükdağ, Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Konya 1997, s.91-92.

Evkaf Nezareti'nin bütün vakıfların birleştirilmesi ile oluştuğu ve ilk yöneticisinin Hasip Paşa olduğu şeklinde bir bilgiye yer verilir.¹⁹⁰

Evkaf Nezareti II. Mahmud tarafından diğer nezaretlerle birlikte teşkil edilmiştir.¹⁹¹ Taşradaki bütün vakıf mütevellileri bu kuruma bağlanmıştır ve vakıflarla ilgili tasarrufların bu kurumun haberi olmadan yapılmaması için bir nizamnâme hazırlanmıştır. Bu konuyla ilgili satırlardan sonra Tarih-i Lûtfî'de, hayrat ve müberrât denilen vakfedilmiş eserlerin tamire muhtaç olan kısımlarının hangi durumlarda ne ölçülerde yapılacağına da belirli düzen çerçevesinde yürütüldüğü anlatılmaktadır. Devamında vakıf eserlerin kubbelerini ve su yollarını örten kurşun levhaların eskiden kalın olduğundan dayanıklı olduğunu, fakat artık bu levhaların ince üretilmesi ve kullanılmasıyla eserlerin çabucak harap olup hizmetinin aksadığını, bu nedenle kurşuncuların daha kalın levhalar için denetlenmesi görevinin de Evkaf Nezâreti'ne bırakıldığını öğreniyoruz. Ayrıca vakıf görevlilerinin maaşlarına yapılan zamdan anlıyoruz ki, vakıf hizmeti yapanların maaşları da Evkaf Nezâreti tarafından karşılanmaktaydı.¹⁹²

Aynı ciltte geçen Âsâr-ı Hayriye başlığı altında zikredilen “*Hayli vakitten beri ta'mîr ve inşâlarına takayyüt olunmayan olunmayan birtakım cevâmi' ve mekâtib ve çeşme ve iskelelerin evkaf hazînesi tarafından refte refte ta'mîr ve inşâlarına himmet olundu*”¹⁹³ şeklindeki cümleden, cami, okul, çeşme ve iskele gibi hayır eserlerinin ta'mir ve inşâları için gerekli harcamaların da Evkaf Hazînesi'nden karşılandığını, bu nedenle inşâ ve tamir işlerinin bir elden zaman zaman yapıldığını anlıyoruz.

Tarih-i Lûtfî'de verilen bilgilerden biri de, Evkaf Hazînesi'nin iki kısımdan oluştuğudur; biri Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı ile İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de olan vakıf eserler, ikincisi taşralarda bulunan cami, mektep, medrese, imaret ve köprü gibi

¹⁹⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.88; Bk. **Tez**, s.68-69.

¹⁹¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

¹⁹² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.3; Bk. **Tez**, s.27.

¹⁹³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.123; Bk. **Tez**, s.34.

hayrât ile onların gelirleridir. Birtakım usulsüzlükler, gecikmeler ve yolsuzluklara dayalı şikayetler sonucu kurum, Bâb-ı Fetvâ'ya yani Şeyhülislamlığa devredilmiştir.¹⁹⁴

Diğer taraftan vakıf eserlerin çok çeşitlendiğini ve kişilerin maddi durumları ve otoritelerine göre imkânları nisbetinde eserler yaptığını görüyoruz. Ahmet Lûtfî Efendi, Ağa Hüseyin Paşa'nın vefatı üzerine biyografisini eserine alırken pek çok vakıf eserini de şöyle sıralamıştır:

1. *Boğaz muhâfızı iken yirmi sekiz kıt'a kıla'-ı hâkâniyenin mücedded sûretiyle bedeninden ta'mîri,*
2. *Kilisor Kalesi'ne müceddeden sahrınc inşâsı,*
3. *Kalender Kasr-ı Hümayûnu'na kanavât ferşiyle dağdan müceddeden mâ-i lezîz icrâsı,*
4. *Balta Limanı'yla Çakal Burnu tabyalarının ta'mîrât-ı külliyesi,*
5. *Bâb-ı Seraskerî'de Harîk Kulesi*
6. *Şumnu'ya dört saat mesâfeden getirdiği mâ-i lezîz ve çeşmesiy-çün bıraktığı nukûd-ı vakfiye ile mutasarrıf olduğu sâhil-hâneyi dahi o cihete vakıf ve tahsîs eylemiştir*
7. *Şumnu'da kârgîr olarak ve Fedâyî ve Çengel nâmlarıyla iki kıt'a tabya,*
8. *Şumnu'da kârgîr köprü,*
9. *Silistre'de câmi, mekteb, medrese,*
10. *Lom Kasabası'nda iç kalede mea-vakfiye câmi-i şerîf,*
11. *Niğbolu kazâsında iki çeşme,*
12. *Niğbolu Kalesi'nin ta'mîriyle müceddeden zahîre anbarları,*

¹⁹⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.71; Bk. **Tez**, s.74-76.

13. *Efcar Kalesi'nin mücedded hükmünde ta'mîri,*
14. *Belgratçık kazâsında atîk kalenin ta'mîriyle mücedded tabyalar ve kârgîr ve gâyet metîn olarak yirmi sekiz pâre toplu kale; kazâ-i mezkûrde çeşme,*
15. *Vidin'de koç ta'bîr olunur istibdâl-i zehâyir için üç mahâlde cesîm anbarlar,*
16. *Vidin'de Sedd-i Nusret nâmiyla otuz iki topu hâvî mea-cephâne ve karakolhâne müceddeden kal'a,*
17. *Beher sene mevlid-i şerîf kırâati ve haftada bir hatm-i şerîf için mükemmel evkaf,*
18. *Vidin'de Kumbayırı kapısında yirmi sekiz pâre topu hâvî mea-cephâne kârgîr kal'a,*
19. *Lom suyu üzerinde yedi gözlü kârgîr köprü,*
20. *Filibe'ye iki buçuk saat mesâfeden getirdiği mâ-i lezîz için kırk üç adet çeşme ile kârgîr şadırvan,*
21. *Edirne'de Havas Mahmud Paşa'da çeşme ve şadırvan,*
22. *Lüleburgaz Câmi-i şerîfiyle şadırvan,*
23. *Dersaâdet'te iskele başında Mirgûn'da iskele başında kârgîr muvakkithâne,*
24. *Vidin'de ve Edirne'de askerî hastahâneleri.*¹⁹⁵

Gerek sivil, gerek askerî, gerekse dinî mimarî örneği olsun her türden eserin inşâ edilerek vakfedilmiş olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında Hüsrev Paşa'nın hayratı Nakşibendiyye tekkesi ve kütüphanesi¹⁹⁶, Cidde Valisi Nûri Efendi'nin su yolu ve iki çeşme hayratı¹⁹⁷, Rumeli Kazaskeri Refet Efendi'nin tekke hayratı¹⁹⁸ ve Ateş

¹⁹⁵ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

¹⁹⁶ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.223; Bk. **Tez**, s.50.

¹⁹⁷ A. Lütflî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.95; Bk. **Tez**, s.61-62.

Mehmed Paşa'nın Tersane'de taş havuz, kârgîr divanhane gibi hayratı¹⁹⁹ farklı mimarî özelliklere sahip vakıf eserler olarak Ahmet Lûtfî Efendi'nin eserinde yer alan biyografilerde geçmektedir.

1287 (1870)'de gece ve gündüz eğitim vermek üzere yine Sultan Selim Camii civârında yeni bir okul yapılmıştır. Binasına yapılan masraf dışında sürekli masrafını karşılaması için Eski, Yeni Maliye Daireleri ve Bâb-ı Seraskerî altında ve girişinde inşâ edilen dükkânların kirâsı tahsis edilmiştir.²⁰⁰ Buna göre vakıf sisteminin Ahmet Lûtfî Efendi'nin konu edindiği yılların sonuna değin, devredilecek binaların masrafları için tahsis edilen gelirlerin de düşünülmesi şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılda vakıf eserleri Evkaf Nezareti tarafından devralınıp, tamir ve inşâ faaliyetlerinin kurumun hazinesinden karşılandığını ve kiralama, devir gibi resmi işlemlerin bu kurum kontrolünde gereken nizamnamelerle devam ettiğini görmekteyiz.

¹⁹⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.70; Bk. **Tez**, s.79.

¹⁹⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.130; Bk. **Tez**, s.55.

²⁰⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.107; Bk. **Tez**, s.70.

3. BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNDE ÜSLÛP ARAYIŞI

Aptullah Kuran, Hassa Mimarları Teşkilatı'nın öneminin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren azaldığını belirtirken bunun nedenini Lale Devri ile başlayan Batılılaşma döneminde Hassa mimarlarının Avrupa tarzındaki mimari ile baş edemeyip, onun gereklerine ayak uyduramamaları olarak tanımlar.²⁰¹ Hassa mimarlarının “binayı inşâ ederken biçimlendirme” olarak tanımlanabilecek klasik inşâ metodu, Rönesans mimarî uygulamasından farklıydı. Bu durum Batılılaşma döneminin açılmasıyla birlikte Osmanlı klasik üslubunu devre dışı bırakmış ve meslekî uygulamayı değiştirmiştir. Hassa mimarları mesleki açıdan bina emini derecesine düşerken, tasarım işi yabancı mimarlara kalmıştır.

Fakat görüyoruz ki, mimarların eğitim eksiklikleri ve bu eksikliğin bir türlü giderilememesi, gelirlerinin yetersizliği nedeniyle yolsuzluğun artması teşkilatın bozulmasına neden olmuştur. Kuran'ın bahsettiği yarış hiç başlamadan sona ermiş ve yeniden teşkilatlanma aşamasında Osmanlı mimarları, konumlarını daha eğitilmiş ve teknik becerileri gelişmiş yabancı mimarlara kaptırmışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı Klasik Mimarî üslûbundan uzaklaşmış ve o dönem Avrupa'sını etkileyen akımlar ön plana çıkmıştır.

Türkiye'deki ilk kesin Avrupa etkilerini, Rokoko bezemenin kısa bir sürede klasik bezemenin yerine geçtiği I. Mahmud (1696-1754) zamanında görmekteyiz. XV. Louis Fransa'sının Türk kültüründeki kesin etkileri sonucu Avrupa'daki Klasisizm, Romantizm, Historisizm ve Jugendstil (Art Nouveau) sıranın aksine Rokoko Barok'tan önce İstanbul'a gelmiştir. I. Mahmud'un yaptırdığı Nuruosmaniye Camii olağanüstü bir mimarî tasarımıdır ve Barok üslubun gerçekten yerel bir uygulamasıdır. II. Mahmud

²⁰¹ Aptullah Kuran, “19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi”, **Celal Esat Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri**, İstanbul 1994, s.234-240.

döneminde ise Ampir üslubu kendini gösterir.²⁰² Tophane’de bulunan 1826’da yapımı tamamlanmış Nusretiye Camii Türk Ampir üslubunun ilk eseridir.²⁰³

Doğan Kuban bu dönemi Osmanlı Devleti’nin çöküş yaşamasına rağmen sanatının ilerlemesi ve bugünlere büyük bir miras olarak kalması şeklinde yorumlarken; genel kabul bu dönemin gerileme ve çöküş düşüncesinin paralelinde gelişen “güçlü olana özenti” temelli taklit dönemi olarak yorumlamıştır.

Kuran, dönemi Avrupa ölçeğinde değerlendirirken Batılılaşmanın nedenleri üzerinde farklı yolda bir fikir belirtmektedir. Bunu yaparken Avrupa’daki sanatın tarihî süreciyle bizdeki etkilenme dönemini karşılaştırır. XIX. yüzyıl Avrupa’da Rönesans-Reform-Aydınlanma dönemlerinin ardından Fransız devriminin itici gücüyle siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük atılımlar yapılarak ileriye doğru sıçranırken sanatta geriye dönüş yaşanır; monarşi ile özdeşleşen Barok sanatı yerini neo-klasik sanata bırakır. Bununla Eski Yunan mabedinden esinlenen yapıların demokrasi çağrışımı yapması, eski Roma yapılarının görüntüsü ile Roma ve Fransa imparatorlukları arasında romantik bir bağ kurulması öngörülür. Neo-klasizm Vitruvius’un beş klasik üslubuna dayanıyordu.²⁰⁴ Oysa Osmanlı Klasik mimarisinde sütun saçak düzenine bağlı üsluplar yoktu. Mukarnaslı ve baklavalı sütunlar Osmanlı Klasik mimarisindeki farklı düzenlerin göstergesi değil, çoğu kez birarada kullanılan süsleme öğeleriydi. Bu yüzden ki, Avrupa Klasik mimarisinin Osmanlı yapısıyla bütünleşmesi daima yapay bir düzlemde kalmış, Osmanlı toplumunun çok küçük bir bölümü biçimlerin gerisindeki Grek ve Roma sembolizmini anlayarak bundan zevk almıştır.

Öte yandan, içerdği süsleme öğeleri Türk mimarisine yabancı olsa da imparatorluk imajı ile yüklü olan Neo-klasizm Osmanlı Devleti’nin kendini yenileme

²⁰² Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, Yem Kitabevi, İstanbul 2007, s.505.

²⁰³ Aptullah Kuran, **a.g.m.**, s.235; Semavi Eyice, **İstanbul: Petit Guide a travers les Monuments Byzantins et Turcs**, İstanbul 1955, s.107; Tahsin Öz, **İstanbul Camileri II**, Ankara 1965, s.150; Oktay Aslanapa, **Turkish Art and Architecture**, London 1971, s. 236.

²⁰⁴ Dor ve İon Düzenleri Yunan yapısının dikey kesidi bir platform, sütun ve saçaklıktan oluşur. Bu üç bölümün bileşimine ve birbirleriyle olan ilişkisine düzen adı verilir. Bu düzenler ayrıntıları ve bölümlerinin birbirlerine olan oranı açısından birbirlerinden ayrılırlar. Düzenler isimlerini Yunanistan’da en çok kullanıldıkları bölgelerden alırlar. Dor düzeni kıta Yunanistanında ortaya çıkmış olup orada ve Yunanistanın batı kolonilerinde tercih edilen tarz olmuştur. İon düzeni Ege adalarında ve Anadolu’nun batı kıyılarında tercih edilir. Ancak bu mutlak bir kural değildir, nitekim İon düzeninin Atina’da sık sık kullanıldığı görülür. Korint düzeni çok daha sonra ortaya çıkmıştır.

girişimi ile bağdaşıyordu. Neo-klasik mimarinin bir varyantı olan ve zarif Dor ve İyon sütunları, burmalı sütunçeler, kabartma buket ve girlandlarla vurgulanan Ampir, Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı mimarisine girmiştir.²⁰⁵

Avrupa ile iyi ilişkiler kurma, üstünde bulunduğu topraklar itibariyle bir Bizans ya da Yunan mimarisinin değerlerine yabancı olmama, aydınların cumhuriyetçi fikirleriyle örtüşmesi, yabancı otoriteler karşısında prestij sağlaması ve yeni eserlerin verileceği alanlarda en iyi örneklerin Avrupa mimarisinde bulunması gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda Barok ve Ampir üsluplarının etkisinde eserler ortaya çıkmıştır. Her sosyal olay gibi Osmanlı mimarisindeki değişimleri de tek bir nedene bağlamak insani olanla bağdaşmaz. Bu yüzden Osmanlı mimarisinde yeni arayışlar gerektiren iç ve dış etkenleri daha ayrıntılı bir şekilde şöyle sıralayabiliriz:

a) Askerî kurumları zayıflayan (yeniçeri ocağının son durumu ve kaldırılması) ve ekonomik kriz yaşayan Osmanlı Devleti'nde batıya açılma politikası gerekliydi. Önceki dönemlerde batıyla tek taraflı kurulan ilişkiler, bu dönemde dış ülkelere gönderilen elçiler ve İstanbul'a gelen yabancı uzmanlarla daha geniş boyutlara ulaştı. Yabancı elçilerin getirdikleri hediyeler, Türk elçilerin dış ülkelerde gözdedikleri sosyo-kültürel yaşam, askeri yönetim ve mimari özellikleri yansıtan seyahatnameler ve beraberlerinde getirdikleri nesneler değişimin ilk adımını oluşturmuştur. İstanbul'da dekorasyon elemanları, mobilya, aksesuar gibi küçük parçalarla görülen ilk etkiler sonraları yapısal elemanlar ve cephelere de sıçramıştır.²⁰⁶

Bu eşyaların hediye vs. gibi bahanelerle saray ve çevresi tarafından edinildiğini Tarih-i Lûtfî'de alaylı ifadelerle ele alınırken görüyoruz. *“İran Şâhı'nın Bağdad'a hîn-i seyahâtinde Bağdad Hazînesi'nden üç milyon üç yüz seksen bir guruş sarf olunmuştur. Şâh-ı müşârunileyh için Avrupa'dan mübâyâ'a olunan birtakım eşyâ-yı müzeyyene Bağdad'ın harâretine mukâvemet edemeyeceği cihetle, eşyâ-yı mezkûre muahharen takımıyle İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'un câzibe-i hârresine dayanabilmiş midir bilmem? İran Şâhı'nı ağırlayacak eşyâ-yı müzeyyene-i miliyemiz yok muydu ki, Avrupa*

²⁰⁵ Aptullah Kuran, **a.g.m.**, s.235.

²⁰⁶ Betül Bakır, **Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s.93.

eşyâ-yı müzeyyenesine ihtiyâç messetmiş. Bu gibi beyhûde sarf olunan mebâliğin zahmetsizce elde bulunması bâ'is-i tebzîri olması melhûzdur."²⁰⁷

Batıyla kurulan ilişkilerde, özellikle kapitülasyonlarla içeri giren Fransız malları ve Fransa'ya gönderilen elçilerin beraberlerinde getirdikleri eşyalar ve sarayın yönlendirmesiyle Fransız Rokokosu, Barok ile aynı zamanda cepheler ve yapısal elemanlarda kendini hissettirmiştir.

b) Yabancı uzmanlar ve teknik elemanların askerî mimaride tasarladıkları kışlalar ile kışla camileri de işlevsel gereksinim olarak doğmuş ve değişik tasarımlarla karşımıza çıkmıştır. Giderek yapısal modaya dönüşen bu tutum, yabancı sanatçıların bu modaya uygun saray yapıları ve elçilikler inşâ etmeleriyle yaygınlaşmıştır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, kurulmak istenen askerî sistemin onlara hiç benzememesi amacına yönelik bir dizi yenilik dönemi başlamıştır. Mimari açıdan bu fikrin bir uzantısı olarak yeniçeri kışlalarına hiç benzemeyen, herhangi bir geleneği devam ettirmesi düşünülmeyen özgün yapılar ortaya çıkarılmıştır. Selimiye Kışlası gibi yapılar külliyelerin yerleşim merkezi olduğu, şehircilik anlayışının değiştiği XIX. yüzyılda mescid yahut camileri, ortada geniş avluları, Hünkâr köşkleri gibi ek yapılarla yerleşim yerlerinin merkezini teşkil etmişlerdir. Kuleli, Rami, Davutpaşa, Gümüşsuyu, Taşkışla gibi kışlalar da aynı sistem çerçevesinde, yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için, yeni şehircilik anlayışının bir parçası olarak merkezde olacak şekilde yapılmışlardır.

Kışla mimarisi iki yüzyıl, yeni saraylarla birlikte, Osmanlı başkentinin mimarîdeki anıtsal boyutlarını saptamış, mimarînin ağırlıklı üslûbunu da Avrupa Neo-klasik öğretisi içinde sunmuştur. Osmanlı Devleti kentlerinde kışla yapıları, askerî örgütünün merkezî yapısına bağlı olarak birbirine benzeyen şemalarla yapılmışlardır.²⁰⁸

c) Askerlik sisteminin bozulması, yönetimdeki aksaklıklar, sınır sorunları ve savaşların getirdiği ağır yükler Anadolu ve Rumeli halkını İstanbul'a göçe itmiştir. İstanbul'a artan göçle yerleşim sınırları sur dışına çıkmış Üsküdar, Haliç ve Boğaziçi

²⁰⁷ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.50; Bk. **Tez**, s.73-74.

²⁰⁸ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.557.

dönemin gözde iskan bölgeleri haline gelmiştir. Böyle bir durumda önce Lale devri gibi yöneticilerin halkı Kağıthane ve Sadabad'da yoğun inşâ faaliyetleri ile yapılan köşk, yalı ve mesire yerleri ile eğlendirmeyi uygun bulmuşlardır.

Avrupa'dan Barok üslûbu ile gelen yeni şehircilik anlayışı kapsamında yapılan açık hava düzenlemeleri ve su yapıları, Türk Barok'unda saray çevresi ve mesire yerleri gibi dar bir alanda uygulama alanı bulmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılda yabancı etkilerin yoğun olarak hissedildiği havuz, kaskad, selsebil gibi sivil mimarî örneklerine çokça rastlanmıştır. Her ne kadar bu durum sivil mimarîde XIX. yüzyılda etkisini yitirse de yabancı mimari etkisi Barok ve Ampir üslûplarında pek çok alanda yaygınlaşarak devam etmiştir.

d) Külliye anlayışının değişmesiyle örgün ve yaygın eğitim ihtiyacını karşılayan mektep, medrese ve cami birlikteliği bozulmuştur. Eğitimin değişik kademelerine hitap edecek ve hizmetine uygun yapıda Sıbyan Mektepleri, Rüştîyeler, Tıbbiye ve Harbiye Mektepleri, Darülfünun ve Darülmuaallimat gibi okullar açılmıştır. Çocuk gelişiminin değişik kademelerine hitap ettiği için mimarî yapıları farklılık gösteren bu okullar yanında bağımsız kütüphaneler de inşâ edilmiştir. XIX. yüzyıldaki örnekleri eklektik üslûba uygun olarak vakıf eser şeklinde yaptırılan bu mektep ve kütüphaneler yaygın olarak Osmanlı Devleti sınırlarında yerlerini almışlardır.

e) Barok akımı yansıtan yapısal ilkelerin Türk mimarisine göre yorumlanarak, yabancı elemanların Klasik Türk Mimarîsi elemanlarıyla beraber kullanılması ve bunların içinde öğütülmesiyle Türk Barok'u ortaya konulmuştur. Her ne kadar Türk Barok'unda yabancı sanatçıların etkileri olduğu fikri hakimse de, bu dönemde Hassa Mimarları Teşkilatı'ndan yetişen Türk mimarların da olduğu son dönemlerde yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır.²⁰⁹

Ortaya çıkan eserler tam da üslubunun eseri olmaktan uzaktır. Osmanlı mimarîsi bu konuda kendine has bir tarz oluşturmuştur. Avrupa mimarîsinde Barok adı verilen görkemli mimari üslupla Türkiye'deki Barok adı altında toplanan mimarî yapıların tasarımsal ilişkisi sınırlıdır. Osmanlı mimarîsi bir Barok dönem geçirmemiştir.

²⁰⁹ Betül Bakır, *a.g.e.*, s.94.

Geçirmesi de olanaksızdı. Çünkü Barok üslûbun arkasında çok fazla kuram, çok fazla heykel, heykelsi davranış ve Türkiye’de sözkonusu olmayan bir Katolik “Yeniden Doğuş” vardı.²¹⁰ Felsefî temelleri Katolik inancının ikonoklazma ile kayıtsız şartsız kendine bağladığı insanların özgür düşünce ile aydınlanıp bu sefer bizzat heykel vb. ikon yapılara ağırlık veren mimarî üsluplarla klisenin karşısına çıkmaları ve ona meydan okumaları olarak tanımlanabilecek Barok ve güçlünün hükümranlığını sembolleştiren Ampir üslûbunun Osmanlı Devleti’nde altyapısı yoktu ve elbette olamazdı. Fakat kendine özgü bir yolla bundan etkilenmesi de kaçınılmazdı. Bu yüzden Osmanlı mimarîsi kendine has bir Barok ve Ampir üslûbunun kurucusu ve uygulayıcısı olmuştur.

XIX. yüzyıl yapılarına baktığımızda bu etkilenme ve kendine özgülüğü daha iyi anlayabiliriz. II. Mahmud zamanında yapılan Alay Köşkü Türk Ampir üslûbunun bir örneğidir.²¹¹ Türk Ampir üslûbunun en önemli örneği II. Mahmud Türbesi’dir. Bu yapı bitkisel motifli friz kabartmaları, stilize Korent başlıklı pilastrları, yuvarlak kemerli pencereleri, rozet ve asma desenli dökme demirden pencere parmaklıkları, düz ve sade duvar yüzeyleri ve ağırbaşlı görünümü ile Türk Ampir’inin bütün özelliklerini taşır.²¹²

Türk Ampir üslûbunun diğer önemli eserlerinden biri de Dolmabahçe Bezmiâlem Vâlide Sultan Camii’dir. Tek kubbeli cami ile hünkâr köşkü’nün birleşiminden oluşan bu cami, pencereli kasnağın kaldırılarak kubbe pendentiflerinin dışarıda da gösterilmesi ve pencerelerin çember oluşturacak şekilde yapılması nedeniyle Nusretiye Camii’nden farklıdır. Dolmabahçe Sarayı’nın ana binalarıyla eş üslûpta olan cami, hünkâr kasrında Neo-Klasik, cephe ve minarelerinde Barok’tur. İstanbul’un en ince minarelerine sahiptir.

Mecidiye Camii’nin kare harîmi, dairesel büyük taçkemerlerle sonlanmaz, kubbe kasnağı yoktur. Pencere düzeni klasik olup, hünkâr mahfiline birleştirilen minarelerin şerefeleri ilginç mukarnaslarıyla Barok’u andırır. Ortaköy Camii ise güçlü bir duvar cephesi plastigine sahiptir. Camiinin çok ağır köşe profilleriyle içbükeyleşen

²¹⁰ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.508.

²¹¹ Semavi Eyice, **a.g.e.**, s.20.

²¹² Aptullah Kuran, **a.g.m.**, s.235.

kenarları İstanbul'un Barok etkisi en fazla olan yapısını oluşturur. Fakat cami herhangi bir seçmeci üslûba girmez, çoğulcu bir üslûba sahiptir.²¹³

Kuran'a göre Dolmabahçe Bezmialem Vâlide Sultan Camii'nde olsun, Ortaköy Camii'nde olsun, dört büyük kemere binen ve köşelerde ağırlık kuleleriyle pekiştirilen kubbeli, kare planlı klasik cami yapısı sürmekte; değişen bu klasik yapının dış ve iç duvar yüzlerine uygulanan bezeme olmaktadır.²¹⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi farklılık sadece bezeme değil kubbe kasnağından, pencere düzenine, hünkar mahfili fikrinden, minare yeri ve inceliğine pek çok şekilde kendini göstermektedir. Malzemelerde taş yerini mermere bırakmıştır, duvarlarda ise küfeki taşının yanında taş-tuğla alması malzeme de kullanılmıştır. Kubbe basıklığı klasik yapılara oranla azalmış, kasnak kaidesiyle yükseltilerek yapıların yüksekliği sağlanmıştır. Sütun kalınlıkları azalmış, mukarnasların yerini S ve C kıvrımları, iyonik ve kompozit sütun başlıkları almıştır. Bezemelerde Rokoko etkisindeki çizgisel hatlar, deniz tarağı motifleri ve akant yaprakları yer almıştır. Minareler incelirken kaideler soğan şeklini almaya başlamış, şerefe altlarında mukarnaslar yerine perde motifli ve geometrik kabartmalar, akant yaprakları kullanılmış, külahlar ise taştan yapılmaya başlamıştır. Merdivenler yükselmiş, halka yakınlaşmak isteyen padişahların arzularına uygun olarak girişinde hünkar mahfili yapılan cami tipleri ortaya çıkmıştır. Böylece külliye düzeni bozulmuş, onun kentin silüetindeki yerini kamu binaları ve kışlalar almıştır. Cephe elemanları simetrik düzende görünmese de bütün ile uyumlu yapılmıştır. Klasik cami tipinde pencerelerde genişlik-yükseklik oranları 2/3, 3/5, 4/5 iken Barok etkisinde bu oran 1/2 olmuştur.

Camilerin kare planlı ve tek kubbeli, tek harimli özellikleri devam etmiştir. Barok'un cephelerde içbükey ve dışbükey dalgalanmalar yaratan hareketi Türk Barok'unda etkili olmamıştır. Cephelerdeki hareket, S kıvrımlı başlangıç noktalarıyla, askı kemerleri, kornişler, kıvrımlı payandalar, dekoratif kemerli pencereler, ağırlık kuleleri gibi yapısal elemanların biçimlerinde aranmıştır. Yapılan sayısal analizler ve geometrik verilerin sonuçlarına göre cephelerde ve ana kütlede altın oran ve geometrik

²¹³ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.634.

²¹⁴ Aptullah Kuran, **a.g.e.**, s.236.

birlik vardır. Bu açıdan bakıldığında batı etkisinde kalınsa da geleneksel düzenden kopulmadığını görmekteyiz.²¹⁵

Dini mimarîde klasik cami kalıbı Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz zamanlarında bütünlüğünü korurken, aynı durum saray yapıları için geçerli değildir. Dolmabahçe Sarayı'nın iç mimarî kuruluşu geleneksel Türk evine dayanır. Bir orta sofanın dört köşesinde odaların bulunduğu eyvan şeması hakimdir. Bu şemanın Anadolu Selçuklu yapılarında, erken dönem Osmanlı imâret camilerinde, Çinili Köşk'te görülür. Cami mimarîsinde olduğu gibi saray mimarisinde de plan ve oran sürekliliğinden bahsedilebilir. Öte yandan Mimar Sinan'ın, Davud ve Mehmed Ağa'ların unutulduğu XIX. yüzyılda Osmanlı elitlerinin tutumunun geleneksel mimarîyi korumaktan çok Batı mimarîsine ayak uydurmak olduğunu da gözden ırak tutmayarak, dini mimari konusunda gösterilen tutuculuğun saray mimarisine yansımadığı söylenilebilir. Dolmabahçe Sarayı'nın dış mimari görünümü gibi, plan düzeninin de Batı'dan esinlenmiş olduğunu öne sürmek mantığa ters düşmeyecektir.²¹⁶

Kuran tezini yabancı örnekler ve Osmanlı'nın Batı taklitçiliğini kanıtlayan örneklerle desteklemeye devam eder. Dolmabahçe Sarayı'nın büyük boyutları, Osmanlı geleneğinde olmayan merdiven tasarımları ve Muayede Salonu bir yana bırakılırsa, geleneksel bir planın hakim olduğunu ifade eden Kuban²¹⁷ ise bizce hükmünün bir anda kalkmasının kolay olmadığı, kökeni Orta Asya'ya kadar dayanan bir sivil mimarî plan geleneğinin sürekliliğini vurgular. Bu eklektik mimarî üslûbun etkisindeki XIX. yüzyılda planın geleneksel kalıp, tasarımların değişmesi de görünüşte bir değişikliği işaret eder. Henüz geleneksel olandan kopulmamıştır. Fakat yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan ve Celal Esat Arseven'in "Yeni Klasik Türk Üslûbu" dediği Osmanlı Klasik Mimarî'sini diriltme akımıyla, eskiyi biçim olarak diriltme gibi bir Batılı bir tutumun izinden gidildiği için Batı etkisinin sürekli hale geldiği anlaşılmıştır.²¹⁸

²¹⁵ Betül Bakır, **a.g.e.**, s.95.

²¹⁶ Aptullah Kuran, **a.g.m.**, s.237.

²¹⁷ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.620.

²¹⁸ Aptullah Kuran, **a.g.e.**, s.238.

4. BÖLÜM

TARİH-İ LÜTFİ'DE GEÇEN XIX. YÜZYIL'DA YAPILMIŞ ESERLER

4.1 İnşâ Edilen Eserler

İnşâ edilen eserler arasında inşâsına karar verilip o dönem içinde şekillenen yapılar olduğu gibi, yangın vb. sebeplerle yok olup önceki durumuna uygun yapılmayan yani yeni bir plan ve yeni malzemelerle yeniden inşâ edilen binalar da bulunmaktadır.

4.1.1 Dinî Mimarî Çerçevesinde Yapılan Eserler

Celal Esat Arseven'in tasnifine göre şekillenen yapı türlerinden ilki dinî eserlerden oluşmaktadır. Camiler, tekkeler ve türbeler bu bölümde yer almaktadır.

4.1.1.1 Camiler

Dinî mimarî çerçevesinde yapılan eserlerin başında gelen camiler, XIX. yüzyıl itibarıyla plan geleneğinden kopmamış fakat bezeme amaçlı mimarî unsurlarıyla hayli farklılaşmışlardır. Avrupa kaynaklı Barok, Rokoko gibi mimarî akımlar Türk zevkine göre uygulanılarak pek çok eser meydana getirilmiştir. XIX. yüzyılın üslup çeşitliliğini yansıtan camiler ve külliye geleneğinin son bulmasıyla önem kazanan mahfillere bu bölümde değinilecektir.

4.1.1.1.1 Rumelihisarı Camii'ne Mahfil

Sultan I. Mahmud'un hayratından olan Rumelihisarı Camii'nin mahfili yerden mihraba bitişik olduğundan, II. Mahmud'un cami dışında bir mahfil dairesi inşâ ettirdiği Tarih-i Lûtfî'de 1249 (1833) tarihiyle kaydedilmiştir.²¹⁹ Kaynaklarda Sultan I. Mahmud'un Rumelihisarı veya yakınlarında bir cami yaptırdığı yer almamaktadır. Muhtemelen Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış olan Rumelihisarı Camii'ni tamir ettirmiş olmalıdır. Hünkar Mahfilleri külliye sisteminin sona erdiği XVIII. ve

²¹⁹ A. Lûtfî Ef., a.g.e., IV, s.115; Bk. Tez, s.24-25.

XIX. yüzyılda mimari açıdan önem kazandığı için II. Mahmud yapıdan ayrı olarak bir mahfil inşâ ettirmiş olmalıdır. Bugün bu camiin minaresi dışında ayakta kalan bir bölümü mevcut değildir.

4.1.1.1.2 Fevziye Camii

II. Mahmud'un İzmit'i ziyaretinde, Ahmed Fevzi Paşa'nın yaptırmış olduğu camiye gittiği ve ismini bânîsine nisbetle Fevziye Camii koyduğu nakledilmektedir.²²⁰

4.1.1.1.3 Nusretiye Camii

Tarih-i Lûtfî'de "Nusret" şeklinde yer alan cami Nusretiye Camii'dir. II. Mahmud'un vefatı üzerine verilen biyografisinde Tophane'de yaptırdığı Nusretiye Camii'nden bahsedilmektedir.²²¹ Ayrı bir bölüm halinde yer alıp, ayrıntılara girilmediği için yapım yılı ve inşâ görevlilerinden bahsedilmemektedir. Caminin Hünkâr Dairesi subasman²²² üzerinde yükseltilmiş, ön cephede bir merdiven motifi ön plana çıkmıştır. Caminin tasarımında, dönemin diğer camilerine göre, biraz da bu subasmanın varlığına bağlı olarak, yükseklik boyutu daha fazla vurgulanmıştır(bk. resim 30).²²³

4.1.1.1.4 Lüleburgaz Camii

Tarih-i Lûtfî'de Ağa Hüseyin Paşa'nın biyografisinde geçmektedir. Yaptırdığı pek çok eserden biridir. Tarih ve özel bilgi yer almamaktadır.²²⁴ Bu nedenle Mimar Sinan'ın eseri olan Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Camii'ni tamir mi ettirdi, yoksa farklı bir cami mi inşâ ettirdi bilemiyoruz.

4.1.1.1.5 Mecidiye Camii

Sultan Abdülmecid zamanında Çırağan Sarayı civârında inşâ edilen caminin 1849'da Cuma selamlığı ile açıldığı Ahmed Lûtfî Efendi'nin eserinde yer almaktadır. Ancak açılışla ilgili iki farklı kayıt yer almaktadır. İlki 1265 Zilhicce'sinin on altıncı

²²⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.63; Bk. **Tez**, s.31.

²²¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

²²² Sağlam bir taban oluşturmak için temel ile birlikte belli bir yüksekliğe ulaşmış yapının oturduğu bölüm. Bina eteği, etek duvarı.

²²³ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.631.

²²⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

günü²²⁵ (2 Kasım 1849) işaret ederken diğeri 1266'nın Muharrem ortalarını²²⁶ (Aralık 1849) işaret etmektedir.

Sultan Abdülmecid'in camiye Garabet Amira Balyan'a yaptırdığını ifade eden Doğan Kuban, derin bir giriş sofasının iki tarafında yer alan ve yarım dairelerle uzatılmış iki hol etrafında odaların yerleştirildiği Hünkâr Kasrı'nın camiye Baroksu şeklinde tanımladığını ifade eder.²²⁷

4.1.1.1.6 Hırka-i Şerif Camii

Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı caminin ilk halinin kârgîr kubbeli, geniş, zarif bir cami olduğunu Tarih-i Lûtfî'den öğreniyoruz.²²⁸ Aynı bölümde inşâ devam ederken Hırka-i Şerife'nin ziyaretinin sekteye uğramaması için Sultan Selim-i Atik Camii'ndeki (Yavuz Selim Camii) mahalle götürüldüğü yer almaktadır.

Caminin işlevine uygun değişik bir planı vardır. Hırka-i Şerif'in teşhir edildiği bölüm, Cami, Hünkâr Mahfili, Veysel Karanî ailesi için bir meşruta ve kompleksi korumak için bir Jandarma Karakolu'ndan oluşur. Eklektik özellik sergileyen yapının mimarı belli değildir. Cami ve Hırka-i Şerif'in teşhir edilip korunduğu yapı sekizgen planlı olup, sembolik olarak Kudüs'teki sekizgen planlı Kubbetü's-sahra'ya benzetildikleri düşünülmektedir.²²⁹

4.1.1.1.7 Ortaköy Camii

Ortaköy Camii hakkında Ahmet Lûtfî Efendi'nin verdiği bilgiler, caminin tekrar yapılması ardından 5 Rebiulahir 1271 (26 Aralık 1854)'te açıldığı hakkındadır. Mimarı ve eski hali hakkında bilgi yer almamaktadır.²³⁰ İlk halinin Mahmud Ağa tarafından yaptırılan bir mescid olduğu, Patrona Halil isyanında bu mescidin yıkıldığı; Kethüdâ Mehmed Ağa tarafından 1740'lı yıllarda yenilendiği Hadîkatü'l-cevâmi'de yer

²²⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.188; Bk. **Tez**, s.46.

²²⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.18; Bk. **Tez**, s.47-48.

²²⁷ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.634.

²²⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.83; Bk. **Tez**, s.48-49.

²²⁹ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.638.

²³⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.110; Bk. **Tez**, s.49.

almaktadır.²³¹ O dönemde Mehmed Kethüdâ Camii olarak bilinmektedir. Camiinin bugünkü halinin Tarih-i Lûtfî'ye uygun olarak Sultan Abdülmecid tarafından 1270 (1853)'te Nigoğos Balyan'a yaptırdığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.²³² Aradaki bir yıllık farkla birlikte, mimarı konusunda yeni arşiv kayıtları bulunduğu için farklı isimlerden bahsedilmesi gündemdedir.²³³ Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'de herhangi bir isim verilmemekle birlikte, iki düşünce için de açık kapı vardır. Ebniye Meclisi İdaresi 1849'dan itibaren inşâ faaliyetleriyle ilgilenmeye devam etmiştir. Fakat Abdülhalim Efendi'nin bu meclisin başında olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Abdülhalim Efendi bu meclisin başında olsa bile Nigoğos Balyan'ın yaptırma ihtimali bulunmakta ve "kalfalık" da o dönemde mimarlık bilgisi gerektiren bir kavram olarak kullanıldığından Nigoğos Balyan'ın yaptırmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Bu araştırma başka bir çalışmanın konusunu teşkil edeceğinden ayrıntıya girilmemiştir.

Ortaköy Camii'nde Hünkâr Kasrı ve Harim eşit ölçülerdedir ve kuzey-güney aksına göre simetriklik arz eder(bk. Resim 4). Beden duvarları dışarıdan da görülecek şekilde kubbeye birleşen ve teknik açıdan fayda getirmeyen içi boş, dışı dekoratif ağırlık kuleleriyle beraber pandantiflere dek yükselirler. Doğu-batı yönünde iki kanatlı ve iki katlı yapılan Hünkâr Kasrı padişahın deniz yoluyla da gelebileceği gözönünde bulundurularak yapılmıştır.²³⁴ Cami Türk Baroğu özelliklerini taşımaktadır. Dönemindeki camilerle benzerlik gösterir.

4.1.1.1.8 Valide Sultan Camii

Dolmabahçe'de inşâ edilen Valide Sultan Camii 5 Recep 1271 (24 Mart 1855) tarihinde selamlık resminin icrâsıyla açılmıştır.²³⁵ Tarih-i Lûtfî'de mimarı hakkında bilgi yer almazken, bugün Bezmialem Valide Sultan'dan ziyade Dolmabahçe Camii olarak bilinen cami, annesinin ölümü üzerine Sultan Abdülmecid tarafından tamamlatılmış, Garabet Balyan'a yaptırılmıştır. Cami kare planlı altyapı üzerine kubbeli

²³¹ Ayvansarayî, **Hadîkatü'l-cevâmi**, II, s.19.

²³² Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, cilt 6, s.143.

²³³ Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, cilt 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007, s.235-242.

²³⁴ Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, cilt 6, s.143.

²³⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.115; Bk. **Tez**, s.49-50.

ve yüksek bir kitledir. Hünkâr Kasrı ise dikdörtgen planlı ve alçaktır. Sanki ayrı ayrı yapıp sonradan birleştirilmiş gibidirler. Diğer İstanbul yapılarında görülmeyen dairesel pencereler, pendentiflerin dışarıdan belirginleştirildiği Baldaken imgesini güçlendirmektedir. Dekorasyonu ve biçimsel öğeleri Ampir veya Neo-klasik özellikler taşır(bk. Resim 29-50). Dolmabahçe Camii'nin dış avlusu, İnönü Stadyumu'nun ve yol düzenleme çalışmalarının yapımı esnasında yola katılmıştır. Sebili yıktırılmış ve Muvakkithânesi deniz tarafına taşınmıştır.²³⁶

4.1.1.1.9 Aziziye Camii

Batum Kasabası'nda 1286 (1869)'da yapıldığı haber verilen cami, Konya'da bulunmaktadır.²³⁷ Anadolu'da geç dönemden kalan tek sultan camiidir. Dairesel kemerli pencereleri ve giriş kapısı, sekizgen kubbe kasnağını süsleyen küçük kuleler, yapı köşelerinde süs kuleleri, yivli ince minareleri ve revaklı odacıklar şeklindeki şerefeleriyle önemli farklılıklar taşır.²³⁸

4.1.1.1.10 Aksaray Valide Sultan Camii

Sultan Abdülaziz'in annesi tarafından Aksaray'da yanmış olan Kâtip Camii'nin yerine yapılan Pertevniyal Valide Sultan Camii, 1289 Muharrem'inin altıncı günü 5 Nisan 1872'de açılmıştır. Açılış töreniyle birlikte Sermimar Serkis Bey'e Sultan Abdülaziz tarafından murassa' bir kıt'a enfiye tabakası hediye edildiği belirtilmektedir.²³⁹ Caminin mimarının Agop Balyan veya Montani Efendi olabileceğini ifade eden Doğan Kuban²⁴⁰, eserin mimarının Serkis Balyan olduğunu, tasarımında Agop Balyan ve çiziminde Oseb'in çalıştığını kaydeden Afife Batur²⁴¹ yanında bizce yanılmaktadır. Zira Serkis Balyan'a caminin açılış töreninde iltifat edildiğine göre mimarı o olmalıdır. Hünkâr Kasrı'nın Harim'e nazaran sınırlandırılması ve Harim'inin büyütülmesi nedeniyle döneminin camilerinden farklıdır. Valide Sultan Camii'nin

²³⁶ Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, cilt 3, s.88-89.

²³⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.79; Bk. **Tez**, s.68.

²³⁸ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.583.

²³⁹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.15; Bk. **Tez**, s.76-77.

²⁴⁰ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.640.

²⁴¹ Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, cilt 7, s.360-361.

kitlesi taşıyıcı ayakların dışarı alınıp üst katlarda kule gibi yükselerek cephe konturunu belirlemesiyle üçgenin vurgulandığı âbidevî bir görünüm kazanmıştır. Onaltıgen kubbe kasnağı ve dekorasyonu kubbebin bilinen imgesini değiştirmiştir. Bezeme bolluğu ve çeşitliliği ile de diğer camilerden ayrılır(bk. Resim 7). 1956-59 Aksaray Meydan düzenlemesi esnasında Valide Sultan Türbesi, Sebili ve Muvakkithanesi kaldırılmıştır, avlu duvarları da yok olmuş fakat giriş ayakta kalmıştır.²⁴²

4.1.1.1.11 Adana'da Ashab-ı Kehf Girişine Cami

Adana'da Ashab-ı Kehf girişine yapılan caminin 1290 (1873)'te açıldığı Tarih-i Lûtfî'de kaydedilmiştir.²⁴³ Ancak yapımı Abdülaziz dönemine rastlayan binanın mimarı verilen bilgilerde yer almamaktadır. Cami bugün Tarsus'un kuzeybatısında 14 km. uzaklıkta Dedeler Köyündedir. Kur'an-ı Kerîm'de Kehf Suresi'nde sözü edilen bu mağara Müslüman ve Hristiyanlarca kutsal sayılır. Küçük bir mescid şeklinde yapılan camiin ziyaretçilere mahsus odalar ve Tarsus içinde bir çeşme ile birlikte Vâlîde Sultan tarafından inşâ ettirildiği ve tamamlandığı verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Hz. Şit, Hz. Lokman ve Bilal-i Habeşi Makamları'nın Tarsus Müftüsü Ahmed Hilmi Efendi marifeti ve nezaretiyle yine Vâlîde Sultan tarafından yaptırıldığı, satırların devamında yer almaktadır.

4.1.1.2 Tekkeler

XVIII. ve XIX. yüzyıl tekkeleri Tevhidhâne ve Şeyh türbesi eksenli oluşmuş (genellikle) ahşap yapılardır. Pek çok eski tekke yenilenmiş veya yeniden inşâ edilmiştir. Çoğunlukla sekizgen bir orta alana sahip iki katlı tevhidhâneler, tekkeleri sivil mimariden ayırmaktadır.²⁴⁵

Bu dönemde yapılan tekkeler hakkında Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi'nde özel bilgiler yer almamaktadır. Ancak vefat eden devlet adamlarının biyografileri ve defin yerleri hakkındaki bilgilerde bazı tekke ve şeyh isimler geçmektedir. Bu yüzden sadece yaptıran devlet adamını belirtebiliyoruz.

²⁴² Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, cilt 3, s.360-362.

²⁴³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.54; Bk. **Tez**, s.78.

²⁴⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.14; Bk. **Tez**, s.80-81.

²⁴⁵ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.644.

4.1.1.2.1 Eyüp'te Nakşibendî Tekkesi

Hüsrev Paşa hayratıdır.²⁴⁶ XIX. yüzyıl başlarında Hüsrev Paşa'nın türbesi ve kütüphanesiyle birlikte yapılmıştır. Bugün türbe ayakta ve Halil Rıfat Paşa ile Prens Sabahattin defnedildiği için bu iki isme nisbetle anılmaktadır.

4.1.1.2.2 Tekke

Rumeli Kazaskeri Hasan Re'fet Efendi hayratıdır.²⁴⁷ Kendi konağı yakınında yaptırdığı tekke hazîresine defnedildiği kaydedilmiştir. İsmail Paşa Yalısı olarak bilinen bu yapı Üsküdar Kandilli'de bulunduğu göre tekke de civârında olmalıdır.

4.1.1.3 Türbeler

4.1.1.3.1 II. Mahmud Türbesi

II. Mahmud Türbesi, büyükçe hazîresi ve İstanbul'un en önemli caddesi üzerindeki konumuyla Ampir üslûbunun en karakteristik örneklerinden biri olarak bilinir. Tasarımındaki özellik, büyük kubbenin yükselen değil yere yaklaşan bir kütle etkisi yapmış olmasıdır. Üstü tek kubbe ile örtülü sekizgen kütle, her yüzünde dikdörtgen çerçeveler içindeki kemerli pencereleriyle geleneksel bir plana sahiptir(bk. Resim 23-39).²⁴⁸ Tarih-i Lûtfî'de 1255 (1839)'da Sultan Abdülmecid zamanında sâbık Ebniye Müdürü Halîm Efendi marifetiyle yapıldığı yer almaktadır.²⁴⁹

4.1.2 Askerî Mimari Çerçevesinde Yapılan Eserler

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yeni oluşturulan askerî kurumlar için farklı işlevlerde birçok yapı inşâ edilmiştir. İstanbul'da XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başında bir idare binası, 11 okul, 12 hastahane, 17 karakol, 4 fabrika, 4 silahhâne, 2 depo ve 3 fırın olmak üzere toplam 68 askerî yapı mimarî bir geleneği devam ettirmeden Batı örneklerine uygun olarak yapılmış ve kullanılmışlardır. XIX

²⁴⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.223; Bk. **Tez**, s.50.

²⁴⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.70; Bk. **Tez**, s.79.

²⁴⁸ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.550.

²⁴⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.32; Bk. **Tez**, s.33.

yüzyılda yeni yapılan ve yüzyılın mimarî karakterini belirleyen eserler bugünkü durumlarıyla birlikte aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. 1826 Yılından Sonra İstanbul’da İnşâ Edilen Askerî Yapıların Yerleri, Yapım Tarihleri, Günümüzdeki Durumları ve İşlevleri

Bina Tipi	Bina İsmi	Yeri	Yapım Tarihi	Bugünkü Durumu ve İşlevi
Askerî İdarî Binalar	Harbiye Nezareti Binası	Eminönü	1864-1866	İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü
Askerî Kışlalar	Selimiye Kışlası	Üsküdar	1800 (1215), 1827-1828 (1243), 1842-1843 (1258), 1862-1863 (1269)	I. Ordu K. K. Komutanlığı
	Taksim Topçu Kışlası	Beyoğlu	1806(?)	Mevcut değil (1940 yılında yıkılmış)
	Tophane Topçu Kışlası	Beyoğlu	1823-1825, 1864	Mevcut değil (1959 yılında yıkılmış)
	Davutpaşa Kışlası	Esenler	1826-1827 (1242)	Yıldız Teknik Üniversitesi Merkez Kampüsü
	Rami Kışlası	Eyüp	1826-1828 (1242-1243)	İstanbul Kuru Gıda Toptancıları Pazarı
	Kuleli Kışlası	Üsküdar	1828, 1845-1847, 1860-1861(1277)	Kuleli Askerî Lisesi
	Kırmızı Kışla	Eminönü	XIX yüzyıl	Mevcut/Boş
	Demirkapı Kışlası	Eminönü	1839-1840 (1255)	M.S.B. İş Tedarik Bölge Başkanlığı
	Taşkışla	Şişli	1847-1849, 1861-1862 (1278)	İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi
	Gümüşsuyu Kışlası	Beyoğlu	1850, 1861 (1278)	İ.T.U. Mühendislik Fakültesi

	Galatasaray Kışlası	Beyoğlu	1861-1862 (1278)	Galatasaray Lisesi
	Orhaniye Kışlası	Beşiktaş	1884-1885 (1302)	Mevcut/İstanbul Merkez Komutanlığı
	Ertuğrul Kışlası	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Mevcut değil.
	Eminönü'nde Kışla	Eminönü	XIX yüzyıl	İ.B.Belediyesi tahsisli
Askerî Okullar	Mekteb-i Harbiye	Şişli	1846	Askeri Müze ve Kültür Sitesi
	Mühendishane	Beyoğlu	1847-1848 (1264), 1889-1890 (1307)	İstanbul Askerlik Dairesi Bşk.
	Paşakapısı Rüştîyesi	Üsküdar	1875-1876 (1292)	Mevcut değil
	Toptaşı Askerî Rüştîyesi	Üsküdar	1875-1876 (1292)	Sokollu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu
	Soğukçeşme Askerî Rüştîyesi	Eminönü	1875-1976 (1292)	İstanbul Çocuk Mahkemeleri
	Kocamustafapaşa Askerî Rüştîyesi	Fatih	1875-1876(?) (1292)	Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu
	Fatih Askerî Rüştîyesi	Fatih	1875-1876 (1292)	Fatih İlköğretim Okulu
	Hendeseane	Beyoğlu	1884-1885 (1302)	Beyoğlu Adliyesi
	Eyüp Askerî Rüştîyesi	Eyüp	1884	Mevcut değil(1988 yılında yıkılmış)
	Haydarpaşa A. Baytar Mektebi	Üsküdar	1894 (1311)	Vakıfbank Güneş S. Spor Klübü
	Mekteb-i	Üsküdar	1900 (1318)	Marmara

	Tıbbiye			Üniversitesi'nin Birimleri
Askerî Hastahaneler	Maltepe Hastahanesi	Bayrampaşa	1827 (1242)	İst. Emn. Md. Çevik Kuvvet Şube Md.
	Anadolu Kavağı Hastahanesi	Beykoz	1831(?)	Mevcut değil
	Tarabya Hastahanesi	Sarıyer	1841(?)	Mevcut değil
	Bâb-ı Seraskerî Hastahanesi	Eminönü	1841	İ. Ü . Siyasal Bilgiler Fakültesi
	Haydarpaşa Hastahanesi	Kadıköy	1845 (1261)	GATA Haydarpaşa Eğitim Hast.
	Gümüşsuyu Hastahanesi	Beyoğlu	1846-1847 (1263)	Gümüşsuyu Asker Hastahanesi
	Gülhane Hastahanesi	Eminönü	1848	Mevcut/Boş
	Yıldız Hastahanesi	Beşiktaş	1884	Mevcut değil
	Hadımköy Hastahanesi	Çatalca	1890-1891 (1308)	İ. Zırhlı Tugay 30 Y. İseşeli Reviri
	Zeytinburnu Hastahanesi	Zeytinburnu	1893-1894 (1311)	Zeytinburnu Belediye Başkanlığı
	Serviburnu Hastahanesi	Beykoz	XIX yüzyıl	Mevcut değil
	Emirgan Hastahanesi	Sarıyer	XIX yüzyıl	Mevcut değil
Askerî Karakollar	Çinili Karakol	Üsküdar	1842-1843 (1258)	Çocuk Şube Müdürlüğü
	Arnavutköy Karakolu	Beşiktaş	1843-1844 (1259)	Arnavutköy Polis Merkezi

	Topkapı Sarayı Karakolu(1)	Eminönü	XIX yüzyıl	Mevcut değil
	Dolmabahçe Sarayı Karakolu	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Mevcut değil
	Mecidiye Karakolu	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Beşiktaş İlçe Emniyet Müdürlüğü
	Feriye Karakolu	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Mevcut değil/1991- 1995 yılları arasında rekonstrüksiyon
	Maçka Karakolu	Beşiktaş	XIX yüzyıl	İ.T.Ü. İşletme Fakültesi İdari Binası
	Yıldız Sarayı Karakolu(1)	Beşiktaş	1885-1886 (1303)	M.S.B.'na tahsisli
	Yıldız Sarayı Karakolu(2)	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Mimarlar Odası
	Bağdat Köşkü Karakolu	Eminönü	1889-1890 (1307)	Mevcut değil (1913 yılında yıkılmış)
	Topçu Karakolu	Sarıyer	XIX yüzyıl	Mevcut/ Boş (III. Kolordu Komutanlığı'na tahsisli)
	Mesarburnu Karakolu	Sarıyer	1890-1891 (1308), 1909- 1910 (1327)	Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Sarıyer Subay Gazinosu
	Pazarbaşı Karakolu	Sarıyer	1891-1892 (1309)	Sarıyer Jandarma İlçe Komutanlığı
	Topkapı Sarayı Karakolu(2)	Eminönü	XIX yüzyıl	Mevcut değil
	Koşuyolu Karakolu	Üsküdar	XIX yüzyıl	Mevcut değil

	Yeniköy Karakolu	Sarıyer	1900-1901 (1318)	Sarıyer Askerlik Şubesi Bşk.
	Topkapı Sarayı Karakolu(3)	Eminönü	1900-1901 (1318)	Topkapı Sarayı Müzesi Lojmanı
Askerî Fabrikalar	Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	Beykoz	XIX yüzyıl	Mevcut/Özelleştirm e kapsamında boş
	İplikhane-i Amire	Eyüp	1827	Mevcut değil
	Feshane-i Amire	Eyüp	1836,1840,1868	Dokuma Salonu Yapısı mevcut/Kültür Merkezi
	Zeytinburnu Fabrikası	Zeytinburnu	1845	İ. Ordu Bakım Merkezi Komutanlığı
Askerî Silahhaneler	Maçka Silahhanesi	Şişli	1874-1875 (1291)	İ.T.Ü. Maçka Kampüsü
	Orhaniye Silahhanesi	Beşiktaş	1888-1889 (1306)	İst. Merkez Komutanlığı Reviri ve Subay Lokali
	Yıldız Sarayı Silahhanesi	Beşiktaş	XIX yüzyıl	Mevcut değil
	Tuğla Harmanı'ndaki Silahhane	?	1889 (1306)	Mevcut değil
Askerî Depolar	Gülhane'deki Depolar	Eminönü	1875-1876 (1292)	Askeri Depo
	Küçükalyalı'daki Depolar	Küçükalyalı	1879-1880 (1297)	Askeri Depo

Kaynak: Aynur Çiftçi-Nadide Seçkin, “XIX Yüzyılda İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları”, **Megaron**, Y.T.Ü. Mimarlık Fakültesi e-Dergisi, İstanbul 2005, I, sy.1, s.66

Tarih-i Lûtfî’de bahsi geçen 1825-1875 arasında inşâ edilmiş askerî eserlere burada kısaca değineceğiz.

4.1.2.1 Kaleler

Kaleler genellikle merkeze uzak ve sınır yakınlarında olup muhtemel tehditlerde hazır kuvvet barındırmak ve etkili savunma sağlamak amacıyla yapılıyorlardı. Bu şekilde Avrupa Ortaçağ Kale geleneği dışlanmıştı. Halk kalenin dışında yaşar, kale içi terkedilmiş bir mahalleyi anlatırdı(bk. Resim 58).²⁵⁰

4.1.2.1.1 Yergöğü Kalesi

Yergöğü Kalesi’nin 1241 (1825)’te tamamlanıp planlarıyla birlikte anahtarının Binâ Emîni Kapıcıbaşı Mehmed Ağa tarafından Bâbîâlî’ye takdîm edildiği belirtilmektedir. Padişah tarafından Mehmed Ağa’nın tebrik edilerek, duvarcı ustalarından gayrimüslim olduğu anlaşılan iki kişinin cizyeden muaf tutuldukları haber verilmektedir. Ek bilgi olarak da kale anahtarlarının cebehanede tutulduğu ve Yergöğü Kalesi anahtarının da buraya teslim edildiği bildirilmektedir.²⁵¹

4.1.2.1.2 Yenişehir Fener Kalesi

Yenişehir Fener’de halkı koruyacak istihkamlar olmadığından bizzat durumu müsait olan ahali, istedikleri yerde toprak bir kale inşâ etmek için izin istemişlerdir.²⁵² İznin sonucunda ne yapıldığı belirtilmemekle birlikte sonuç getirmeyen bir isteğin Tarih-i Lûtfî’de yer almayacağını düşünerek burada zikrettik.

4.1.2.1.3 Vudin Kaleleri

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır. Bu kaleler Ağa Hüseyin Paşa’nın biyografisinde inşâ tarihi belirtilmeksizin verilmiştir. İlk kale Sedd-i Nusret, otuz iki topa sahip, cephaneliği ve karakolhânesi olan bir yapıdır. Diğeri ise Kumbayırı kapısında olup, 28 topla birlikte cephaneliğe sahiptir.²⁵³ Altıncı ciltte ise eski kalenin iki yanında Ağa

²⁵⁰ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.604.

²⁵¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.118; Bk. **Tez**, s.10-11.

²⁵² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.284; Bk. **Tez**, s.16.

²⁵³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan kalelerin inşâsının tamamlanıp 1256 (1840)'ta anahtarlarının Bâbîâlî'ye gönderildiği bilgisi verilmektedir.²⁵⁴

4.1.2.1.4 Belgratçık Kalesi

Belgratçık Kalesi yine Ağa Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır ve yapım yılı belirtilmemiştir. Eski kalenin tamiriyle birlikte yeni tabyalar yapılmıştır. Yeni kârgîr kale yirmi sekiz topu alacak şekilde inşâ edilmiştir.²⁵⁵

4.1.2.1.5 Hac Kaleleri

Hac Kaleleri 1266 (1849)'da yapılmışlardır. Hac yolunda Mekke ile Medine arasındaki Cedîde yolunda güvenliğin sağlanması için acil bir şekilde yapıldıkları belirtilmiştir.²⁵⁶

4.1.2.2 Kışlalar

Türkçe'de "kışın oturulan yer" anlamındaki "kışlağ"dan gelen kışla, koruma ve askerleri topluca barındırma işlevine sahip büyük bina demektir. Osmnlı Devleti'nde kışlalar geniş bir avlu etrafında karşılıklı iki sıra halinde dizili odalardan oluşan bir plan dahilinde yapıldı.²⁵⁷ XIX. yüzyılda Yeniçeri Ocağı ile birlikte eski tip kışla geleneğinin de kalktığı görülür. Yeniçerilerin tamamen ortadan kaldırılması için kışlaları da topa tutulup yok edilmiştir. Sonrasında talim alanı, barınma ve eğitim için düşünülen çok katlı, mescid vb. ile yerleşim merkezinin kalbini oluşturabilecek yapılar inşâ edilmiştir. İhtiyaca yönelik Batı örneklerinden faydalanılarak yapılan kışlalar, XIX. yüzyılın çerçevesini belirleyen yapı gruplarından birini teşkil eder. Endüstri eserleriyle birlikte yeni bir açılım ve gelenek müjdelерler.

4.1.2.2.1 Bâb-ı Seraskerî

Bâb-ı Seraskerî, Bayezıd Meydanı civârında Eski Saray'ın bulunduğu yerde yapılmıştır. Kışlaların idare merkezi olarak düşünülmüştür. Eski Saray' da bulunanların

²⁵⁴ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.105; Bk. **Tez**, s.34.

²⁵⁵ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

²⁵⁶ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.27; Bk. **Tez**, s.48.

²⁵⁷ Ayşe Yetişkin Kubilay, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, V., s.7-8.

Yeni Saray’a (Topkapı Sarayı) taşınmalarıyla kışlalar, yangın kulesi ve diğer binâları inşâ edilmiştir. Bu işlev değişikliği ve inşâ kararı 1241 (1825) tarihiyle verilmektedir.²⁵⁸ Tarih-i Lûtfî’de başka bir bölümde ise Bâb-ı Seraskerî içinde iki katlı bir kışlanın 1248 (1832) tarihinde açıldığı geçmektedir(bk. Resim 5).²⁵⁹

4.1.2.2.2 Varna Kışlası

Varna Kışlası için Vecîhî Paşa görevlendirilerek bir alay askerin kalabileceği şekilde bir kışla olması 1244 (1828)’de emredilmiştir.²⁶⁰

4.1.2.2.3 Yanya Kışlası

İnşâ memuru ve fizikî durumu hakkında bilgi verilmeyen kışlanın 1286 (1869)’da²⁶¹ tamamlanıp resmî açılışının yapıldığı Tarih-i Lûtfî’de yer almaktadır.²⁶²

4.1.2.2.4 Diyarbakır Kışlası

Diyarbakır’da mahallî yardımlarla 1289 (1872)’de mükemmel bir kışla yapıldığı bildirilmektedir.²⁶³

4.1.2.3 Kuleler

Kuleler, güvenlik ve haberleşme amaçlı yapılmış ve yapılış amacına göre şekillenmiş eserlerdir. İçinde insan barınacak şekilde inşâ edilen bu yapılar, sayı ve yükseklik açısından farklılıklar taşımaktadır.

4.1.2.3.1 Haberleşme Kuleleri

Telgraf henüz kullanılmadığı için haberleşmeyi kolaylaştıracak bir yöntem düşünülmüştür. 1243 (1827) tarihi itibarıyla bu yöntem İstanbul’dan Silistre’ye birer saat mesafede kuleler inşâ edilerek işaretleşmeyle haberleşmeydi. Bunun için Ortaköy,

²⁵⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

²⁵⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.78; Bk. **Tez**, s.23.

²⁶⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.132; Bk. **Tez**, s.18.

²⁶¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, 45-46.

²⁶² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.81; Bk. **Tez**, s.68.

²⁶³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.41; Bk. **Tez**, s.78.

Kuzguncuk, Rumelihisarı, Çakalburnu ve Yûşâ (a.s) tepelerine birer sütun dikilerek deneme yapıldığı kaydedilmiştir.²⁶⁴

4.1.2.3.2 Bâb-ı Seraskerî’de Harîk Kulesi

Bâb-ı Seraskerî’de Yangın Kulesi fikri ilk olarak, Bâb-ı Seraskerî’nin yapılması düşünüldüğü zaman geçmektedir. Bunun plan dahilinde bir yapı olduğu anlaşılmaktadır(bk. Resim 5).²⁶⁵ Ağa Hüseyin Paşa’nın biyografisinde Yangın Kulesi’nin onun hayratı olduğu belirtilmektedir.²⁶⁶

4.1.2.3.3 Tırhala’da 64 Kule

Yunan hududunun, Tırhala sancağına paralel yerlerinde yapılan 64 kuleye H1288-M1871 tarihi itibarıyla bir milyon yüz altmış bin kûsur kuruşun harcandığı Tarih-i Lûtfî’de yer almakta fakat bunların sınırda hareketlilikte işlevi ve kime yaptırıldığı belirtilmemektedir.²⁶⁷

4.1.2.4 İstihkâmlar

İstihkâmlar, donanım ve asker barındırma açısından kalelerden farklılık gösteren yapılardır. Savunma amaçlı değil, düşman saldırısını durdurup harekate hazırlanma amaçlıdır.

4.1.2.4.1 Sırbistan İstihkâmları

XIX. yüzyıl itibarıyla Balkanlar’daki toprak kaybı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hem neden hem sonuç itibarıyla çatışma ve gerginliğe sebep olmuştur. Bu yüzden Rusya sınırını teşkil eden Sırbistan üzerindeki istihkamların 1240 (1824) tarihi itibarıyla yenilenip kuvvetlendirildiğini Tarih-i Lûtfî’de verilen bilgilerden ediniyoruz.²⁶⁸

4.1.2.4.2 Varna İstihkâmları

²⁶⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.290; Bk. **Tez**, s.16.

²⁶⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

²⁶⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

²⁶⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.55; Bk. **Tez**, s.74.

²⁶⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.102; Bk. **Tez**, s.10.

Varna'nın işgalinin bitmesinin ardından Misivri ve İğneada adlı mahallerin istihkâmını düzenlemek için 1244 (1828) yılı itibariyle Mimarbaşı Halim Efendi görevlendirilmiştir.²⁶⁹ 1248 (1832) tarihi itibariyle Varna ve Şumnu istihkamlarının son durumu mühendis ve memurların getirdiği keşif defterleriyle değerlendirilmiş ve oraya Binâ Emîni gönderilmesine karar verilmiştir. Varna'ya Mîrahûr-ı Evvel Mehmed Ağa ve mühendisler gönderilmiştir.²⁷⁰

4.1.2.4.3 Şumnu İstihkâmları

Şumnu istihkamlarına Varna ile aynı zamanda memur ve mühendisler görevlendirilip keşif defterlerinin de aynı zamanda teslim edildiğini biliyoruz. H1248-M1832 yılı itibariyle Şumnu'ya Binâ Emîni gerektiği için bu işe Çavuşbaşı Esbak Hacı Atâ Efendi'nin atandığını Tarih-i Lûtfî'de görmekteyiz.²⁷¹

4.1.2.5 Tabyalar

Kale savunmasının yeterli olmadığı durumlarda arazinin yapısına göre mimarî kaygı güdülmeden savunma amaçlı yapılan askerî yapılarıdır. Şehrin ileri karakolu şeklinde düzenlenmişlerdir.

4.1.2.5.1 İsakçı Kalesi Tabyaları

Tuna boyunda bulunan İsakçı Kalesi'nin aşağı taraflarına dayanıklı iki tabya inşa edildiği 1243 (1827) yılı itibariyle Rusya ile savaşın anlatıldığı bölümde yer almaktadır.²⁷²

4.1.2.5.2 İstanbul İstihkâmları Tabyaları

Ebniye Müdürü Halim Efendi'nin çizeceği Bahçeköy, Burgaz, Domuzderesi köyleriyle birlikte Karadeniz kıyılarındaki Ağaçalı, Yeniköy, Karaburun, Terkos ve Ormanlar köyleri dahil Çatalca, Büyük Çekmece Gölünden Marmara Denizi, Küçük Çekmece, Büyük Derbent'e kadar harita ile tabya inşasına uygun yerlerin tespit edileceğine dair bilgi veren Ahmet Lûtfî Efendi, görevlileri ve masrafları da belirtmiştir.

²⁶⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, II, s.50; Bk. **Tez**, s.18.

²⁷⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.67; Bk. **Tez**, s.22.

²⁷¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.67; Bk. **Tez**, s.22.

²⁷² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.297; Bk. **Tez**, s.16.

Yapılacak tabyalara Mısır Kapıkethüdası Necîb Efendi ile maiyyetine Sırrı Bey tayin kılınmıştır. 1243 (1827) yılına ait bu bölümde yapımına karar verilen beş adet tabyanın her biri için amele başına onar binden elli bin kuruş ücret kararlaştırılarak İstifa ve Baruthâne kazalarının halkı imece usûlüyle görevlendirilmiştir.²⁷³ Küçük Çekmece’de yapılacak tabyalara ise Kapıcıbaşı Acemzâde’nin gayretleriyle üç milletten bin beş yüz kişinin çalışmakla görevlendirildiği bir başka ayrıntı olarak verilmiştir.²⁷⁴

4.1.2.5.3 Fedâyî Tabyası

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.²⁷⁵ Ağa Hüseyin Paşa ve Es’ad Paşa’nın yardımlarıyla amele tutulup tüfekli fedâilerin korumasında savaş esnâsında bir tam günde tabyanın inşâ edilerek o tarafın güvenliğinin sağlandığı verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.²⁷⁶

4.1.2.5.4 Çengel Tabyası

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.²⁷⁷

4.1.2.6 Binalar

4.1.2.6.1 Baruthâne Binaları

1245 (1829) yılı itibariyle Baruthâne Ebniyesi yapıldığı ve inşâ vazifesiyle görevlendirilen Necib Efendi’nin Silivri muhafazasına gönderildiğine dair bilgi verilmektedir.²⁷⁸ Yine taşınmasındaki zahmeti ortadan kaldırmak için Erzurum’da tophâne ve Baruthâne binaları inşâ edilmesi Sultan Abdülaziz tarafından emredilmiştir.²⁷⁹

4.1.2.6.2 Dolmabahçe’de Anbarlar

Avrupa’dan gemilerin altını kaplamak için bakır levhalar yapan, top delen, cila yapan, tahta biçen makinalar alındığı ve bunlar için Dolmabahçe’de anbarlar ve gerekli

²⁷³ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, I, s.298; Bk. **Tez**, s.16-17.

²⁷⁴ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, II, s.100; Bk. **Tez**, s.18.

²⁷⁵ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

²⁷⁶ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, II, s.40; Bk. **Tez**, s.18.

²⁷⁷ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

²⁷⁸ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, II, s.178; Bk. **Tez**, s.19.

²⁷⁹ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.137; Bk. **Tez**, s.57.

binalar inşâ edileceği 1247 (1831) tarihi itibarıyla Tarih-i Lûtfî'de yer almıştır. Fil Damı denen Aslanhâne'deki arslanlar Yedikule'ye kaldırılarak tamir edilen mahal askerlerin elbise mahzeni olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁰

4.1.2.6.3 Askerî Misafirhâne

İstanbul'a gelen ordu emir ve zâbitlerinden misafirlerin kalması için Bâb-ı Seraskerî karşısında, İmaret Hanı civârında kârgîr bir misafirhâne inşâ edilerek 1288 (1871) yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.²⁸¹

4.1.2.6.4 Eslihahâne

Amerika'dan satın alınan tüfeklerin muhafazası için Maçka'da bulunan Mekteb-i İdadi'nin bulunduğu alan uygun görülmüş ve öğrencilerin Kuleli Kışlası'na nakliyle kurbanların kesilip hazır bulunanların birer taş koymasıyla temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. 1290 (1873) yılında bina tamamlanmıştır.²⁸² Bir yıl sonrasında ise Eslihahâneye depolar inşâ edilerek yeni harp gemileri, top ve tüfek siparişlerinin verildiği belirtilmiştir.²⁸³

4.1.2.7 Askerî Okullar

Askerî okullar XIX. yüzyılda yeniçeriliğin kaldırılması ardından Avrupa benzeri düzenli asker yetiştirme amaçlı kurulmuş yapılardır. Yeni bir askerî sistemin eğitim kurumları olarak bu yapılar yeni mimarî özellikleri ve farklı üslupları ile yüzyıla damgalarını vurmuşlardır.

4.1.2.7.1 Harbiye Mektebi

Hassa Müşîri Fevzi Paşa marifetiyle inşâ edilen Harbiye Mektebi 1250 (1834)'te açılmıştır.²⁸⁴ Selimiye Kışlası'nda bulunan bu okul Maçka Kışlası'na nakledilmiştir. 1262 (1845)'te Maçka'da bulunan Harbiye Mektebi Mekteb-i İdadi'ye dönüştürülerek; Küçük Taksim'de hastahâne olarak inşâ edilen binanın Zabıta yetiştirmek amacıyla Harbiye Mektebi

²⁸⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.167; Bk. **Tez**, s.21.

²⁸¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.54; Bk. **Tez**, s.74.

²⁸² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.65; Bk. **Tez**, s.79.

²⁸³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.7; Bk. **Tez**, s.79.

²⁸⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.168; Bk. **Tez**, s.26.

yapılmıştır.²⁸⁵ Daha sonra binanın yanarak yok olması nedeniyle okul, önce 1853'te Taşkışla'ya, 1858'de Gülhane'deki Mekteb-i Tıbbiye'ye taşınmıştır. 1862'de Pangaltı'daki yeni binasına taşınarak 1936'da Ankara'ya gidene dek eğitim ve öğretime devam etmiştir(bk. Resim13).²⁸⁶

4.1.2.7.2 Bahrî Hendesehâne

Heybeliada'da Humbaracı el-Hac Ali Bey marifetiyle 1243 (1827)'de bir Hendesehâne-i Bahrî inşâsına başlanmıştır.²⁸⁷ Karada açılan ilk deniz okulu; Hendesehane veya Hendesehane-i Bahri adıyla, Baron de Tott'un tavsiyesi ve Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle 1776 yılı Şubat ayında Kasımpaşa'da Tersane-i Amire'nin "Darağacı" denilen semtinde kurulmuştur. 1782-1783 yıllarında, tersanedeki hendesehanenin dar olması ve ihtiyacı karşılamaması nedeniyle, tersane sahasında birkaç odalık yeni bir mühendishane binası yaptırılmıştır. Üç yıllık süre ile eğitim öğretim yapması planlanan okul, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn adı ile 22 Ekim 1784'te yeni binasında faaliyete başlamıştır. 1795'te iki kısma ayrılan okulun; birinci kısmında güverte subayı, ikinci kısmında ise gemi inşa subayı yetiştirilmiştir. 1821 yılında meydana gelen yangında okul binası da yanmış ve 1822 yılında Tersanede Parmakkapı civarında bulunan Errehane (Bıçkı mağazası) binası tadil edilerek okul buraya taşınmıştır. Kasımpaşa'da Taş Havuzlar mevkiindeki taş havuzun inşaatıyla ilgili olarak; II.Mahmut Divanhane'ye gelişinde okulun seyr-i sefain kısmının Heybeliada'ya naklini kararlaştırmıştır. Okul, Heybeliada'da II.Mahmut tarafından yaptırılan Kalyoncu Kışlası'na taşınmıştır(bk. Resim 3).

4.1.2.7.3 Hasköy'de Berrî Hendesehane'ye Ek Binalar

İstanbul'da Hasköy'de bulunan Berrî Hendesehâne'ye Topçuluk, Mimarlık ve Matematik bölümleri için ilâve binalar yapılmıştır. 1265 (1838)'de açılış töreni yapılarak nazırı ödüllendirilmiştir(bk. Resim 47).²⁸⁸

²⁸⁵ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.118; Bk. **Tez**, s.42.

²⁸⁶ Tülin Çoruhlu, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, V., s.372-374.

²⁸⁷ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, I, s.278; Bk. **Tez**, s.15.

²⁸⁸ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.183; Bk. **Tez**, s.46.

4.1.2.8 Askerî Hastahâneler

Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından kurulan düzenli ordunun sağlık ihtiyacını karşılamak ve sıcak savaşlarda tıbbî yardımı çabuklaştırmak amacıyla kurulan bu yapıların sayısı zamanla artmıştır. Yapılış amaçlarına uygun mimarî farklılıklar gösterirler.

4.1.2.8.1 Selimiye Hastahânesi

1260 (1844)'te Sultan Abdülmecid'in döneminde Selimiye'de askerlere mahsus bir hastahâne inşâ edilmiştir.²⁸⁹ Sultan III. Selim'in Haydarpaşa'da inşâ ettirdiği kışlanın yeniden yapılarak hastahaneye dönüştürüldüğü kayıt altındadır.

4.1.2.8.2 Kuleli Hastahânesi

1260 (1844)'te Sultan Abdülmecid'in döneminde bugünkü Kuleli Askerî Lisesinin bulunduğu yerde askerlere mahsus bir hastahâne inşâ edilmiştir.²⁹⁰ İlk olarak II. Mahmud döneminde kışla olarak yaptırılan ahşap bina yanınca, yerine Sultan Abdülmecid tarafından kârgîr bina inşâ ettirilmiştir. İki tarafındaki kulelerine nisbetle “Kuleli Kışla” denilmeye başlamıştır. Ancak Kırım harbine iştirak etmek üzere İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerlerine kışla ve hastahâne olarak tahsis edilmiştir. 1856'da boşaltılırken kasıtlı bir yangınla yanan binayı Sultan Abdülaziz 1871'de yeniden inşâ ettirmiş ve bugünkü kışla ortaya çıkmıştır(bk. Resim42).

4.1.2.8.3 Vidin Hastahânesi

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.²⁹¹ Bulgaristan sınırları içinde bulunan Vidin'deki bu hastahâne pek çok Osmanlı'dan kalma eser gibi tahrip edilip yok olmuştur.

4.1.2.8.4 Edirne Hastahânesi

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.²⁹²

4.1.2.8.5 Gümüşsuyu Hastanesi

²⁸⁹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, VII, s.97; Bk. **Tez**, s.35.

²⁹⁰ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, VII, s.97; Bk. **Tez**, s.35.

²⁹¹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

²⁹² A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

Dolmabahçe civârında inşâ edilen Gümüşsuyu Hastahânesi Tophâne Müşîri Fethi Paşa'nın inşâ görevini yerine getirmesiyle 1266 (1849)'da Sultan Abdülmecid'in ziyaretiyle hizmete girmiştir.²⁹³ İstanbul'da Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden sonra yapılan ikinci askeri hastanedir. Na'um Tiyyatrosu ve Mecidiye Kışlası'nın da mimarı olan W. J. Smith tarafından yapılan hastane neoklasik bir tarzdadır.²⁹⁴ Kaloriferle ısıtmanın ilk kez kullanıldığı hastane 350 yataklıdır. Birçok kez tamir edilen hastane bugün de kullanılmaktadır.

4.1.3 Sivil Mimari Çerçevesinde Yapılan Eserler

Uzun süre ayakta kalması için vakıf kurumu dahilinde, insanlara faydalı olması için yapılan eserler bu bölümde zikredilecektir.

4.1.3.1 Umûmî Binalar

Halkın daimî kullanımına açık olan bu eserler arasında kütüphâneler, muvakkithâneler, köprüler, hastaneler, okullar, çeşme ve şadırvanlar zikredilebilir.

4.1.3.1.1 Kütüphaneler

Osmanlı Devleti'nde kitaplık olarak yapılan bağımsız yapıların tarihi XVII. yüzyıla dayanır. İlk bağımsız kütüphâne Köprülü Kütüphânesidir. XVIII. yüzyılda kütüphânelerin sayısı kitap basımının yapılmaya başlanmasıyla artmıştır. Eğitim için bile el yazması bir kitaba ulaşmak lüks sayılırken değişen kültür yapısıyla birlikte kitaplara ve kütüphânelere ilgi artmıştır. Genellikle vakıf eser niteliğinde yapılan kütüphâneler kişilerin elindeki eserlerin halkla buluşmasında önemli rol oynamıştır.

4.1.3.1.1.1 Kütahya Kütüphânesi

Vahit Paşa'nın Kütahya'da yaptırdığı bir kütüphânesi vardır.²⁹⁵ XX. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş önemli bir devlet adamı olan Kilisli Vahid Paşa, Reis'ül-küttâb iken azledilerek Kütahya'ya gönderilmiştir. 1809-1811 yılları arasında vakfiyesini de el yazması olarak hazırladığı kütüphaneyi kurmuş ve hafız-ı kütüplüğüne Fikri Abdülbaki

²⁹³ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.15; Bk. **Tez**, s.47.

²⁹⁴ Ayşe Yetişkin Kubilay, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, IV., s.449-450.

²⁹⁵ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, II, s.155; Bk. **Tez**, s.19.

ve Mehmet Efendileri getirerek 1812 yılında kütüphâneyi halkın istifadesine açmıştır. Daha sonra Mollabey Kütüphânesi ile Kütahya Mevlevihânesi'nin el yazmaları da koleksiyona katılmış, Vahid Paşa İl Halk Kütüphânesi Türkiye'nin sayılı yazma eser kütüphanelerinden biri olmuştur.

4.1.3.1.1.2 Mekke'de Kütüphâne

Sultan II. Mahmud döneminde yapılması planlanan Mekke'deki kütüphâne 1262 (1845) yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmış ve her türden kitaplar kütüphâneye gönderilmiştir.²⁹⁶ Halen Mekke'de Sişe semtinde “Mektebetu el-Haremi’ş-Şerif” adıyla hizmet veren kütüphânede, o zaman gönderilen kitaplar da muhafaza edilmektedir.

4.1.3.1.1.3 Hüsrev Paşa Kütüphânesi

Vezir Hüsrev Paşa İstanbul'da Bostan İskeleyi'nde bir kütüphâne yaptırmıştır.²⁹⁷ Eyüp Sultan Semtinin en önemli tarihi kütüphanesi Hüsrev Paşa Kütüphanesidir. 1839 yılında Eyüp Sultan Bostan iskelesinde özel bir binada tesis edilen bu kütüphanenin kurucusu III.Selim, II.Mahmud ve Abdülmecid devirlerinin Seraskerlik, Kaptan-ı Deryalık, Sadrazamlık ve Mısır valiliklerinde bulunan, tanınmış devlet adamlarından Hüsrev Paşa'dır. Denize yakınlığı nedeni ile bina ve içindekiler rutubetten fazlaca etkilendiği için, eserler 1957 yılında Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Kütüphane 1983 yılından beri kapalıdır.

4.1.3.1.2 Muvakkithaneler

Muvakkithâneler güneşin hareketlerinin birtakım aletlerle takip edilerek namaz vakitlerinin tespit edildiği, saatlerin ayar ve tamirlerinin de yapıldığı eserlerdir. Genellikle cami yakınlarında inşâ edilen bu eserlerin XIX. yüzyılda vakfedilmiş örneklerine çokça rastlanmaktadır.

²⁹⁶ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.88; Bk. **Tez**, s.39-40.

²⁹⁷ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.113; Bk. **Tez**, s.49.

4.1.3.1.2.1 Beylerbeyi Muvakkithânesi

Sultan II. Mahmud'un hayratıdır.²⁹⁸ Beylerbeyi İskeleyi'nin doğusunda Sultan I. Abdülhamit tarafından 1778'de yapımı biten cami, 1810'da II. Mahmud tarafından yeniden inşâ edilmiştir. Bu sırada yapıya ilave olarak muvakkithâne ve çeşme yapılmıştır. Kitabesini Hattat Mustafa Rakım Efendi'nin yazdığı bu eser, Sabancı Vakfı tarafından tamir ve teçhiz edilerek Sabancı Dini Eserler Kütüphânesi olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

4.1.3.1.2.2 Mirgûn'da Muvakkithâne

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.²⁹⁹ Sultan Abdülmecid zamanında 1844'te yapılan eser, Emirgan'da Emirgan Camii'nin hemen yanında bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde değişik amaçlarla kullanılan bina, bugün büfe olarak işletilmektedir. Binanın hemen karşısındaki meydana asırlık çınar ağaçları bulunmaktadır.

4.1.3.1.2.3 Kütahya Muvakkithânesi

Kütahya mütesellimi Halil Kâmilî Ağa 1248 (1832)'de muvakkithâneyi inşâ ettirdiği gibi, Nâm-ı Şâhâne ile de süslenmesini istemiştir. Bunun üzerine İstanbul'dan bir kıt'a tuğra gönderilmiştir.³⁰⁰ Balıklı mahallesinde eski müftülük binası önündedir. Muvakkithanede bulunan II. Mahmud tuğrasının şimdi nerede olduğu bilinmemektedir(bk. Resim 60). Günlük hayatta doğru saatin bilinmesi ve namaz vakitlerinin bildirilmesi amacıyla kullanılmaktaydı.

4.1.3.1.3 Köprüler

4.1.3.1.3.1 Meriç Büyük Köprü

1247 (1831)'de Sultan II. Mahmud'un Edirne ziyaretinde yıkılmış gördüğü Meriç Nehri üzerindeki Büyük Köprü'nün yeniden yapılmasını emretmiştir.³⁰¹ Edirne-Karaağaç yolunda Meriç nehri üzerinde bulunan köprü ahşapken, II. Mahmud'un iradesiyle kârgîr hale getirilmiştir. İnşaatın tamamlanması Sultan Abdülmecid

²⁹⁸ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

²⁹⁹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

³⁰⁰ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.72; Bk. **Tez**, s.22-23.

³⁰¹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, III, s.162; Bk. **Tez**, s.20.

zamanında olmuştur. On iki sivri kemerden oluşan köprünün selyaranları üçgen şeklindedir.³⁰²

4.1.3.1.3.2 Unkapanı Köprüsü

Sultan II. Mahmud zamanında 1251 (1835) yılında Unkapanı ile Azapkapı arasında deniz üzerinde bir köprü yapılmasına karar verilerek inşâsı için Kaptan-ı Derya Vekili Fevzi Ahmed Paşa görevlendirilmiştir. Ahmet Paşa hemen bir resim yaptırarak ona göre sallarin yanyana dizilmesiyle oluşacak köprüyü inşâ ettirmiştir. Ortaya iki araba, iki yüklü beygir ve iki taraflarında yayaların birbirine dokunmadan geçebilecekleri genişlikte, küçük gemiler için gözleri, büyük gemiler için kapıları olan bir köprü çıkmıştır(bk. Resim 12). Azapkapı'dan Unkapanı'na geçilen büyük bir törenle Regaib Gecesi'nin ertesi günü hizmete açılmıştır.³⁰³ Geçen yolculardan ücret alınmamasına karar verildiği için köprüye "Hayratiye" ismi verilmiştir. Köprü pek çok kez tamir edilmiş ve yenilenmiştir.

4.1.3.1.3.3 Lom Köprüsü

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.³⁰⁴ Lom, Bulgaristan'ın kuzeyinde yer alan Montana iline bağlı bir şehirdir. Lom nehrinin Tuna'ya aktığı yerde bulunur.

4.1.3.1.3.4 Galata Köprüsü

1261 (1845) yılında Sultan Abdülmecid döneminde Karaköy ile Eski Gümrük önü arasında köprü inşâsına karar verilmiştir. Diğerleri gibi sığ bir yerde olmadığından bu köprü salları üzerine değil, dubalar üzerine yapılmıştır. Tamir masrafları için köprüden geçiş ücretlendirilmiştir.³⁰⁵ 1872-77 yılları arasında demir dubalarla yenilenen köprü, 34 yıl sonra Unkapanı köprüsü yerine nakledilmiş ve 20 yıl da orada kullanılmıştır(bk. Resim 11). Yerine yeni köprünün yapılması 1912'ye rastlar. Alman bir şirketin yaptığı iki büyük gözlü köprü, bir müddet sonra Unkapanı Köprüsü yerine nakledilmiş ve

³⁰² Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.190-191.

³⁰³ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, V, s.59; Bk. **Tez**, s.29-30.

³⁰⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

³⁰⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.74; Bk. **Tez**, s.39.

1939’da yenilendikten sonra Atatürk Köprüsü adı verilmiştir. Galata-Eminönü arasına inşâ edilen son köprüye de “Yeni Köprü” denmiştir.³⁰⁶

4.1.3.1.4 Hastaneler

4.1.3.1.4.1 Bezmialem Valide Sultan Gureba Hastahânesi

1843'te İstanbul'da baş gösteren çiçek hastalığı salgınında mevcut hastaneler yetersiz kalınca 1261 (1845) yılında Bezmialem Valide Sultan tarafından garipler ve fakirler için Yenibahçe’de bir hastahâne yaptırılmak istenmiştir.³⁰⁷ Şehirden uzak ve havadar bir alan olarak Vatan Caddesi ile Çapa arasında kalan Yenibahçe Çayırı uygun görülmüştür. Aynı yıl Sultan Abdülmecid’in ziyaretıyla açılan hastahâneye II. Murad’ın annesine hürmetle Valide Sultan Hastahânesi adı verilmiştir.³⁰⁸ 201 yataklı, eczanesi, başhekim, başhekim yardımcısı, müdür, eczacılar ve cerrahlara ayrılmış odalarıyla; ayrıca mutfak, hamam ve çamaşır daireleriyle Abdülhalim Efendi marifetiyle yapılan büyük bir hastanedir. 1847'de düzenlenen vakfiyesinde hastanenin adı "Bezmialem Gureba-i Müslimin Hastahanesi" olarak geçmektedir. Türkiye'de hastahâne sözcüğü ilk bu isimle kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda ilk vakıf hastahânedir.³⁰⁹ Vakfiyesinin ilk şartı yoksul ve kimsesiz Müslümanların ücretsiz tedavi edilmesi idi. Birçok kez yenilenen hastahâne bugün “Bezmialem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastahânesi” adıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir eğitim hastahânesi olarak hizmet vermektedir.

4.1.3.1.4.2 Altıncı Daire Hastahânesi

Altıncı Daire (II. Abdülhamit döneminde kurulan bugünkü Beyoğlu Belediyesi) gibi bir yapının ilk habercisidir. Belediye hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla kurulan ve bu alanda bir ilk olan Altıncı Daire, hizmet ettiği alan dahilinde

³⁰⁶ Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.194-195.

³⁰⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.10; Bk. **Tez**, s.36.

³⁰⁸ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.71; Bk. **Tez**, s.38-39.

³⁰⁹ Nuran Yıldırım, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, IV., s.430-432.

bulunan Altıncı Daire Hastahânesi'ne adını vermiştir. Bu yapının inşâsı için Na'ûm Tiyatrosu'nda balo düzenlenmiş ve toplam sekiz bin lira toplanmıştır.³¹⁰

4.1.3.1.4.3 Boğaz'ın Karadeniz Tarafında İki Hastahâne

Boğaz'ın Karadeniz tarafında iki yakaya da birer hastahâne yapılması 1287 (1870) Sultan Abdülaziz tarafından emredilmiştir.³¹¹

4.1.3.1.4.4 Gülhane'de Hastahâne

Gülhane Meydanı'nda 1291 (1874)'te tamamlanan hastahânenin açılışı sarayda yapılan bir törenle olmuştur.³¹² Gülhane meydanının denize yakın olan kısmında, saray hizmetlilerine ait hastane 1855 yılında, Kırım harbi sonunda geliştirilmiştir. Bu bina daha sonra yeniden inşâ edilerek Gülhane Hastahânesi haline getirilmiştir.

4.1.3.1.5 Çeşme ve Şadırvanlar

4.1.3.1.5.1 Bostancıbaşı'nda Çeşme

Kadıköy Bostancıbaşı Köprüsü'nde 1247 (1831) yılı itibariyle bir çeşme inşâ edilmiştir.³¹³ Âbidevî Türk Köprü mimarîsinin İstanbul sınırları içindeki tek örneği olan köprü yol yapım çalışmaları esnasında yıkılmıştır. 1831'de eski çeşmenin yerine Şam kapı kethüdâsı Şeref Efendi tarafından yaptırılan menzil çeşmesinin yeri, 1983'ten sonra sürekli değiştirilmiştir. Bugün yüzü denize dönük bir şekilde bir kenarda sıkışmış bulunan çeşme harap haldedir.³¹⁴

4.1.3.1.5.2 Valide Sultan Çeşmesi

Aksaray'da dörtyol ağzında Vâlide Sultan tarafından 1279 (1862)'te müellifin deyimiyle alışıık olunmayan, güzel ve tuhaf bir çeşme yaptırılmıştır.³¹⁵ Vâlide Sultan Camii'nin dış kapısının yanına yapılan çeşme, döneminin bezeme özelliklerini taşımaktadır.

³¹⁰ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.74; Bk. **Tez**, s.67.

³¹¹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.87; Bk. **Tez**, s.68.

³¹² A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.11; Bk. **Tez**, s.80.

³¹³ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, III, s.165; Bk. **Tez**, s.20.

³¹⁴ Cevdet Çulpan, **a.g.e.**, s.134-135.

³¹⁵ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.80; Bk. **Tez**, s.53.

4.1.3.1.5.3 Maslak Ordugâh Çeşmesi

1281 (1864) yılında ordugâh yapılan Maslak sahrasına şehitler ruhuna bir çeşme yapılmıştır.³¹⁶

4.1.3.1.5.4 Tarabya’da Çeşme

Sultan II. Mahmud hayratıdır.³¹⁷ Tarabya Parkı’nda bulunmaktadır. Sultan II. Mahmut tarafından 1831 yılında inşâ ettirilmiştir. 175 yıllık bir çeşmedir. Beyaz mermerden kare bir sütun şeklindedir. Dört yüzünün üst kısımlarını dolaşan kitabesi vardır. Baş kısmı mermer süslemelidir. Doğu ve batı cephelerinde birer musluk ve su yalağı vardır. Tarihi bendler suyundan beslenmekteydi.³¹⁸

4.1.3.1.5.5 Beylerbeyi ‘nde Çeşme

Sultan II. Mahmud hayratıdır.³¹⁹ Batı ile ilişkilerin güçlendiği bir dönemde II. Mahmud zamanında yapılan Beylerbeyi Sarayı’nın en ilginç yanı, set bahçelerinin altından geçen tarihi tüneldir. Tünelin ortasında yer alan tarihi çeşmenin kitabesinde, Sultan II.Mahmud'un adı geçmekte ve yapının tarihlendirilmesinde çok önemli bir ipucu oluşturmaktadır. 1829’da yaptırılan ahşap sarayın bakiyesi olarak, üst set bahçesindeki büyük havuz ve mermer köşk gibi II.Mahmud döneminden (1808-1839) kalan tünel, kıyı yolunun işlevini sürdürmesini sağlarken, aynı zamanda yüksek duvarların ötesi ile bahçelerin bağlantısını da kurmaktadır.

4.1.3.1.5.6 Tarsus’ta Çeşme

Vâlide Sultan tarafından Tarsus’da Ashab-ı Kehf girişine yapılan cami ile beraber şehir merkezine de bir çeşme inşâ ettirilmiştir.³²⁰

³¹⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.123; Bk. **Tez**, s.55.

³¹⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

³¹⁸ M. Kazım Çeçen, **İstanbul’un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul: İski Yayınları, 1991, s.203.

³¹⁹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

³²⁰ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.14; Bk. **Tez**, s.80-81.

4.1.3.1.5.7 Mekke’de İki Çeşme

Nûri Efendi Hayratıdır. 1284 (1867) yılında Cidde Kasabası’na iki buçuk saatlik mesafeden getirttiği suyla ikişer musluklu iki çeşme inşâ ettirmiştir.³²¹

4.1.3.1.5.8 Niğbolu’da İki Çeşme

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.³²² Vak’a-i Hayriye’de yeniçeri ağası kökenli olmasına rağmen devletin ve halkın yanında yer alarak teveccüh kazanan Ağa Hüseyin Paşa Edirne, Vidin gibi görev yaptığı pek çok yerde çeşitli eserler yaptırmıştır.

4.1.3.1.5.9 Filibe’de Üç Çeşme ve Şadırvan

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.³²³ Vak’a-i Hayriye’de yeniçeri ağası kökenli olmasına rağmen devletin ve halkın yanında yer alarak teveccüh kazanan Ağa Hüseyin Paşa Edirne, Vidin gibi görev yaptığı pek çok yerde çeşitli eserler yaptırmıştır.

4.1.3.1.5.10 Edirne’de Çeşme ve Şadırvan

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.³²⁴ Vak’a-i Hayriye’de yeniçeri ağası kökenli olmasına rağmen devletin ve halkın yanında yer alarak teveccüh kazanan Ağa Hüseyin Paşa Edirne, Vidin gibi görev yaptığı pek çok yerde çeşitli eserler yaptırmıştır.

4.1.3.1.5.11 Lüleburgaz’da Şadırvan

Ağa Hüseyin Paşa hayratıdır.³²⁵ Vak’a-i Hayriye’de yeniçeri ağası kökenli olmasına rağmen devletin ve halkın yanında yer alarak teveccüh kazanan Ağa Hüseyin Paşa Edirne, Vidin gibi görev yaptığı pek çok yerde çeşitli eserler yaptırmıştır.

4.1.3.1.5 Okullar

XIX. yüzyıl Osmanlı eğitim ıslahatları, İslam alimlerinin öğretilerine temellenen, doğu bilgi birikimine dayalı geleneksel eğitim kurumlarına alternatif sunma üzerine şekillenmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin sahiplendiği ve bayraktarlığını üstlendiği

³²¹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.95; Bk. **Tez**, s.61-62.

³²² A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

³²³ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

³²⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

³²⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

İslam uygarlığı ve eğitim anlayışı Kur'an-ı Kerim, sünnet ve tefsir gibi ilimler yanında eski Yunan düşüncesi ve bu geleneğin İskenderiye Okulu'nda aldığı neoplatonist sentez biçimine dayanmaktaydı.³²⁶

Osmanlı yüksek öğrenim sisteminin temelini oluşturan medreselerin kuruluşu XV. yüzyılda Molla Fenari'nin çalışmalarına dayanır. Bilinen ilk Osmanlı medresesi İznik Orhan Gazi Medresesi'dir. Sonra sırasıyla Bursa, Manastır, Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid, Yeşil medreseleri, Edirne Darülhadis'i Muradiye Medreseleri kurulmuştur.³²⁷ Matematik, Mantık, Metafizik, Tabii İlimler, Tefsir, Kıraat, Hadis, Fıkıh, Cedel, Hilafiyat, Feraiz, Kelam, Tasavvuf, Rüya Tefsiri gibi ilimler okutulan medreseler Kanuni Sultan Süleyman zamanında derecelendirilmiştir. Müderris rütbeleri için belirlenen derecelere II. Meşrutiyet döneminde Hâmise-i Süleymaniye ve Dârülhadîs-i Süleymaniye adlı iki bölüm daha eklenmiştir.³²⁸ Osmanlı eğitim sisteminin XIX. yüzyıl öncesinde eğitim veren diğer kurumları Enderun, sıbyan mektepleri, tekke ve dergâhlardır.

III. Selim'in zamanında askerî alanda başlayan eğitim ıslahatları XIX. yüzyılda sivil eğitimde de uygulama alanı bulmuştur. II. Mahmud döneminde "Maarif" kavramı ile ifade edilmeye başlanan yeni yapılandırılmış eğitim sistemi, iptidâî okullarının kız ve erkekler için zorunlu hale getirilmesiyle yüzünü Batı'ya döndüğünü gösterir.³²⁹ 1840 yılından itibaren üç kademeli olarak düşünülen eğitim sistemi yaygınlaştırılmaya çalışılmış ancak bu durum yüzyılı kapsayan uzunca bir süre almıştır. Bu süreçte Sıbyan Mektepleri ilköğretim, Rüşdiye Mektepleri ikinci derece eğitim, Darülfünun Ulûm-ı Âliye eğitimi için açılmıştır.

Tüm bu gelişmeler eğitim-öğretim için inşâ edilmiş okulların mimarîsine de yansımıştır. İlk adımı Valide Sultan Mektebi teşkil eder. Rüşdiye üstü, lise seviyesinde eğitim vermesi planlanan okul iki katlı ve avlusuz yapısıyla klasik okul mimarîsinden ayrılır. Neo-Klasik tarzda cepheleri olan okul, gösterişsiz medrese mimarî üslubundan

³²⁶ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.38.

³²⁷ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s.15.

³²⁸ Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, I, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s.38.

³²⁹ Nuran Kara Pilehvarian, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişimler ve Mimari yansımaları", **Osmanlı Mimarlığı'nın Yedi Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, İstanbul: Yem Yayınları, 2000, s.146.

ve fikrinden uzaktır. Sonrasında Darülfünun başta olmak üzere Rüşdiye binaları da aynı tarz planda yapılmaya başlanmıştır. Sağır ve Dilsizler Okulu, Âmâlar Okulu, Sanayi Mektepleri, Öğretmen Okulları ve Darüşşafaka gibi yeni okullar açılarak yeni eğitim sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde inşâ edilen yapılar Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi'nde bahsi geçtiği şekilde ayrı başlıklarla kaydedilmiştir.

4.1.3.1.5.1 Darülfünun

Üç kademe halinde planlanan eğitim sistemi için sıbyan mektepleri, rüşdiyeler inşâ edilmiş ve sıra darülfünuna gelmiştir. 1262 (1845) yılında Sultan Abdülmecid zamanında Ayasofya karşısındaki Eski Mehterhâne ile sultan sarayı arsalarında inşaat başlamış, fakat bir türlü bitmemiştir. Ahmet Lûtfi Efendi, mükemmel lise seviyesinde değerlendirilecek bu kurum için yetişmiş öğrenci olmadığından ilgilenilmediğini ifade eder. İlk ve ikinci kademede yeterli okul yapılmadığından bu seviyede öğrenci bulunmadığı ve ihmal edilirse uzun süre de bulunamayacağı üzerinde durur. İnşâsı için Avrupa'dan özel mimarlar getirilmesi ve uzadıkça da maaşlarının verilmeye devam edilmesi Ahmet Lûtfi Efendi'yi üzmüştür. Darülfünun geç de olsa bitmiş, fakat pek çok işte kullanıldığı halde inşâ amacına uygun kullanılmamıştır.³³⁰ 1281 (1864)'te boş beklediği için Maliye Hazinesi oraya taşınmış ve Sultan II. Mahmud Türbesi civarında fırın olan yere yeni bir Darülfünun inşâ edilmesi kararlaştırılmıştır.³³¹ 1284 (1867)'de Rüşdiye, Harbiye, Bahriye, Sanayi gibi okulların sayısının artmasıyla mezun olacak öğrenciler için bir Darülfünun ihtiyacı doğmuş ve Galatasaray'daki Askerî İdadî Harbiye Mektebi'ne nakledilerek orası Darülfünun yapılmıştır.³³² Galatasaray binası 1285 (1868) yılında Mekteb-i Sultanî yapılıncaya, Darülfünun Eski Matbaa-i Âmire'ye taşınmıştır.³³³

4.1.3.1.5.2 Valide Sultan Mektebi

³³⁰ A. Lûtfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.116; Bk. **Tez**, s.41-42.

³³¹ A. Lûtfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.132; Bk. **Tez**, s.55-56.

³³² A. Lûtfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.99; Bk. **Tez**, s.63.

³³³ A. Lûtfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.23; Bk. **Tez**, s.63-64.

Valide Sultan tarafından Sultan II. Mahmud Türbesi civarında yaptırılan mektep 1266 (1849) yılında tamamlanarak Sultan Abdülmecid'in ziyaretleriyle açılmıştır.³³⁴

4.1.3.1.5.3 Tıbbiye Mektebi

Galata'da inşasına başlanan Tıbbiye Mektebi bir an önce bitirilmesi gerekirken etrafından alınacak yerler için karşılanması gereken masraflar Mâliye Hazinesi'ne devredilmiştir.³³⁵

4.1.3.1.5.4 Medine'de Sıbyan Mektepleri

Medine'de Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan sıbyan mekteplerine 1270 (1853)'te üç yüzden fazla kayıt alındığı haberi memnuniyet uyandırmıştır.³³⁶

4.1.3.1.5.5 Rüşdiye

1283 (1866)'da taşralarda pekçok Mekteb-i İptidaiyye ile beraber Merzifon, Erzincan, İstanköy, Kartal ve Midilli'de birer Rüşdiye Mektebi açılmış ve bu okullara gayrimüslim öğrencilerin de alınması kabul edilmiştir.³³⁷

4.1.3.1.5.6 Sıbyan Mektepleri

1283 (1866) yılında Sultan Abdülaziz döneminde küçük köyler birleştirilerek Rumeli de dahil her köyde birer Sıbyan Mektebi açılmasına karar verilmiştir.³³⁸

4.1.3.1.5.7 Sanayi' Mektebi

İstanbul'da 1284 (1867)'de yetim ve kimsesizlerin eğitimi ve birer sanat öğrenmeleri amacıyla Sanayi' Mektebi açılarak ilimle birlikte her türlü sanat eğitimi verilmeye başlamıştır.³³⁹ Sultanahmet Meydanı'nın güney kanadında bulunan Kılıçhane binasının tamir edilip yeniden düzenlenmesi ve civarındaki arsaların satın alınıp ek

³³⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.26; Bk. **Tez**, s.48.

³³⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.14; Bk. **Tez**, s.47.

³³⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.102; Bk. **Tez**, s.49.

³³⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.33; Bk. **Tez**, s.59.

³³⁸ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.33; Bk. **Tez**, s.59.

³³⁹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.86; Bk. **Tez**, s.60.

binâların inşâ edilmesiyle mektebin yapıldığı bilinmektedir. II. Abdülhamit döneminde yenilenen binalar Raimondo d'Aronco tarafından inşâ edilmiştir.³⁴⁰

4.1.3.1.5.8 Dârü'ssafaka

İstanbul'da Sultan Selim civârında satın alınan bir konak, gerekli değişiklikler yapılarak 1285 (1868)'de yapılan yardımlarla Dârü'sşafaka'ya dönüştürülmüştür.³⁴¹ 1287 (1870)'de gece ve gündüz eğitim vermek üzere yine Sultan Selim Camii civârında yeni bir okul yapılmıştır. Binasına yapılan masraf dışında sürekli masrafını karşılaması için Eski, Yeni Maliye Daireleri ve Bâb-ı Seraskerî altında ve girişinde inşâ edilen dükkânların kirası tahsis edilmiştir.³⁴²

4.1.3.1.5.9 Halep'te Islahhâne

Osmanlı halkından yetim ve fakir olan küçük çocukların bakımı ve terbiyesi için 1285 (1868)'de Halep'te Mısır Hıdiv'i İsmail Paşa tarafından yirmi bin kese akçeye daire inşâ ettirilmiştir.³⁴³

4.1.3.1.5.10 Kaptan Mektebi

Galata'da Arap Camii Avlusu'na 1286 (1869)'da Kaptan Mektebi inşâ edilmiştir(bk. Resim 14).³⁴⁴

4.1.3.1.5.11 Orman Mektebi

Mâliye Hazinesi içinde 1286 (1869)'da bir bölüm tahsis edilerek Orman Mektebi olarak düzenlenmiştir(bk. Resim 14).³⁴⁵

³⁴⁰ Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, VI, s.444-446.

³⁴¹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.23; Bk. **Tez**, s.63.

³⁴² A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.107; Bk. **Tez**, s.70.

³⁴³ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.25; Bk. **Tez**, s.64.

³⁴⁴ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.49; Bk. **Tez**, s.65.

³⁴⁵ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.49; Bk. **Tez**, s.65.

4.1.3.1.5.12 Dârü'l-muallimât

İstanbul'da kız mekteplerine muallimler yetiştirmek amacıyla 1286 (1869)'da Dârü'l-muallimât nâmıyla bir mektep yapılmaya başlanmıştır.³⁴⁶ 1287 (1870) yılı itibariyle gösterişli bir açılışla hizmete girmiştir.³⁴⁷

4.1.3.1.5.13 Dârü'l-muallimîn

Sıbyan Mekteplerine muallim yetiştirmek için H1292-M1875'te Konya'da bir Dârü'l-muallimîn açılmıştır.³⁴⁸

4.1.3.1.5.14 Medresetü'l-âmiyân

Mısır Kahire'de 1292 (1875)'te amalara mahsus, "Medresetü'l-âmiyân" adlı bir okul açılmıştır.³⁴⁹

4.1.3.1.5.15 Hukuk Mektebi

Rodos'ta Mekteb-i Sultani dahilinde 1293 (1876) hayırseverlerin gayretleriyle bir Hukuk Mektebi açılmıştır. On yedi bendli bir nizamname hazırlanarak, hukuk talebelerinin bu nizamnameye uyması şartı getirilmiştir.³⁵⁰

4.1.3.1.6 Diğer Eserler

4.1.3.1.7.1 Postahâneler

Posta sisteminin kullanılmaya başlanmadan önce denenmesi 1250 (1834) yılına tesadüf etmiştir. Üsküdar'dan İzmit'e kadar yapılacak posta yoluna Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa memur olmuştur. Açılışında II. Mahmud faytonla, devlet erkânı ise posta arabalarıyla Üsküdar'dan Kartal'a kadar gidilmiş ve yol kontrol edilmiştir. Üsküdar'dan İzmit'e kadar postahâneler ve belirli aralıklarla üzeri rakamlı direkler inşâ edilmiştir.³⁵¹

³⁴⁶ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.69; Bk. **Tez**, s.67.

³⁴⁷ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.108; Bk. **Tez**, s.70.

³⁴⁸ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.51; Bk. **Tez**, s.81.

³⁴⁹ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.55; Bk. **Tez**, s.82.

³⁵⁰ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.80; Bk. **Tez**, s.82.

³⁵¹ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, IV, s.162; Bk. **Tez**, s.25.

4.1.3.1.7.2 Kereste Ebniyeleri

Kış günlerinde kereste naklinin kolaylaşması için kerestelerin temin edildiği dağlar civarına kereste ebniyeleri yapılmıştır.³⁵²

4.1.3.1.7.3 Kasr-ı Âlî

1243 (1828)'de Ayestefanos Sahrası'nın düzenli askerler için talimgâh olarak kullanılması kararlaştırılınca, resmî ziyaretlerde kullanılmak üzere bir Kasr-ı Âlî yapılmasına Sultan II. Mahmud tarafından izin verilmiştir.³⁵³

4.1.3.1.7.4 Bahçeköy'de Bend

İstanbul ve bilâd-ı selasede nüfus artışından dolayı yaz günlerinde su sıkıntısı çekilmemesi için 1253 (1837)'de Büyükdere tarafında Bahçeköy'de Büyük Bend inşâ edilmiştir.³⁵⁴

4.1.3.1.7.5 Yangın Havuzları

İstanbul'da yangınlara zamanında müdahale edilmesi için uygun yerlere havuzlar inşâ edilmiştir. Kârgîr kullanımının teşvik edilmesi, yeni yapılacak evler arasına kasalı duvarlar inşâ edilmesi gibi tedbirlerle birlikte, 1264 (1847) yılında önce birkaç kez yanan Bâbîâlî'ye, sonra çeşitli yerlere havuzlar yapılmıştır.³⁵⁵

4.1.3.1.7.6 Karantina Mahalleri

1254 (1838)'de II. Mahmud zamanında İstinye Körfezi'nde Mısır Kethüdâsı Kamîlîzâde Nazîf Bey görevlendirilerek şehre girenlerin onar gün bekleme süresinin doldurulacağı karantina mahâlleri inşâ edilmiştir.³⁵⁶

4.1.3.1.7.7 Müzehâne

Eski eserlerin korunması amacıyla 1284 (1867)'de Sultan II. Mahmud'un türbesi karşısında bir mahal Müzehâne olarak tahsis edilmiştir.³⁵⁷

³⁵² A. Lütflî Ef., a.g.e., IV, s.167; Bk. Tez, s.26.

³⁵³ A. Lütflî Ef., a.g.e., I, s.258; Bk. Tez, s.13-14.

³⁵⁴ A. Lütflî Ef., a.g.e., V, s.94; Bk. Tez, s.31.

³⁵⁵ A. Lütflî Ef., a.g.e., (A. Şeref neşri), VIII, s.160; Bk. Tez, s.45.

³⁵⁶ A. Lütflî Ef., a.g.e., V, s.126; Bk. Tez, s.31.

4.1.3.1.7.8 Kaptan Kulübeleri

Ticârî gemilerin Karadeniz'e giriş ve çıkışlarında, Boğaz'ın bitiminden itibaren, kaza yapabilecekleri yerlere 1285 (1868)'de insan barınacak şekilde kulübeler inşâ edilmiştir. Kulübelerin yerlerinin belirtildiği haritalar, gemi kaptanlarına verilmek üzere hazırlanmıştır.³⁵⁸

4.1.3.1.7.9 Naûm Tiyatrosu

Beyoğlu'nda bugünkü Çiçek Pasajı'nın bulunduğu adada Gaspare Fossati ve Giuseppe Fossati tarafından yapılan 1848'de tamamlanmıştır. 1853'te çıkan bir yangında yok olan yapı 1862'de W. J. Smith tarafından yeniden yapılmıştır.³⁵⁹ Son olarak 1286 (1869)'da Fransa Kraliçesi'nin İstanbul'u ziyaret edeceği kesinleşince tören için Beyoğlu'ndaki Naûm Tiyatrosu'nun vaktinden önce açılması istenmiş ve bunun karşılığında iki bin lira ücret ödenmiştir.³⁶⁰ Sultan Abdülaziz'in Ekim ve Aralık aylarında iki defa tiyatroya geldiği bilinmektedir. Naum'un imtiyazı 1866'dan itibaren bitmiştir. Ziyafet salonu olarak da kullanılan tiyatro, Sultan Abdülaziz'in ihsanlarıyla bir müddet daha ayakta kalmış, 1870'te ise yanarak tamamen yok olmuştur.³⁶¹ Aynı yıl içinde inşâsının tamamlandığını Altıncı Daire Hastahânesi'nin masraflarının karşılanması için tiyatroda bir hayır balosu tertip edilmesinden anlıyoruz.³⁶²

4.1.3.2 İkamete Mahsus Binalar

4.1.3.2.1 Saraylar

4.1.3.2.1.1 Beylerbeyi Sahilsarayı

³⁵⁷ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.90; Bk. **Tez**, s.60-61.

³⁵⁸ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.25; Bk. **Tez**, s.64.

³⁵⁹ Cengiz Can, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, VI., s.52-53.

³⁶⁰ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.56; Bk. **Tez**, s.66.

³⁶¹ Semavi Eyice, "İstanbul'da Seyir Yerleri ve Bazı Tiyatrolar Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy.16, İstanbul, 2002, s.2-14.

³⁶² A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.74; Bk. **Tez**, s.67-68.

Anadolu Sahili'nde İstavroz denilen yerde bir sahilsaray inşâsına karar verilip yalı ve araziler satın alınarak 5 Muharrem 1248 (4 Haziran 1832)'de tamamlanan saraya Sultan II. Mahmud'un arzusuyla taşınma gerçekleşmiştir(bk. Resim 52-53).³⁶³

4.1.3.2.1.2 Çırağan Sarayı'na Ek Bina

Kış mevsiminde kullanılmak üzere hazırlanan Çırağan Sarayı'nın dört tarafına ek bina yapılarak 8 Recep 1248 (1 Aralık 1832)'de tamamlanan saraya Sultan II. Mahmud ve saray halkının taşınması sağlanmıştır(bk. Resim 54).³⁶⁴

4.1.3.2.1.3 Çırağan Sarayı

Çırağan Sarayı'nın inşâsı 1256 (1840)'ta son bularak Topkapı Sarayı'ndan nakil gerçekleşmiş ve tebrik ziyaretleri Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁵ 1288 (1871)'de Çırağan Sarayı ve teferruatının inşâsı Sultan Abdülaziz tarafından emredilerek, Hazine-i Hassa'dan Ebniye-i Aliyye yazıcısı Hoca Kırkor'a üç yüz elli bin lira verilerek altı ay zarfında tamamlanması taahhüt altına alınmıştır(bk. Resim 55-56).³⁶⁶

4.1.3.2.1.4 Beşiktaş Sahilsarayı

Beşiktaş Sahilsarayı Muharrem 1250 (Mayıs 1834)'de tamamlanan saraya nakil yapılmış ve Saliha Sultan ile Tophâne Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın evliliğinin tebriki için ziyaretler bu sarayda kabul edilmiştir(bk. Resim 43).³⁶⁷

4.1.3.3 Kamu Binaları

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü büyük, karmaşık fakat iyi çalışan örgütlenmesinin temelinde üç makam vardı. Bâbîâlî'ye dönüşecek olan Sadrazam Kapısı, Yeniçeri Ağası Kapısı (Ağa Kapısı) ve Fetvâ Kapısı (Şeyhülislam Kapısı) denilen bu makamlardaki görevlilerin sarayları veya konaklarıydı.³⁶⁸ Yeniçerilerin

³⁶³ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.62; Bk. **Tez**, s.22.

³⁶⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.74; Bk. **Tez**, s.23.

³⁶⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, VI, s.100; Bk. **Tez**, s.34.

³⁶⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.10; Bk. **Tez**, s.70, bkz. Çelik Gülersoy, **Çerâğân Sarayları**, İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1992.

³⁶⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.156; Bk. **Tez**, s.25.

³⁶⁸ Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.661.

kaldırılmasıyla yönetimdeki etkisinin sona ermesi, meclis teşekkülleriyle Sadrazam'ın yetkilerinin paylaşılması gibi nedenlerle yönetim sisteminde değişiklikler olmuş ve bu da kurumlara yansımıştır. Geleneği olmayan bu yeni yapıların mimari geleneği de yeni baştan oluşturularak, Avrupa etkisinde eserler ortaya konmuştur.

4.1.3.3.1 Bâbîâlî

Bâbîâlî binası yangınlarda pek çok kez zarar görmüş ve yeniden yapılmıştır. Hocapaşa Yangını'nda yanıp yeniden inşâsına başlandıktan bir yıl sonra Rebûlahir başlarında 1241 (Kasım 1825)'te tamamlanarak dualarla dairenin yenilenen binaya taşınması sağlanmıştır.³⁶⁹ 5 Zilkade 1254 (20 Ocak 1839) günü ahırda çıkan yangınla bu bina tamamen yok olmuştur. Önce Bayezid'da Necip Efendi Konağı'na, sonra Maliye dairesine nakledilen kurum için yanan binanın yeniden inşâsına başlanılmıştır. Alemdar Mustafa Paşa vakasından sonra Hocapaşa yağnında harab olan binanın Bina Emni Halil Beğ olmuştur.³⁷⁰ Son yangısında bir an önce yapımına başlanan binada planlanan Meclis-i Vala, 4 Muharrem 1256 (8 Mart 1840)'ta tamamlanarak açılışı yapılmıştır.³⁷¹ Binanın tamamı ise 1259 Ramazan'ı (1843 Eylül'ü)nde tamamlanarak açılmıştır.³⁷² 1286 (1869)'da Bâbîâlî'ye ikinci kat inşâsı bitirilerek genişletilmiştir(bk. Resim 15).³⁷³

Babialı binasının son yapımı büyük önem arz etmektedir. Babialı öncesinde sadrazam kapısı olarak sadrazamın hem özel hayatının geçtiği yer, hem de devlet dairesi olarak kullanılıyordu. 1843'ten sonra yalnızca resmi bir büro olarak kullanılmaya başlanmıştır. Stefan Kalfa'nın inşâ ettiği bilinen yapı çeşitli değişiklik ve yıkımlara rağmen bugün de varlığını sürdürmektedir. 1878 ve 1915'te iki büyük yangın daha geçiren Babialı binasının ortası onarılmayarak iki ayrı yapı halinde bırakılmıştır. Ana kapının bulunduğu bölüm bir müddet İstanbul Defterdarlığı olarak kullanılırken Sadaret dairesi bugün İstanbul Valiliği olarak kullanılmaktadır.³⁷⁴

³⁶⁹ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, I, s.269; Bk. **Tez**, s.14.

³⁷⁰ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, V, s.138; Bk. **Tez**, s.32.

³⁷¹ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, VI, s.92; Bk. **Tez**, s.34.

³⁷² A. Lütü Ef., **a.g.e.**, VII, s.69; Bk. **Tez**, s.35.

³⁷³ A. Lütü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.62; Bk. **Tez**, s.66.

³⁷⁴ Uğur Tanyeli, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, I., s.522-522.

4.1.3.3.2 Karakolhâne

Ahmediye Meydanı'nda bulunan zindana bir karakolhâne yapıp isminin Bâb-ı Cafer koyulması 1247 (1831)'de yapılan inşâ faaliyetlerindendir.³⁷⁵

4.1.3.3.3 Evrak Hazinesi

1262 (1845)'te Bâbiâlî bünyesinde bir Evrak Hazinesi inşâ edilmiştir. Evrakların düzenlenip toplanmasıyla bizzat görevlendirilen Ahmet Lûtfî Efendi, Osmanlı Devleti'nin her türlü kaydının yer aldığı Eski Evrak Hazinesi hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Hatt-ı Hümayûnlar, antlaşmalar, resmi evraklar, tezkireler ve mühimme defterleri gibi devlete ait kayıtlar, Evrak Hazinesi yapılanı kadar Bâbiâlî civârındaki mahzenle Sultanahmet Meydanı'ndaki Defterhâne'de muhafaza edilmişlerdir. Divan kalemi defter ve kayıtları hariç karmakarışık ve sahipsiz olan belgelerin pek çoğu nem, yağmur suları gibi doğal etkenlerle kaybedilmiştir. Geriye kalanları büyük zahmetlerle kurutup, ilaçlayıp sınıflandıran Ahmet Lûtfî Efendi ve beraberindekiler, bir şekilde şahıs eline geçmiş belgeleri de dahil ederek Evrak Hazinesi'ni kurmuşlardır.³⁷⁶ İtalyan mimar Gaspere Fossati tarafından yapılan Evrak Hazinesi'nin duvarları kârgîr geriye kalan aksamı demir olup İstanbul Tersanesi'nde üretilmiştir. 1563 tarihli Şah-ı Huban Hatun Medresesi'nin ayakta kalan dersanesi ise Evrak Hazinesi'ne depoluk etmiştir.³⁷⁷

4.1.3.4 Sanayi Binaları

Sanayi İnkılabı ardından Avrupa'da üretimin gelişmesiyle Osmanlı Devleti'nin el tezgahlarıyla ürettiği, insan emeğinin yoğun olduğu ürünler fiyatlarının yüksekliği nedeniyle ithal ürünlerle rekabet edememiştir. Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Devleti'nin ürettiği nesnelerin de gösterilmesi için davet edildiği sergi için H1267'de Londra'ya davet edilmesi üretim konusundaki eksikliğin farkedilmesini sağlamıştır. Avrupa devletlerinin çok çeşitli ve seri üretim mamülleri yanında Osmanlı Devleti'nin az sayıdaki küçük işletme ürünleri, sanayinin ve sanayiye dayalı üretimin geliştirilmesi

³⁷⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, III, s.166; Bk. **Tez**, s.21.

³⁷⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.120; Bk. **Tez**, s.42-45.

³⁷⁷ Uğur Tanyeli, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, I., s.522-522.

konusundaki gerekliliği hissettirmiştir. XIX. yüzyıl boyunca yapılan binalar nerede, ne için, ne zaman yapıldıklarıyla birlikte son durumları da eklenerek aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Yeni bir Askerî sistemle birlikte Osmanlı Devleti'nin yabancı olduğu Sanayi yapıları da Avrupa örnekleminde çözümlenmeye çalışılmış ve Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl mimarîsini derinden etkilemiştir.

Tablo 3.XIX Yüzyılda Yapılan Sanayi Binalarının Yerleri, Kuruluş Tarihleri, Günümüzdeki Durumları ve İşlevleri

Bina Tipi	Sanayi Tesisi Adı	Yeri	Yapım Tarihi	Bugünkü Durumu ve İşlevi
Enerji Üretimi için Kurulan Fabrika Binaları	Dolmabahçe Gazhanesi	Beşiktaş	1854	Gaz deposu mevcut/Kullanılmıyor
	Nakkaştepe Gazhanesi	Kuzguncuk	1864	Kültür Merkezi
	Yedikule Gazhanesi	Yedikule	1880	Mevcut/Boş
	Hasanpaşa Gazhanesi	Kadıköy	1891	Mevcut/Boş
Gıda Üretimi için Kurulan Fabrika Binaları	Paşalimanı Un Fabrikası	Üsküdar	1863	Mevcut/Boş
	Unkapanı Un Fabrikası	Eminönü	1866	Mevcut/Boş
	Terkos Su Pompa İstasyonu	Terkos Havzası	1883	Mevcut/Kullanılıyor
	Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası	Cibali	1884	Mevcut/Üniversite binası
	Kasımpaşa Un Fabrikası	Kasımpaşa	1886	Mevcut/Boş
	Hamidiye Su Terazisi	Maslak	XIX yüzyıl	Mevcut/Kullanılmıyor
	Feshane	Eyüp	1833	Feshane Kültür Merkezi
Giyim ve Dokuma Üretimi için Kurulan				

Fabrika Binaları				
	Bakırköy Bez Fabrikası	Bakırköy	1850	Mevcut/Kısmen kullanılmaktadır
	Dikimhane	Beykoz	XIX yüzyıl	Mevcut/Boş
	Korse Fabrikası	Fatih	XIX yüzyıl	Mevcut/Kullanılıyor
	Hereke Fabrikası	Hereke	1845	Mevcut/Boş
Deri Üretimi için Kurulan Fabrika Binaları	Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	Beykoz	1810	Mevcut/Boş
Kimyevi Madde Üretimi için Kurulan Fabrika Binaları	Küçükçekmece Kibrit Fabrikası	Küçükçekmece	1888-1897	abrika olarak kullanılmaktadır
Maden İşlemek Üzere Kurulan Fabrika Binaları	Tersane-i Amire (Haliç, Camialtı ve Taşkızak)	Haliç-Hasköy arası	15-XIX yüzyıl	Mevcut/Kullanılmaktadır
	Makina-Demir Fabrikası	Zeytinburnu	1845	Mevcut/Kullanılmaktadır
	Şirket-i Hayriye Tersanesi	Hasköy	1861	Endüstri Müzesi olarak kullanılmaktadır
	Nalbanthane	Üsküdar	1841	Türk Silahlı Kuvvetleri Mescidi
Toprak İşlemek Üzere Kurulan Fabrika Binaları	Şahbaz Agiya Tuğla Fabrikası	Sütlüce	1882	Mevcut değil
	Çini Fabrika-i Hümayûnu	Yıldız	1893-1894	Mevcut/Kullanılmaktadır

Kaynak: T.Gül Köksal-Zeynep Ahunbay, “İstanbul’daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri”, **İtü dergisi**, V, İstanbul 2006, sy:2, s.127-129.

4.1.3.4.1 Tersane

Tersane-i Âmire XV. Yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren, özellikle savunma sanayi kapsamında gemi yapımıyla ilgilenen köklü bir kurumdur. Haliç, Camialtı ve Taşkızak tersaneleri genel adıyla Tersane-i Âmire olarak adlandırılıyordu. Hassa

Mimarlar Teşkilatı'nda da gemi yapımından ve tersane işlerinden anlayan özel mimarlar yetiştirilmesi Osmanlı Devleti'nin bu alana verdiği önemi göstermektedir. Donanmanın bakım ve yönetim binaları eklenerek merkez konumuna getirilmiştir. Tarih-i Lûtfî'de Tersane'de yapılan inşâ faaliyetlerine, özellikle yapılan gemilerin isimleriyle beraber kaydına dikkat edilmiştir. Ancak gemi yapımı ayrı bir alanın çalışma konusu olduğundan sadece tersane ile ilgili tamir ve yapımlardan bahsedeceğiz.

1241 (1825)'te Tersane'ye iki havuz yapılmıştır.³⁷⁸ Tersane Divanhanesi ise 1250 (1834)'te Tahir Paşa'nın gözetiminde yapılmıştır.³⁷⁹ II. Mahmud döneminde yapılan bu yapı iki katı olup Ampir üslubundadır. Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasının ardından önemini kaybetse de, Tersane'nin mimarlık açısından sıkıntı yaşamadığını görmekteyiz. Zırhlı gemiler için Aynalıkavak destgâhının genişletilmesi sözkonusu olduğunda Yorgi Kalfa münakasa usûlüyle kendisine ihale edilmesini istemiş fakat, o gün pek çok yapı bu şekilde yapılmasına rağmen Tersâne gerek görmeyerek 1280 (1823)'te inşâ faaliyetini üstlenmiştir.³⁸⁰ Masrafları ise Valide Sultan üstlenmiştir.³⁸¹ Tersane'ye bir havuz da 1288 (1871)'de beş bin lira sarfedilerek yapılmıştır.³⁸² Donanmanın modernizasyonu için Sultan Abdülaziz zamanında Serkiz Balyan'ın yaptığı düşünülen Bahriye Nezareti binasıyla eski divanhane vb. binalardan oluşan kompleks yapı iki katlı kargir eklektik üslupta bir yapıya dönüşmüştür(bk. Resim 9).³⁸³

4.1.3.4.2 Debbaghâne

Düzenli askerlerin sayısının artmasıyla satın alınan asker ayakkabılarından zarar edilmesi sözkonusu olmuştur. Bunun üzerine ayakkabılarda kullanılacak sahtiyan ve kösele derilerin yapımı için 1243 (1827)'de Debbaghâne inşâ edilmesine karar verilmiştir.³⁸⁴

³⁷⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.113; Bk. **Tez**, s.10.

³⁷⁹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.168; Bk. **Tez**, s.26.

³⁸⁰ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.92; Bk. **Tez**, s.53-54.

³⁸¹ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.108; Bk. **Tez**, s.54.

³⁸² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.55; Bk. **Tez**, s.74.

³⁸³ Afife Batur, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, I, s.548-551.

³⁸⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, I, s.257; Bk. **Tez**, s.12-13.

4.1.3.4.3 İplikhâne

Eyüp Kasabası civârında Taşlıkburnu’nda Sultan Sarayı mahâllinde 1243 (1827)’de iplik imaline yönelik bir iplikhâne yapılmıştır(bk. Resim 18).³⁸⁵

4.1.3.4.4 Galetahâne

Donanma-yı Hümâyûn’a gereken peksimetler Bebek Köyü’nde yapılırken, oranın tersaneye uzak olması ve suyunun azlığı nedeniyle 1247 (1831)’de Tersâne içinde bir galetahâne inşâ edilmiştir.³⁸⁶

4.1.3.4.5 Errehâne

II. Mahmud’un yaptırdığı eserler arasında zikredilmektedir. Kereste yapılan bıçkı mağazası anlamındaki bu işletmenin ne zaman yapıldığı belirtilmemiştir.³⁸⁷ Tersanede Parmakkapı’da bulunan bina Bahrî Hendesehâne’nin yanmasından sonra tadil edilerek bir müddet okul olarak kullanılmıştır.

4.1.3.4.6 Dökümhâne

II. Mahmud’un yaptırdığı eserler arasında zikredilmektedir. Bu işletmenin ne zaman yapıldığı belirtilmemiştir.³⁸⁸ 1453’ten itibaren yapılmaya başlanan tarihî Haliç Tersanesi’nin yapılarından biri olan dökümhane, tescillenerek koruma altına alınmıştır.

4.1.3.4.7 Feshâne

II. Mahmud’un yaptırdığı eserler arasında zikredilmekle beraber, bu işletmenin ne zaman yapıldığı tam olarak belirtilmemiştir.³⁸⁹ Osmanlı ordusunun fes ve aba ihtiyacını karşılamak amacıyla Eyüp’te Haliç kıyısına kurulan Feshane, ilk tekstil sanayi kuruluşudur. Aynı zamanda 1851’de Belçikadan getirilen çelik kolonlarla yapıldığı için çelik konstrüksiyon yapının dünyadaki ilk örneklerinden biri olmuştur(bk. Resim 36-37). 1866’da döneminin en gelişmiş dokuma fabrikası olarak yenilenen Feshane’de üretilen kumaşlar pek çok sergide ödül almıştır. 1939’da “Feshane Mensucat A.Ş.”

³⁸⁵ A. Lütfî Ef., a.g.e., I, s.257; Bk. Tez, s.12-13.

³⁸⁶ A. Lütfî Ef., a.g.e., III, s.169; Bk. Tez, s.21.

³⁸⁷ A. Lütfî Ef., a.g.e., VI, s.35; Bk. Tez, s.33-34.

³⁸⁸ A. Lütfî Ef., a.g.e., VI, s.35; Bk. Tez, s.33-34.

³⁸⁹ A. Lütfî Ef., a.g.e., VI, s.35; Bk. Tez, s.33-34.

kapatılarak, Sümerbank Defterdar Fabrikasına dönüştürülmüştür. 1986 yılında Haliç çevre düzenlemeleri nedeniyle tahliye edilen fabrikanın dokuma salonu restore edilmiştir. Bugün kültür merkezi olarak kullanılmaya devam edilen bölüm 8000 metrekairelik salonudur.

4.1.3.4.8 Dikimhâne

II. Mahmud'un yaptırdığı eserler arasında zikredilmektedir.³⁹⁰ Daha önce zanaatkarların sağladığı her türlü askerî malzeme, ithalata bağımlı duruma gelince devlet fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. 1827 yılında, üniforma, ayakkabı gibi üretimi yapmak üzere "Dikimhane-i Amire" kurulur. Bu giysilerin yapılacağı kumaşlar için de Eyüp, Üsküdar ve İzmir'de kumaş fabrikaları açılmıştır.

4.1.3.4.9 Kağıt Fabrikası

1263 (1846)'da Sultan Abdülmecid zamanında Düzoğlu Hoca Karabet ile Hoca Mihran'ın İzmir'de inşâ ettikleri Kâğıt Fabrikası, resmi işlemleri İstanbul'a devredilerek kullanılmaya başlanmıştır.³⁹¹ XIX. yüzyılda Türkiye'de Beykoz Kağıt Fabrikası'ndan sonra ikinci kâğıt fabrikasının İzmir'de kurulduğunu ve 1846 yılı sonlarına doğru kâğıt üretimine başladığını görüyoruz. Ucuz kâğıt üretilmesi amacıyla kurulan fabrika, 15 yıl için gümrük resminden muaf tutulmuştur. Ancak bu önlem işe yaramamıştır. Fabrika Bryan–Donkin tipi modern bir kâğıt makinesine sahipti ve burada yapılan kâğıtların kalitesi iyiydi. Bu fabrikada üretilen kâğıtların hiç değilse bir kısmı "eser-i cedit" kâğıdı olarak bilinmektedir. Fabrikanın bir süre devletin kâğıt ihtiyacının bir kısmını karşıladığını ancak devletin bile satın aldığı kâğıdın parasını fabrikaya iki yıl geç ödediği düşünülürse fabrikanın beş-altı yıl içinde kapanma nedeni anlaşılır. 1852'nin ilk iki ayında üretim yaptığı bilinen fabrika bu tarihlerde kapanmıştır.

4.1.3.4.10 Demiryolları ve istasyonlar

İlk demiryolu hattı Varna'dan Ruscuk'a kadar inşâ edilecek kısım olup 1279 (1862)'de kararlaştırılarak müteahhidi olan şirketin teminat olarak hazineye sekiz bin

³⁹⁰ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

³⁹¹ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.152; Bk. **Tez**, s.44.

lira teslim etmesiyle başlamıştır.³⁹² Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarına rastlayan demiryolu inşâ sürecinde ulaşım ve nakliyat açısından önemli bir adım atılmış olmaktadır. 1283 (1866)'da bu kısmın tamamlanmasıyla Paris'e dört buçuk, Londra'ya beş günde gitmek mümkün olmuştur.³⁹³ Şevval 1284 (Şubat 1868)'de Rumeli şimendiferinin inşâsı için Bâbîâlî'de uzun tartışmalar yapılmış Şeyhülislam Hasan Efendi'nin da tereddütleriyle karar geç verilmiş ve gerekli mukaveleler imzalanarak işe başlanmıştır.³⁹⁴ Demiryolları kadar yol yapınının da öneminin fark edilmesiyle sahile uzak yerlerdeki mahsüllerin taşınmasını kolaylaştırmak maksadıyla yeni yollar yapımına 1284 (1867)'de karar verildiği gibi İstanbul'dan Niş'e kadar bir demiryolu hattı için bir şirket ile anlaşılması da Sultan Abdülaziz'in emriyle gerçekleştirilmiştir.³⁹⁵

Sultan Abdülaziz, dönemin emperyalizm anlayışına uygun olarak uzak sömürgelerine ulaşım oranın zenginliklerini elde etmek yolunda mesafe katetmiş Avrupa devletlerinin kullandığı yöntemlerden biri olan demiryolunu Osmanlı Devleti'nin kendi bünyesinin devamı olarak görmüştür. Bu yüzden demiryolu inşâ sürecine çok önem vermiş ve bu uğurda gerektiğinde Topkapı Sarayı'ndan bile vazgeçebileceğini göstermiştir. Osmanlı'nın kalkınması için ulaşımın önemini kavrandığı bu dönemde yol ve demiryolu ön plana çıkarak borçlanma pahasına yeni hatlar inşâ edilmeye devam edilmiştir. Mudanya'dan Akşehir'e kadar bir demiryolu yapılması için bazı imtiyazlar karşılığında Amerikan şirketiyle anlaşılmasına karar verilmesi de konuya verilen önemin bir göstergesidir.³⁹⁶

Demiryolunun tanınmasıyla birlikte onun kültürünün de halk tarafından hemen anlaşılmış olduğunu görüyoruz. İstanbul'dan Edirne'ye uzanacak demiryolu hattına 1285 (1868)'de başladığını haber verirken Ahmet Lûtfî Efendi, demiryollarının şehrin içine kadar değil, şehrin dışında bir yerde sonlandığını haber verir. Bunun sebebinin

³⁹² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.79; Bk. **Tez**, s.53.

³⁹³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.22; Bk. **Tez**, s.58.

³⁹⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.98; Bk. **Tez**, s.62-63.

³⁹⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.86; Bk. **Tez**, s.60.

³⁹⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.49; Bk. **Tez**, s.65.

imtiyaz sahibi şirketlerin yolcuların şehre ulaşmadan önce ihtiyaçlarını karşılamaya çalışarak kâr etmek istemeleri olduğunu da ekler.³⁹⁷

1288 (1871)'de Anadolu demiryolu hatlarının başlaması düşünülür fakat bunun için imtiyazla iş yaptırma durumu sona ermiş, inşâ masraflarının hazineden karşılanması sözkonusu olmuştur. Çırağan Sarayı'nın inşâsı biter bitmez inşâ giderlerinin için demiryoluna aktarılması düşünüldükçe, gerekli hesaplamalar yapılmıştır.³⁹⁸ Üsküdar'dan İzmit'e kadar Anadolu demiryollarının bir hattı Nafi'a Nazırı Ethem Paşa gözetiminde, bazı yardımlarla 1288 (1871)'de yapılmaya devam etmektedir(bk. Resim 51). Nafi'a Nezareti'nin inşâ işlerinde tek yetkili olduğu açıkça görülmektedir. Rumeli demiryolunda ise bu kadar başarılı olunamamış ve Sirkeci'den Yedikule'ye kadar hattın geçeceği emlakın satın alınmasında yeterli para bulunamadığından hak sahipleri yıllarca beklemek zorunda kalmıştır.³⁹⁹ Aynı yıl Yafa'dan Kudüs'e kadar bir demiryolu inşâsına imtiyaz verilmiştir.

Rumeli Demiryollarının imtiyazı 1289 (1872)'de Monsieur Hirş'e verilerek ölçüm ve bitirme zamanları belirlenerek mukavele imzalanmıştır. Buna göre İstanbul'dan Edirne'ye iki yüz seksen beş kilometre, Edirne'den Dedeoğlu'na kadar yüz kırkbeş kilometre, Selanik'ten Üsküp'e iki yüz kırk, Edirne'den Tatar-pazarı'na kadar üç yüz, Avusturya sınırında Novi'den Banaluka'ya kadar yüz dört kilometre, Edirne'den Varna'ya yüz altmış kilometre demiryolu hattı iki yıl içinde Osmanlı Devleti'ne teslim edilecekti.⁴⁰⁰

İlk yıl Filibe'ye kadar tamamlanan hattın açılışı için 1290 (1873)'te Sultan Abdülaziz ve devlet erkanı Sirkeci'den trenlerle Filibe'ye kadar gitmişler ve yapılan kısmın açılışını yapmışlardır.⁴⁰¹ Anadolu demiryolu hattı da Haydar Paşa'dan İzmit'e kadar tamamlanarak Sadrazam ve devlet erkanı İzmit'e kadar giderek açılış

³⁹⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.24; Bk. **Tez**, s.64.

³⁹⁸ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.16; Bk. **Tez**, s.71.

³⁹⁹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.19; Bk. **Tez**, s.71-72.

⁴⁰⁰ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.20; Bk. **Tez**, s.77-78.

⁴⁰¹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.53; Bk. **Tez**, s.78.

yapmışlardır.⁴⁰² 1292 (1875)'te Bursa-Mudanya arasındaki demiryolu hattı da tamamlanmıştır.⁴⁰³

Son olarak 29 Cemaziyelahir 1292 (2 Ağustos 1875)'te Sultan Abdülaziz'in Hatt-ı Hümâyûnu ile Bağdat tarafına bir demiryolu yaptırılması emredilmiş fakat padişahın ölümüyle Tarih-i Lûtfî'nin ele aldığı dönem tamamlanmış ve sonrası hakkında bilgi verilmemiştir.⁴⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin sona erişine kadar 4000 km'si Anadolu'da olmak üzere toplam 12000 km demiryolu yapılmıştır. Avrupa'da sömürgeleri anakaraya hammadde ve işçi taşınmasıyla bağlayan demiryolları, Osmanlı Devleti'ni açık pazar haline getirerek yerel zanaatlerin ve müslümanların elindeki ulaşım sektörünün çöküşüne neden olmuştur.⁴⁰⁵ Özellikle Batı Anadolu'nun hammadde kaynakları demiryolu inşâ eden devletlerin denetimine girmiştir. Cumhuriyet sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları adlı kurumun mülkü olarak bakım ve onarımları yapılan demiryolları, buharlı lokomotiflerin dizel ve elektronikli lokomotiflerle yenilenmesi dışında aynen kullanılmaktadır. Önemli merkez istasyonları da kültür varlığı olarak tescillenmiştir.

4.1.3.4.11 İzmir Rıhtımı

Rumeli demiryollarının inşâsı konusunda 1284 (1868)'de Bâbîâlî'de Şeyhülislam'ın da onayının alınmaya çalışıldığı toplantılar esnâsında İzmir Rıhtımı'nın da inşâ kararı alınmıştır.⁴⁰⁶

4.1.3.4.12 Mekke'de Selhhâneler

Halkın sağlığı düşünülerek Mekke'de 1284 (1867)'de hac merkezine uzak olan bir yere on üç selhhâne inşâ edilmiş ve kuyular kazılmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.47; Bk. **Tez**, s.78.

⁴⁰³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.43; Bk. **Tez**, s.81.

⁴⁰⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.89; Bk. **Tez**, s.82-83.

⁴⁰⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.134.

⁴⁰⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.98; Bk. **Tez**, s.62.

⁴⁰⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.80; Bk. **Tez**, s.60.

4.1.3.4.13 Gazhâne

1290 (1873)'te Yedikule'de bir Gazhâne inşâ edilerek İstanbul'un aydınlanması için bir adım atılmıştır.⁴⁰⁸ İstanbul'da havagazının kullanımı ilk olarak Sultan Abdülmecit döneminde, 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılmasıyla başlamıştır. Saray'ın has ahırlarının arka kısmında inşâ edilen Dolmabahçe Gazhanesi bu amaçla kurulmuş ve daha sonraları havagazının üretim fazlalığı ilk olarak İstiklal Caddesi'ne ardından da Galata ve Pera'nın diğer sokaklarına ve yakın semtlere dağıtılmış ve bu bölgeler aydınlatılmıştır(bk. Resim 45-46). Bir süre sonra da Pera sakinlerinin evlerine havagazı tesisatı döşetmek için izin aldıkları ifade edilmektedir. Dolmabahçe Gazhanesi şehrin aydınlatılmasında yararlı olunca tüm şehrin havagazı ile aydınlatılması düşüncesi gelişmiş ve bu nedenle Yedikule'de gaz fabrikası inşâ edilmiştir. Yedikule Gazhanesi, sosyal hizmet için İstanbul'da kurulan ilk havagazı fabrikasıdır.

4.1.3.4.14 Rasadhâne

Hava durumunu takip ederek, gerekli yerlere ulaştırarak ve gemilerin güvenli seyri için hizmet verecek bir Rasathâne Karadeniz tarafında telgrafla günlük rapor verecek şekilde 1285 (1868)'de inşâ edilmiştir.⁴⁰⁹ O dönemde pek çok bölgede rasat yapacak şekilde yapılan bu binaların kurumsallaşması 1867'de Kandilli Rasathanesi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Yapılan rasatlarla sıcaklık, yağış, nem ve basınç gibi iklim elemanlarının ölçüldüğü bilinmektedir.

4.1.3.4.15 Pusula Rasadhânesi

Osmanlı donanmasındaki gemiler demirden yapıldığı ve pusulaları bu yüzden etkilendiği için 1286 (1869)'da Bahriye Mektebi'nde Pusula Rasathânesi yapılarak tamirleriyle ilgilenilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ A. Lütüfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.54; Bk. **Tez**, s.79.

⁴⁰⁹ A. Lütüfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.21; Bk. **Tez**, s.63.

⁴¹⁰ A. Lütüfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.72; Bk. **Tez**, s.67.

4.1.3.4.16 Kömür Mağazası

Selanik'e gönderilecek maden kömürlerinin muhafazası için 1288 (1871)'de bir yük otuz dört bin kûsur kuruşa bir mağaza inşâ edilmiştir.⁴¹¹

4.1.3.4.17 Karaköy Rıhtımı

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin rıhtımı yoktur. Kıyıya yaklaşan gemilere yolcu ve eşyalar kayıklarla taşınır, ticaret malları da aynı şekilde kıyıya veya gemilere götürülürdü. 1853'te Kırım Savaşı başladığında İngiltere ve Fransa'nın asker ve savaş malzemesi desteği gemilerle İstanbul'a kadar getirilmiş ancak kıyıda rıhtım olmadığından nakilde çok güçlük çekilmiştir. Bunun üzerine rıhtım inşâsına başlanmak için karar alınmıştır. Limanda rıhtım inşâ etmek ve bu rıhtımları 75 yıl boyunca işletmek hakkı Fenerler İdaresi Umum Müdürü Fransız Mariüs Michel'e verilmiştir.⁴¹² 1289 (1872) yılında Karaköy'de bir rıhtım inşâsı kararlaştırılmış ve yapılacağı yerdeki emlağın satın alınması için otuz altı bin liraya ihtiyaç olduğundan, bu meblağ Avusturya Türk Bankası tarafından taahhüt altına alınmıştır. İnşaat II. Abdülhamit zamanında tamamlanmıştır.⁴¹³ 600 m uzunluğunda, 7-10 m derinliğindeki Karaköy Rıhtımı, 1986'da yük gemilerine kapatılarak yolcu vapurlarına ayrılmıştır.

4.1.3.4.18 Galata Tüneli

Galata Tüneli 1288 (1871) yılında yapılmaya başlanmıştır. Sultan Abdülaziz zamanına rastlar.⁴¹⁴ Londra'dan sonra dünyanın ikinci metrosu olan tünel, Fransız mühendis Eugene Henri Gavand'ın girişimiyle yapılmıştır. Sultan Abdülaziz'in izniyle 42 yıl işletme süresi verilen tünelin yapım imtiyazını alan mühendis 1871'de inşaaatı başlanmıştır. 1874'te tamamlanan tünelin 17 Ocak 1875'te açılışı yapılmıştır. 150 beygir gücünde iki buhar makinasıyla işleyen tarmvay 1911'de elektrikli hale getirilmiş ve "Dersaadet Mülhakatından Galata ve Beyoğlu Beyninde Tahte'l-arz Demiryolu" adını almıştır. 1 Mart 1939'da 175 bin Türk Lirası'na satın alınarak millileştirilen tünel aynı

⁴¹¹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.56; Bk. **Tez**, s.74.

⁴¹² Eser Tutel, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, VI, s.332-333.

⁴¹³ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.20; Bk. **Tez**, s.77.

⁴¹⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIII, s.25; Bk. **Tez**, s.72.

yıl İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Halen hizmet vermektedir.⁴¹⁵

4.2 Tamir Edilen Eserler

Binaların ayakta kalması için içinde yaşıyor olması ne kadar önemliyse, uzun süre içindekilere hizmet vermesi için tamiri de o kadar önemlidir. Binanın ömrünü artırıp kimi zaman başka bir alanda hizmet vermesini sağlayacak değişiklikler de tamir başlığı altında ele alınmıştır.

4.2.1 Dini Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler

4.2.1.1 Camiler

II. Mahmud döneminde teşekkül eden Evkaf Nezareti'nin tüm tamir işlerini dönem dönem izin verildikçe yürüttüğünü görmekteyiz. Genel bakım ve tamir zamanları isim verilmeden tüm tekke, cami veya vakıf eserleri şeklinde zikredilerek gereğinin yapıldığı umuma bildirilmiştir.

4.2.1.1.1 Dülgerzâde Camii

İstanbul'da Saraçhâne civârında bulunan Dülgerzâde Camii 1249 (1833)'de Yakup Paşa tarafından tamir edilmiştir.⁴¹⁶

4.2.1.1.2 Haydar Camii

İstanbul'da Saraçhâne civârında bulunan Haydar Camii 1249 (1833)'de Eyyüb Ağa tarafından tamir edilmiştir.⁴¹⁷

4.2.1.1.3 Sultan Orhan Camii

İzmit'te bulunan Sultan Orhan Camii, 1252 (1836)'da II. Mahmud'un emriyle tamir edilmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Daha fazla bilgi için bk. R. Sertaç Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel**, I-II, İstanbul, 2008; Vahdettin Engin, **Türkiye'nin ilk metrosu Tünel**, İstanbul, 1995.

⁴¹⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.115; Bk. **Tez**, s.25.

⁴¹⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.115; Bk. **Tez**, s.25.

⁴¹⁸ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, V, s.63; Bk. **Tez**, s.31.

4.2.1.1.4 Sultanahmed Camii

Sultan Ahmed Camii 1253 (1838)'de tamir edilmiştir(bk. Resim 41).⁴¹⁹

4.2.1.1.5 Emir Buhari Camii

II. Mahmud'un hayratından olarak tamiri yapılmıştır.⁴²⁰

4.2.1.1.6 Ayasofya Camii

1265 (1848)'de Sultan Abdülmecid zamanında tamir ve tezyini yapılarak Ramazan'ın ilk Cuma günü açılış töreni yapılmıştır(bk. Resim 8).⁴²¹

4.2.1.1.7 Süleymaniye Camii

Evkaf Nazırı Ahmet Vefik Efendi gözetiminde 1278 (1860) yılında içinin tamirinin bitmesiyle Şubat'ta Cuma selamlığı orada yapılarak açılış töreni gerçekleştirilmiştir(bk. Resim 1-28).⁴²²

4.2.1.1.8 Demirkapı Camii

İstanbul'da çıkan büyük yangında yok olan Demirkapı Camii 1285 (1868)'de Mısırlı Kâmil Paşa tarafından inşâ edilmiştir.⁴²³

4.2.1.2 Mescidler

4.2.1.2.1 Bey'atü'r-rıdvan Mescidi

Mekke ile Cidde arasında bulunan Bey'atü'r-rıdvan Mescidi zamanla harab olduğu için 1251 (1835)'te II. Mahmud zamanında tamir edilmiştir.⁴²⁴

4.2.1.3 Tekkeler

4.2.1.3.1 Kulekapısı Mevlevîhânesi

⁴¹⁹ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, V, s.90; Bk. **Tez**, s.31.

⁴²⁰ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

⁴²¹ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.185; Bk. **Tez**, s.46-47.

⁴²² A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.56; Bk. **Tez**, s.50-51.

⁴²³ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XII, s.29; Bk. **Tez**, s.65.

⁴²⁴ A. Lütflü Ef., **a.g.e.**, V, s.21; Bk. **Tez**, s.28.

Kulekapı'daki Mevlevîhane 1249 (1833)'te Zecriyye Muhassılı Lebîb Efendi'nin Binâ Emânetinde tamir edilmiştir.⁴²⁵

4.2.1.3.2 Kasımpaşa Mevlevîhânesi

Kasımpaşa Mevlevîhânesi 1249 (1833)'te Kaptan Halil Paşa tarafından tamir edilmiştir.⁴²⁶

4.2.1.3.3 Üsküdar Mevlevîhânesi

Üsküdar Mevlevîhânesi 1249 (1833)'te Hassa Müşîri Fevzi Paşa marifetiyle tamir edilmiştir.⁴²⁷

4.2.1.3.4 Kocamustafapaşa Hankâhı

Kocamustafapaşa Hankahı, Serasker Hüsrev Paşa marifetiyle 1249 (1833)'te tamir edilmiştir.⁴²⁸

4.2.1.3.5 Behçet Efendi Tekkesi

Behçet Efendi Tekkesi'nin genişletilerek yeniden yapılması 1251 (1835)'te Kethüdâ-yı Devlet Pertev Efendi marifetiyle tamir ve inşâ edilmiştir.⁴²⁹

4.2.1.3.6 Yenikapı Mevlevîhanesi

II. Mahmud tarafından tamir ettirilmiştir(bk. Resim 61-62).⁴³⁰

4.2.1.4 Türbeler

4.2.1.4.1 Hazreti Mevlânâ Türbesi

II. Mahmud tarafından yenilenerek Kubbe-i Hadra'sı (yeşil kubbe) inşâ edilmiştir.⁴³¹ Konya Valisi Hacı Ali Paşa marifetiyle 1249 (1833)'te tamir edilmiştir.⁴³²

⁴²⁵ A. Lütî Ef., a.g.e., IV, s.115; Bk. Tez, s.25.

⁴²⁶ A. Lütî Ef., a.g.e., IV, s.115; Bk. Tez, s.25.

⁴²⁷ A. Lütî Ef., a.g.e., IV, s.115; Bk. Tez, s.25.

⁴²⁸ A. Lütî Ef., a.g.e., IV, s.115; Bk. Tez, s.25.

⁴²⁹ A. Lütî Ef., a.g.e., V, s.21; Bk. Tez, s.28-29.

⁴³⁰ A. Lütî Ef., a.g.e., VI, s.35; Bk. Tez, s.33-34.

⁴³¹ A. Lütî Ef., a.g.e., VI, s.35; Bk. Tez, s.33-34.

4.2.1.4.2 Eyüp'te Ashab-ı Kiram Türbeleri

Eyyûb-i Ensârî civârında ve Ayvansaray tarafında bulunan Ashab-ı Kiram türbeleri 1251 (1835)'te yenilenip genişletilerek tamir ve inşâ edilmişlerdir.⁴³³

4.2.1.4.3 Emir Buhari Türbesi

II. Mahmud'un hayratından olarak tamiri yapılmıştır.⁴³⁴

4.2.1.4.4 Sultan Abdülmecid Türbesi

Sultan Abdülmecid'in Türbesi 1278 (1871)'de iki yük on dokuz bin kuruş sarfedilerek tamir edilmiştir.⁴³⁵

4.2.1.4.5 Fatih Sultan Mehmed Türbesi

Fatih Sultan Mehmed Türbesi 1282 (1865)'te aslına uygun olamayarak tamir edilmiştir. Dönemine uygun olmayan bezeme ve tefrişini eleştiren Ahmet Lûtfî Efendi, eskisinin kıymetinin bugünün en iyisiyle karşılaştırılamayacak derecede fazla olduğunu vurgulayarak sahip çıkılmayan türbe vs. eşyalarının daha iyi korunabilmesi için uyarılarda bulunur(bk. Resim 40).⁴³⁶

4.2.1.4.6 Sultan Murat Hüdâvendigâr'ın Kosova'daki Türbesi

Sultan Murat Hüdâvendigâr'ın Kosova'daki Türbesi'nin tamiri 1283 (1866)'da yapılmış ve mefruşatı yenilenmiştir.⁴³⁷

4.2.1.5 Ziyaret Mekânları

4.2.1.5.1 Hırka-i Şerif Dairesi

Hırka-i Şerif Dairesi 1264 (1847)'de tamir edilmiş ve bu süre zarfında halkın ziyaretine devam edebilmesi için Yavuz Selim Camii'nde bir mahal kullanılmıştır.⁴³⁸

⁴³² A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, IV, s.115; Bk. **Tez**, s.25.

⁴³³ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, V, s.10; Bk. **Tez**, s.27.

⁴³⁴ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

⁴³⁵ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.70; Bk. **Tez**, s.52.

⁴³⁶ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.141; Bk. **Tez**, s.57-58.

⁴³⁷ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XI, s.20; Bk. **Tez**, s.58.

⁴³⁸ A. Lûtfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.157; Bk. **Tez**, s.44.

4.2.1.5.2 Kudüs Mübarek Mekânlar

Kudüs'teki mübarek mekânlar Beylikçi Afif Bey, Mimar Esad Efendi ve maiyyetleriyle 1271 (1854)'te tamir edilmiştir.⁴³⁹

4.2.2 Askerî Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler

4.2.2.1 Kaleler

4.2.2.1.1 Sakız Kalesi

Yunan isyanında harâb olan Sakız Adası'ndaki kale için kapıcıbaşı kendisi yerine kaleyle ilgilenecek görevli talebinde bulunmuştur. Yeni görevlinin gelmesiyle 1240 (1824)'te tamir edilmiştir.⁴⁴⁰

4.2.2.1.2 Niğbolu Kalesi

Niğbolu Kalesi Ağa Hüseyin Paşa hayratındandır, tamiri onun vesilesiyle olmuştur.⁴⁴¹

4.2.2.1.3 Efcâr Kalesi

Efcâr Kalesi Ağa Hüseyin Paşa hayratındandır, tamiri onun vesilesiyle olmuştur.⁴⁴²

4.2.2.1.4 Belgratçık Kalesi

Belgratçık Kalesi Ağa Hüseyin Paşa hayratındandır, tamiri onun vesilesiyle olmuştur.⁴⁴³

4.2.2.2 Kışlalar

4.2.2.2.1 Selimiye Kışlası

Selimiye Kışlası 1215 (1800)'de inşâ edilmiştir. 1241 (1825)'te II. Mahmud zamanında Moralı Osman Efendi Binâ Emini tayin edilerek, tamirine başlanmıştır(bk.

⁴³⁹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.114; Bk. **Tez**, s.49.

⁴⁴⁰ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.76; Bk. **Tez**, s.10.

⁴⁴¹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

⁴⁴² A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

⁴⁴³ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

Resim 25).⁴⁴⁴ Kışlanın tamiri 1244 (1828)'de tamamlanarak açılışı yapılmıştır.⁴⁴⁵ Selimiye Kışlası 1257 (1841)'de Sultan Abdülmecid zamanında tamir edilmiştir.⁴⁴⁶

4.2.2.2.2 Davutpaşa Kışlası

1241 (1825)'te II. Mahmud zamanında Kapıcıbaşı Mehmet Ağa Binâ Emmini tayin edilerek, tamirine başlanmıştır.⁴⁴⁷ Dikdörtgen planlı ve avlulu olan kışla binası 1831'de tamamlanmıştır. Balkan savaşlarında göçmenlerin ikametne tahsis edilen bina I. Dünya Savaşı'nda hastane olarak hizmet vermiştir. 1930'dan sonra tekrar kışla olarak kullanılmaya başlanan bina 1968'den bugüne 66. Mekanize Tümen Karargahı olarak kullanılmaktadır.⁴⁴⁸

4.2.2.2.3 Râmî Kışlası

1241 (1825)'te II. Mahmud zamanında Kapıcıbaşı Serfiçeli Mehmed Ağa Binâ Emmini tayin edilerek, tamiri yaptırılmıştır.⁴⁴⁹

4.2.2.2.4 Gümüşsuyu Kışlası

Dolmabahçe civârında bulunan ve inşâsı yarım kalan Gümüşsuyu Kışlası ile tamire ihtiyacı olan (isim olarak verilmemiş fakat yakınındaki kışladır) Galatasaray Kışlası 1278 (1861)'de tamir edilmişlerdir. Gümüşsuyu Kışlası masrafları Sultan Abdülaziz tarafından, Galatasaray Kışlası'nın masrafları ise Maliye Hazinesi'nden karşılanmıştır.⁴⁵⁰ Geniş bir avlu ve onu çevreleyen yapı kanatlarından oluşan kışla dönemin plan anlayışını yineler. Dört katlı yapı, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde kullanılmaktadır.

4.2.2.2.5 Topçu Kışlası

Sultan III. Selim zamanında 1807'de Taksim'de inşâ edilmiştir. Kapıkulu askerlerinin topçu sınıfı için yapılan ve kullanılan yapı, 1807 Kabakçı İsyanı sırasında

⁴⁴⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

⁴⁴⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, II, s.144; Bk. **Tez**, s.19.

⁴⁴⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, VII, s.31; Bk. **Tez**, s.35.

⁴⁴⁷ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

⁴⁴⁸ Ayşe Yetişkin Kubilay, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, III., s.11-12.

⁴⁴⁹ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, I, s.148; Bk. **Tez**, s.11.

⁴⁵⁰ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.49; Bk. **Tez**, s.50.

tahrip edilmiş ve II. Mahmud zamanında 1812’de Mimarbaşı Hafız Mehmed Emin Ağa tarafından yenilenmiştir.⁴⁵¹ 1847’de yangında hasar gören yapı, Sultan Abdülmecid zamanında tamir edilerek 1266 (1849)’da hizmete açılmıştır(bk. Resim 48).⁴⁵²

4.2.2.3 Kuleler

4.2.2.3.1 Galata Kulesi

Galata Kulesi 1349'da Cenevizliler tarafından Bizans'tan korunmak için inşa edilmiştir. 1249 (1833) yılında Sultan II. Mahmud zamanında tamir edilerek, sultanın emriyle bir saat eklenmiştir(bk. Resim 49).⁴⁵³

4.2.2.4 İstihkâmlar

4.2.2.4.1 Karadeniz Kıyısında Kale ve İstihkamlar

Boğaz’ın Karadeniz’e açılan kısmında 1281 (1864)’te yeni istihkamlar inşa edilirken, mevcut kalenin tamiri de yapılmıştır.⁴⁵⁴

4.2.2.5 Tabyalar

4.2.2.5.1 Balta Limanı Tabyaları

Ağa Hüseyin Paşa hayratındandır.⁴⁵⁵

4.2.2.5.2 Çakal Burnu Tabyaları

Ağa Hüseyin Paşa hayratındandır.⁴⁵⁶

4.2.3 Sivil Mimari Çerçevesinde Tamir Edilen Eserler

4.2.3.1 Umûmî Binalar

4.2.3.1.1 Haremeyn Medresesi ve Kütüphânesi

II. Mahmud zamanında onun hayratından olarak tamir edilmişlerdir.⁴⁵⁷

⁴⁵¹ Ayşe Yetişkin Kubilay, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, VI, s.274-275.

⁴⁵² A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.20; Bk. **Tez**, s.48.

⁴⁵³ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, IV, s.110; Bk. **Tez**, s.23.

⁴⁵⁴ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.118; Bk. **Tez**, s.54-55.

⁴⁵⁵ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

⁴⁵⁶ A. Lütfi Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.181; Bk. **Tez**, s.45-46.

4.2.3.1.2 Kudüs Su Yolları

Kudüs'teki Su Yolları Beylikçi Afif Bey, Mimar Esad Efendi ve maiyyetleriyle 1271 (1854)'te tamir edilmiştir.⁴⁵⁸

4.2.3.1.3 Unkapanı Köprüsü

Unkapanı Köprüsü 1268 (1851)'de tamir edilerek iki başına yollar yapılmıştır.⁴⁵⁹

4.2.3.1.4 Nisa Hastahânesi

Haseki Sultan Tımarhanesi, 1264 (1847)'de tamir edilerek Sultan Abdülmecid'in emriyle hanımlara mahsus bir hastahâne haline getirilmiştir(bk. Resim 38).⁴⁶⁰

4.2.3.1.5 Galata Köprüsü

Galata Köprüsü'nün dubaları ve ahşap kısımları 1280 (1863)'te yenilenmiştir.⁴⁶¹ Ahşap köprü 1292 (1875)'te yıkılarak demirden tekrar yapılmıştır.⁴⁶²

4.2.3.1.6 Bâb-ı Fetvâ

Bâb-ı Fetvâ'nın tamiri 1289 (1872)'de tamamlanarak, daire Âlî Paşa Konağı'ndan eski yerine nakledilmiş ve konak Fatma Sultan'a verilmiştir.⁴⁶³

4.2.3.1.7 Mehterhâne

1287 (1870)'e kadar Osmanlı Devleti'nde mahkûmlar, Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılıyordu. Sultan Abdülaziz'in zamanında eski mehterhane kalıcı

⁴⁵⁷ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, VI, s.35; Bk. **Tez**, s.33-34.

⁴⁵⁸ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.114; Bk. **Tez**, s.49.

⁴⁵⁹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), IX, s.78; Bk. **Tez**, s.48.

⁴⁶⁰ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (A. Şeref neşri), VIII, s.156; Bk. **Tez**, s.44.

⁴⁶¹ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), X, s.87; Bk. **Tez**, s.53.

⁴⁶² A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XV, s.48; Bk. **Tez**, s.81.

⁴⁶³ A. Lütfî Ef., **a.g.e.**, (M. Aktepe neşri), XIV, s.40; Bk. **Tez**, s.78.

ve geçici mahkumlar için iki daire olacak, hastane, hamam, cami, klise vb mekanları bulunacak şekilde tamir edilerek umûmî hapishane haline getirilmiştir.⁴⁶⁴

4.2.3.2 İkamete Mahsus Binalar

4.2.3.2.1 Edirne Sarayı

Rumeli tarafının hareketliliği nedeniyle padişahın gittiğinde ikamet edebilmesi için 1241 (1825)'te Edirne Sarayı tamir ve inşâsına başlanmıştır. Bina emanetine İzmîrî Kâtipzâde Mustafa Efendi, maiyyetine mühendis ve mimarlar verilmiştir.⁴⁶⁵ Sarayın tamiri 1244 (1828)'de bitmiştir.⁴⁶⁶

4.2.3.2.2 Neşat-âbâd Sahilsarayı

Saliha Sultan'a evlilik hediyesi olarak verilen sarayın tamir masrafları Budin Valisi Ağa Hüseyin Paşa tarafından beş yüz kese akçe olarak takdim edilmiş ve Zahîre Nazırı Hacı Veli Ağa görevlendirilerek 1249 (1833)'de tamiri yapılmıştır.⁴⁶⁷

4.2.3.3 Sanayi Binaları

4.2.3.3.1 Berrî Mühendishâne

Berrî Mühendishâne'nin tamiri 1247 (1831)'de II. Mahmud zamanında yapılmıştır(bk. Resim 47).⁴⁶⁸

4.2.3.3.2 Tersâne Çeşmesi

Tersane çeşmesinin tamiri 1252 (1836)'da II. Mahmud'un zamanında yapılmıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ (M. Aktepe neşri), **a.g.e.**, XII, s.100; Bk. **Tez**, s.69.

⁴⁶⁵ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, I, s.270; Bk. **Tez**, s.14.

⁴⁶⁶ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, II, s.135; Bk. **Tez**, s.18-19.

⁴⁶⁷ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, IV, s.114; Bk. **Tez**, s.23.

⁴⁶⁸ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, III, s.165; Bk. **Tez**, s.20.

⁴⁶⁹ A. Lütî Ef., **a.g.e.**, V, s.53; Bk. **Tez**, s.29.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarisi, değişikliklere açık ve farklı yapılarıyla dikkat çekmektedir. Bugünkü mimari anlayışın temelinde o gün atılan adımların bulunduğu düşüncesi dönemi araştırmak için itici bir güç teşkil etmektedir. Çalışmamıza bu güç yön vermekteydiyse de bu kadar geniş bir konunun tez sınırları içerisinde ele alınması mümkün olamayacağından, dönemin vak'anüvîsi Ahmet Lütî Efendi'nin çizdiği çerçevenin esas olduğu bir yol takip ettik. Ahmet Lütî Efendi'nin yazdığı Osmanlı Tarihi orijinli eser, verdiği kısa bilgilere rağmen o dönem yapılmış tüm binaların arasında en önemlilerini işaret etmiştir. Sadece eserlerin künye bilgileri değil, kim tarafından, nasıl yapıldıkları bilgilerine de kapı aralamıştır. Dönemin mimarlık mesleğine etkileri, eserlerin hangi aşamalarda yapıldığı, üslup farklılıkları ve eserlerin genel özelliklerine ilişkin bilgilerle dört bölümde açılıma gidilmiştir.

İlk bölümde Hassa Mimarlar Teşkilatı tanıtılmakta ve XIX. yüzyıldaki durumu karşılaştırmalı bir metodla verilmektedir. Buna göre Hassa Mimarlar Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi devlet yapısına uygun olarak merkeze bağlı hareket eden ve hiyerarşik düzen gösteren bir yapıydı. En üst kademedeki Mimarbaşı bulunurdu. Hassa Mimarlar Teşkilatı, Hassa Mimarlar Kethüdası, Kalem Katibi, Mimarlar, Minareciler, Mermerciler, Taşçılar, Sıvacılar, Neccarlar, Nakkaşlar gibi ustaların yanı sıra Benna (duvarcı), Sengtraş (taş yontucu), Harrat (çıkırıkçı), Cassas (kireççi), Hazzar (biçici),

Lağımger (lağımıcı), Haddad (demirci), Camger (camcı), Mülebbin (kerpiççi), Sürbger (kurşuncu) gibi birçok sanat ve zanaat ehli ile mimarî ve idarî personelden oluşurdu. Mimarbaşı inşâ veya tamir sürecinde tüm kadroyu denetler, aynı zamanda malzemelerin bulunması, nakli, saklanması, kullanılması gibi işlerden de birinci derecede sorumlu olurdu.

Mimarbaşını denetlemek ise devletin en üst birimine düşüyordu. Padişah eserlerin türüne, nereye yapılacağına, nasıl yapılacağına etrafındakilerin de görüşlerini alarak karar veriyor, başkası yaptıracığı zaman da izin hakkını kullanıyordu. İnşaat ve tamir öncesi yapılan hazırlıklar, inşâ ve tamir süreci ile bundan sonrasında yapılan işlemlerden Mimarbaşı sorumluydu. Mimarbaşı bir orkestra gibi her aşamada, emri altındaki elemanları denetler ve bu süre zarfında kendisini de sorumlu olduğu padişah ve devlet ileri gelenleri tarafından denetlenirdi.

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın temeli XV. yüzyıla dayanmaktadır. Geleneksel eğitim anlayışı usta-çırak ilişkisine dayanan mimarlar, Mimar Sinan'ın Osmanlı Klasik Mimarisi'ni kurduğu XVI. yüzyıl itibariyle bilgi ve becerilerinin zirvesini göstermişlerdir. Mimar Sinan ve onun talebelerinden sonra teşkilat zayıflamaya başlamıştır. Teşkilatı zayıflatan nedenlerin en başında, Mimarbaşı, mimarlar ve diğer teşkilat görevlileri arasında mevcut hiyerarşiyi bozan siyasî çekişmeler gelmekteydi. XVII. yüzyıldan itibaren iş bilen değil, üstündekilere yarananın ön plana çıktığı siyasi bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Eğitim, bilgi ve beceri önemsenmediği için imar ve inşâ faaliyetlerinin merkezinde yer alan teşkilatın düzeninin bozulduğunu ve gerek halk gerekse padişah ve diğer devlet adamlarının kuruma karşı güvenlerinin azaldığını görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı ekonomisinin, endüstri karşısında yenildiği XVIII ve XIX. yüzyıl boyunca devletin gücü giderek zayıflamış ve hazine boşalmaya başlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerini hammadde ve işgücüne ulaştırarak geliştiren demiryolu vb. gibi araçlar, Osmanlı Devleti'ni açık pazar konumuna getirerek küçük atölyelere dayalı işletmelerini de yok etmiştir. Hazineye yeni yolların inşâsı için para bulunamadığında inşaatı üstlenen firmalara imtiyazlar tanınmış ve bu durum da Osmanlı Devleti'nin ulaşımının müslüman tüccarlar elinden çıkmasına

neden olmuştur. Aynı zamanda hammadde kaynakları da imtiyazlı devletlerin denetimine girmiştir. Yeni eserlerin yapım masraflarını karşılayacak para bulunamayınca, inşâ giderlerinin azalması için yeni binaların yapımı da azalmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak maddi sıkıntı çeken mimarlar, yolsuzluk yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'ni zayıflatan etkenler, kurum için alınan tedbirleri boşa çıkarmış, sonunda devlet paranın da, işin de dışarıdan yapılabileceği sistemlere yönelerek yabancı mimarların etkinliğinin artmasına neden olmuştur.

Avrupa ile kurulan yakın ilişkiler sonucunda Barok ve Ampir üsluplarıyla tanışılmıştır. XVII. yüzyılda İtalya'da meşhur mimar ve ressam Mikel Angelo'dan sonra başlayan Barok üslûbu Celâl Esad Arseven tarafından Klasik Rönesans üslûbunun eğri büğrü sedef ve incilere benzeyen, deniz kabukları şeklinde bezemelerden vücûda gelen bozuk bir tezyinat tarzı şeklinde tanımlanmıştır. Bu üslûbu takip eden daha süslü üslûba da Rokoko denir diyerek Türk Barok'unun ayrı bir üslûp olduğunu açıklamıştır.⁴⁷⁰ Her nesnenin kullanımının yaygınlığıyla ortaya çıkan moda anlayışı, mimarîde de moda kavramını ortaya çıkarmış ve yurtdışından gelen eşya ile birlikte mimarî tezyinatı Ampir üslûbu etkili olmaya başlamıştır. Fakat Avrupa'daki üslûplaştırılmış hayvan ve insan figürleri Türk Ampir üslûbunda yoktur. Osmanlı Devleti bunu kendi planlarına uygulayan bir anlayışla yerlileştirmeyi başarmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasıyla yeni bir askerî düzen kurulmuş, eski düzenin mimarîsi de dahil bütün geleneği ortadan kalkmıştır. Büsbütün farklı bir sistem arayışı başta askerî binalar olmak üzere, eğitim ve tıpla ilgili binaların mimarîsine de yansımıştır. Dönemin mimarîsine damgasını vuran yapıların askerî yapılar, sanayi yapıları, okul ve hastane gibi bina tipleri olması, gelenekte mevcut olmayan alanlardaki yapıların, Avrupa'daki en iyi model yapı tipleri gözönünde bulundurularak inşâ edildiğini göstermektedir. Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Camii gibi Barok ve Ampir karışık üslûpta yapılan eserler yanında , II. Mahmud Türbesi, Alay Köşkü, Cevri Kalfa Mektebi gibi Ampir üslûbundaki eserler gösteriyor ki; zamanla sivil, askerî ve dinî olsun her tip eseri kuşatan mimarî bir moda ortaya çıkmıştır. Tavan

⁴⁷⁰ Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I, Ankara 1983, s.175.

ve kapı tezyinatından, resim ve yazı çerçevelerine hatta mezar taşlarına kadar Ampir üslûbun tatbik edildiği görülmüştür.

XIX. yüzyıl yapılarını etkisi altına alan üslupların tamir işlerinde de dikkate alındığı bir gerçektir. Yapılan tamirlerde eserlerin Klasik üslup özelliklerine saygı duyulmayarak, dönemin anlayışının yansıtıldığını görüyoruz. Ahmet Lûtfî Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed Türbesi tamirinde Rokoko bezemeler ve Ampir üslûbundaki ayrıntılar karşısında eskisinden çabuk vazgeçilmesini yadırgamaktadır. Tarihi olana sahip çıkma ve koruma anlayışına ters faaliyetler yapılmıştır. Bu da başlangıç ne olursa olsun geri dönülemez bir farklılığın yerleştiğini ispatlamaktadır; yeniliğe teslim olmak. Klasik anlayıştaki plan ve tiplerden vazgeçilmemesine rağmen, görünüş itibariyle de olsa pek çok üslûbu barındıran eklektik bezeme ve ayrıntılara yönelinmesi XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yeni bir anlayışın temelini oluşturmuştur.

RESİMLER

Resim 1 XIX. Yüzyılda Süleymaniye Camii

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları,** İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2008, no:190.

Resim 2 XIX. Yüzyılda Bayezıd Yangın Kulesinden Topkapı Sarayı, Ayasofya, Ayairini'yi İçine Alan Genel Görünüm

Kaynak : Nurhan Atasoy, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul**, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007, s.50.

Resim 3 XIX. Yüzyılda Heybeliada'da Bahriye Mektebi ve Adanın Genel Görünümü

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.53.

Resim 4 XIX. Yüzyılda Ortaköy Camii ve Esmâ Sultan Sarayı

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.70.

Resim 5 XIX. Yüzyılda Bâb-ı Seraskeri, Bayezıd Yangın Kulesi ve Arkada Süleymaniye Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.74.

Resim 6 XIX. Yüzyılda Kasımpaşa Kışlası, Bahriye Nezareti ve Haliç

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.80.

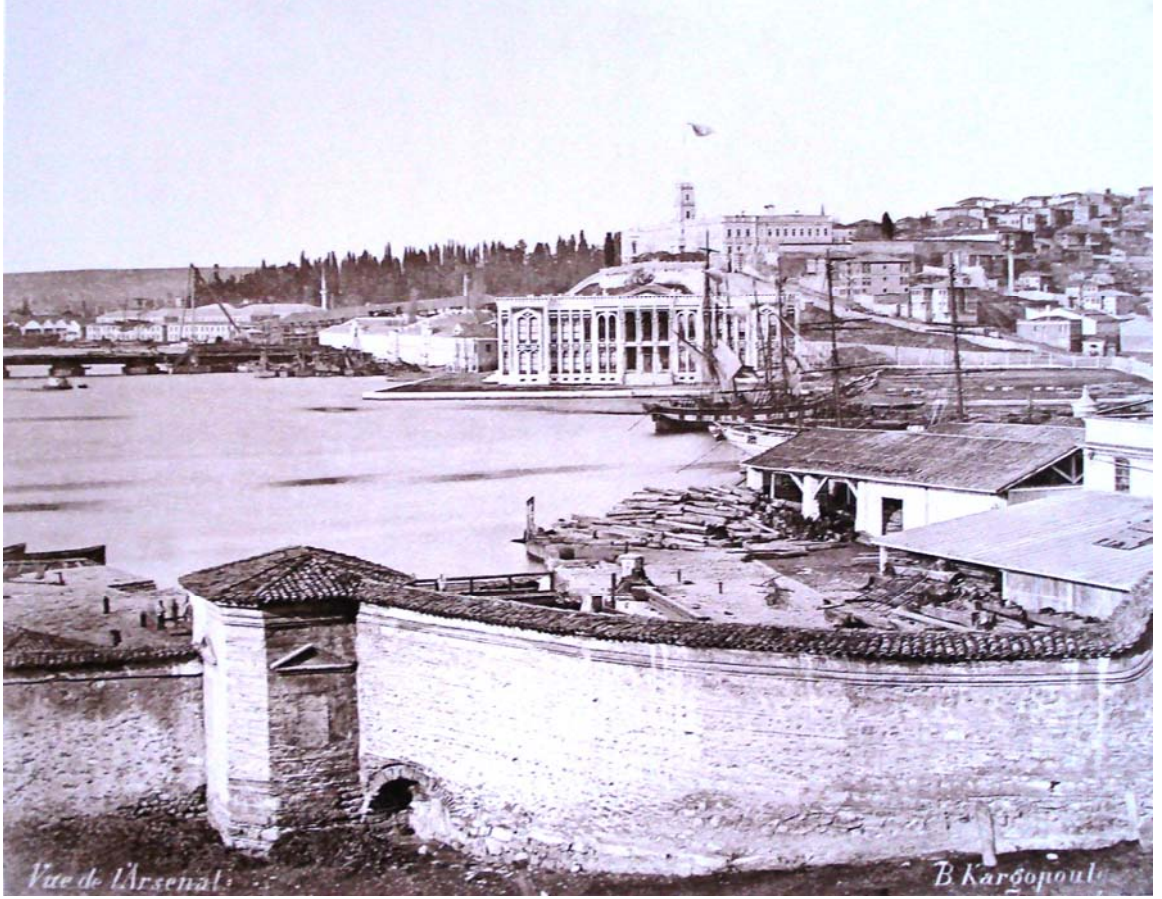
Resim 7 XIX. Yüzyılda Aksaray Valide Sultan Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.122.

Resim 8 XIX. Yüzyılda Ayasofya Camii ve Etrafı

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.233.

Resim 9 XIX. Yüzyılda Kasımpaşa, Bahriye Nezareti ve Tersane

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.238.

Resim 10 XIX. Yüzyılda Bahriye Nezareti ve Deniz Hastanesi

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.248.

Resim 11 XIX. Yüzyılda Galata Köprüsü

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.254.

Resim 12 XIX. Yüzyılda Unkapanı Köprüsünden Haliç ve Galata Kulesi

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları**, İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2007, no:16.

Resim 13 XIX. Yüzyılda Harbiye Mektebi, Hocaları ve Talebeleri

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:393.

Resim 14 XIX. Yüzyılda Bahriye Mektebi Kapısı, Tüccar ve Kaptan Mektepleri

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:397.

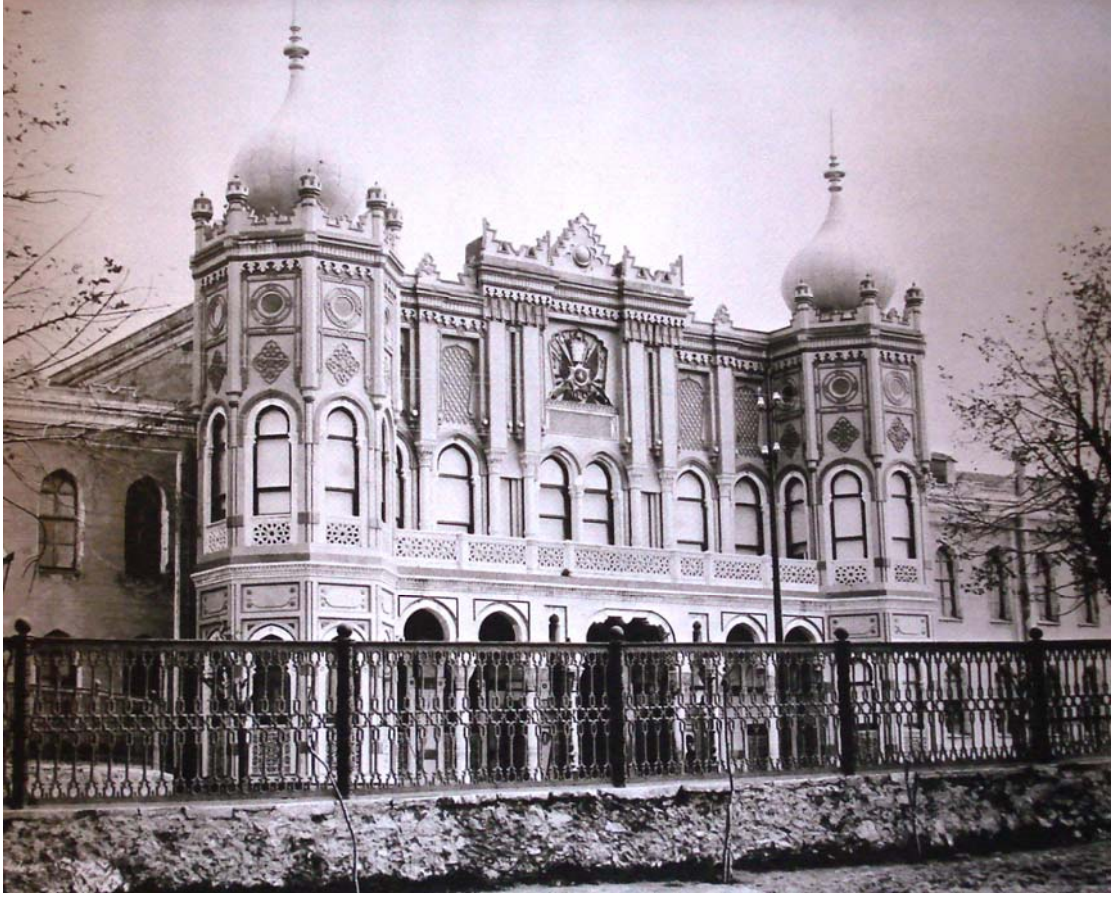
Resim 15 XIX. Yüzyılda Bâbıali

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.303.

Resim 16 XIX. Yüzyılda Mekteb-i Tıbbiye

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.185.

Resim 17 XIX. Yüzyılda Taksim Topçu Kışlası

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları**, İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2007, no:326.

Resim 18 XIX. Yüzyılda İplikhane

Kaynak : Nurhan Atasoy, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul**, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007, s.39.

Resim 19 Giriş Cephesinden Dolmabahçe Sarayı

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.58.

Resim 20 XIX. Yüzyılda Dolmabahçe Sarayı ve Alman Sefareti

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.118.

Resim 21 XIX. Yüzyılda Dolmabahçe Sarayı Kapısı

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.126.

Resim 22 XIX. Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.181.

Resim 23 XIX. Yüzyılda II. Mahmud Türbesi ve Çemberlitaş

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.278.

Resim 24 XIX. Yüzyılda Tophane Kışlası ve Nusretiye Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.280.

Resim 25 XIX. Yüzyılda Selimiye Kışlası

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.256.

Resim 26 XIX. Yüzyılda Dolmabahçe Sarayı ve Valide Sultan Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.210.

Resim 27 XIX. Yüzyılda Tıbbiye Mektebi'nin Giriş Cephesi

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.186.

Resim 28 XIX. Yüzyılda Süleymaniye Camii ve Eminönü

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.102.

Resim 29 XIX. Yüzyılda Dolmabahçe Camii ve Genel Görünüm

Kaynak : Nurhan Atasoy, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul**, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007, s.85.

Resim 30 Nusretiye Camii ve Tophane Kışlalarının Cadde Üstündeki Avlu Duvarları

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.47.

Resim 31 XIX. Yüzyılda Eyüp Kasabası ve Eyüp Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, a.g.e., s.42.

Resim 32 XIX. Yüzyılda Mecidiye Kışlası (Taşkışla)

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları,** İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2007, no:331.

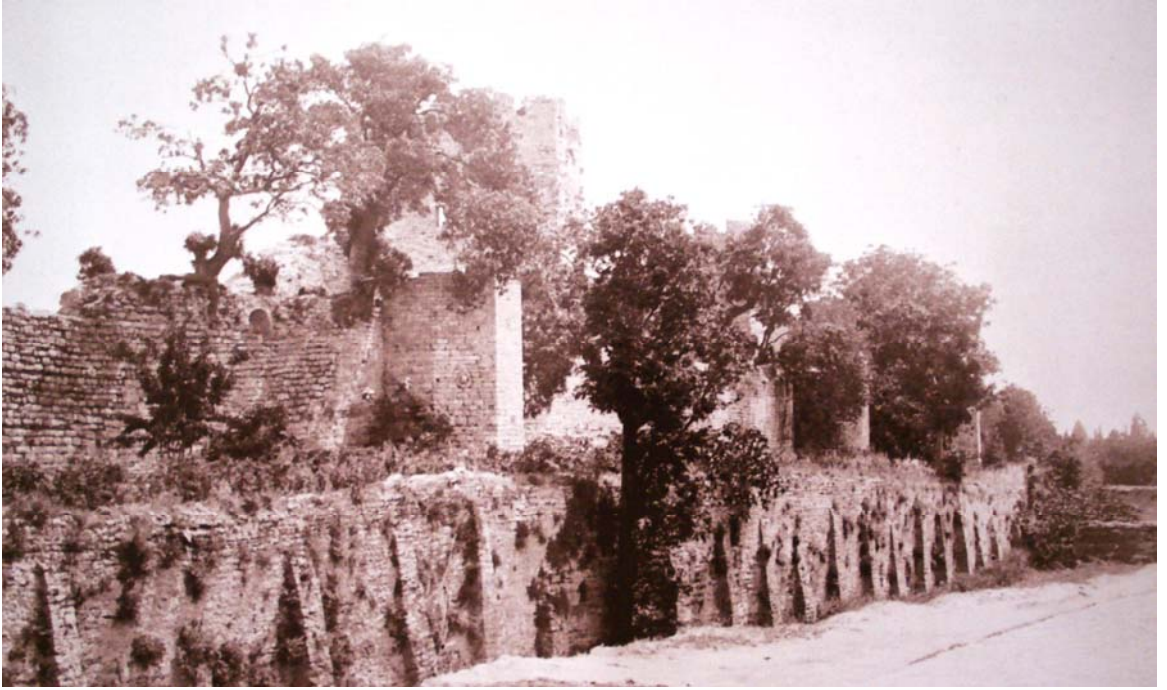
Resim 33 XIX. Yüzyılda Maçka Silahhanesi

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:332.

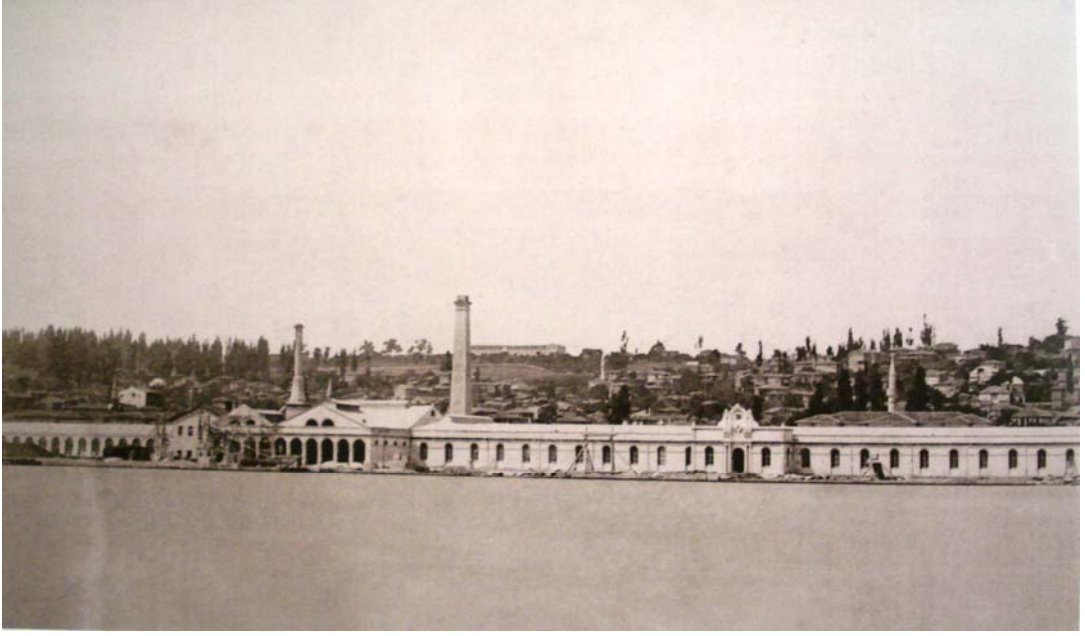
Resim 34 XIX. Yüzyılda Sarayburnunda Bizans Surları ve Genel Görünüm

Kaynak : Nurhan Atasoy, **a.g.e.**, s.192.

Resim 35 XIX. Yüzyılda Mevlevihanekapı Surları

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:546.

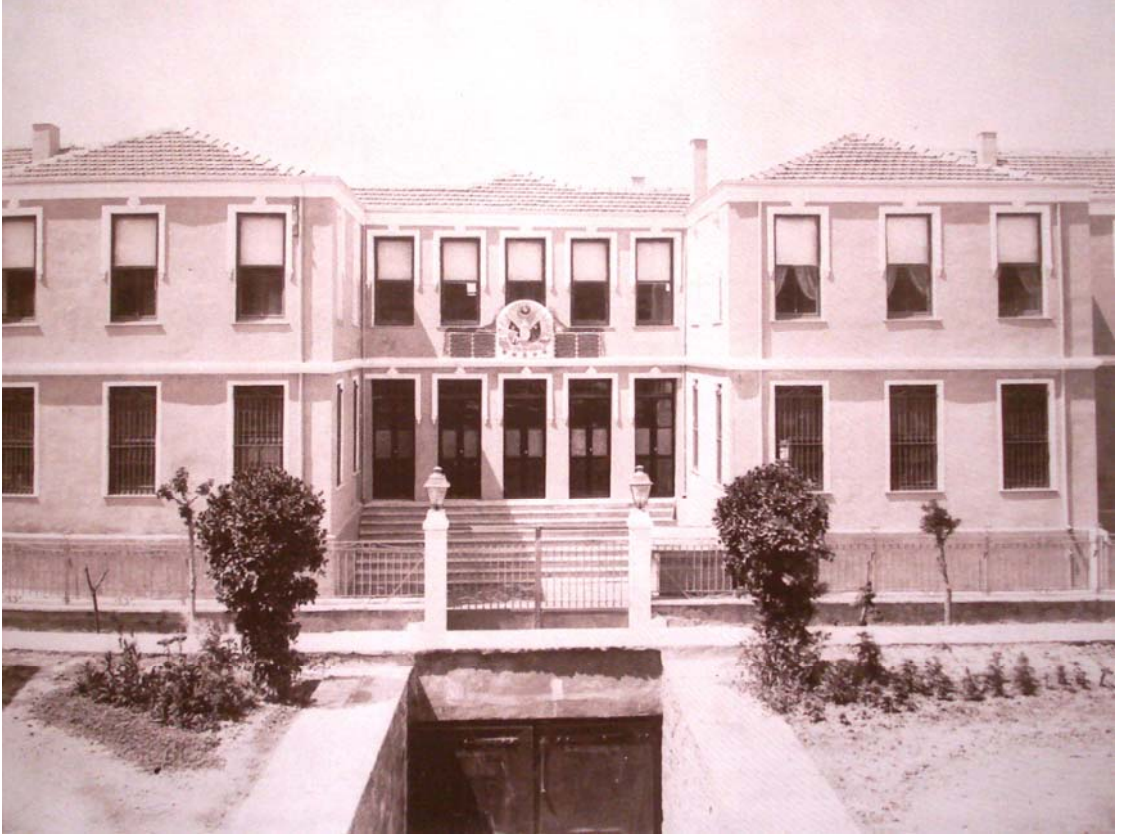
Resim 36 XIX. Yüzyılda Feshane-i Âmire

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:505.

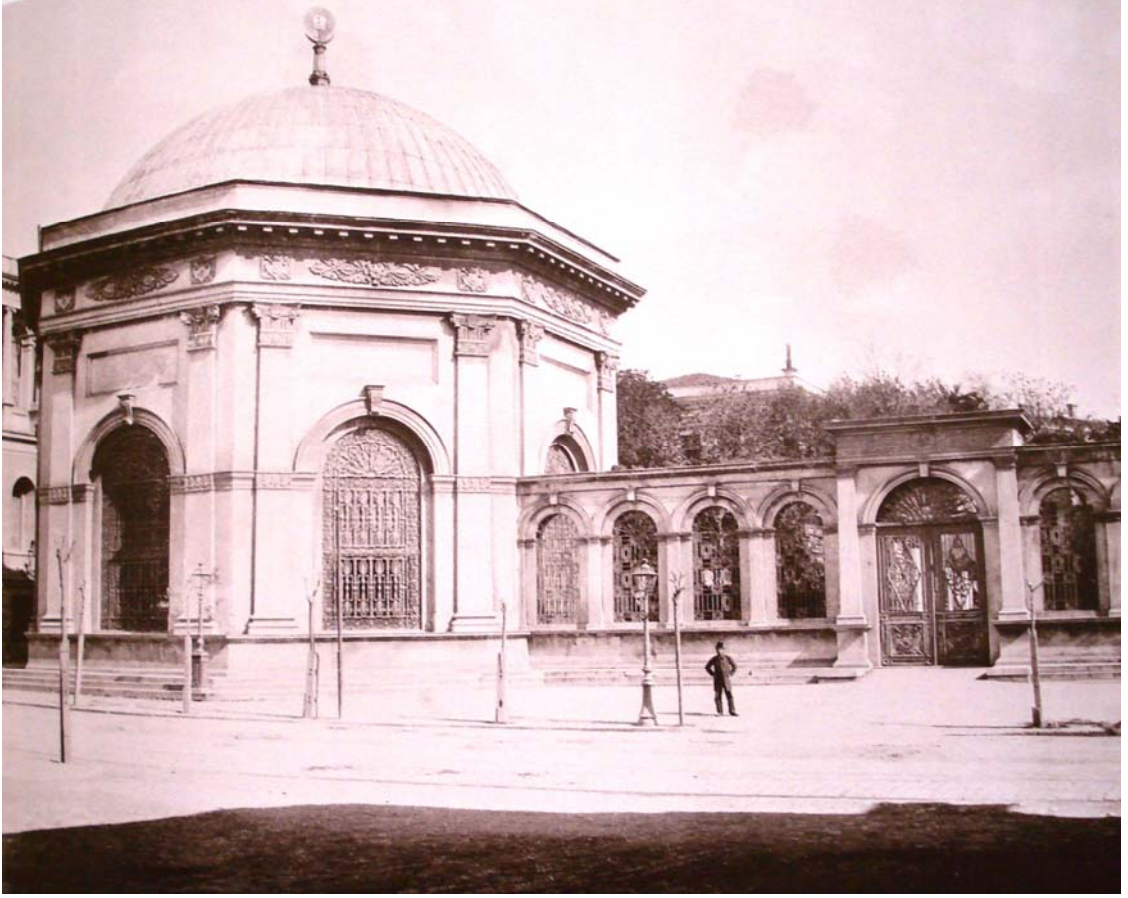
Resim 37 XIX. Yüzyılda Feshane-i Âmire

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:506.

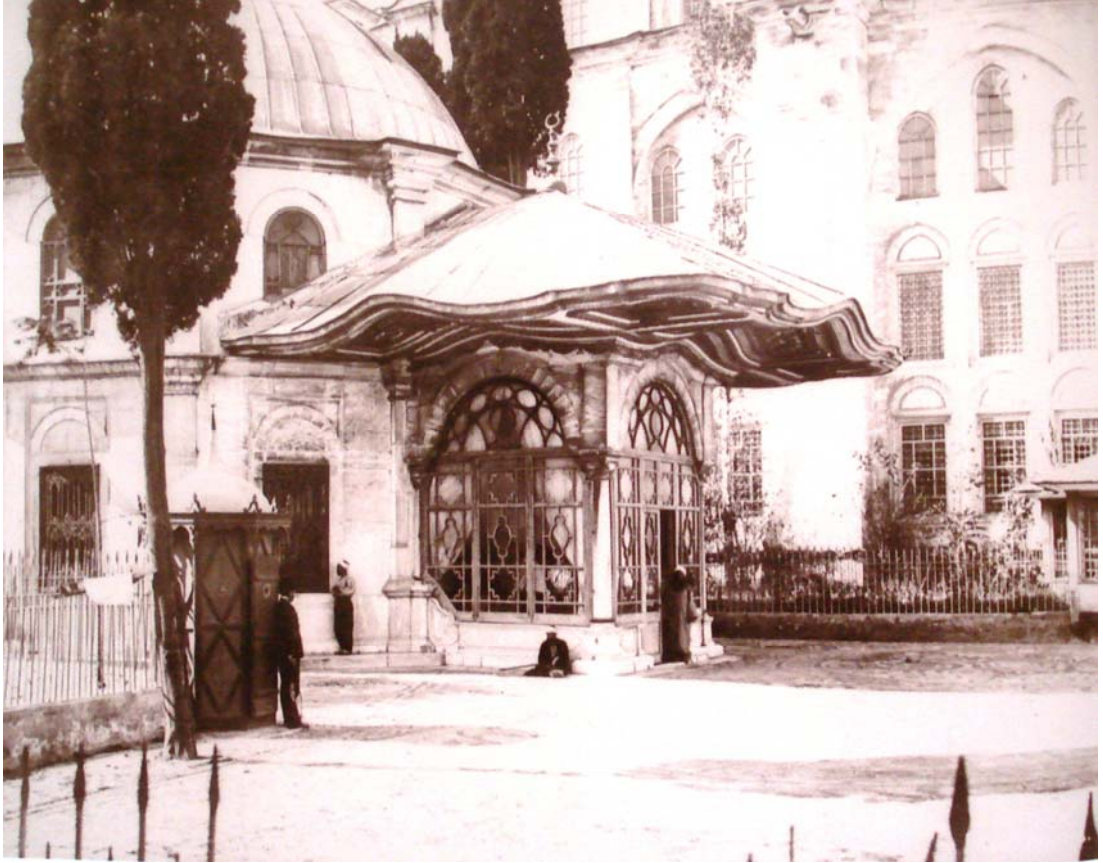
Resim 38 1800'lerde Haseki Nisa Hastahanesi

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:372.

Resim 39 XIX. Yüzyılda II. Mahmud Türbesi

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:258.

Resim 40 XIX. Yüzyılda Fatih Camii ve Türebese

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:253.

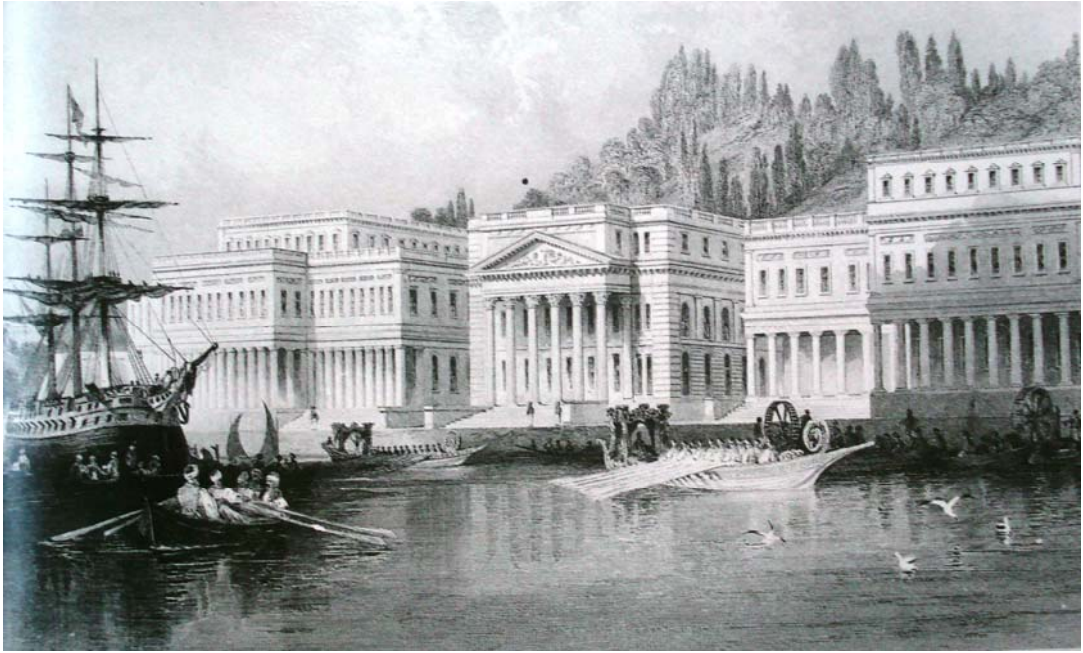
Resim 41 XIX. Yüzyılda Sultanahmed Camii

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:182.

Resim 42 XIX. Y zylda Kuleli S vri K    

Kaynak : Mehmet  zel (h z.), **Ressamların Fır asından İstanbul**, Ankara: Ajas-T rk, 1995, s.47.

Resim 43 XIX. Yüzyılda Beşiktaş Sahilsarayı

Kaynak : Mehmet Özel (hızl.), a.g.e., s.47.

Resim 44 XIX. Yüzyılda Rumeli Hisarı ve Kandilli

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları**, İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2007, no:558.

Resim 45 XIX. Yüzyılda Gazhane

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:494.

Resim 46 XIX. Yüzyılda Gazhane

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:492.

Resim 47 1880’li Yıllarda Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:391.

Resim 48 1880’lü Yıllarda Beyoğlu Kışlası Önünde İtfaiye Alayı

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:333.

Resim 49 XIX. Yüzyılda Galata Kulesi

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:322.

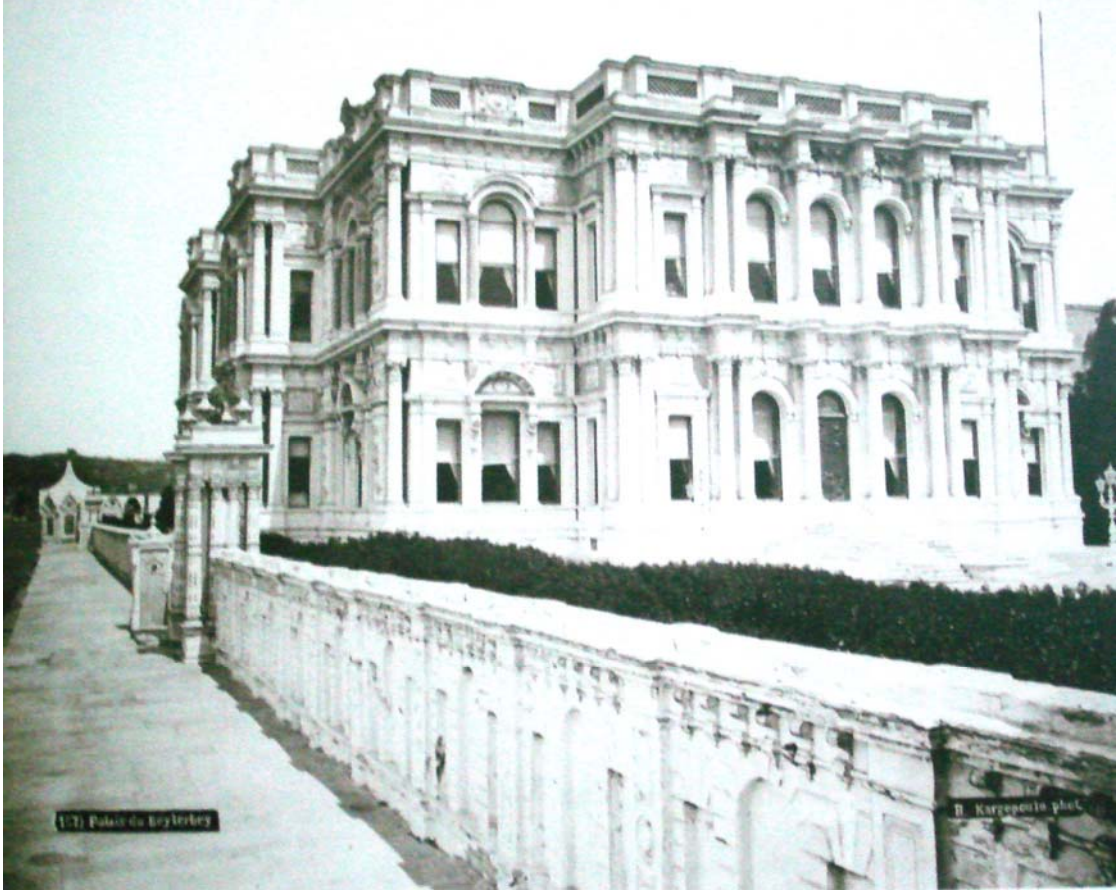
Resim 50 XIX. Yüzyılda Dolmabahçe Camii

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:239.

Resim 51 XIX. Yüzyılda Kartal Tren İstasyonu

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:101.

Resim 52 XIX. Yüzyılda Beylerbeyi Sarayı

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., a.g.e., no:136.

Resim 53 XIX. Yüzyılda Beylerbeyi Sarayı

Kaynak : Adnan Genç-Orhan Çolak, M., **a.g.e.**, no:135.

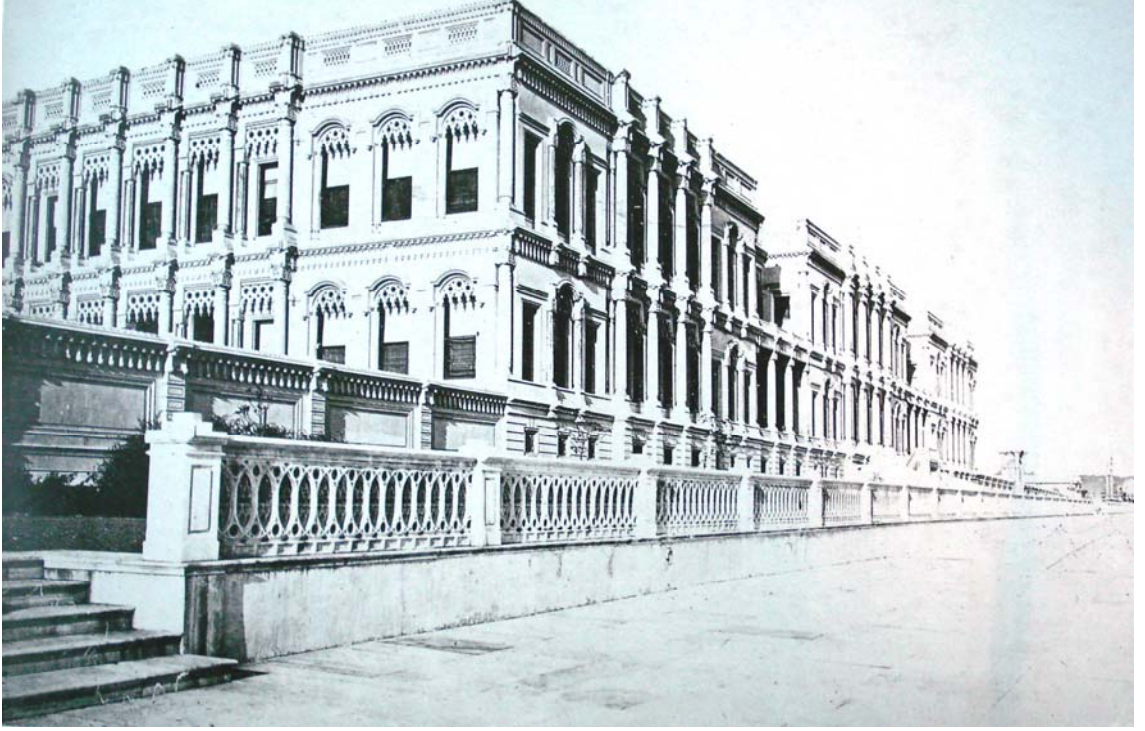
Resim 54 XIX. Yüzyılda Çırağan Sarayı

Kaynak : Çelik Gülersoy, *Çerâğan Sarayları*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1992, s.49.

Resim 55 XIX. Yüzyılda Çırağan Sarayı

Kaynak : Çelik Gülersoy, a.g.e., s.50.

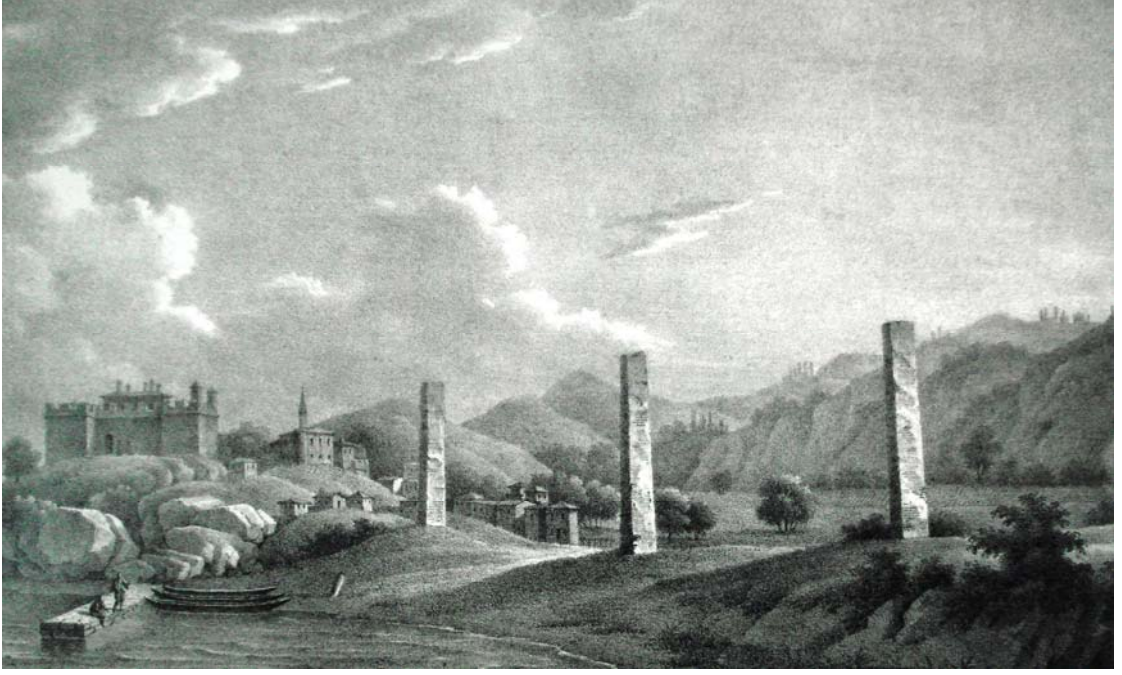
Resim 56 XIX. Yüzyılda Çırağan Sarayı'nın Beşiktaş Sahilinden Görünümü

Kaynak : Çelik Gülersoy, a.g.e., s.51.

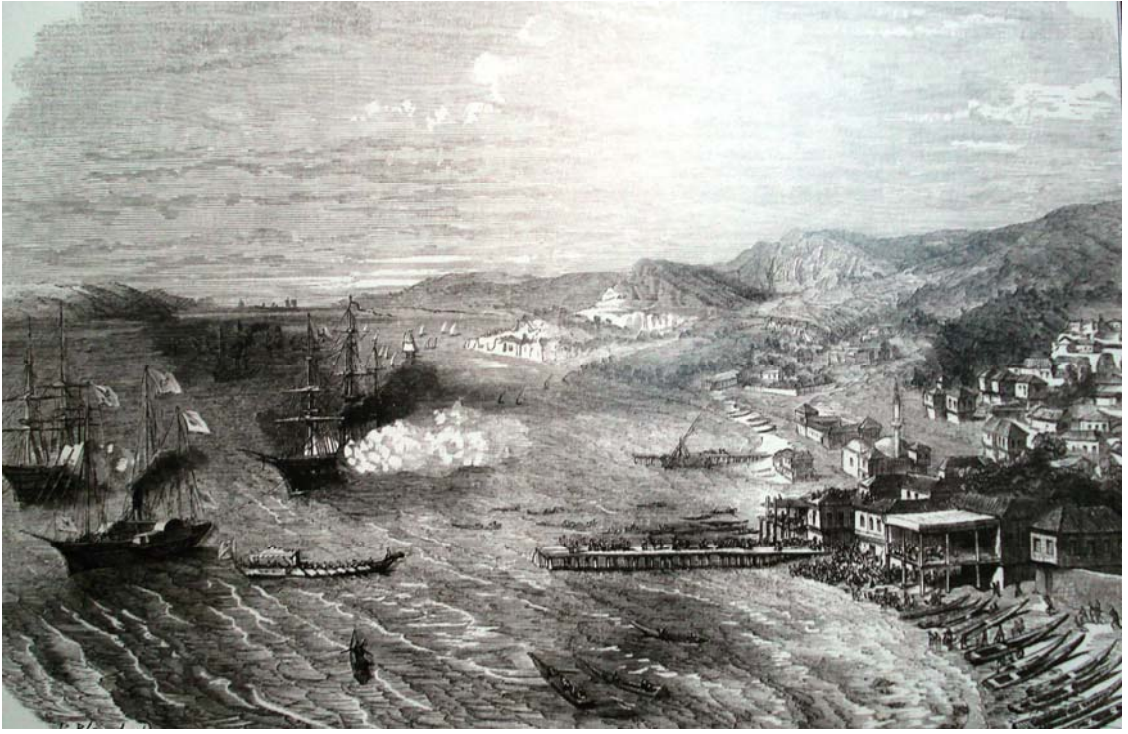
Resim 57 1987’de Restorasyon Öncesi Çırağan Sarayı

Kaynak : Çelik Gülersoy, a.g.e., s.52.

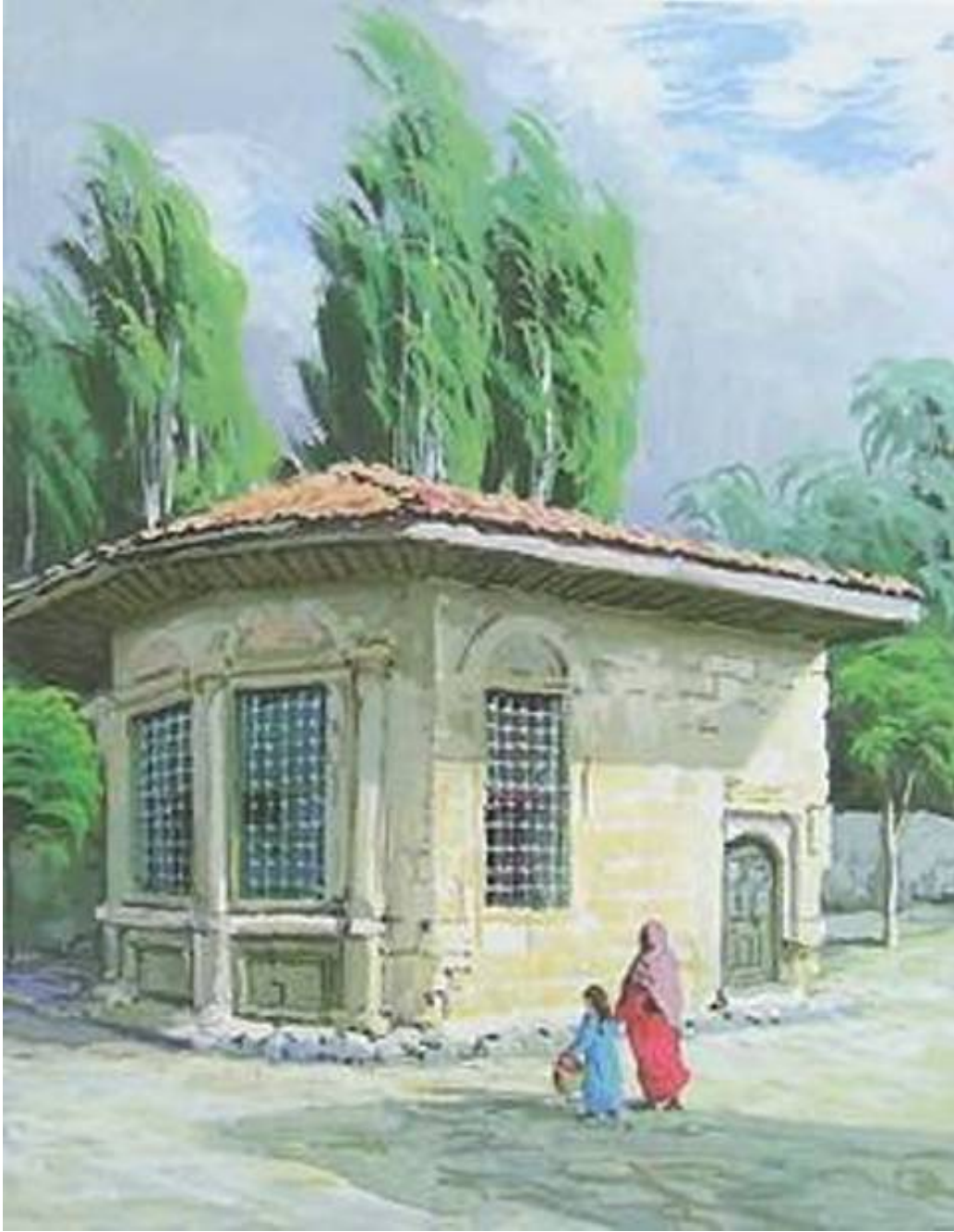
Resim 58 XIX. Yüzyılda Kilyos Kalesi ve Su Terazileri

Kaynak : Mustafa Sevim (hızl.), **Gravürlerle Türkiye: İstanbul**, Ankara, 2002, s.183.

Resim 59 Sultan Abdülaziz'in Anadolu Gezisinde İzmit'e Varışı.

Kaynak : Mustafa Sevim (hızl.), a.g.e., s.259.

Resim 60 Kütahya Muvakkithanesi

Kaynak : Ahmet Yakuboğlu, **Kütahya Muvakkithanesi**, 1957.

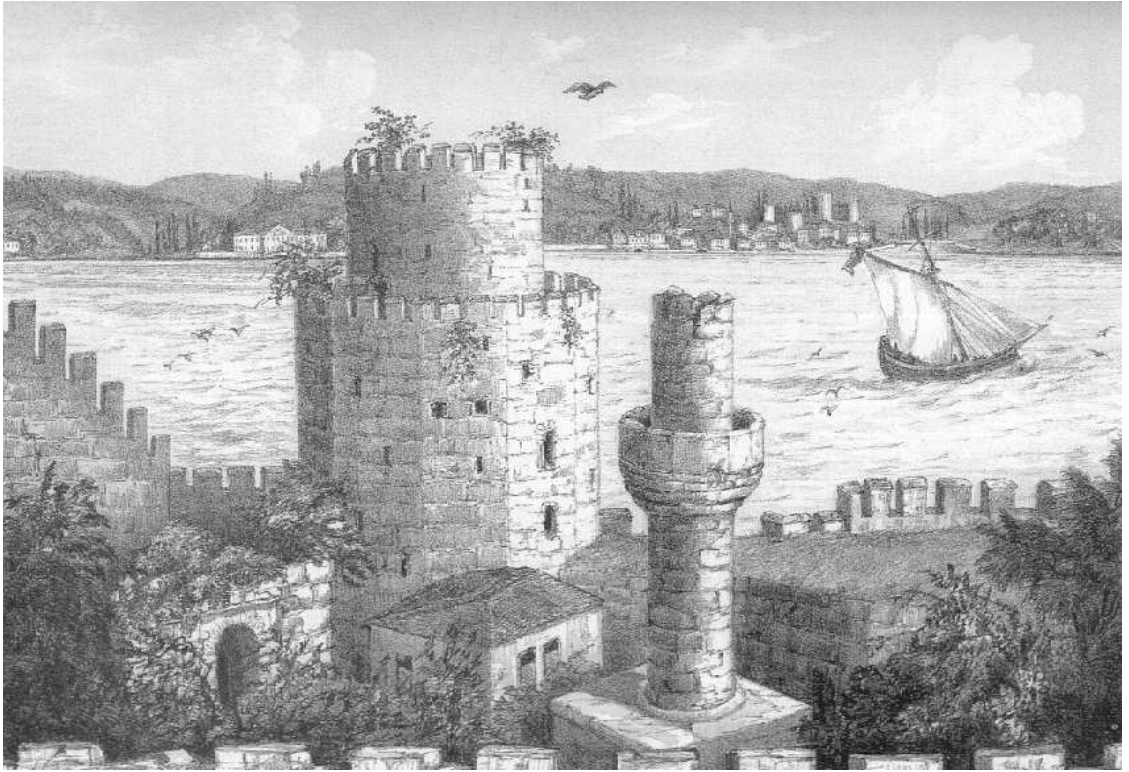
Resim 61 1900’lü Yıllarda Yenikapı Mevlevihanesi

Kaynak : Mahmut Erol Kılıç Arşivinden

Resim 62 1900’lü Yılların Başında Yenikapı Mevlevihanesi

Kaynak : Mahmut Erol Kılıç Arşivinden

Resim 63 Günümüzde konser alanı olarak kullanılan Rumeli Hisarı'ndaki Ebu'l-Feth mescidinin yıkık minaresi ve hisarın ana kulesi; fonda ise Küçüksu ve Anadolu Hisarı

Kaynak : Lady Alicia Blackwood, **Osmanlı Dönemini Anlatan Gravürler**, www.diriklik.com/eskiistanbul/gravur/gravur1.htm, s.3.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdurrahman Şeref(haz.), **Tarih-i Lûtfî**, VIII, İstanbul: Sabah Matbaası, 1328.

AFYONCU Fatma, **17. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 2000.

Ahmet Lûtfî, **Lugat-ı Kamus**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1869.

Ahmet Lûtfî, **Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, I, II, III, IV, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1291.

Ahmet Lûtfî, **Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, V, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1302.

Ahmet Lûtfî, **Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, VI, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1302.

Ahmet Lûtfî, **Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, VII, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1306.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, IX, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1984.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, X, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, XI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, XII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, XIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, XIV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

AKTEPE M. Münir(hzl), **Vak'a Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, XV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

- ALPARSLAN Ali, “Kitabe”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1982.
- ARSEVEN Celal Esad, **Sanat Ansiklopedisi**, I, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- ARSEVEN Celal Esad, **Türk Sanatı**, İstanbul: Akşam Matbaası, 1928.
- ATASOY Nurhan, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigar-ı İstanbul**, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007.
- BAKIR Betül, **Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- BALTACI Cahid, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- CEZAR Mustafa, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, 1995.
- CEZAR Mustafa, **Tipik yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul: M.S.Ü. Yayını, 1985.
- CİCİOĞLU Harun, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim**, Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.
- ÇEÇEN M. Kazım, **İstanbul’un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul: İski Yayınları, 1991.
- ÇULPAN Cevdet, **Türk Taş Köprüleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- DÖRDÜNCÜ Mehmed Bahadır, **II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Mekke Medine**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- DOĞAN Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Bahar Yayınları, 1998.
- DÜNDAR Abdülkadir, **Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)**, Ankara, 2000.
- ENGİN Vahdettin, **Türkiye’nin ilk metrosu Tünel**, İstanbul, 1995.
- EYİCE Semavi, **İstanbul: Petit Guide a travers les Monuments Byzantins et Turcs**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1955.
- GENÇ Adnan ve ÇOLAK, Orhan. M., **Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları**, İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş.ve IRCICA, 2007.
- GOVSA İbrahim Alaettin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1947.

- GÜLERSOY Çelik, **Çerâğın Sarayları**, İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1992.
- Hüseyin Ayvansarayî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, II, İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1281.
- İNAL İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İZGİ Cevat, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, I, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- KAYSERİLİOĞLU R. Sertaç, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel**, I-II, İstanbul, 2008.
- KAZANCI Ahmet Lûtfi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, I-VIII, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları , 1999.
- KUBAN Doğan, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul: Yem Yayını, 2007.
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf, **Karapınar Sultan Selim Külliyesi**, Konya: Karapınar Belediyesi Yayını, 1997.
- ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- PİLEHVARIAN Nuran Kara, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişimler ve Mimari yansımaları", **Osmanlı Mimarlığı'nın Yedi Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, İstanbul: Yem Yayınları, 2000, s.146.
- SEVİM Mustafa (Haz.), **Gravürlerle Türkiye: İstanbul**, I, Ankara, 2002.
- SEVİM Mustafa (Haz.), **Gravürlerle Türkiye: Anadolu**, I, Ankara, 2002.
- SARICAOĞLU Fikret, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi sultan I. Abdülhamit (1774-1789)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.
- Tayyar-zade Ahmed Ata, **Tarih-i Ata**, I, İstanbul, 1293.
- TEKELİ İlhan ve diğerleri, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, İstanbul: Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- TERZİ Arzu T., **Hazine-i Hassa Nezareti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- TİMUR Taner, **Osmanlı Kimliği**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Sürelî Yayınlar

- AFYONCU Erhan, "16. Yüzyılda Hassa Mimarları", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir, 1999, s. 207-216.

- AKTEPE M. Münir, "Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi ve Tarihi Hakkında Bazı Bilgiler", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1981.
- BEYDİLLİ Kemal, "III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf ve Müsellemlilik Beratları Hakkında: Foti Kalfa'nın Berati", **Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994) İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Arştırmaları Merkezi**, İstanbul, 1995.
- CAN Selman, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, IV, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007.
- CAN Selman, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", **Sanat**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, sy:12, Erzurum: A.Ü.G.S.F.Yayını, 2007, s.106-115.
- DLUJNEVSKAYA Galina V., "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı Başlarının Fotoğraflarında Osmanlı Mimarisi", **Türkler**, XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- DÜNDAR Abdülkadir, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", **Dini Araştırmalar**, II, sy.5, Ankara, 1995, s. 159-176.
- DÜNDAR Abdülkadir, "Osmanlı Mimarisinde Yapıların İnşa Süreci Üzerine Bir Araştırma", **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, Ankara, 2000, s.155-184.
- EYİCE Semavi, "İstanbul'da Seyir Yerleri ve Bazı Tiyatrolar Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy.16, İstanbul, 2002.
- GÖKYAY Orhan Şaik, "Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa-Eserleri", **Ord. Prf. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s.107-206.
- KÖKSAL T.Gül - AHUNBAY Zeynep, "İstanbul'daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri", **İtüdergisi**, V, sy:2, İstanbul, 2006, s.127-129.
- NECİPOĞLU-KAFADAR Gülru, "Plans and Models in 15 th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Vol. XLV, No.3, September, 224-243.
- ORGUN Zarif, "Hassa Mimarları", **Arkitekt**, 8/12, İstanbul: Nokta Basın A.Ş., 1938.
- ÖZCAN Abdülkadir, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1**, İstanbul, 1998, s.131-145.
- SÖNMEZ Zeki, "XIX Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Mimar Sorunu ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk Mimarlık Hocası Alexandre Vallauray", **4. İstanbul Sanat Bayramı Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 1983.

TAŞ Murat, “Osmanlı’dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, **Uludağ Üni. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, cilt 8, sayı 1, Bursa: U.Ü.M.F.Yayınları, 2003, s. 203-214.

TURAN Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I, sy. 1, Ankara, 1963, s. 157-175.

YILDIRAN Neşe, “II. Abdülhamit Dönemi Mimarlığı”, **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

İnternet Kaynakları

ÇİFTÇİ Aynur - SEÇKİN Nadide, “XIX Yüzyılda İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları”, **Megaron**, Y.T.Ü. Mimarlık Fakültesi e-Dergisi, İstanbul 2005, I, sy.1, http://www.megaron.yildiz.edu.tr/yonetim/dosyalar/01_08_CIFTCI_A.pdf, (06.07.2008).s.51-66.

2

2. Mahmud Türbesi, 32

A

A'sâr-ı Hayriye, 123
Ahlâk-ı Mütebevvilî, 6
Ahmed Lûtfî Kazancı, 1
Ahmet Lûtfî Efendi, IV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, **94, 95, 96, 97, 99, 104, 106, 111, 113, 116, 121, 124, 126, 137, 140, 151, 165, 173, 179, 187, 196**
Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi, 3
Ampir, 128, 129, 131, 132, 139, 141, **176, 195, 196**
Anadolu Kazaskerliği, 4
Arapça, 3, 6
Askerî Fabrikalar, 146
Askerî Karakollar, 144
Askerî Okullar, 143, 153
Ayasofya, 25, 41, 46, 55, **66, 82, 87, 106, 121, 165, 185**
Aziziye Câmii, 68

B

Balyan, 99, 100, 137, 138, 139, **176**
Barok, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, **195, 261**
Baruthâne Binâsı, 19
Beğlerbeyi Sahil-sarayı, 56
Beşiktaş Sahil-sarayı, 25
Beylerbeyi Sâhilsarayı, 22
Bezmiâlem Valide Sultan, 103

C

Celâl Esad Arseven, 195

Ç

Çırağan Sarayı, 19, **23, 34, 70, 77, 99, 103, 119, 121, 136, 171, 180**
Çinili Köşk, 134

D

Dârü's-şafaka, 63, 70, 167
Dârülfünûn, 40, **41, 55**
Dârülmua'llimîn, 44
Demirkapı Câmii, 65
Demiryolu, 52, 58, 60, **62, 64, 65, 71, 73, 77, 78, 81, 82, 94**
Divançe-i Vak'a-nüvîs Ahmed Lûtfî, 6
Divan-ı Hümayun, 91, **97, 111**
Doğan Kuban, 100, 128, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 141, **147, 171**

E

Ebniyeler, 152
Edirne Sarayı, 14, 18, 112, **192**
Endüstriyel mimari, 122
Evrak Hazînesi, 42

F

Fârisî, 3
Farsça, 3
Fatih Sultan Mehmed, 2, 135, **187, 196**
Feshane-i Âmire, 111
Fevziye Camii, 31, 136
Fıkıh, 3, **164**

G

Galata Köprüsü, 39, 53, **159, 191**
Gazhâne, 79, 182
Gümüşsuyu Hastahânesi, 47, **156**

H

Haddad, 86, **194**
Hadîs, 3
hamam, 44, 69, 88, **96, 102, 105, 160, 192**
Harbiye Mektebi, 26, **153, 165**
Haremeyn-i Muhteremeyn, 21, 33, 112
Harrat, 86, **193**
Hassa, IV, 2, 19, 20, 22, **23, 25, 26, 35, 70, 71, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96,**

97, 99, 100, 108, 109, 113, 114, 115,
127, 131, **153**, 168, **171**, **175**, **186**, **193**,
194, 260, 262, 263, 264
Hassa Mimarlar Teşkilatı, 2, **85**, **86**, **92**, **93**, **95**,
96, **97**, 100, 110, 113, 114, 115, **176**,
193, **194**
Hırka-i Şerif Câmii, 48
Hikâye-i Robenson, 6

I

Îmar Meclisi Seyyâr kâtipliği, 3

i

inşâ, 1
İplikhane İnşâsı, 13
İstefan Kalfa, 35, 100
İstihkâmlar, **150**, **190**

K

Kağıt Fabrikası, 44, **178**
Kaleler, **22**, 48, 147, **188**
kalfa, 18, 19, 89, 99, 100, 113, 120
Kamu Binaları, **171**
Kara Mühendishânesi, 3
Karaköy Rıhtımı, **77**, 110, **183**
kâr-nâme, 108
Kasr-ı Âlî, 13, 169
Kâtip Câmii, 76, 102, **121**
Kışla mimarisi, 130
Kışlalar, 142, **148**, **188**
Klasizm, 127
Köprüler, **158**
Kuleler, **149**, **190**

L

Lûtfî Tarihi, 7

M

Maarif, 110, **164**
Matbaa-i Âmire, 1, 9, 165

Matbû'at Nezâreti, 4
Mecidiye Câmii, 46, 47, 48
Meriç Büyük Köprü, 19, **158**
Mimarbaşı, **85**, 87, **92**, **94**, **96**, **97**, 103, 113,
151, **190**, **193**, **194**, 263
musattah, 108
Muvakkiti Hacı Efendi, 3
mücessem-i tersim, 108
Münakasa, 98
Münir Aktepe, IV, 1, 3, 9
Müzehâne, **60**, 169

N

Nafia Nezareti, 98, 115
Neo-Klasik, 130, 132, 164
Nusret Camii, **41**, 136

O

Okullar, **163**
Ortaköy Camii, **121**, 132, 133, 137, 138, 195
Ortaköy Câmii, 49

P

Postahaneler İnşâsı, 25
Pusula Rasathânesi, 67, **182**

R

Rasathâne, 63, **182**
resm, 10, 15, 25, 46, 48, 57, **64**, 65, 73, 76, **78**, **79**,
79, **80**, 108, 116, **121**
Rumeli Kazaskerliği, 4, 46
Rüşdiye Mektepleri, 164

S

Sabah Matbaası, 1
Sadâret Mektûbî, 3
Sakız Kalesi, 10, **188**
Sanayi Mektebi, 60
Sanayi-i Nefise Mektebi, 100, 263
Saray-ı Atik, 11, 111, 116

Saraylar, 170

Sefer Mimarları, 90

Selimiye Kışlası, 18, 34, 120, 130, 142, **153, 188**

Serfiçeli Mehmed Ağa, 11, 111, **189**

Sofular Câmî'i, 4

Sultan Abdülaziz, IV, 1, 6, 7, 51, **96, 97, 103, 104, 134, 139, 152, 161, 166, 171, 173, 176, 179, 180, 183, 189, 191**

Sultan Abdülmecid, IV, 1, 51, **95, 96, 117, 118, 134, 136, 137, 138, 141, 155, 156, 157, 159, 160, 165, 166, 171, 178, 185, 187, 189, 190, 191**

Sultan II. Mahmud, 1, 88, **93, 95, 96, 99, 129, 157, 158, 159, 162, 165, 166, 169, 171, 190**

Süveyş Kanalı, 65

Ş

Şehir Mimarları, 91

Şeyhü'l-İslâm Mekkîzâde Âsım Molla, 3

Şûrâ-yı Devlet, 4, **42, 70, 75**

T

Tabya İnşâları, 16

Tabyalar, 151, 190

Takvimhâne, 3, 4, 26

Takvimhâne Mukabeleciliği, 3

Takvim-i Vekayi, 3

tamir, IV, 1, 2, **90, 95, 96, 102, 104, 105, 106, 107, 109, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 135, 136, 153, 156, 159, 166, 176, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196**

Tarih-i Lûtfî, IV, 1, 2, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, **121, 122, 123, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 147, 149, 150, 151, 153, 176, 181**

Tarih-i Lûtfî II, IV, 1

Tefhimü'l-mu'allim, 6

Tefsîr, 3

Tekkeler, 23, 30, 140, 185

Tersane, 26, 29, 90, 100, 120, 126, 175, 176, 191, 192

Tersâne İnşâsı, 10

Tersane Mimarları, 90

Tıbbiye Mektebi, 4, 47, 110, 166

Tiyatro, 66, 68, **94**

Türebeler, 66, 141, 186

Türk Ampir, 128, 132, 195

Türk Barok, 131, 133, 195

U

Umûmî Binalar, 156, 190

Unkapanı Köprüsü, 29, 33, 48, 110, 120, **159, 191**

V

Vak'anüvîslik, 4

wakıf, 45, **91, 94, 104, 122, 123, 124, 126, 131, 156, 160, 184**

Vâlîde Sultan Câmîi, 49

Vâlîde Sultan Câmîi, 76

Vâlîde Sultan Hastahânesi, 38

Vâlîde Sultan Mektebi, 48

Vardar Kulesi, 15

Y

Yapı Kredi Yayınları, 1, 262

Yeni Cami, 98

Yeni Câmî, 3

Yeni Klasik Türk Üslûbu, 134

Z

Zeynelâbidin Efendi, 3